НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДРАГАН ІРИНА ВАСИЛІВНА

УДК: 351:502

ДИСЕРТАЦІЯ
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Спеціальність 25.00.02 – механізми державного управління

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора наук з державного управління

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.
_____ (І.В.Драган)

Науковий консультант:
Домбровська Світлана Миколаївна,
доктор наук з державного управління, професор,
Заслужений працівник освіти України

Харків - 2021

АНОТАЦІЯ

Драган І.В. Державне регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. Національний університет цивільного захисту України, Харків, 2021.

Динамічний розвиток, надзвичайна масштабність та багатоманітність взаємодії екологічних і економічних процесів, що охоплюють різні сфери суспільного життя, вимагають нових, більш глибоких знань про їх взаємообумовленість, особливості розвитку й функціонування в сучасних умовах. Проблематика ґенези, чинників, перспектив цієї взаємодії є надзвичайно актуальною. У ній, насамперед, виділяються питання про розкриття закономірностей розвитку економічних процесів природокористування з метою їх усвідомлення для подальшого формування напрямів, піходів та механізмів регулювання, а також пошуку оптимальних моделей соціо-еколого-економічної стратегічної трансформації України. Багатовекторність сучасних соціально-економічних систем, ускладнення практичних завдань їх розвитку, становлення нового рівня суспільної свідомості визначають необхідність внесення адекватних змін до існуючих теоретичних парадигм державного управління, розвитку національних моделей господарювання в умовах глобалізації та посилення екологічних викликів.

Метою дослідження є розробка теоретико-методологічних положень та практичних рекомендацій щодо формування та розвитку державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні.

Об’єктом дослідження є державна політика у галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів.

Предметом дослідження є механізми державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні.

Уточнено чинники екологічної кризи глобального характеру, які обумовили необхідність формування та реалізації державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні, серед яких: природоспроживацький підхід до суспільного розвитку (господарювання); зростання чисельності населення планети, що обумовлює пропорційні тенденції щодо використання природних ресурсів; техногенез, що характеризується на 95% неефективністю й нераціональністю природокористування, й наслідком чого стає гідро- та атмосферне забруднення, накопичення твердих побутових відходів; екологічні наслідки перетворюються на втрати соціально-економічного характеру через зменшення рентабельності глобальної економіки, зниження рівня інвестиційної активності, рівня і якості життя.

Удосконалено понятійно-категорійний апарат теорії державного управління, що передбачає тлумачення таких понять: «стале природокористування як об’єкт державного регулювання», що передбачає оптимальне та раціональне поєднання екологічних й економічних критеріїв залучення природоресурсних об’єктів у систему господарювання, функціонування якої спрямоване на створення капіталу для забезпечення збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку суспільства; «державне регулювання процесів забезпечення сталого природокористування» як здійснюваний на основі взаємопов’язаних цілей, принципів, завдань, методів та механізмів вплив інститутів державного регулювання на процеси залучення природоресурсних об’єктів в систему господарювання на засадах оптимального і раціонального поєднання екологічних й економічних критеріїв для забезпечення збалансованого

соціо-еколого-економічного розвитку суспільства.

Вперше обґрунтовано концептуальні засади державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні, які у відповідності до концепції сталого розвитку орієнтовані на підвищення суспільної цінності природних ресурсів, з фінансовим забезпеченням відтворювальних заходів, що передбачає виділення ключових чинників та їх імперативів, основних етапів реалізації у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі щодо формування підґрунтя для нової моделі господарювання, інфраструктурної модернізації, запровадження екологобезпечних технологій на інноваційній основі, посилення економічної функції держави, гармонізації системи «суспільство-природа», що базується на таких принципах: доцільність і розумність; наукова й економічна обґрунтованість використання природних ресурсів; соціальна спрямованість; постійне підвищення рівня раціональності.

Удосконалено методичний підхід до комплексної оцінки природоресурсних об’єктів території як умови формування оптимальних механізмів державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, що передбачає визначення їх цінності у грошовому виразі у фіксованих соціально-економічних умовах виробництва при заданих параметрах використання і обмеження для господарської діяльності, базується на системі принципів та передбачає такі етапи: виявлення природних ресурсів, які найбільше впливають на ВВП; визначення величини окремих елементів природно-ресурсного потенціалу; побудова моделі; виявлення ступеня використання природних ресурсів території та визначення тієї частки, що недовикористовується; визначення ефективності використання природних ресурсів; виявлення ступеня відповідності сформованої територіальної організації господарювання щодо ефективного використання природних ресурсів на основі виявлення оптимальності локалізації виробничих галузей.

Розроблено підхід до класифікації регіонів України у системі

державного регулювання за критеріями забезпеченості природними ресурсами, їх вартістю та загальноекономічною результативністю природокористування, яка обумовлена чинниками економічної географії, замкненістю та повнотою виробничих циклів, політичним і суспільним значенням, соціально-економічним і промисловим розвитком, ступенем господарського освоєння території, кліматичними умовами та структурою ґрунтів. Результати аналізу та запропонованої класифікації регіонів України сприятимуть більш ефективній реалізації завдань державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, в першу чергу, за рахунок сталого розвитку адміністративно-територіальних одиниць зі значним природно-ресурсним потенціалом і відповідними виробничими комплексами, які мають важливе значення для забезпечення дохідної частини зведеного бюджету країни.

Розроблено методологічний підхід до формування стратегії державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, який спрямований на забезпечення зниження витрат сукупних природних ресурсів на одиницю валового продукту за умови забезпечення безпеки людини, екосистем, території; передбачає виділення системи завдань (узгодження інтересів стейкхолдерів; узгодження функціонування галузей промисловості; формування ринкової інфраструктури; специфікація прав власності на природоресурсні об’єкти) та принципів (стабільність та ефективність законодавства; орієнтація реформування на світовий досвід та глобальні тенденції; програмно-цільовий підхід; комплексне використання природних ресурсів; розвиток системи інформаційного забезпечення; зниження виснажливого впливу на еколого-економічну систему; зменшення частки експорту сировини; підвищення частки ресурсозберігаючих технологій; розвиток методів прогнозування, оптимізації та стимулювання сталого природокористування), а також механізм формування.

Удосконалено програмно-цільовий механізм державного

регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, в основу якого покладено підхід «від споживача до природних ресурсів», та який передбачає формування ланцюга «природний ресурс – сировина – готовий продукт», що розкриває можливості сталого природокористування, його взаємозв'язок із програмуванням територіального розвитку, а також комплекс чинників, які необхідно враховувати при формуванні програм адміністративно-територіальних одиниць.

Обґрунтовано координаційний механізм державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, що спрямований на забезпечення узгодження інтересів основних стейкхолдерів цього процесу, та включає етапи: обговорення зі стейкхолдерами концепції проекту, його відповідність інтересам адміністративно-територіальної одиниці (формується координаційний орган); ухвалення принципового рішення щодо реалізації проекту, умов та масштабів експлуатації природоресурсних об’єктів, інфраструктурного забезпечення, проводиться аналіз щодо екологічних і соціальних наслідків експлуатації природоресурсного об’єкту; узгодження соціально-економічних та організаційних питань щодо забезпечення балансу інтересів територіальної громади, бізнес-структур (інвесторів), органів публічної влади на засадах соціального партнерства.

Розроблено підхід до специфікації прав власності в системі державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, що враховує класифікацію природних ресурсів, з урахуванням їх характеристик і доцільності приватизації: ресурси місцевого значення, які не представляють великого інтересу з отримання максимальних доходів у короткостроковий період, а також ресурси, які зазнають мінімальної шкоди внаслідок впливу господарських процесів та лібералізації зовнішньоекономічних відносин у довгостроковій перспективі – можуть бути передані у приватну власність; ресурси, які зазнають значного негативного впливу через трансформацію ринкової кон'юнктури – можна приватизувати лише основні виробничі засоби за умови реалізації

комплексу спеціальних заходів; для стратегічно важливих природних ресурсів необхідно застосовувати орендні форми.

Обгрнтовано інституційний механізм державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, функціонування якого орієнтоване на підвищення рівня капіталізації природних ресурсів, корпоратизацію природно-ресурсних відносин, підвищення еколого-економічного ефекту, а його основними елементами виступають: компанія з управління природоресурсними активами, територіальні громади, інвестори, органи державної влади та місцевого самоврядування, інноваційні центри.

Запропоновано організаційно-економічний механізм державного регулювання екогосподарської діяльності, що ґрунтується на поєднанні парадигм «зеленої», «синьої» економіки та концепції узгодженні суспільних й приватних інтересів в сфері природокористування. Реалізація такого механізму передбачає активізацію процесу підготовки і включення до стратегії сталого розвитку адміністративно-територіальної одиниці інвестиційних проектів в рамках цільових програм регіонального розвитку, які враховують спрямованість модернізації виробництв та впровадження еколого-інноваційних технологій, що в свою чергу дасть змогу забезпечити додаткові робочі місця і має крім екологічного, також й соціальне значення для адміністративно-територіальних одиниць. Етапами його реалізації є: визначення корисного обсягу відходів виробництва і споживання; виявлення потенційних ринків збуту вторинних матеріалів; розроблення стратегії вторинної переробки; здійснення державної підтримки модернізованих (створених) виробництв для переробки відходів та стимулювання ринків збуту вторинних ресурсів; формування інститутів управління процесом залучення відходів до господарського обігу.

Ключові слова: відтворювальні процеси, інновації, концепція, механізми державного регулювання, органи державної влади, регуляторні інструменти, стале природокористування, стратегія, стейкхолдери.

ANNOTATION

Dragan I.V. State regulation of sustainable nature management processes in Ukraine. – Manuscript.

Dissertation on competition of Doctor of Sciences degree in Public Administration by specialty – 25.00.02 Mechanisms of Public Administration. – National University of Civil Defense of Ukraine, Kharkiv, 2021

Dynamic development, extraordinary scale and diversity of interaction of ecological and economic processes, covering various spheres of public life, require new, deeper knowledge about their interdependence, features of development and functioning in modern conditions. The issue of genesis, factors, prospects of this interaction is extremely relevant. First of all, it highlights the issues of revealing the patterns of development of economic processes of nature management in order to understand them for further formation of directions, approaches and regulatory mechanisms, as well as finding optimal models of socio-ecological and economic strategic transformation of Ukraine. The multi-vector nature of modern socio-economic systems, the complexity of practical tasks of their development, the formation of a new level of public consciousness determine the need for adequate changes to existing theoretical paradigms of public administration, development of national economic models in globalization and increasing environmental challenges.

The purpose of the study is to develop theoretical and methodological provisions and practical recommendations for the formation and development of state regulation of sustainable environmental management in Ukraine.

The object of research is the state policy in the field of environmental protection and use of natural resources.

The subject of the research is the mechanisms of state regulation of sustainable nature management processes in Ukraine.

The factors of the ecological crisis of global character which have caused

necessity of formation and realization of the state regulation of processes of maintenance of sustainable nature use in Ukraine are specified, among which: nature conservation approach to social development (management); population growth of the planet, which determines the proportional trends in the use of natural resources; technogenesis, characterized by 95% inefficiency and irrationality of nature management, and the consequence of which is hydro- and atmospheric pollution, accumulation of solid waste; environmental consequences translate into socio-economic losses due to reduced profitability of the global economy, reduced levels of investment activity, level and quality of life.

The conceptual and categorical apparatus of the theory of public administration has been improved, which provides for the interpretation of such concepts: "sustainable use of nature as an object of state regulation", which provides an optimal and rational combination of environmental and economic criteria for attracting natural resources to the management system. capital to ensure balanced socio-ecological and economic development of society; "State regulation of sustainable nature management processes" as carried out on the basis of interrelated goals, principles, objectives, methods and mechanisms of influence of state regulation institutions on the processes of attracting natural resources to the management system on the basis of optimal and rational combination of environmental and economic criteria balanced socio-ecological and economic development of society.

For the first time the conceptual principles of state regulation of sustainable nature management processes in Ukraine are substantiated, which in accordance with the concept of sustainable development are focused on increasing the social value of natural resources, with financial support of reproductive measures, highlighting key factors and their imperatives. medium- and long-term perspective on the formation of the basis for a new model of management, infrastructural modernization, introduction of environmentally friendly technologies on an innovative basis, strengthening the economic

function of the state, harmonization of the system "society-nature" based on the following principles: expediency and reasonableness; scientific and economic feasibility of using natural resources; social orientation; constant increase in the level of rationality.

The methodical approach to the complex assessment of natural resources of the territory as a condition of formation of optimal mechanisms of state regulation of sustainable nature management processes is improved, which provides for determining their value in monetary terms in fixed socio-economic conditions of production. system of principles and provides for the following stages: identification of natural resources that have the greatest impact on GDP; determining the size of individual elements of natural resource potential; model construction; identifying the degree of use of natural resources of the territory and determining the share that is underused; determining the efficiency of natural resources use; identification of the degree of compliance of the formed territorial organization of management on the efficient use of natural resources on the basis of identifying the optimal localization of industries.

An approach to the classification of regions of Ukraine in the system of state regulation according to the criteria of natural resources, their cost and general economic efficiency of nature, which is due to economic geography, closed and complete production cycles, political and social importance, socio-economic and industrial development, the degree of economic territory, climatic conditions and soil structure. The results of the analysis and the proposed classification of regions of Ukraine will contribute to a more effective implementation of the tasks of state regulation of sustainable nature management, primarily through sustainable development of administrative-territorial units with significant natural resource potential and relevant production facilities that are important to ensure revenue consolidated budget of the country.

A methodological approach to the formation of a strategy for state regulation of sustainable nature management has been developed, which aims to

reduce the cost of total natural resources per unit of gross product provided the security of man, ecosystems, territory; provides for the allocation of tasks (coordination of stakeholders; coordination of industries; formation of market infrastructure; specification of ownership of natural resources) and principles (stability and effectiveness of legislation; focus on reform of world experience and global trends; program-targeted approach; comprehensive use of natural resources; development of information support system; reduction of debilitating impact on the ecological and economic system; reduction of the share of raw materials exports; increase of the share of resource-saving technologies;

The program-target mechanism of state regulation of sustainable nature management processes has been improved. with the programming of territorial development, as well as a set of factors that must be taken into account in the formation of programs of administrative-territorial units.

The coordination mechanism of state regulation of sustainable nature management processes is substantiated, which is aimed at harmonizing the interests of the main stakeholders of this process, and includes stages: discussion with stakeholders of the project concept, its compliance with the interests of the administrative-territorial unit; adoption of a fundamental decision on the implementation of the project, conditions and scope of operation of natural resources, infrastructure, analysis of environmental and social consequences of the operation of natural resources; coordination of socio-economic and organizational issues to ensure the balance of interests of the territorial community, business structures (investors), public authorities on the basis of social partnership.

An approach to the specification of property rights in the system of state regulation of sustainable nature management, taking into account the classification of natural resources, taking into account their characteristics and feasibility of privatization: resources of local importance that are not of great interest in obtaining maximum income in the short term, and resources which suffer minimal damage due to the impact of economic processes and the

liberalization of foreign economic relations in the long run - can be transferred to private ownership; resources that are significantly affected by the transformation of market conditions - you can privatize only fixed assets subject to a set of special measures; lease forms must be used for strategically important natural resources.

The institutional mechanism of state regulation of sustainable nature management processes is substantiated, the operation of which is focused on increasing the level of capitalization of natural resources, corporatization of natural resource relations, increasing ecological and economic effect, and its main elements are: state and local government, innovation centers.

The organizational and economic mechanism of state regulation of eco-economic activity, which is based on the combination of paradigms of "green", "blue" economy and the concept of coordination of public and private interests in the field of nature management, is proposed. The implementation of such a mechanism involves intensifying the process of preparation and inclusion in the strategy of sustainable development of the administrative-territorial unit of investment projects within the targeted regional development programs, which take into account the modernization of production and introduction of eco-innovative technologies, which in turn will provide additional jobs. in addition to environmental, also social significance for administrative-territorial units. The stages of its implementation are: determination of the useful amount of production and consumption waste; identification of potential markets for secondary materials; development of recycling strategy; implementation of state support for modernized (created) industries for waste processing and stimulation of secondary markets; formation of management institutions for the process of attracting waste to economic circulation.

Key words: reproduction processes, innovations, concept, mechanisms of state regulation, public authorities, regulatory instruments, sustainable nature management, strategy, stakeholders.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Монографії

1. Драган І. В. Забезпечення сталого природокористування: теорія, методологія, механізми державного регулювання: монографія. Київ: Освіта України, 2021. 360 с.

2. Алимов О.М., Хвесик М.А. , Лизун С.О., Драган І.В. Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні: монографія. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. 64 с. *Особистий внесок: обґрунтовано економічні механізми реалізації державної екологічної політики у сфері природокористування*

3. Алимов О.М., Ляшенко В.І., Драган І.В., Микитенко В. В. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми: монографія. Запоріжжя. ІЕП НАН України, 2014. 798 с. *Особистий внесок: здійснено аналіз масштабів потенціалу сталого розвитку, ідентифіковано параметри збалансованості функціонування регіональних соціально-економічних систем.*

4. Алимов О.М., Лицур І. М., Микитенко В. В., Драган І.В. Потенціал сталого розвитку України на шляху реалізації інтеграційного вибору держави: монографія. Київ.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 520 с. *Особистий внесок: обчислено обсяги природно-ресурсного забезпечення процесів формування системи оцінювання потенціалу сталого розвитку*

5. Лібанова Е.М., Хвесик М. А., Алимов О.М., Драган І.В. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь. К.: ДУ ІЕПСР НАН України», 2014. 776 с. *Особистий внесок: обґрунтовано прикладний інструментарій системно-комплексного оцінювання потенціалу сталого розвитку держави.*

6. Алимов О. М. , Бєлова А.І., Бондар О.А., Демешок О. О., Драган І.В., Микитенко В. В. . Каскади регіональних соціально-економічних систем: формування та розвиток: монографія. К.: ДУ ІЕПСР

НАН України, 2016. 279 с. *Особистий внесок: визначено особливості виробничо-господарської взаємодії регіональних соціально-економічних систем в контексті розбудови каскадних форм територіальної організації*

7. Лібанова Е.М., Хвесик М.А., Драган І.В. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: вектори реального поступу: національна доповідь. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2017. 864 с. *Особистий внесок: досліджено цільові орієнтири державної підтримки проектів розвитку територіальних природно-господарських комплексів*

8. Алимов О.М. , Микитенко В.В. , Лицур І.М. , Драган І.В. Системно-комплексне оцінювання потенціалу сталого розвитку України. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. 88 с. *Особистий внесок: обґрунтовано пріоритетні напрями державної політики щодо технології нарощення інформаційного потенціалу в контексті усунення загроз економічній безпеці.*

9. Алимов О.М. , Хвесик М.А., Микитенко В.В. , Лицур І.М. , Драган І.В. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. 40 с. *Особистий внесок: здійснено аналіз еколого-економічного обстеження виробничо-господарської діяльності в системі сталого розвитку.*

10. Алимов О.М. , Микитенко В.В. , Драган І.В., Лицур І.М. Потенціал сталого розвитку: цілі, проблеми та перспективи. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 52 с. *Особистий внесок: досліджено економічні проблеми та перешкоди на шляху переходу держави до сталого розвитку.*

11. Алимов О. М. , Гребенюк О. В. , Демешок О. О., Драган І.В. Механізм стратегічного управління забезпеченням функціонування каскадів регіональних соціально-економічних систем. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. 64 с. *Особистий внесок: розроблено процесно-алокаційну Концепцію управління забезпеченням результативності функціонування*

каскадних форм організації виробничо-господарської взаємодії регіональних соціально-економічних систем.

12. Алимов О.М. , Хвесик М.А., Микитенко В.В. , Лицур І.М. , Драган І.В. Національна парадигма сталого розвитку України. К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 72 с. *Особистий внесок: досліджено процеси нарощення потенціалу сталого розвитку за базовими видами економічної діяльності.*

Статті у наукових фахових виданнях України:

13. Драган І.В. Елементи державного механізму раціонального природокористування. *Наукові праці : ЧДУ ім. Петра Могили.* 2010. Вип. 135. С. 117-122. (Серія “Державне управління”)

14. Драган І.В. Розвиток державного регулювання у сфері природокористування та забезпечення екологічної безпеки України. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління.* 2011. Вип. 1. С.174-182.

15. Драган І.В. Формування інноваційних механізмів державного управління у сфері природокористування *Наукові розвідки з державного та муніципального управління.* 2011. Вип. 2. С.169-176.

16. Драган І. В. Формування стратегічної моделі державного регулювання природокористування в ринкових умовах господарювання в просторового соціально-економічного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. №14. С. 57-60

17. Драган І.В. Формування еколого-економічного механізму регулювання сфери природокористування в Україні *Вісник Академії митної служби України.* 2011. Вип. 1(4). С. 31-37. (Серія “Державне управління”).

18. Драган І.В. Удосконалення податкового інструментарію державного регулювання у сфері використання природно-ресурсного потенціалу. *Вісник Академії митної служби України.* 2011. Вип. 2(5). С. 72-79. (Серія “Державне управління”).

19. Драган І.В. Структура інструментарію державного управління сталим розвитком регіону в системі раціонального природокористування *Вісник Академії митної служби України.* 2013. Вип. 2(9). С. 132-137. (Серія "Державне управління").

20. Драган І.В. Аллокаційна організація природокористування як напрям розвитку державного регулювання. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління.* 2014. Вип. 2. С.87-96.

21. Драган І.В. Методологічні засади державного управління природокористуванням в контексті досягнення системних ознак резистентності. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. Вип. 4. С.153-162. (Серія "Управління").

22. Драган І.В. Інформаційне забезпечення державного управління раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу. *Наукові праці : ЧДУ ім. Петра Могили.* 2014. Вип. 230. Том 242. С. 44-50. (Серія "Державне управління")

23. Драган І.В. Формування екологозбалансованого підходу до реалізації державної політики у сфері природокористування. *Науковий вісник Академії муніципального управління.* 2015. Вип. 1. С.57-63. (Серія "Управління")

24. Драган І.В. Фіскальний інструментарій державного регулювання природокористування. *Вісник Академії митної служби України.* 2014. Вип. 2(11). С. 40-47. (Серія "Державне управління").

25. Драган І.В. Підходи до оцінки потенціалу сталого розвитку територій в процесі регуляторного впливу держави. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України.* 2014. № 3-4 (14). С. 14-19. (Серія Право та державне управління).

26. Драган І.В. Роль держави в гармонізації еколого-економічних інтересів у системі природокористування. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 2(25). С. 113-121.

27. Драган І.В. Державне регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності у сфері природокористування. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. № 1. URL:http://el-zbirn-du.at.ua/2015_1/6.pdf. (Серія "Державне управління")

28. Драган І. В. Механізм державного регулювання збалансованого природокористування на територіальному рівні. *Публічне управління та митне адміністрування.* 2015. Вип. 2(13). С. 64-71.

29. Драган І.В. Підвищення ефективності механізму державного управління природокористуванням. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління.* 2015. Вип. 2. С.50-59.

30. Драган І.В. Вплив глобалізації на процеси державного регулювання природокористування в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління.* 2015. Вип. 3-4. С. 47-55. (Серія "Управління")

31. Драган І. В. Державне регулювання процесу становлення природозберігаючої системи господарювання. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління.* 2016. Вип. 1. С.64-72.

32. Драган І.В. Сировинно-ресурсна компонента державного регулювання сталого розвитку України. *Публічне управління та митне адміністрування.* 2016. № 1 (14). С. 38-45.

33. Драган І.В. Реалізація державного управління регіональними еколого-економічними системами в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління.* 2016. Вип. 3. С. 205-215. (Серія "Управління")

34. Драган І. В. Управління інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання при реалізації екологічних проектів. *Інвестиції: практика та досвід.* 2019. №8. С. 23-28.

Статті у виданнях зарубіжних країн:

35. Dragan, I. Ensuring sustainable management based on the development of state policy in the field of nature management. *East journal of security studies*, 2020. vol. 6(1), pp. 33-42. URL:ttps://ejss.nuczu.edu.ua/index.php/ejss/article/view/45

36. Dragan I. Basic concepts of adaptation the technical regulation of environmental protection to the requirements of Europe Union. *Современный научный вестник.* 2012. №18 (130). С. 12-17. (*Серия: Экономические науки).*

37. Dragan I. Essence and results of interaction between market and state regulation under conditions of growing shortage resources and environmental degradation. *Ekonomisti.* 2012. vol. 4. – P.32-35.

38. Dragan I. Increasing the effective functioning of ecological and economic systems. *Nauka i studia. (Ekonomika).* 2012. vol. 16 (61). pp.5-12.

39. Dragan I. Balancing the interests of economic and environmental subsystems of state regulation of sustainable nature. *Socioworld-Social Research & Behavioral Sciences.* 2021. Volume 03. Issue 01. pp. 25-31.

Статті в інших наукових виданнях:

40. Драган І. Інформаційно-аналітичне та ресурсне забезпечення діагностики основних індикаторів результативності управління природокористуванням. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2014. Вип. 1 (10). С. 158-163. URL:http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14divrup.pdf.

41. Драган І. В., Микитенко В.В., Демешок О.О. Ресурсно-функціональне забезпечення розбудови і запровадження еколого-економічного моніторингу України в контексті сталого розвитку та наближення до стандартів ЄС. *Агросвіт*. 2013. № 20. С. 3-8 *Особистий внесок: розраховано розмір витрат на запуск державного еколого-економічного моніторингу*

42. Драган І.В., Алимов О.М. Системна модернізація механізмів реалізації регіональної екологічної політики. *Економіка природокористування і охорони довкілля.* 2015. С. 54-62 *Особистий внесок: обґрунтовано механізм реалізації регіональної екологічної політики на засадах локальної екологічної демократії*

43. Драган І.В., Алимов О.М. Формування стратегічного потенціалу сталого розвитку України у контексті розбудови нової регіональної карти. *Економіка природокористування і охорони довкілля.* 2016. С. 269-277. *Особистий внесок: розроблено технологію управління адаптивного типу, в якій поєднано оптимізаційні методи, засоби і регулятори мобілізації резервів забезпечення надійності функціонування економічної системи держави.*

44. Драган І. В. Інвестиційне забезпечення екологічних проектів суб'єктів господарювання. *Агросвіт*. 2019. № 5. С. 41-46.

45. Драган І. В., Микитенко В. В. Інформаційно-методичні аспекти розбудови платформ просторового управління природно-ресурсними активами в ресурсних обмеженнях. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 2 (92). С. 15-21. *Особистий внесок: розглянуто теорію формування просторової системи управління природно-ресурсними активами*

46. Драган І. В. ,Микитенко В. В. Управління природо-ресурсними активами в умовах нарощення глобальних загроз і ризиків. *Економічний дискурс.* 2020. Випуск 1. С. 78-88. URL: https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-1-9 *Особистий внесок: обгрунтовано принципи формування інноваційної моделі державної політики управління природними ресурсами.*

47. Dragan I., Dzhumageldiyeva G., Dyka O., Zagurska-Antoniuk V., Moisieiev I. Public mechanisms of financial security in electricity: the experience of Poland and Ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice.* 2021. vol. 1 №. 36. pp. 116-123. (міжнародна наукометрична база Web of Science). *Особистий внесок: досліджено фінансову складову механізму забезпечення сталого розвитку.*

Матеріали наукових конференцій

48. Драган И.В. Современный взгляд на роль государства в системе природопользования. *Актуальные проблемы государственного*

управления / материалы междунар-научн-пр конференции (г. Тбилиси 27 мая 2016 г.) 2016. С. 89-90.

49. Драган І.В. Формування регіональної системи управління у сфері природокористування на інноваційній основі. *Природно-ресурсний потенціал збалансованого (сталого) розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 19-20 квітня 2011 р.). Центр екологічної освіти та інформації, 2011. у 2 т. Т.1. С.277-281

50. Драган И.В. Экологические платежи в системе государственного регулирования хозяйственной деятельности. *Государственное регулирование экономики и повышение эффективности деятельности субъектов хозяйствования: VII Международная научно-практическая конференция* (г. Минск, 21-22 апреля 2011 г.). Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2011. В 2 ч., Ч.II. С. 217-218.

51. Драган І.В. Лісові екосистеми як головні компоненти біосфери. *Розвиток державного управління та державної служби в Україні: Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю*. (м. Харків 22 лютого 2011). 2011. №10 (107). С.107-108.

52. Драган И.В. Экологический потенциал современного регуляторного воздействия. *Молодёжь и наука: реальность и будущее: материалы III Междунар. конф. студентов, аспирантов и молодых учёных* (г. Кемерово) ГОУ ВПО «Кемеровский университет». 2011. С. 304-307.

53. Драган І.В. Вдосконалення організаційно-економічного механізму державної політики у сфері природокористування. *Наука в інформаційному просторі: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.,* (м. Дніпропетровськ 29-30 вересня 2011 р.). 2011. В 7 т., Т 3. С.35-36.

54. Драган І.В. Недосконаліть екологічного законодавства в контексті ефективного управління екологічною безпекою. *Альянс наук:*

вчений вченому: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Дніпропетровськ 25-26 лютого 2011 р.). 2011. У 8 т., Т.1. С. 27-29.

55. Драган І.В. Сталий розвиток природно-ресурсного потенціалу як відповідь на загрозу глобальної екологічної катастрофи. *Актуальні питання економічної науки на сучасному етапі: матеріали економічної наукової інтернет-конференції.(* м. Тернопіль 17 лютого 2012 р.). 2012. С. 61-63.

56. Драган І.В. Політика раціонального використання регіональної природно-ресурсної бази. *Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку виробничої сфери: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції молодих учених і студентів* (м. Донецьк 29-30 березня 2012р.). ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», 2012. У 2 т., Т.2. С. 128-129.

57. Драган І.В. Інструментарій регулювання раціонального природокористування в контексті екологічної модернізації України. *Зовнішньоекономічна політика держави та актуальні проблеми митної справи: економіко-управлінські, правові, інформаційно-технічні, гуманітарні аспекти:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 30 листопада 2012 р.). Академія митної служби України, 2012. С. 133-134

58. Драган І. В. Підходи до забезпечення ефективного використання природно-ресурсного потенціалу в Україні. *Актуальні правові та організаційні проблеми публічного управління та судочинства: Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кіровоград, 12–13 квітня 2013 р.). 2013. У 2-х ч., Ч. 1., С.64-66.

59. Драган І.В. Пріоритетні напрями стратегії державного регулювання у сфері еколого-економічного розвитку України. *Актуальні питання юридичної науки: теорія та практика: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кіровоград, 11 грудня 2013 р.). КІДМУ КПУ, 2013. С. 19-22.

60. Драган І.В. Процеси формування та використання природно-ресурсного потенціалу України. *Інноваційні підходи та механізми державного та муніципального управління: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 12 квітня 2013р.) / За заг. ред. В.К. Присяжнюка, В.Д. Бакуменка, Т.В. Іванової. Вид-поліграф центр АМУ, у 2-х частинах, Ч.1, 2013. С. 224-226.

61. Драган І.В. Формування ефективних механізмів забезпечення екологічно сталого розвитку. *Модернізаційні процеси державного та муніципального управління: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ 4 квітня 2014 р.) / За заг. ред. В.К. Присяжнюка, В.Д. Бакуменка, Т.В. Іванової. Вид-поліграф центр АМУ, у 2-х частинах, Ч.1, 2014. С. 124-125.

62. Драган І.В. Поняття екологічної безпеки в системі раціонального природокористування. *Реформування податкової систем України в контексті глобалізаційних викликів: зб.матер. наук-практ інтернет-конференція* (м. Ірпінь, 21 листопада 2014 р.). Держ.фіск. служб. України, Нац.унів. ДПС України, Наук-досл. Центр з проблем оподаткув. 2014. С. 73-75.

63. Драган І.В. Інституціональний механізм зменшення техногенного впливу промислового виробництва на довкілля. *Актуальні питання та проблеми юридичної науки: теорія та практика: Збірник наукових праць ІІ Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кіровоград, 18-19 квітня 2014 р). КІДМУ КПУ, 2014. С. 210-213

64. Драган І.В. Формування системи державного управління природокористуванням. *«Украйна-България- Европейски съюз съвременно състояние и перспективи» Сборник с доклади от международна научна конференция.* Варна–Херсон: Издателство «Наука и икономика», 2014. Том 2. С. 304-306.

65. Драган І.В. Напрями трансформації системи державного управління природокористуванням. *Державне управління науково-*

освітнього забезпечення підготовки конкурентоспроможних фахівців у сфері цивільного захисту: збірник тез Всеукраїнської наук-практ конф. (м. Харків 16-17 квітня 2015 р. / за заг. ред. В.П. Садкового. 2015. – С. 160-162.

66. Драган І.В. Трансформація системи державного управління природокористуванням в аспекті узгодження екологічних ризиків. *Становлення сучасного українського суспільства: політичні, управлінські, економічні та правові аспекти: тези допов Всеукр наук-практ конферен. (*м. Київ 27 березня 2015 р.). Видав. Центр КНУКіМ, 2015. У 2 ч. Ч 1. С. 285-288.

67. Драган І.В. Системний підхід до формування механізмів державного управління природокористуванням в Україні. *Сучасний стан розвитку економіки, управління та рекламної діяльності України: Матеріали науково-практичної конференції молодих вчених та студентів* (м. Івано-Франківськ 2 квітня 2015 р.). Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2015. С. 254-256.

68. Драган І.В. Еколого-правовий інструментарій державного управління природокористуванням. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства: збірник матеріалів ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Кіровоград 17 квітня 2015 р.) ПВНЗ «КІДМУ КПУ», 2015. С. 33-36.

69. Драган І.В. Механізм державного управління розвитком каскадів регіональних соціально-економічних систем. *Перезавантаження будівництва: економіка, організація, менеджмент: збірник матеріалів І міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ 3-6 листопада 2015 р.). КНУБА, 2015. С. 44-46.

70. Драган І.В. Проблеми захисту навколишнього середовища в рамках природоохоронного законодавства. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного*

суспільства: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кіровоград 4 грудня 2015 р.), 2015. С. 161-163.

71. Драган І.В. Узгодження інтересів в рамках формування механізму державного регулювання збалансованості природно-ресурсного потенціалу. *Наукові пошуки у ІІІ тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кіровоград 22-23 квітня 2016 р.), 2016. С. 88-90.

72. Драган І.В. Забезпечення результативності при формуванні механізмів державного управління природокористуванням в Україні. *Публічне управління та адміністрування на сучасному етапі державотворення: матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 24 жовтня 2019 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ. нац. то рг.-екон. ун-т, 2019. С. 23-25.

73. Драган І. В., Микитенко В. В. Просторовий формат управління природно-ресурсними активами на платформних засадах за європейськими стандартами. *Європейська інтеграція в контексті світових глобалізаційних процесів: Матеріали VIII Щорічної науково-практичної конференції*, (м. Одеса 19 грудня 2019 р.). 2019. 316 с. С. 87- 98. *Особистий внесок: узагальнено принципи формування інноваційної моделі державної політики управління природно-ресурсними активами.*

74. Dragan I.V. The system of public management of ecological rehabilitation of the natural economic system of the territory in the conditions of decentralization. *Інструменти і практики публічного управління в контексті децентралізації: Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю*. (м. Житомир 23 червня 2020 р.). 2020. 551 с. С. 53-56.

ЗМІСТ

ВСТУП 27

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ 42

1.1. Імператив сталого природокористування як напрям державного регулювання 42

1.2. Зміст сталого природокористування як об’єкту державного релювання 60

1.3. Сутність державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування 78

Висновки до розділу 1 98

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ 103

2.1. Конкурентоспроможність національної моделі господарювання як напрям державного регулювання сталого природокористування 103

2.2. Система індикаторів державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування 129

2.3. Інституційні та інвестиційні чинники державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування 151

Висновки до розділу 2 176

РОЗДІЛ 3 АНАЛІЗ СТАНУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ 179

3.1. Вплив процесів державного регулювання на оцінку природних ресрсів України 179

3.2. Структура доходів держави від діяльності у сфері природокористування 198

3.3. Аналіз інформаційного забезпечення державного регулювання процесів природокористування в Україні 221
Висновки до розділу 3 242
РОЗДІЛ 4 ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ НАПРЯМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ 246
4.1 Напрями формування економіко-фінансових передумови державного регулювання процесів сталого природокористування 246
4.2 Концептуальний підхід до формування регіональної стратегії сталого природокористування 267
4.3. Програмно-цільовий підхід до реалізації державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування 286
Висновки до розділу 4 310
РОЗДІЛ 5 ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ 313
5.1. Механізм узгодження інтересів стейкхолдерів в процесі державного регулювання сталого природокористування 313
5.2. Інституційний механізм державного регулювання сталого природокористування 333
5.3. Механізм державного регулювання екологічного господарювання в межах сталого природокористування 353
Висновки до розділу 5 373
ВИСНОВКИ 382
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 391
ДОДАТКИ 434

ВСТУП

Актуальність теми. Динамічний розвиток, надзвичайна масштабність та багатоманітність взаємодії екологічних і економічних процесів, що охоплюють різні сфери суспільного життя, вимагають нових, більш глибоких знань про їх взаємообумовленість, особливості розвитку й функціонування в сучасних умовах. Проблематика ґенези, чинників, перспектив цієї взаємодії є надзвичайно актуальною. У ній, насамперед, виділяються питання про розкриття закономірностей розвитку економічних процесів природокористування з метою їх усвідомлення для подальшого формування напрямів, піходів та механізмів регулювання, а також пошуку оптимальних моделей соціо-еколого-економічної стратегічної трансформації України.

Багатовекторність сучасних соціально-економічних систем, ускладнення практичних завдань їх розвитку, становлення нового рівня суспільної свідомості визначають необхідність внесення адекватних змін до існуючих теоретичних парадигм державного управління, розвитку національних моделей господарювання в умовах глобалізації та посилення екологічних викликів. За експертними оцінками, втрати світової спільноти від виснаження найбільш важливих мінеральних ресурсів (нафта, природний газ, вугілля, залізні рудуа та інші) складають 2%. Проте, для окремих країн, чия економіка значною мірою базується на експлуатації природних ресурсів, ці втрати є значно вищими. Зокрема, для України втрати суспільного добробуту від виснаження вугілля можуть досягнути 15-20%. Стає зрозумілим, що фіксовані статистикою високі темпи економічного зростання самі по собі не свідчать про сталий розвиток. Сталий розвиток є ознакою послідовних циклічних переходів елементів економічної системи від одного рівноважного стану до нового дієвого рівня, до нового збалансованого функціонування, де можна виокремити

екологічно безпечні, екологозрівноважені параметри соціального поступу. Важливою є саме якість такого розвитку і те, що покладено в його основу, оптимальне і раціональне використання природних ресурсів, а також інвестування в людський капітал. Це необхідно враховувати при опрацюванні стратегії довгострокового розвитку України. Нове геополітичне й економічне становище України на початку XXI століття, наявна соціально-економічна ситуація в державі, а також стан навколишнього природного середовища впливають на формування майбутньої моделі її розвитку.

Необхідно враховувати, що рівень техногенного навантаження на довкілля України є настільки високим, що перевищує аналогічний показник розвинутих країн світу у 4-5 разів. Водночас спостерігається усталена тенденція до руйнування природного середовища та незворотних втрат природних ресурсів. Важливість сталого природокористування істотно зросла в останні десятиліття: природних можливостей біосфери вже недостатньо для забезпечення зростаючих потреб суспільства. Це супроводжується екологічними катастрофами внаслідок надмірної експлуатації природних ресурсіви через прагнення до швидких економічних та нехтування довгостроковими цілями суспільного розвитку.

Необхідним є врахування не лише економічної, але й екологічну і природно-ресурсну глобалізацію, яка все більшою мірою впливає на формування національних стратегії і тактик соціально-економічного розвитку.

Політичні та економічні особливості розвитку України у XX столітті сформували в суспільстві виключно споживацьке ставлення до навколишнього природного середовища, сприяли формуванню національної моделі господарювання з ресурсною орієнтацією, з домінуванням відповідних галугей. Основною проблемою, яка стримує розвиток збалансованого природокористування є несформованість науково-обгрунтованого державного регулювання, яке б мало спиратися на систему

стратегічних цільових орієнтирів соціально-економічного та екологічного розвитку; мати адекватну інформаційну основу для вироблення обґрунтованих управлінських рішень у сфері природокористування; систему оцінки можливих наслідків реалізації прийнятих рішень; чітке розмежування повноважень і відповідальності між різними рівнями управління.

Актуальність формування системи державного регулювання, що відповідає зазначеним вище вимогам підтверджується, зокрема необхідністю підвищення конкурентоспроможності національної економічної системи, забезпечення екологічної та природно-ресурсної безпеки країни.

Проблемам формування системи управління природокористуванням, забезпечення сталого розвитку та природоохоронної діяльності присвячені праці українських та зарубіжних вчених, а саме: А.І. Амоші, І.К. Бистрякова, В.В. Буркинського, О.О. Веклич, В.А. Голяна, Б.М. Данилишина, Ш.І. Ібатулліна, Т.І. Іванової , Я.В. Коваля, Л.В. Левківської, Л.Г. Мельника, В.М. Трегобчука, Л.Б. Шостака та ін.

Широке коло теоретичних і практичних питань впливу раціонального природокористування на економічний розвиток регіонів представлений в роботах вітчизняних вчених: О.М. Алимова, О.Ф. Балацького, Т.І. Биркович, Н.В. Васильєвої, О.І. Дація, С.М. Домбровської, М.А. Латиніна, С.В. Майстра, В.В. Микитенко, Н.С. Орлової, С.М. Приліпка, М.А. Хвесика, Є.В. Хлобистова, О.І. Фурдичка та ін.

Не применшуючи значення попередніх результатів необхідно зазначити, що на сучасному етапі суспільного розвитку потребують обґрунтування теоретичні та методологічні положення щодо формування та реалізації механізмів державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні. Реалізація такого положення потребує належного організаційно-економічного обґрунтування, забезпечення оптимального балансу елементів соціо-еколого-економічної

системи. Необхідність заповнити цю прогалину в наукових дослідженнях визначила мету представленого дослідження та його структуру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові результати, теоретичні положення й висновки дослідження було отримано в межах тем НДР Національного університету цивільного захисту України відповідно до тематики науково-дослідних робіт «Розробка наукових основ державного управління в сфері безпеки ринку соціально-економічних послуг України з точки зору цивільного захисту» (ДР № 0115U002035), у межах якої дисертантом здійснено аналіз та охарактеризовано стан інформаційного забезпечення системи державного регулювання процесів природокористування в Україні, НДР «Розробка механізмів державного управління соціально-економічною сферою та її галузями в контексті забезпечення безпеки українського суспільства» (ДР № 0118U001007), у межах якої автором розроблено рекомендації з удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання екогосподарської діяльності, а також Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України» «Методологічні засади сталого господарювання» (ДР № 0120U100187), в межах якої автором обґрунтовано механізми державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, НДР «Формування каскадних форм організації виробничо-господарської взаємодії регіональних соціально-економічних систем в Україні» (ДР № 0114U002749), в межах якої розроблено концептуальні положення державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних положень та практичних рекомендації щодо формування та розвитку державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні.

Для досягнення мети дослідження було поставлено та вирішено наступні *завдання*:

– узагальнити теоретичний доробок з проблем державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, уточнення його чинників та понятійно-категорійного апарату;

– розробити концептуальні засади державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування;

– обґрунтувати методичний підхід та здійснити оцінку природних ресурсів України як умови формування оптимальних механізмів державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування;

– здійснити аналіз та визначити стан інформаційного забезпечення системи державного регулювання процесів природокористування в Україні;

– обґрунтувати методологічний підхід до формування стратегії державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування;

– запропонувати програмно-цільовий механізм державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування;

– надати пропозиції щодо удосконалення координаційного механізму державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування;

– запропонувати підхід до формування механізму специфікації прав власності в системі державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні;

- удосконалити інституційний механізм державного регулювання сталого природокористування;

- запропонувати рекомендації з удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання екогосподарської діяльності.

Об'єкт дослідження – державна політика у галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів.

Предмет дослідження – механізми державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні.

Методи дослідження. Методологічною і теоретичною основою дисертаційного дослідження стали роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, які присвячені проблемам оцінки та прогнозування державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, законодавчі та нормативні акти.

Для вирішення поставлених завдань в дисертації використовувалися такі методи наукового дослідження: абстрактно-логічний, історичний і системно-структурний аналіз – в процесі узагальнення теоретичного доробку з проблем державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування та механізмів його реалізації; порівняльний аналіз та групування - при класифікації природоресурсних об'єктів для цілей державного регулювання; методологія комплексного аналізу та метод теоретичного узагальнення – при обґрунтуванні концептуальних положень державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування; метод економіко-статистичного й трендового аналізу, ранжування – при діагностиці державного регулювання природокористування в Україні, класифікації регіонів за критеріями забезпеченості природними ресурсами; метод порівняльного аналізу – при визначенні особливостей сучасних процесів природокористування; матричний підхід, розрахунково-конструктивний та графічний методи – при обґрунтуванні підходу до формування стратегії державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування.

Інформаційну базу дослідження склали: зібрані, опрацьовані й узагальнені автором офіційні матеріали Державної служби статистики України; законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету

Міністрів України, монографії та науково-аналітичні статті вітчизняних і зарубіжних авторів.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних положень та практичних рекомендацій щодо формування та розвитку державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні. Наукову новизну одержаних результатів обумовлюють такі основні теоретико-методологічні положення:

вперше:

- обґрунтовано концептуальні засади державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні, які у відповідності до концепції сталого розвитку орієнтовані на підвищення суспільної цінності природних ресурсів, з фінансовим забезпеченням відтворювальних заходів, що передбачає виділення ключових чинників та їх імперативів, основних етапів реалізації у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі щодо формування підґрунтя для нової моделі господарювання, інфраструктурної модернізації, запровадження екологобезпечних технологій на інноваційній основі, посилення економічної функції держави, гармонізації системи «суспільство-природа», що базується на таких принципах: доцільність і розумність; наукова й економічна обґрунтованість використання природних ресурсів; соціальна спрямованість; постійне підвищення рівня раціональності ;

- розроблено методологічний підхід до формування стратегії державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, який спрямований на забезпечення зниження витрат сукупних природних ресурсів на одиницю валового продукту за умови забезпечення безпеки людини, екосистем, території; передбачає виділення системи завдань (узгодження інтересів стейкхолдерів; узгодження функціонування галузей промисловості; формування ринкової інфраструктури; специфікація прав власності на природоресурсні об’єкти)

та принципів (стабільність та ефективність законодавства; орієнтація реформування на світовий досвід та глобальні тенденції; програмно-цільовий підхід; комплексне використання природних ресурсів; розвиток системи інформаційного забезпечення; зниження виснажливого впливу на еколого-економічну систему; зменшення частки експорту сировини; підвищення частки ресурсозберігаючих технологій; розвиток методів прогнозування, оптимізації та стимулювання сталого природокористування), а також механізм формування;

удосконалено:

- методичний підхід до комплексної оцінки природоресурсних об'єктів території як умови формування оптимальних механізмів державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, що передбачає визначення їх цінності у грошовому виразі у фіксованих соціально-економічних умовах виробництва при заданих параметрах використання і обмеження для господарської діяльності, базується на системі принципів та передбачає такі етапи: виявлення природних ресурсів, які найбільше впливають на ВВП; визначення величини окремих елементів природно-ресурсного потенціалу; побудова моделі; виявлення ступеня використання природних ресурсів території та визначення тієї частки, що недовикористовується; визначення ефективності використання природних ресурсів; виявлення ступеня відповідності сформованої територіальної організації господарювання щодо ефективного використання природних ресурсів на основі виявлення оптимальності локалізації виробничих галузей;

- підхід до класифікації регіонів України у системі державного регулювання за критеріями забезпеченості природними ресурсами, їх вартістю та загальноекономічною результативністю природокористування, яка обумовлена чинниками економічної географії, замкненістю та повнотою виробничих циклів, політичним і суспільним значенням, соціально-економічним і промисловим розвитком, ступенем

господарського освоєння території, кліматичними умовами та структурою ґрунтів;

- програмно-цільовий механізм державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, в основу якого покладено підхід «від споживача до природних ресурсів», та який передбачає формування ланцюга «природний ресурс – сировина – готовий продукт», що розкриває можливості сталого природокористування, його взаємозв'язок із програмуванням територіального розвитку, а також комплекс чинників, які необхідно враховувати при формуванні програм адміністративно-територіальних одиниць;

- координаційний механізм державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, що спрямований на забезпечення узгодження інтересів основних стейкхолдерів цього процесу, та включає етапи: обговорення зі стейкхолдерами концепції проекту, його відповідність інтересам адміністративно-територіальної одиниці (формується координаційний орган); ухвалення принципового рішення щодо реалізації проекту, умов та масштабів експлуатації природоресурсних об’єктів, інфраструктурного забезпечення, проводиться аналіз щодо екологічних і соціальних наслідків експлуатації природоресурсного об’єкту; узгодження соціально-економічних та організаційних питань щодо забезпечення балансу інтересів територіальної громади, бізнес-структур (інвесторів), органів публічної влади на засадах соціального партнерства;

- інституційний механізм державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, функціонування якого орієнтоване на підвищення рівня капіталізації природних ресурсів, корпоратизацію природно-ресурсних відносин, підвищення еколого-економічного ефекту, а його основними елементами виступають: компанія з управління природоресурсними активами, територіальні

громади, інвестори, органи державної влади та місцевого самоврядування, інноваційні центри;

- організаційно-економічний механізм державного регулювання екогосподарської діяльності, що ґрунтується на поєднанні парадигм «зеленої», «синьої» економіки та концепції узгодженні суспільних й приватних інтересів в сфері природокористування, реалізація якого передбачає активізацію процесу підготовки і включення до стратегії сталого розвитку адміністративно-територіальної одиниці інвестиційних проектів в рамках цільових програм регіонального розвитку, які враховують спрямованість модернізації виробництв та впровадження еколого-інноваційних технологій, а основними етапами є: визначення корисного обсягу відходів виробництва і споживання; виявлення потенційних ринків збуту вторинних матеріалів; розроблення стратегії вторинної переробки; здійснення державної підтримки модернізованих (створених) виробництв для переробки відходів та стимулювання ринків збуту вторинних ресурсів; формування інститутів управління процесом залучення відходів до господарського обігу;

дістали подальшого розвитку:

- уточнення чинників екологічної кризи глобального характеру, які обумовили необхідність формування та реалізації державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні, серед яких: природоспроживацький підхід до суспільного розвитку (господарювання); зростання чисельності населення планети, що обумовлює пропорційні тенденції щодо використання природних ресурсів; техногенез, що характеризується на 95% неефективністю й нераціональністю природокористування, й наслідком чого стає гідро- та атмосферне забруднення, накопичення твердих побутових відходів; екологічні наслідки перетворюються на втрати соціально-економічного характеру через зменшення рентабельності глобальної економіки, зниження рівня інвестиційної активності, рівня і якості життя;

- понятійно-категорійний апарат теорії державного управління, що передбачає тлумачення таких понять: «стале природокористування як об’єкт державного регулювання», що передбачає оптимальне та раціональне поєднання екологічних й економічних критеріїв залучення природоресурсних об’єктів у систему господарювання, функціонування якої спрямоване на створення капіталу для забезпечення збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку суспільства; «державне регулювання процесів забезпечення сталого природокористування» як здійснюваний на основі взаємопов’язаних цілей, принципів, завдань, методів та механізмів вплив інститутів державного регулювання на процеси залучення природоресурсних об’єктів в систему господарювання на засадах оптимального і раціонального поєднання екологічних й економічних критеріїв для забезпечення збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку суспільства;

- підхід до специфікації прав власності в системі державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, що враховує класифікацію природних ресурсів, з урахуванням їх характеристик і доцільності приватизації: ресурси місцевого значення, які не представляють великого інтересу з отримання максимальних доходів у короткостроковий період, а також ресурси, які зазнають мінімальної шкоди внаслідок впливу господарських процесів та лібералізації зовнішньоекономічних відносин у довгостроковій перспективі – можуть бути передані у приватну власність; ресурси, які зазнають значного негативного впливу через трансформацію ринкової кон'юнктури – можна приватизувати лише основні виробничі засоби за умови реалізації комплексу спеціальних заходів; для стратегічно важливих природних ресурсів необхідно застосовувати орендні форми.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені теоретичні та методологічні положення доведені до рівня конкретних пропозицій, придатних для впровадження в управлінську

практику.

Результати досліджень використані Підкомітетом Верховної Ради України з питань оцінки законопроектів щодо впливу на показники бюджету та відповідності бюджетному законодавству при попередньому розгляді та підготовці висновків щодо проектів законів України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення цільового використання екологічного податку та впровадження європейських принципів модернізації української промисловості» (№ 2465), «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення цільового використання екологічного податку» (№ 2465-1) (довідка № 395д9/11-2021/21371 від 27 січня 2021року).

Авторські пропозиції щодо реалізації організаційно-правового, фінансово-економічного механізмів державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні були використані фахівцями Управління державного екологічного нагляду у Житомирській області Державної екологічної інспекції Поліського округу під час підготовки проектів рішень щодо формування та реалізації державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю), забезпечення співпраці з місцевими держадміністраціями, органами місцевого самоврядування; будуть використані в процесі узагальнення практики застосування законодавства з питань охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, а також підготовки висновків і пропозиції до Державної екологічної інспекції України щодо його вдосконалення (довідка № 1162 від 18.11.2020року).

Положення щодо формування в державі десяти каскадних форм організації виробничо-господарської та міжрегіональної взаємодії; системи моніторингу макроекономічних показників і техніко-технологічних процесів у національному господарстві за відносними вимірами ефективності макроекономічного регулювання розвитку реального сектору

регіональної економіки використані Асоціацією теплоенергетичних компаній України при виробленні комплексу заходів реалізації регіональної політики децентралізації (довідка № 1071/10-к від 25 березня 2015 року).

Теоретичні розробки дисертаційної роботи використовуються у навчальному процесі Національного університету цивільного захисту України при розробленні програм курсу «Екологічна безпека» та навчальних дисциплін: «Організація та управління в природоохоронній діяльності», «Загальна екологія», «Оцінка впливу на довкілля», «Екологія людини» (акт про впровадження № 11 від 10.12.2020 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові розробки, висновки і пропозиції, що містяться в роботі, належать особисто автору. Внесок автора в опубліковані колективні роботи конкретизовано у списку публікацій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертації доповідались і обговорювались на конференціях, конгресах і семінарах, зокрема: "Природно-ресурсний потенціал збалансованого (сталого) розвитку України" (Київ, 19-20 квітня 2011 р.), "Государственное регулирование экономики и повышение эффективности деятельности субъектов хозяйствования" (Минск, 21-22 апреля 2011 г.), "Розвиток державного управління та державної служби в Україні" (Харків, 22 лютого 2011), "Молодёжь и наука: реальность и будуще" (Кемерово, 2011 г.), "Наука в інформаційному просторі" (Дніпропетровськ 29-30 вересня 2011 р.), "Альянс наук: вчений вченому" (Дніпро, 25-26 лютого 2011 р.), "Актуальні питання економічної науки на сучасному етапі" (Тернопіль, 17 лютого 2012 р.), "Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку виробничої сфери" (Донецьк, 29-30 березня 2012р.), "Зовнішньоекономічна політика держави та актуальні проблеми митної справи: економіко-управлінські, правові, інформаційно-технічні, гуманітарні аспекти" (Дніпро, 30 листопада 2012 р.), "Актуальні правові та

організаційні проблеми публічного управління та судочинства" (Кіровоград, 12–13 квітня 2013 р.), "Актуальні питання юридичної науки: теорія та практика" (Кропивницький, 11 грудня 2013 р.), "Інноваційні підходи та механізми державного та муніципального управління" (Київ, 12 квітня 2013р.), "Модернізаційні процеси державного та муніципального управління" (Київ, 4 квітня 2014 р.), "Реформування податкової систем України в контексті глобалізаційних викликів" (Ірпінь, 21 листопада 2014 р.), "Актуальні питання та проблеми юридичної науки: теорія та практика" (Кропивницький, 18-19 квітня 2014 р), "Украйна-България- Европейски съюз съвременно състояние и перспективи" (Варна–Херсон, 2014 г), "Державне управління науково-освітнього забезпечення підготовки конкурентоспроможних фахівців у сфері цивільного захисту" (Харків, 16-17 квітня 2015 р.), "Становлення сучасного українського суспільства: політичні, управлінські, економічні та правові аспекти" (Київ, 27 березня 2015 р.), "Сучасний стан розвитку економіки, управління та рекламної діяльності України" (Івано-Франківськ, 2 квітня 2015 р.), "Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства" (Кропивницький, 17 квітня 2015 р.), "Перезавантаження будівництва: економіка, організація, менеджмент" (Київ, 3-6 листопада 2015 р.), "Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства" (Кропивницький, 4 грудня 2015 р.), "Наукові пошуки у ІІІ тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри" (Кропивницький, 22-23 квітня 2016 р.), "Актуальные проблемы государственного управления" (Тбілісі, 27 травня 2016 р.), "Публічне управління та адміністрування на сучасному етапі державотворення" (Київ, 24 жовтня 2019 р.), "Європейська інтеграція в контексті світових глобалізаційних процесів" (Одеса, 19 грудня 2019 р.), "Інструменти і практики публічного управління в контексті децентралізації" (Житомир, 23 червня 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 74 наукових працях, із них: 12 монографій (в тому числі 1 – одноосібна); 22 статті у вітчизняних фахових виданнях з державного управління, 5 статей у зарубіжних виданнях, 8 статей в інших виданнях (у тому числі 1 – у науковому виданні, що включенно до міжнародної наукометричної бази Web of Science; 27 тез доповідей на наукових конференціях.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації – 437 сторінки, основний текст складає – 390 сторінок. Робота містить 23 таблиці, 16 рисунків, 4 додатки. Список використаних джерел складається з 357 найменувань.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

1.1. Імператив сталого природокористування як напрям державного регулювання

В Епоху науково-технічної революції, що почалася в середині минулого століття, неймовірно зріс вплив людства на навколишнє середовище. Виходячи з подій XX століття можна говорити про те, що проблеми навколишнього середовища вже давно існують, поступово переходячи з локальних в міжнародні. Технологічна, ресурсна та соціально-етична основи сучасної цивілізації суперечать один одному з кінцевими ресурсами біосфери і можливостями її самопідтримки. Забезпечення глобальної екологічної безпеки стало однією з основних задач світової спільноти, оскільки тільки в цих умовах є шанс для виживання людства.

Тривалий час в історії людства існувало уявлення, що природа в користуванні безмежна, що вона є власністю людини. Передбачалося, що природа виступає як якась довільна сила над людиною, і по мірі зростання виробництва зменшується її свавілля, і збільшується багатство людей. Людство найчастіше розвивалося за рахунок виснажливого використання природних ресурсів. Протягом тривалого часу названі процеси не могли привести до радикальних екологічних змін. В ході історичного розвитку антропогенний вплив стає все сильніше. Він з особливою силою проявився в XX столітті та був ознаменований науково-технічною революцією. Прогрес продуктивних

сил, марнотратне ставлення до природи, виробництво, яке ігнорує стан навколишнього природного середовища та інші процеси призвели до екологічної кризи, коли під загрозою опиняються системи, що підтримують життя людини та інших живих істот. Екологічна криза вважається трампліном до екологічної катастрофи.

Успіхи економічного і соціального розвитку деяких держав світу мимоволі викликали появу переконань в тому, що природа створена для задоволення безмежних і часом фантастичних матеріальних і духовних потреб людини. Розвитку цих переконань сприяли (і сприяють) величезні запаси на Землі різних ресурсів: родючі ґрунти, біологічні ресурси, поклади висококонцентрованих корисних копалин. Людина почала усвідомлювати себе не тільки вінцем творіння природи, а й її повелителем [149].

Поширення людства на планеті та зростання його могутності в умовах земних обмежень привів до появи глобальних проблем, що представляють комплекс загальнолюдських проблем сучасності, які проявляються як на планетарному, так і регіональному та національному рівнях. Серед них - проблема запобігання світовій ядерній війні та роззброєння; запобігання економічній відсталості і соціальній несправедливості, особливо голоду і бідності; вирішення екологічних проблем і раціональне використання природних ресурсів, проведення адекватної демографічної політики, особливо в країнах третього світу; розв'язання світової кризи освіти, охорони здоров'я, використання інформації, освоєння космосу, інших науково-технічних досягнень тощо. Глобальні проблеми мають ряд характерних рис: по-перше, вони зачіпають інтереси всього людства і кожної людини, по-друге, вони набули міжнародного і планетарного характеру, і, по-третє, вони вимагають для свого рішення міжнародного співробітництва у глобальному масштабі, концентрації зусиль всіх країн і народів світу.

Проблема глобальних змін навколишнього середовища є предметом дискусії багатьох авторів [46, 47, 50, 67, 201].

Хоча поняття глобальних змін можна вважати достатньою мірою усталеним, попри збереження численних термінологічних розбіжностей (особливо це відноситься до визначення сталого розвитку), можна помітити, що мова йде головним чином про дані взаємодії суспільства (соціально-економічного розвитку) і природи.

Накопичені дані про глобальні зміни навколишнього середовища дають змогу сформувати загальну картину цих змін: [67, 68, 72, 194]:

• скорочення площі природних екосистем суші відбувається зі швидкістю 0,5-1,0 % в рік. На початку 90-х років їх збереглося близько 37%. Тенденція збережеться до майже повної ліквідації.

• за період з 1972 по 1995 р концентрація парникових газів зростала зі швидкістю від десятих відсотка до одиниць відсотків щорічно. Очікується прискорення зростання концентрації CO2 і метану за рахунок збільшення темпів руйнування біоти.

• виснаження озонового шару відбувалося зі швидкістю 1-2% на рік, спостерігалося зростання озонової діри в Антарктиді і зареєстроване зростання площ інших озонових дір. Тенденція збережеться навіть при припиненні викидів хлорфторвуглеців.

• здійснювалося скорочення площі лісів, особливо тропічних. За період 1990-1995 рр. зменшення площі лісів відбувалося зі швидкістю 13 млн. га в рік, а співвідношення лісовідновлення / зведення становило 1:10. Передбачається, що до 2030 р скоротяться площі лісів, території тропічних лісів зменшаться на 50%.

• спостерігалося розширення площі посушливих земель, які складають 40% суші, зростало техногенне опустелювання за рахунок порушення вологості, вирубки лісів і забруднення ґрунтів.

Скорочувалася частка сільськогосподарських земель на душу населення, знижувалась родючість, здійснювалося закислення і засолення ґрунтів.

• в останні десятиліття XX ст. спостерігалося підвищення рівня Світового океану на 1-2 мм в рік. Можливо прискорення підйому рівня океанів до 7 мм на рік.

• стихійні лиха і техногенні аварії в кінці XX століття характеризувалися щорічним зростанням на 5-7% зі збільшенням збитку на 5-10% і зростанням кількості жертв на 6-12%. Збереження і посилення тенденцій є природним наслідком глобальних процесів.

• зникнення біологічних видів у другій половині XX століття реалізовувалося в 100-1000 разів швидше, ніж будь-коли в минулому. Слід очікувати посилення тенденції внаслідок руйнування біосфери.

• відбувалося якісне виснаження вод суші, викликане зростанням обсягів стічних вод, збільшенням кількості точкових і площинних джерел забруднення, розширенням спектра забруднювачів і збільшенням їх концентрації. При збереженні такої тенденції 2030 р більш 60% населення буде відчувати брак води.

• спостерігається стійкий процес зростання маси і кількості забруднюючих речовин, накопичених в середовищах і організмах. Посилюється міграція забруднювачів в харчових ланцюжках, особливо радіонуклідів.

• відбувається глобальне поширення, включаючи людину, супертоксікантів через трофічні ланцюги, що призводить до порушення ендокринної системи людини, погіршуючи систему відтворення, роботу мозку і інших життєво важливих органів людини. Як результат, буде спостерігатися зростання кількості бездітних пар.

• здійснюється штучна інтродукція і випадкова інвазія чужорідних видів в екосистеми, що викликає порушення екосистем, перенесення

шкідників і хвороб рослин, тварин і людини, скорочення біорізноманіття. У XXI ст. тенденції збережуться.

Зареєстровано зміни в Світовому океані: руйнування рифів, скорочення мангрових екосистем, виснаження запасів риби в результаті інтенсивного лову, скорочення стада китів, забруднення внутрішніх морів і прибережних вод, «червоні припливи».

Крім того не можна не відзначити надмірне вилучення живих і мінеральних ресурсів планети. Біосфера може зберігати стійкість при вилученні приблизно до 1% чистої первинної її продукції. Як показали розрахунки вчених національної академії наук України [185], виробництво біомаси у всій біосфері в енергетичному еквіваленті відповідає потужності 74 ТВт, а людина забирає в свій антропогенний канал використання біопродукції понад 16 ТВт, тобто 20%. Видобуток біопродукції з природного кругообігу речовин руйнує системні зв'язки в харчових ланцюжках і збіднює видовий склад природних біоценозів.

Ресурсна криза поширюється також і на мінеральні ресурси, що забезпечують, в основному, соціальні потреби суспільства. Протягом останнього століття було видобуто корисних копалин у 10 разів більше, ніж за всю попередню історію людства.

При аналізі ситуації слід враховувати неминуче значне подорожчання зникаючих ресурсів, що добуваються все глибше від поверхні і далі від місць споживання. Крім названого людство відчуває нестачу в інших (немінеральних) ресурсів: у питній воді, сільськогосподарських землях, лісових ресурсах тощо.

Зареєстровані такі явища, як погіршення якості життя, зростання числа захворювань, пов'язаних з руйнуванням екологічної ніші людини і забрудненням навколишнього середовища, в тому числі генетичних, поява нових хвороб, зростання бідності, нестача продовольства, висока дитяча смертність, високий рівень захворюваності, незабезпеченість

чистою водою в країнах, що розвиваються країнах, високий рівень аварійності, зростання споживання ліків, зростання алергічних захворювань в розвинених країнах, зниження імунного статусу. У XXI столітті ці тенденції збережуться з розширенням території інфекційних захворювань і появою нових хвороб.

Екологічна криза біосфери, про який говорять вчені, це криза не природи, а людського суспільства. Серед головних проблем, що зумовили його виникнення, - обсяг антропогенного впливу на природу в XX столітті, що наблизив біосферу до межі стійкості; протиріччя між сутністю людини і природою, його відчуження від природи; продовження розвитку «цивілізації споживання» - зростання необов'язкових потреб людей і суспільства, задоволення яких призводить до підвищення надлишкового техногенного навантаження на навколишнє середовище. На деяких причинах виникнення кризової екологічної ситуації слід зупинитися докладніше.

1. Природоексплуатаційна ідеологія, яка визначає взаємини суспільства з природним середовищем. Вона виникла близько десяти тисяч років назад замість попередньої стратегії гомеостазу (рівноваги) з природою. Першою сходинкою стало одомашнення рослин і тварин (сільськогосподарське суспільство), другий – використання залізних руд і нафти (індустріальне суспільство), третій - використання ядерної енергії та тотальне перетворення «дикої» природи в «культурну». Саме ця стратегія дозволила людству в короткий термін досягти феноменальних результатів, але ціна виявилася занадто дорогою. Глобальна екологічна криза стає прямим наслідком надексплуатації біосфери і її лавинної деградації [188; 197].

2. Зростання народонаселення Землі (демографічний вибух). Людство повністю заселило всі придатні для проживання ділянки планети і розширило свою екологічну нішу за рахунок витіснення інших

видів. Безперервне зростання населення планети вимагає пропорційного збільшення видобутку ресурсів. Населення Землі подвоїлось приблизно за 40 років (в основному за рахунок країн, що розвиваються Азії, Африки і Південної Америки). Соціальні фактори (традиції, релігії і рівень культури) визначають, скільки мати дітей, а рівень економіки - смертність, особливо дитячу.

Відмінності в швидкості росту населення різних країн – дуже небезпечний соціальний фактор, який потенційно веде до конфліктів і воєн. Інший соціальний конфлікт – зростання населення в бідних і країнах, що розвиваються – також може привести до спроб перерозподілу багатств. Все це ускладнюється виснаженням мінеральних ресурсів, включаючи воду.

3. Техногенез, який визначається як сукупність хімічних і технологічних процесів, вироблених діяльністю людини і призводять до перерозподілу мас земної кори. Мета техногенеза – використання невідновних ресурсів, які акумульовані у відкладеннях «колишніх біосфер». Він включає: видобуток хімічних елементів з надр; перерозподіл їх по земній поверхні; перегрупування їх в процесі сільськогосподарського виробництва. При цьому використовується всього 1-2% видобутого обсягу породи, 15-20% «розпорошаться» в атмосферу і гідросферу, забруднюючи їх, а 78-79% йде в тверді побутові відходи, що займають все більшу поверхню корисної площі.

Глобальну екологічну кризу слід розглядати у взаємозв'язку з іншими глобальними проблемами, які лежать у площині економічної та соціальної сфери. Це і дає змогу глобальну екокризу одночасно вважати і еколого-економічною, і соціально-екологічною, або, як уже було сказано вище, антропоекологічною. Так, швидке економічне зростання в XX столітті, яке призвело до появи глобальної економіки, не сприяло стабільному соціальному розвитку. Так, кількість голодуючих у світі

тільки за останні 5 років збільшилася з 1,1 до 1,3 млрд. чоловік, збільшився розрив між багатими і бідними країнами і людьми, причому середньомісячний заробіток 3 млрд. чол. – близько 2 дол. США в день. У країнах "золотого мільярда" середньомісячний заробіток обчислюється в тисячах дол. США, але й там бідні складають 20-30%. Навіть країни "золотого мільярда" не в змозі ліквідувати бідність і високе безробіття. У світі все частіше виникають військові конфлікти, в основі яких лежить боротьба за ринок ресурсів, йде "екологічна агресія" розвинених країн. Збільшується кількість біженців, які залишають рідні місця з екологічних причин. У країнах, що розвиваються спостерігається демографічний вибух, що збільшує кількість бідних і знедолених. Цивілізація в кінці XX століття зіткнулася вже не просто з екологічною, а з соціально-екологічною кризою, вихід з якої вимагає перегляду традиційних цінностей в економічній, соціальній, демографічній, геополітичній, екологічній, етичній та інших сферах, узгодження їх з законами еволюції біосфери, природоохоронними обмеженнями і заборонами, пов'язаними з наявністю господарської ємності екосистем. Високий рівень споживання ресурсів і забруднення навколишнього середовища в розвинених країнах призвела до погіршення глобальної екологічної ситуації, незважаючи на те, що на охорону навколишнього природного середовища було витрачено не менше 1,5 трлн. дол. за останні два десятиліття. Це свідчить про екологічний та соціальний глухий кут, про наростаючу ресурсну нестійкість індустріально розвинених країн і тенденції вирішення проблем економічного зростання за рахунок погіршення соціально-екологічної ситуації для країн, що розвиваються.

Економічне зростання за рахунок екології привів до такого стану в світі, що можливості істотного підйому рівня життя в "третьому світі" і країнах з перехідною економікою виявляються нікчемними. Слід

зазначити, що країни "золотого мільярда" вже давно живуть за рахунок ресурсів і екологічних умов всіх інших країн і тим самим не дають змогу цим останнім наблизитися до рівня споживання індустріально розвинених країн. Тим самим протиріччя між багатою Північчю і бідним Півднем носить не тільки соціально-економічний, а й екологічний характер. Сам спосіб взаємодії певних соціумів з природою привів до ситуації, коли продовження некоеволюційного способу господарювання веде до соціально-екологічної катастрофи.

Екологічні витрати цивілізації вже сьогодні почали прямо конвертувати в економічні витрати, породивши тенденції до зниження рентабельності світової економіки, зменшення інвестиційної активності, падіння рівня життя, зростання бідності тощо. [180].

До кінця 80-х рр. не тільки фахівці у сфері екології та футурології, а й політичні діячі в світі прийшли до усвідомлення того факту, що діючі економічні стратегії ведуть в тупик [59].

Все це призвело до спроби знайти шляхи виходу з кризи, визначити на порозі третього тисячоліття подальшу траєкторію руху нашої цивілізації, спробувати по-новому поглянути на вирішення глобальних проблем, пов'язаних з еколого-соціальною, або соціально-екологічною кризою. При ООН була створена Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку, перед якою було поставлена задача «Глобальної програми змін» [246]. Ці зміни Міжнародна комісія назвала терміном «sustaina development», який отримав переклад як «сталий розвиток». Надалі термін був закріплений ЮНЕСЕД, де йому спробували надати більш конкретні і навіть програмні форми [246].

У 1987 р. Світова комісія з навколишнього середовища і розвитку заявила про те, що для виживання людства необхідний перехід до екологічно сталого розвитку [244], при цьому було зазначено на необхідність об'єднання обох цілей розвитку - економічного розвитку та

екологічної цілісності. Пізніше в термін "сталий розвиток" стали вкладати і соціальний зміст – забезпечення економічної справедливості для різних країн і індивідів, турботу про добробут не тільки нинішнього, а й майбутніх поколінь [268].

Термін "сталий розвиток" набув широкого поширення після публікації доповіді, підготовленої для ООН в 1987 р спеціально створеної в 1983 р Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку [246].

На ЮНСЕД широко використовувалося визначення, наведене в книзі "Наше спільне майбутнє": "Сталий раз віток – це такий розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби" [247].

У доповіді цієї комісії в найбільш концентрованому вигляді було дано визначення самого «сталого розвитку», а саме: «Сталий розвиток - це такий розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [338] .Воно включає в себе два ключових поняття:

• поняття потреб, зокрема потреб, які необхідні для існування найбідніших верств населення і які повинні бути предметом першочергового вирішення;

• поняття обмежень, зумовлених станом технології і організацією суспільства, що накладаються на здатність навколишнього середовища задовольняти нинішні і майбутні потреби.

Концепція сталого розвитку виникла спочатку в країнах Західної Європи, а в кінці XX століття поширилася на більшість країн світу. В її зародження та реалізації чітко простежуються окремі етапи. Перший етап – це усвідомлення необхідності вироблення ідеології людства по збереженню рівноваги між природою і суспільством. Для цього етапу було характерно поширення серед широких верств населення знань про

екологічні параметри стану навколишнього середовища, необхідність створення законодавчих основ з його охорони. Другий етап – це підготовка документів щодо забезпечення сталого розвитку, їх обговорення та прийняття на Конференції Організації Об'єднаних Націй (ООН) з навколишнього середовища і розвитку (Бразилія, Ріо-де-Жанейро, 1992 р). На цій Конференції були прийняті два важливих документи: Декларація по навколишньому середовищу і розвитку та Повістка дня на XXI століття. У цих документах планета Земля, будинок людства, розглядається як цілісний організм, всі складові якого тісно взаємопов'язані між собою і, відповідно, потребують системного підходу до управління всіма сферами розвитку суспільства. Тому присутні на зустрічі на вищому рівні в Ріо-де-Жанейро взяли наведені принципи для подальшого розвитку. Третій етап – це реалізація в усіх країнах світу названих принципів, що визначають права народів на соціально-економічний розвиток, а також їх обов'язки по збереженню нашого спільного навколишнього середовища [238].

Перша всесвітня зустріч з навколишнього середовища відбулася в 1972 р в столиці Швеції Стокгольмі. У ній взяли участь 113 країн. Вперше було заявлено про необхідність захисту природи, раціонального використання природних ресурсів.

У вітчизняній науковій літературі вживаються різні терміни: «життєздатне суспільство» [249; 281], «життєстійке суспільство» [240; 282].

В рамах другого етапу були вироблені три головні загальновизнані принципи сталого розвитку [282]:

• принцип «руйнування бар'єрів» (визнається рівнозначність екологічних, економічних і соціальних підходів при виборі стратегії розвитку);

• принцип прагматичності (сталий розвиток є соціальним і політичним процесом, виявлення механізмів (що працює?). Є найважливішим завданням при виборі моделей розвитку);

• принцип моралі (питання про те, як «вбудувати» моральні принципи в процеси управління і прийняття рішень, є важливим елементом концепції розвитку), а також сформульовані найбільш істотні політичні, економічні та соціальні вимоги забезпечення сталого розвитку:

• матеріали і енергія беруться з поновлюваних або перероблених джерел;

• відходи виробництва і споживання повинні бути мінімальними, а переробка вторинних ресурсів повинна бути максимально повною;

• стійке місто прагне максимально стримувати процес розростання, мінімізувати свій вплив на навколишнє середовище, обмежити споживання енергії та ресурсів;

• основною метою політики розвитку має бути досягнення загального прогресу і поліпшення, а не вирішення однієї окремо взятої проблеми за рахунок інших;

• в процесі підготовки і прийняття рішень маються на увазі інтеграція прогресивних екологічних принципів, участь впливової громадськості, демократичний контроль;

• у вирішенні проблем необхідна співпраця різних сторін: представників бізнесу, місцевої влади, неурядових організацій, університетів, дослідницьких центрів тощо.

Другим етапом можна вважати, Конференцію ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р), в основному документі якої - Декларації з навколишнього середовища і розвитку - було заявлено, що єдиний шлях забезпечення довгострокового економічного прогресу - це його ув'язка з охороною

навколишнього середовища, що може бути досягнуто тільки в тому випадку, якщо країни почнуть нове і рівне співробітництво за участю урядів, їх народів і основних суспільних груп. Держави повинні укласти міжнародні угоди, які захистять цілісність глобальної системи навколишнього середовища і системи розвитку.

Представники 179 держав (глави і високопоставлені посадові особи), а також офіційні особи з організацій системи ООН, представники місцевої влади, ділових, наукових, неурядових та інших кіл прийняли ряд принципів для подальшого розвитку. Ці принци визначають права народів на розвиток і їх обов'язки щодо збереження нашого спільного навколишнього середовища.

Другим документом, прийнятим на Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро, є Порядок денний на XXI століття, що відображає всесвітнє узгодження і політичні зобов'язання з питань розвитку та економічного співробітництва, прийняті на найвищому рівні. У ній розглядаються як насущні сьогоднішні проблеми, так і питання підготовки до вирішення проблем наступного століття. У ній визнається, що забезпечення сталого розвитку є в першу чергу обов'язком урядів і що воно вимагає розробки національних програм, планів і політики. Зусилля держав повинні координуватися через міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй. Слід всіляко заохочувати найширший загал для участі громадськості, а також неурядових організацій та інших груп. Рішення задач, поставлених в Порядку денному на XXI століття, потребують суттєвої додаткової фінансової допомоги для країн, що розвиваються. Ця додаткова підтримка необхідна для того, щоб оплатити зростаючі витрати на вирішення глобальних екологічних проблем і прискорення сталого розвитку.

Третій етап формування Концепції сталого розвитку відкрила Ольборгска конференція в 1994 р На ній була прийнята Ольборгска

хартія «Міста Європи на шляху до сталого розвитку», яку підписали представники адміністрацій 80 великих і малих міст Європи. На конференції була заснована постійно діюча організація – Компанія «Сталий розвиток міст Європи», яка покликана сприяти і підтримувати великі та малі міста Європи в процесі їх просування до сталого розвитку. Через кілька років прийняту на цій конференції Хартію підписали понад 400 міст Європи.

Друга Європейська конференція з питань сталого розвитку міст проведена в 1996 р в Лісабоні (Португалія). У ній брали участь більше 1000 міських і регіональних адміністрацій європейських країн. На конференції був прийнятий «Лісабонський план дій: від Хартії до дій», в ньому визначено завдання місцевих адміністрацій і перелік практичних кроків на шляху до сталого розвитку, зроблена рекомендація про розробку в містах та регіонах «Місцевих повісток дня на XXI століття».

Важливою подією стала Всесвітня зустріч на вищому рівні зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі, Південна Африка, в кінці серпня - початку вересня 2002 р Учасники Всесвітньої зустрічі взяли йоганнесбурзьку декларацію зі сталого розвитку та рекомендували Генеральній Асамблеї схвалити її в тому вигляді, в якому вона була прийнята на цій зустрічі. Зміст декларації зводиться до наступного [86]:

• підтверджена прихильність народів світу сталому розвитку, будівництву гуманного, справедливого і турботливого глобального суспільства;

• майбутнє належить дітям – наше завдання полягає в тому, щоб виправдати їхні сподівання на світле майбутнє;

• людство повинно об'єднатися в спільному прагненні до подолання бідності і розвитку політичного потенціалу;

• охорона навколишнього середовища та соціально-економічний розвиток мають величезне значення для сталого розвитку;

• в ході зустрічей на міжнародних конференціях з питань сталого розвитку, а також щодо фінансування розвитку (Монтеррей, Мексика, березень 2002 г.) досягнуто значного прогресу в площині досягнення глобального консенсусу і партнерства між усіма народами на нашій планеті;

• глобальному навколишньому середовищу досі завдається збитків (зменшення біорізноманіття, виснаження рибних запасів, опустелювання, зміна клімату, стихійні лиха – все це стає частим та руйнівним);

• глобальна нерівність зростає, віра бідних країн в можливість прискорення розвитку слабшає;

• між цивілізаціями і народами світу необхідний діалог і співробітництво, незалежно від раси, релігії, мови, культури, традицій;

• можливості задоволення потреб у чистій воді, санітарії, адекватному житлі, енергії, охорони здоров'я, продовольчої безпеки та охорони біологічного різноманіття повинні зростати, для цього потрібно допомогти один одному отримати доступ до фінансових ресурсів, відкрити ринки, зміцнити потенціал, забезпечити передачу технологій, освіту і підготовку кадрів;

• серйозну загрозу сталому розвитку створюють хронічний голод, недоїдання, іноземна окупація, збройні конфлікти, наркоманія, злочинність, корупція, расова, етнічна та релігійна ненависть, ксенофобія, заразні і хронічні хвороби;

• особливу увагу народи світу повинні приділяти таким питанням, як емансипація жінок, досягнення рівності чоловіків і жінок, викорінення бідності, в зв'язку з чим потрібні додаткові кроки для забезпечення того, щоб наявні ресурси використовувалися на благо людства;

• для досягнення цілей сталого розвитку потрібні більш ефективні, демократичні і підзвітні міжнародні та багатосторонні установи.

Перебуваючи на Африканському континенті учасники Всесвітньої зустрічі урочисто зобов'язалися перед народами світу і перед майбутніми поколіннями рішуче діяти для забезпечення того, щоб наша спільна надія на сталий розвиток збулася.

Аналізуючи все вищесказане можна зробити наступні висновки:

- Сучасна цивілізація знаходиться в стані системної кризи, і вихід з неї бачиться в переході до сталого розвитку.

- Сталий розвиток передбачає тісну взаємозалежність економічної, соціальної та екологічної сфери. Жодна з цих сфер не може не враховуватися в розробці стратегії розвитку держави та її території.

У Місцевої порядку денному на XXI століття сказано «Більшість людей, будь то в уряді, бізнесі або приватному житті, зазвичай розглядають економічні, соціальні та екологічні фактори окремо в процесі прийняття рішень.

Для того щоб вибір шляхів розвитку був економічно ефективним, соціально справедливим, відповідальним і екологічно раціональним, необхідно розуміти зв'язки між навколишнім середовищем і проблемами розвитку. Деякі уряди почали систематично враховувати вплив екологічних факторів на економічну, соціальну, податкову, енергетичну, сільськогосподарську, транспортну, торговельну та інші сфери своєї політики. Більша кількість груп стала брати участь у прийнятті рішень з питань розвитку завдяки обговоренню цих питань з урядом та місцевою владою, з представниками промисловості, науки, екологічними групами і громадськістю.

Уряду слід розробити стратегії сталого розвитку, щоб об'єднати в єдине ціле політику в соціальній та екологічній сферах у всіх міністерствах і на всіх рівнях, включаючи податкові заходи і бюджет.

Ці стратегії повинні мати на меті соціально спрямований економічний розвиток поряд з охороною ресурсної бази і навколишнього середовища на благо майбутніх поколінь. У розробці цих стратегій повинні брати участь більш широкі верстви населення»[307].

Сталий розвиток передбачає участь не тільки керуючих органів, але також населення, бізнес-структур та інших зацікавлених груп. Особлива роль відводиться місцевій владі.

Перехід до сталого розвитку – це досить складний і довгий процес, який передбачає рішення досить великої кількості проблем.

Можна виділити чотири проблеми, які треба вирішити, щоб перейти до сталого розвитку.

Перша проблема – це зіткнення нашої цивілізації з природою. Сучасна цивілізація є результат 10 тис. років стихійного розвитку людства, коли воно вільно будувало свою історію, не відчуваючи обмежень або коридору, який йому надала біосфера. Але до початку XX ст. в результаті безперервної експансії людство досягло кордонів коридору і потім вийшло за його межі, на що вказують глобальні зміни навколишнього середовища. В результаті XX ст. стало століттям розвитку жорстокої екологічної кризи, який усвідомлюють ще далеко не все люди і політики, хоча його заперечення або применшення незрівнянно з тією глобальною природоохоронною інфраструктурою, яка створена за останню чверть століття, витратами на охорону навколишнього середовища та впровадженням ресурсозберігаючих технологій.

Друга проблема – економічна. Саме економічний розвиток призвів до руйнування природного механізму стабілізації навколишнього середовища і розвитку екологічної кризи. Екологічні витрати цивілізації вже сьогодні почали прямо конвертуватися в економічні, соціальні та демографічні витрати. Вони породили тенденції до зниження

рентабельності світової економіки, зменшення інвестиційної активності, уповільнення темпів зростання, збільшення бідності, розпаду генетичних програм і підриву здоров'я людей тощо. У своїх взаємодіях з природою людство все ще залишається в межах господарства, що привласнює, не тільки отримуючи природних ресурсів практично безкоштовно, але і безоглядно руйнуючи біосферу – основу свого існування. У XXI ст. людство змушене буде радикально переглянути ставлення до організації виробничих циклів, безоплатно вилучати з природи ресурси і необмежено повертати відходи.

Третя проблема сталого розвитку - це соціальна сфера. Існуюча соціально-економічна система не тільки привела цивілізацію до зіткнення з природою, але й не вирішила соціальних проблем. Зростає розрив між бідними і багатими людьми, збільшується різниця в рівні життя між багатими і бідними країнами. Це означає, що глобальна соціально-економічна система не відповідає вимогам сталого розвитку людства.

Четверта проблема - це демографічна криза, яка, розвиваючись, веде до зниження площі орних земель і обсягу виробництва продовольства на душу населення, посилює екологічну кризу, яка в свою чергу погіршує такий важливий соціальний показник, як здоров'я населення. Соціальна нерівність людей дестабілізує становище в країнах, що розвиваються, породжує конфлікти, міграцію населення, екстремізм і тероризм і може породити глобальний конфлікт.

Стикаючись з будь-якою проблемою, світове співтовариство, регіони, держави починають проводити різноманітні системні заходи. Проведення політики раціонального природокористування є необхідною умовою досягнення принципів сталого розвитку.

1.2. Зміст сталого природокористування як об’єкту державного релювання

Координування й взаємодія між ключовими складовими системи національної економічної в контексті забезпечення сталого розвитку на засадах раціоналізації виступає пріоритетним принципом будь-якої держави світу та реалізації внутрішньодержавних відносин. Відкритість таких відносин щодо зовнішньої взаємодії створює основу подальшої співпраці між різними державами у різних сферах соціально-економічного розвитку глобальної економічної системи. Поняття щодо сталого розвитку, яке було пов’язане з уявленнями закономірної поведінки механічних систем, давно перетнуло межі фізико-механістичного розуміння і стало загальнонауковою категорією. Дослідження сталого розвитку систем має вражаючу історію, проте досі у цій предметній сфері мають місце певні проблеми теоретико-методологічного характеру, у розв’язанні яких залучені філософи, математики, фізики, механіки, біологи, кібернетики, економісти, управлінці.

Необхідно зазначити, що питання сталого розвитку системи хвилювали дослідників давно. Це було пов'язано із функціонуванням системи Світу, питання про непорушність якої до відкриття закону всесвітнього тяжіння вирішувалося апріорі.

Так, Ньютон І. вважається першим, хто побудував динамічну модель Сонячної системи й одразу ж зіткнувся з питанням її сталості. Надалі ґенеза категорії стійкості (сталості) – сталого стійкості руху, відбувалось паралельно з дослідженнями руху планет. У цьому контексті необхідно згадати Ж.-Л.Лагранжа, який у 1784 р. надав визначення сталому руху, а також П.-С.Лапласа, який у 1773 р. сформулював теорему стійкості Сонячної системи [67].

Створенню математичної послідовної теорії сталого розвитку наука зобов'язана А. Пуанкаре [275] і О.М.Ляпунову, якому належить найбільш вдале визначення поняття «стійкість руху» [215]. Якщо на думку А.Пуанкаре стійкість являє собою прагнення повернутися у первісний стан виведеної із рівноваги системи, все більше наближаючись до нього, то, на думку О.М.Ляпунова, стійкість представлена як більш ємна концепція, відповідно до якої стан системи вважається стійким, якщо при певних початкових збуреннях система весь наступний час залишається в межах такого стану.

Ідея стійкості (сталості) форм є центральною у багатьох філософів (Г. Гегеля, О. Богданова, Ф. Шеллінга, Е.Янча). Зокрема, Г. Гегель заклав основи теорії перехідних процесів, коли система втрачає стійкість і переходить у нестійкий стан, а потім формується нова стійкість [52].

Вагоме значення для розвитку теорії стійкості мала робота О.О. Богданова «Тектологія. Загальна організаційна наука» [31]. О.О. Богданов розглядав структурну стійкість систем і вважав, що система, яка охоплює значну суму елементів є більш стійкою по відношенню до середовища. Він виявив закономірність, згідно з якою стійкість цілого залежить від найменших відносних опорів всіх його частин і запропонував рекомендації щодо подолання негативних наслідків зовнішнього середовища.

Філософський підхід до дослідження проблеми сталого розвитку інтегрував різні теоретичні концепції дослідження систем починаючи з кінця XIX ст - XX ст. і заклав основу для вивчення розвитку систем як єдності процесів мінливості і стійкості, закономірностей зміни об'єктів, джерел їх самоорганізації та саморозвитку. Філософський підхід до проблеми стійкості базується на тому, що стійкість є одним з інтегральних якостей системи.

Суттєвий внесок у розвиток концепту щодо стійкості систем здійснили прихильники загальної теорії систем (Р.Акофф, Л. фон. Берталанфи, Ю.Урманцев, Е. Ласло). Вони акцентували увагу на дослідженні статичного стану систем, а джерело формування стійкості вбачали у самій системі.

На тому припущенні, що стійкими є системи з оптимальною різноманітністю ґрунтується кібернетичний підхід щодо забезпечення стійкості. Зокрема, Н.Вінер стверджував, що у світі, де ентропія в цілому прагне до зростання, мають місце місцеві тимчасові ділянки зменшуваною ентропії, це сфери прогресу. Механізм їх виникнення полягає в природному або цілеспрямованому відборі стійких форм [47].

Новий імпульс теорія сталого розвитку отримала внаслідок розроблення організмічних уявлень про суспільство. При цьому необхідно зазначити, що аналогії між господарської сферою і живою природою ще у XVIII ст. проводили Д. Юм, Т. Мальтус, Г. Спенсер та ін. На сьогодні у біологічній (загальній) екології для позначення здатності екологічних систем зберігати свою структуру і функціональні властивості при впливі зовнішніх чинників зазвичай використовується термін «sustainable» (анг. «підтримуючий», «тривалий», «стійкий», «сталий», «безперервний»).

Такий підхід створив методологічну базу дослідження стійкості соціально-економічних систем за допомогою вивчення факторів, що впливають на стійкість живих систем. Підтримка стійкості системи складає внутрішню мету системи. Тому вона має бути організована таким чином, щоб забезпечити власне виживання, стабільність і одночасно розвиток, еволюцію, наближення до мети. Ця дихотомічність складає одне з основних протиріч в системі, яке вирішується через її розвиток [201].

Тлумачення стійкості з позиції біологічного підходу передбачає, що основні її параметри досягаються в процесі адаптації системи до мінливих умов (за аналогією з живими організмами) і тому в суспільному житті можуть виникати тільки такі структури та напрями еволюції, які в ній потенційно закладені.

Спочатку теорія стійкості соціально-економічних систем була продовженням інших галузей знань і наукових дисциплін (математики, кібернетики, теорії систем). Зокрема, проблеми стійкості такої системи розглядалися, по-перше, з позицій математики, а, по-друге, з позиції досягнення кінцевого результату її функціонування.

На думку М.Блауга, стійкість являє собою необхідну умову, за якої система повинна повертатися в стан рівноваги після будь-якого впливу. Дуже часто в науці розмірковують про стійкість з точки зору того, що математики називають «асимптотичною стійкістю», тобто будь-яка траєкторія, що починається достатньо близько від положення рівноваги, наближується до такої рівноваги протягом певного часу [30]. Перспективним напрямом у цій предметній сфері є дослідження так званої квазістійкості, якою володіє будь-яка траєкторія, яка починається поблизу положення рівноваги і залишається в межах, близьких до рівноваги, без обов'язкового його досягнення [30].

Разом із тим, стійкість економічної системи значно відрізняється від будь-якої іншої стійкості (технічної, фізичної тощо), оскільки головною характеристикою виступає не рівноважний стан і здатність повертатися до нього у разі збурення, або збереження заданої траєкторії руху у разі протидіючих сил, а здатність ефективно використовувати, автономно видозмінювати ресурси свого розвитку, безперервно нарощувати показники своєї позитивної зміни, не збільшуючи або мінімізуючи витрати базових, не відновлюваних ресурсів [208].

Перша економіко-математична модель загальної рівноваги соціально-економічної системи була запропонована наприкінці XIX століття. Л.Вальрас та А.Маршалл досліджували нестійкість з позиції наявності безлічі точок рівноваги. При цьому, нестійке положення завжди перебуває між двома стійкими. Починаючи з 1930-х рр. проблемі рівноваги й стійкості значну увагу Дж.Хікс, К. Ерроу, П. Самуельсон, Ф.Хан та інші дослідники.

Узагальнюючи наявний науковий доробок з проблеми дослідження, можна навести наступну характеристику теоретико-методологічних підходів (за їх хронологією) щодо розуміння сутності такої категорії, як «стійкість» (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Теоретико-методологічні підходи щодо розуміння стійкості

Теоретико-методологічний підхід	Вид стійкості	Дослідники
Механістичний	Стійкість зростання	П.-С.Лаплас, Ж.-Л.Лагранж, А. Пуанкаре, А.М. Ляпунов
Філософський	Стійкість форми	Г. Гегель, А.А.Богданов, Ф.Шеллинг, Е.Янч
Системний	Стійкість системи	Р.Акофф, Л. фон Берталанфі, Ю.Урманцев, Е. Ласло
Біологічний	Стійкість системи	Д. Юм, Т. Мальтус, Г. Спенсер
Кібернетичний	Стійкість системи	Н.Вінер, У. Ешбі, В.М.Глушков
Економічний / соціально-економічний	Стійкість рівноваги	Л.Вальрас, А.Маршалл, Дж.Хікс, П.Самуельсен, К. Ерроу, Ф.Хан, В.В.Леонтьєв, К.Ланкастер, Л.І.Лопатніков

- систематизовано автором

В сучасних наукових дослідженнях центральне місце посідає не власне стійкість або нестійкість, а проблема співвідношення таких

категорій, тобто взаємозв'язку стійкості і нестійкості, а також визначеності й невизначеності.

Повертаючись до сутності категорії «стійкість», необхідно зазначити, що це доволі складне й дискусійне поняття. Зокрема, Фляйшер К., розрізняючи стійкість за кількома видами (за Ляпуновим стійкість передбачає відносну зміну початкових даних; стійкість по Лагранжу; стійкість по Пуанкаре; стійкість по Жуковському; стійкість по Пуассону; стійкість щодо постійно діючих впливів; стійкість структурна, практична, орбітальна, асимптотична тощо), стверджував, що стійкості в її теоретичному розумінні в природі в принципі не існує. А тому необхідно вивчати лише нестійкість та її реальне втілення – практичну стійкість [326, с. 25].

У наукових роботах з теорії автоматичного управління наводиться думка про те, що кількість визначень понять стійкості є настільки великою, що цей термін справедливо вважається перевантаженим [5, с. 151]. Проте незаперечною також є думка про те, що стійкість є таким поняттям, що не має чітко визначеного змісту [222].

Відносно розвитку (сталості розвитку), то сталість виступає атрибутом функціонування системи впродовж всього часу її існування, та розкривається як властивість системи [222, с. 23]: по-перше, несуттєво відхилятися від певного розвитку за малих коливань початкового стану системи, причому незначне відхилення є рівномірним (стійкість за Ляпуновим); по-друге, несуттєво відхилятися від певного руху за малих коливань як початкового стану системи, так у самого закону розвитку (стійкість при постійно діючих коливаннях).

Проаналізуємо трактування цієї категорії відносно різних об'єктів. В енциклопедичній літературі наводиться наступне тлумачення категорії стійкості рівноваги, зокрема як рівноваги механічної системи, що є стійкою, якщо за малого коливання (поштовху, зміщенні) точки системи

в усі наступні періоди часу буде незначно відхиляються від їх рівноважних положень; в іншому випадку рівновага є нестійкою [32]. У тому самому виданні надається визначення стійкості системи автоматичного управління (САУ), що передбачає здатність САУ ефективно функціонувати і протистояти різним неминучим коливанням (збуренням). Стан САУ вважається стійким, якщо відхилення від нього залишається малим при будь-яких незначних змінах вхідних сигналів [32].

У бізнес-літературі наводиться визначення сталості фірми, як характеристики стабільності фірми, що визначає фінансовий стан підприємства, господарська діяльність якого забезпечує в нормальних умовах виконання всіх його зобов'язань завдяки достатнім доходам і відповідності доходів і витрат [214].

Щодо інвестиційного рішення/проекту стійкість матиме місце, якщо коефіцієнти варіації показників ефективності рішення (проекту) мінімальні, тобто ефективність інвестиційного рішення (проекту) знижується мінімально при погіршенні основних факторів впливу.

Таким чином, виходячи з наведених вище трактувань, видно, що усі вони у певній формі включають такі поняття, як «малий» («мінімальний») і «нормальний», проте чітко не ідентифікуючи ці визначення. Крім того, аналіз визначень поняття стійкості, який наведено в науковій літературі [46; 344], підтверджує зазначену вище позицію. Так, на думку С.В. Чупрова, з яким можна погодитися, на сьогодні має місце тенденція до спрощеного тлумачення поняття стійкості, ототожненні його з абсолютною стабільністю; змішуються сутність, ознаки, фактори стійкості тощо [344].

На основі узагальнення наукових підходів щодо тлумачення поняття стійкості [343] можна здійснити їх наступну класифікацію (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Класифікація наукових підходів щодо тлумачення поняття стійкості

Вид стійкості	Ознака	Примітка
Стійкість зростання	Математична ознака (характер зміни описує систему функції або рішення рівняння)	Формалізовані уявлення про стійкість руху системи
	Характер траєкторії (лінії) руху системи	Динамічна картина руху системи
	Властивість системи відновлювати колишній або заданий (розрахунковий) стан (рух)	У стійкому режимі вплив збурень мінімізується
Стійкість рівноваги	Поведінка системи близька до точки рівноваги	Опір порушення рівноважного положення - прояв стійкості
Стійкість форми	Здатність системи зберігати форму існування або свої властивості	Загальна концепція поведінки стійкої системи
Стійкість системи	Властивість системи підтримувати свою поведінку	Здатність системи не збиватися зі своєї траєкторії рівнозначно властивості відновлювати колишній стан або заданий рух
	Характер перетворення вхідного сигналу у вихідний	Обмеженість зміни вихідного сигналу системи служить ознакою її стійкості

- систематизовано автором

В сучасних наукових дослідженнях особлива увага приділяється проблемам вже не лише й не стільки стійкості економічних систем. Переважним напрямом став сталий розвиток соціо-еколого-економічних систем.

Щодо терміну «розвиток», то він також розуміється по-різному. Представляється доцільним визначити суть цього поняття і для цього маємо звернутись до українського тлумачного словника, який трактує цей термін наступним чином. Розвиток передбачає процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого [318].

Якщо говорити при співвідношення із категорією «зростання», то принципова розбіжність понять «зростання» і «розвиток» відзначається практично всіма дослідниками [73; 149; 327; 352]. Зокрема, М.Ф. Газізуллін [352] вважає, що необхідно розрізняти «зростання» і «розвиток» відповідно до поступального характеру динаміки суспільства. Зростання передбачає збільшення виробництва товарів і послуг за рахунок додаткового використання природних ресурсів. У свою чергу розвиток передбачає досить високий рівень динаміки економіки, який здатний забезпечити раціональний споживчий попит при постійних величинах природних ресурсів за рахунок підвищення ефективності їх використання з метою отримання додаткових благ і послуг. Функціонування такого типу економіки має забезпечити необхідну, але достатню кількість товарів і послуг при заданих запасах природних ресурсів з мінімальними витратами. Такий стан економіки сприяє розвитку не екстенсивно, а зберігаючи внутрішню економічну стабільність і екологічну безпеку [352].

Категорія «зростання» сприймається не стільки як кількісний показник щодо товарів, послуг, скільки – забезпечення якісного різноманіття буття. При цьому, якщо «зростання» у запропонованому тлумаченні має реальну фізичну та екологічну межу, то «розвиток» є власне безмежним, оскільки орієнтований саме на якісні й духовні вимірники життя, прагне до нескінченності. Таким чином, категорією «розвиток» можна охарактеризувати якісну зміну систем та об'єктів, якій притаманні спрямованість, незворотність й вихід на новий якісний та кількісний рівень.

Якщо говорити про розвиток в сфері економіки, то він традиційно має експонентний характер та спрямований на постійне розширення господарської діяльності. Це можна пояснити тим фактом, що екстенсивний спосіб розвитку (за рахунок кількісного збільшення

економічних ресурсів в процесі виробництва), є історично характерним для будь-якої економічної системи.

Зростання обсягів виробництва потребує збільшення використання всіх факторів виробництва (природних і трудових ресурсів, капіталу). Такий тип розвитку можна охарактеризувати як техногенний розвиток, що об'єктивно визначає тенденцію руйнування природних екосистем.

Межею посилення навантаження на навколишнє природне середовище виступає критичний рівень техногенного впливу, перевищення якого призведе до деградації критичного природного капіталу (здатності природного відтворення біосистем, глобального клімату, озонового шару тощо).

Графічно зазначений рівень може бути представлений у вигляді асимптоти, до якої асимптотично прагне експоненціальне техногенне навантаження на навколишнє природне середовище в моделі техногенного типу розвитку.

В якості антагоністичної альтернативи такому розвитку розглядають сталий розвиток, що ґрунтується на раціональному поєднанні економічних й природних критеріїв господарської діяльності суспільства.

Наближення до сталого розвитку передбачає формування збалансованої системи на основі поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної безпеки. При цьому саме сталий розвиток, що відрізняє його від економічного зростання, передбачає формування економічної структури, здатної до генерування економічного зростання та подальшого розвитку, що дасть змогу економічній системі замінювати виснажені джерела зростання [213, с. 104-106.].

У контексті системного підходу саме сталий розвиток можна представити як певну форму прогресивно направлених, внутрішньо

визначених змін об'єкта, що пов'язані з підвищенням ступеню його організації.

Нестійким розвиток буде при настанні кризового стану системи, що пов'язане з її деградацією або трансформацією в інший якісний стан [323, с. 42-56].

На підставі вищенаведеного можна дійти таких висновків: категорія «сталий розвиток» є динамічною; сталий розвиток соціально-економічної системи має стратегічний характер, оскільки спочатку визначається мета, а потім – шляхи й способи її реалізації.

В сучасній науці щодо теорії та методології сталого розвитку поки відсутня однозначність щодо критеріїв стійкості соціально-економічних систем.

Вирішення такої задачі потребує передусім класифікації типів стійкості, конкретизації критерію (критеріїв) сталого розвитку. Для цього доцільно здійснити відповідну класифікації типів стійкості (табл. 1.3).

Темп та напрями розвитку будь-якої системи (країна, регіон, господарський комплекс) визначають еволюція суспільства і час. Управляти ресурсами (особливо природними) необхідно таким чином, щоб створювати багатство (капітал).

Сталий розвиток може мати слабкий та сильний характер. При слабкому характері сталого розвитку не передбачається за мету збереження усіх видів капіталу (людський, природний, матеріал). Таким чином, може бути економічне зростання за низьких соціальних показників або розвиток за рахунок руйнування природного середовища. Проте збереження й примноження усіх видів капіталу виступає обов'язковою умовою при сильному характері сталого розвитку.

Таблиця 1.3

Класифікація видів стійкості

Тип стійкості	Стійкість зростання	Стійкість форми	Стійкість системи	Стійкість рівноваги
Атрибут стійкості	Динаміка (переміщення)	Форма (властивість)	Система (об'єкт)	Стан (поведінка)
Класифікаційна ознака стійкості	Математичне визначення	Здатність зберігати форму існування або властивості	Властивість підтримувати свою поведінку	Поведінка близько точки рівноваги
	Характер траєкторії (лінії руху)			
	Властивість відновлювати рух (стан)		Характер перетворення вхідного сигналу у вихідний сигнал	
Характер сталого розвитку	-	-	Слабкий	-
			Сильний	

- систематизовано автором

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що особливими ознаками сильного характеру сталого розвитку суспільної системи є: чиста продуктивність при взаємодії суспільства і природного середовища; інтерактивний (взаємно збагачує і взаємодіє) характер у відносинах економіки та навколишнього природного середовища.

Необхідно зазначити, що відповідно до положень концепції сталого розвитку забезпечення потреб сучасного покоління не має загрожувати можливостям наступних поколінь щодо забезпечення їх потреб. Отже, реалізація такої концепції передбачає, що сучасне покоління має передати наступним поколінням достатній обсяг капіталу (активів) для забезпечення якості життя не нижче сучасної.

В рамках діяльності у сфері природокористування виділяють два загальних видів капіталу: природний й антропогенний (фізичний) [185].

Антропогенний (створений людиною) капітал складають об'єкти основних та оборотних засобів. Він може бути збільшений або зменшений на розсуд людини (суб’єкта впливу). Природний капітал передбачає природний актив, створений природою, який перебуває у розпорядженні людини. Він поділяється на критичний і власне природний капітал. Критичний природний капітал передбачає необхідні для життя людини природні блага (озоновий шар, біорізноманіття, клімат), які не можуть бути замінені антропогенним капіталом. Власне природний капітал передбачає поновлювані природні ресурси й деякі не відновлювані мінеральні ресурси, які можуть бути повністю або частково заповнені або замінені антропогенним капіталом.

Деякі види природного капіталу є незамінними, життєво необхідними і не мають ціни. Потреба збереження відповідних благ (видів капіталу) має бути абсолютним стримуючим чинником щодо усіх видів діяльності. Це передбачає визначення та впровадження безпечних мінімальних норм (якість повітря, якість води) та унеможливлення певних видів розвитку.

Щодо інших видів некритичного природного капіталу, то їх доцільно оцінювати з використанням методів економічної оцінки природних благ. У разі, якщо певна діяльність спричиняє зменшення природного капіталу, то масштаб такого зменшення має бути визначений та віднесений до конкретного виду діяльності. Це може бути прихованою (умовною) вартістю (використовується лише для оцінки) або може включатися у вартість реалізації проекту із залучення відповідних природних ресурсів у господарську діяльність (обіг).

Так, використання певних видів невідновлюваних природних ресурсів (мінеральних ресурсів) є достатньо нестійким. Потреба використовувати такі ресурси є об'єктивною необхідністю. Проте

необхідно також досліджувати альтернативні замінники й варіанти, забезпечувати більш високу ефективність їх використання.

Зважаючи на вищезазначене можна виділити три варіанти забезпечення умови стійкості соціально-економічної системи. По-перше, низька (відносна) стійкість забезпечується незмінністю у часі суми всіх видів капіталу (активів) у вартісному вимірі. Економіко-математичну модель низької стійкості можна представити таким чином (1.1):

$$Кt=Пt+Лt+Мt \qquad (1.1)$$

Кt+1 – Кt>0

де: Кt- сукупний капітал (активи) у вартісному вимірі в t-році;

Пt,Лt, Мt – природний, людський, матеріальний капітал у вартісному вимірі у t-му році відповідно;

Кt+ – сукупний капітал (активи) у вартісному вимірі на рік (t+1).

Головною умовою формування низької стійкості системи виступає дотримання нерівності (Кt+1 – Кt>0), тобто збільшення сукупного капіталу (активів) у часі.

Багато країн при формуванні й реалізації державної екологічної політики у сфері природокористування використовують варіант низької стійкості. Вочевидь, що дотримання умови (Кt+1 – Кt>0) є можливим за різних комбінацій у рівнянні (3.1). Зокрема, можливе повне знищення у вартісному (й у натуральному) вигляді природного капіталу за відповідного зростання у вартісному вимірі саме матеріального капіталу (Пt+1 = 0). При цьому в натуральному виразі матеріальний капітал може й не збільшуватися.

По-друге, абсолютна (висока) стійкість забезпечується завдяки незмінності у часі суми всіх видів активів (капіталу) у вартісному виразі за умови не зменшення в натуральному вигляді природного капіталу. Економіко-математичну модель забезпечення високої стійкості можна представити таким чином (1.2):

$$Кt=Пt+Лt+Мt \qquad (1.2)$$

$Кt+1 – Кt > 0$

$П\ t+1 – Пt > 0$

де: Пt, П t+1 – природний капітал (актив) у натуральному виразі в t-му році й на рік (t + 1) відповідно.

Основною умовою формування високої стійкості системи є забезпечення нерівності $П\ t+1 – Пt > 0$, тобто збільшення природного капіталу у натуральному виразі у часі.

На стійкість системи (соціо-еколого-економічної) значно впливає структура відповідного сукупного капіталу (активів). Щодо матеріального капіталу (М), то він формалізується в об'єктах основних виробничих і невиробничих фондів, запасах сировини, матеріалів, готової продукції тощо. Щодо структури людського капіталу (Л), то він обумовлюється наступними елементами: капітал здоров'я та здорового способу життя; капітал освіти (загальні та спеціальні знання); капітал підготовки фахівців на виробництві (навички, виробничий досвід, кваліфікація); науковий капітал (дослідження, винаходи, інновації); капітал культури (виховання та самовиховання, а також саморозвиток); володіння значущою інформацією; капітал міграції; мотивація щодо здійснення економічної діяльності.

Зростання частки зазначених двох видів капіталу (активів) обумовлює підвищення стійкості системи (соціо-еколого-економічнтої):

• відносної (за умови $Кt+1 – Кt > 0$);

• абсолютної або високої (за умови $П\ t+1 – Пt > 0$).

Здійснення аналізу результатів господарської діяльності суспільства показує, що варіант абсолютної (високої) стійкості є, на жаль, поки лише теоретично можливим, оскільки будь-яка господарська діяльність передбачає споживання мінерально-сировинних та паливно-енергетичних ресурсів. Таким чином, утримання від використання не

відновлюваного природного активу (капіталу) є принципово неможливим.

У зв’язку з цим, є практична необхідність здійснення аналізу третього, скоригованого варіанту стійкості, який представляється об'єктивно обумовленим. Так, об'єктивно обумовлена стійкість соціо-еколого-економічної системи забезпечується збереженням (не зменшенням) у часі сукупності всіх видів капіталу (активів) у вартісному виразі за умови збереження (не зменшення) в натуральному виразі поновлюваного природного активу (капіталу), із досягненням оптимальних темпів використання не відновлюваного природного активу (капіталу) та збереженням критичного природного капіталу.

Економіко-математична модель об'єктивно обумовленої стійкості може бути представлена наступним чином (1.3):

$$Кt=Пt+Лt+Mt \qquad (1.3)$$

$Кt+1 – Кt > 0$

$Пп\ t+1 – Ппt > 0$

$Пн\ t+1 – Пнt \rightarrow optima$

$Пк\ t+1 – Пкt = 0$

де: Ппt, Пп t+1 – поновлюваний природний актив (капітал) в натуральному виразі в t-му році й на рік (t + 1) відповідно; Пнt, Пн t+1 – непоновлюваний природний актив (капітал) в натуральному виразі в t-му році й на рік (t + 1) відповідно; Пкt, Пк t+1 – критичний природний актив (капітал) в натуральному вимірі в t-му році й на рік (t + 1) відповідно.

Ключовою умовою забезпечення об'єктивно обумовленої стійкості є дотримання нерівності $Пп\ t+1 – Ппt > 0$, тобто: по-перше, збереження (не зменшення) з часом поновлюваного природного активу (капіталу) в натуральному виразі; по-друге, оптимізація використання не відновлюваного природного активу (капіталу) й обсягів вилучення не

відновлюваних природних ресурсів (ΔПн → optima); по-третє, збереження критичного природного капіталу (Пк t+1 – Пкt = 0).

Необхідно зазначити, що відповідно до концепції сталого розвитку всі проекти освоєння природних ресурсів повинні відповідати таким головним умовам (вимогам) стійкості: запобігання шкоди критичному природному капіталу; обмеження використання поновлюваних природних ресурсів рівнем, при якому забезпечується їх стійкість; запобігання незворотних процесів у природному середовищі.

За оцінками фахівців НАН України, природний капітал України (що несе в собі актуальний потенціал безпосереднього використання у виробництві в системі національної економіки в умовах ринку) за різними підходами становить 1,6 трлн дол. США (за методикою 1996 р.) та 133 млрд. дол. США (за методикою 2016 р.) [148; 334].

При цьому структура природного капіталу за ресурсами є наступною: земельний капітал – 59,2 млрд. дол. США (44,7%); мінеральний капітал – 32,8 млрд. дол. США (24,8%); екосистемна складова природного капіталу дорівнює 21,3 млрд. дол. США (16,2%); водні ресурси складають 8,5 млрд. дол. США (6,4 % від загальної вартості); лісовий – 10,5 млрд. дол. США (7,9%) [334]. Розподіл природного капіталу по країнах світу представлений у таблиці 1.4.

В економіці сучасної України в структурі експорту товарів основні позиції посідають – продукція АПК і харчової промисловості сягає близько 40% та недорогоцінні метали та вироби з них, що складають близько 25%. При цьому, експорт переважно має по суті сировинний характер. У свою чергу, частка промисловості в структурі валової доданої вартості (станом на 01.01.2018 р.) складає 25,7% (у т.ч. добувної й переробної), а сільського господарства – 12,1% [305].

За обсягами викидів забруднюючих речовин, а також ступенем їх впливу на навколишнє природне середовище – сільське господарство

посідає «лідируючу» позицію. Друге місце займає металургія. Далі – хімічна й гірничодобувна промисловість відповідно. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває реалізація концепції сталого розвитку для тих регіонів України, галузями спеціалізації економіки яких є сільське господарство, металургія, хімічна й гірничодобувна промисловість.

Таблиця 1.4

Розподіл природного капіталу між країнами світу (початок XXI ст.)

Країна	Природний капітал	
	Загалом трлн. дол.	на душу населення, тис. дол.
Україна	0,133	2,992
Мексика	0,6	6,6
Австралія	0,7	35,3
Канада	1,1	36,6
Бразилія	1,2	7,1
Нігерія	1,3	15,0
Саудівська Аравія	1,4	71,9
Китай	3,4	2,7
Індія	3,9	3,9
США	4,6	16,5
Російська Федерація	24,0	160,0
По всьому світу	44,6	-

- систематизовано автором за [63; 184; 210]

Загальноприйнятою тезою для сучасності є необхідність переходу від сировинної спеціалізації до виробництва продукції з високою доданою вартістю. Така теза ґрунтується на положенні, що розвиток такого виробництва, таких технологій є більш вигідним. Проте, навіть із таким виробництвом в галузях, що використовують сировинні ресурси, така теза потребує додаткового обґрунтування. Перехід лише від розробки сировинної спеціалізації до форсованого розвитку

виробництва продукції з високою доданою вартістю може суперечити економічній доцільності. У випадку коли інвестиційний розвиток був орієнтований на кошти державного бюджету, коли дійсно важливим був абсолютний результат у формі приросту відповідної продукції, тоді теза про диверсифікацію виробництва була б безальтернативною. Проте, в сучасних умовах функціонування економіки України, необхідно раціонально використовувати «власні» інвестиційні ресурси (підприємства, кредиторів, акціонерів тощо). Через це, питання про зміну структури економіки представляється вже по-іншому, більш тонким. Вирішення цього питання залежить від того, наскільки доцільним та більш ефективним для кожного конкретного інвестиційного проекту буде перехід до подальших виробничих операції технологічного процесу, створення нових диверсифікованих виробництв з випуску кінцевої продукції з високою доданою вартістю.

Необхідно зазначити, що в ринкових умовах не існує суттєвих причин для відносного скорочення конкурентоспроможних галузей (зокрема, АПК, металургійної промисловості) задля розвитку виробництв, конкурентоспроможність яких в умовах сучасних економічних реалій України є досить невизначеною.

1.3. Сутність та зміст державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування

У науковій літературі в залежності від суб'єкта та об'єкта управління зустрічається кілька трактувань поняття "політика раціонального природокористування": 1) глобальна - міжнародна діяльність (правова, політична, економічна), спрямована на розв’язання екологічних проблем в планетарному масштабі: врахування екологічних

обмежень природних ресурсів, нерівномірність їх розподілу по регіонах, проведення міжнародно-правових, політичних та зовнішньоекономічних акцій з урахуванням обмежень екологічного характеру в соціально-економічному розвитку, щодо запасів наявних у світі ресурсів і їх розподілу. Конкретні форми діяльності на цьому рівні – це встановлення міжнародних квот експлуатації природних ресурсів, економічних зон океанів, угоди групи країн або більшості країн світу в сфері охорони окремих об'єктів природного середовища (наприклад, збереження озонового шару атмосфери, тропічних лісів тощо). Головна особливість проблем глобального рівня полягає саме у тому, що окрема країна не спроможна самостійно впоратися з ними. Наше природне середовище виступає складовим елементом екоприродної системи планетарного масштабу, і розв’язання подібних проблем глобального рівня зокрема, як збереження озонового шару, запобігання транскордонному забрудненню, а також іншому антропогенному забрудненню клімату, лісовідновлення, збереження біорізноманіття тощо, є нереальним в національному масштабі без належної консолідації зусиль всього людства. Підгрунтя для глобальних екологічних проблем закладають явища і процеси глобального планетарного характеру, які стосуються базису існування нашої цивілізації. Саме тому їх розв’язання потребує консолідації зусиль і залучення світового співтовариства, що передбачає вироблення міжнародної політики раціонального природокористування.

Сучасна міжнародна політика раціонального природокористування об'єднує такі основні напрями:

1) міжпарламентська взаємодія, що передбачає координацію законотворчих процесів і забезпечує розв’язання міждержавних проблем екологічного характеру на основі формування рекомендаційних (модельних) законодавчих актів у сфері природокористування та екології;

2) взаємодія державних органів виконавчої влади окремих країн, що спрямована на забезпечення координації діяльності щодо формування та реалізації екологічних програм за ініціативою ООН;

3) регулювання природокористування та діяльності природоохоронного характеру на основі укладення міжнародних угод, які передбачають формування уніфікованого підходу різних країн до розв’язання відповідних екологічних проблем;

4) реалізація співробітництва у науково-технічній сфері, орієнтованого на обмін інформацією науково-технічного характеру, спільну реалізацію проектів природоохоронного призначення, комплексне використання інноваційних розробок, спільне проведення експертиз тощо;

5) співробітництво інститутів громадського суспільства та бізнес-структур у сфері природокористування та екології, проведення міжнародних форумів з проблем екології тощо.

Найбільш дієвою та найбільш поширеною формою співпраці у сфері охорони навколишнього середовища та природокористування є підписання міжнародних угод. Партнерами в таких договорах, як правило, виступають сусідні країни або країни, які мають спільні інтереси щодо збереження навколишнього природного середовища певного регіону або здійснюють спільне використання природних ресурсів.

1) регіональна – політика групи країн або окремих великих країн (наприклад, Україна, США і Канада), континентів, частини суші, як правило, об'єднаних спільністю екологічних проблем (наприклад, країни Балтики, Середземномор'я, басейни річок Рейну тощо). Ця політика подібна до глобальної, але «охоплює інтереси країн одного континенту, субконтиненту, частини суші, об'єднаної басейном одного моря (великої ріки), географічної зони» Зазвичай сильніше контактують країни, що

мають спільні кордони в зоні транскордонних переносів забруднень повітрям і по воді; природних ресурсів; рекреаційних зон, створення заповідників, природних парків та ін.

2) державна (національна) розцінюється як система специфічних політичних, юридичних, економічних або інших заходів, що реалізуються державою для впливу на екологічну ситуацію і регулювання процесів природокористування на території відповідної країни. У цьому випадку метою державного регулювання у сфері використання природно-ресурсної бази можна вважати забезпечення динамічно збалансованого та гармонійного соціо-еколого-економічного розвитку. Основна мета цієї політики – збереження природної рівноваги, природно-ресурсного потенціалу для майбутніх поколінь.

3) локальна – діяльність місцевих органів влади і невеликих регіонів щодо оптимізації екологічних параметрів і господарського розвитку на підвідомчій їм території [145; 205].

Як показує історичний досвід, різні країни часто здійснювали різні природоохоронні заходи, які були обумовлені екологічними кризами або потребами економічного характеру (природного та антропогенного походження).Проте, масштабна й комплексна політика раціонального використання природно-ресурсної бази почала складатися лише з 1960-1970-х років у відповідь на соціально-екологічни кризи глобального масштабу. Сьогодні в економічно розвинених країнах сформовано системний підхід до державного регулювання, спрямованого на забезпечення раціонального природокористування і збереження навколишнього природного середовища. Це по суті являє собою структурно оформлений самостійний, пріоритетний напрям діяльності державни.

У науковій літературі, нормативних документах можна зустріти різні назви цієї політики.

Найбільш поширений термін «екологічна політика». У тлумачному термінологічному словнику під екологічною політикою розуміється «засноване на загальнолюдському підході загальнодержавне рішення практичних проблем екології та охорони природи, що стоять перед суспільством і пов'язаних зі зростаючим впливом господарської діяльності людини на середовище існування живих істот (включаючи саму людину)» [318].

Загальнолюдський підхід представляється обгрунтованим з точки зору екологічної кризи, що загрожує сучасній цивілізації. Однак таке визначення має загальний характер і не розкриває особливостей реалізації екологічної політики на різних рівнях, від міжнародних організацій до окремого громадянина. [312]

В рамках соціальної екології екологічна політика представлена як свідома й підтримана регулююча діяльність, на основі якої і за посередництвом суб’єкти публічної політики (держава, інститути громадського суспільстваі, політичні організації) здійснюють регуляторний вплив щодо формування ставлення суспільства до навколишнього природного середовища для його захисту і відтворення [327].

На думку М. Реймерса (відомого фахівця-еколога), екологічна політика передбачає функціонування політичної системи або її окремих елементів, державного управління в цілому або окремих державних органів, яке дає змогу максимально ефективно регулювати взаємозв'язки соціально-економічного характеру у системі «суспільство-природа» [278]. Також у науковій літературі та правових актах вживаються терміни «державна політика у сфері екологічної безпеки [62], державна політика в сфері екології [341].

У подальшому дослідженні буде вживатися термін, що інтегрує всі вищеназвані визначення - «політика раціонального

природокористування», що виражає інтереси переважної більшості населення (від світової спільноти до сільської громади) і є однією з базових умов подальшого суспільного розвитку.

Провівши аналіз і узагальнення розглянутих вище визначень, можна стверджувати, що політика раціонального природокористування – це, по-перше, сукупність цілей, завдань, принципів, пріоритетів, механізмів і інструментів в сфері управління природокористуванням і охороною навколишнього середовища, які розробляються і реалізуються всією світовою спільнотою (безпосередньо або через створені ним інститути) для досягнення стійкого розвитку, який передбачає ефективність, економічність і мінімальну шкоду природі, і, по-друге, це цілеспрямована діяльність усіх суб'єктів політики раціонального природокористування щодо вирішення екологічних проблем (від локальних до глобальних), заснована на застосуванні сучасних, прогресивних і ефективних інструментів і методів (на етапах планування, реалізації та оцінки), чіткому розмежуванні повноважень між рівнями управління і достатньому фінансовому забезпеченні. У загальному вигляді процес розробки будь-якої політики виглядає наступним чином: аналіз ситуації - виявлення проблем - вибір пріоритетів - постановка цілей і завдань - вибір інструментів реалізації. Влада, на думку всіх зацікавлених сторін, повинна вибрати стратегію розвитку своєї території.

Державна політика раціонального природокористування ґрунтується на певних політичних і соціально-економічних принципах. Політичні принципи в правовій демократичній державі передбачають принципи демократичності, добровільності, гласності, активності і конценсуалізму. Щодо соціально-економічних принципів, то вони враховують: відповідність екологічних можливостей та економічного розвитку, використання інновацій для розв’язання проблем екологічного

характеру, регулювання процесів споживання, здійснення заходів планування щодо процесів природного зростання населення. Для державах, що мають суспільно-політичні відмінності такі система принципів може мати певні відмінності. Зокрема, для тоталітарного типу держав притаманними є наступні політичні принципи: секретність, недемократичність, примушення, конфронтація пасивність [68]. Щодо соціально-економічних принципів в державах тоталітарного типу, то вони засновані на концепції необмеженості природних ресурсів, пріоритету державних інтересів відносно особистих, нехтуванні екологічними обмеженнями навколишнього природного середовища; як правило, зростання населення не контролюється.

Реалізація принципів державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування здійснюється за допомогою реалізації певних механізмів. При цьому виділяють різні підходи щодо визначення методів та механізмів державного регулювання у сфері природокористування. Умовно методи та механізми можна розділити на економічні та позаекономічні (адміністративні). Економічні методи діють в якості внутрішніх стимулів для природокористувачів, спонукаючи їх до пошуку і впровадження екологічно чистих, ресурсозберігаючих технологій. Адміністративні методи, в тому числі може бути законодавчо-правове регулювання, систему штрафів, екологічних платежів і інші, є зовнішніми стимулами для дотримання природоохоронних вимог. У соціальній екології виділяються економічні, техніко-технологічні, законодавчо-правові, освітньо-виховні, політичні методи [68]. Під техніко-технологічними методами розуміється застосування техніко-технологічних засобів, рішень захисту та відтворення навколишнього природного середовища. Як приклад можна навести будівництво очисних споруд на підприємствах, впровадження безвідходного виробництва, замкнутих циклів, реконструкцію та інші

способи зниження ступеня техногенного навантаження на навколишнє природне середовище. Законодавчо-правові механізми, як правило, регулюють відносини між державою, природо користувачами різних рівнів і навколишнім середовищем. Політичні методи виявляються в діяльності таких суб'єктів політики раціонального природокористування, як суспільно-політичні організації та політичні партії. Особливу роль відіграють виховно-освітні методи, які на думку Данило Ж. Марковича, служать формуванню моральної відповідальності та розвитку екологічної свідомості в якості передумови державного регулювання сталого природокористування [70].

Процес формування і реалізації державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування відбувається за безпосередньої участі природокористувачів або суб'єктів регулювання процесів сталого природокористування. До суб'єктів державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування належать: держава, бізнес-структури, політичні партії, науково-дослідні заклади, громадські організації та окремі громадяни. В останній період поширеним є також виділення трьох ключових секторів щодо реалізації соціально-екологічних відносин, а саме – держава, громадськість, бізнес-структури. Ступінь участі кожного із суб'єктів обумовлюється комбінуванням економічних і політичних чинників у суспільстві. Зокрема, в державах з авторитарними й тоталітарними політичними режимами держава відіграє вирішальну роль у формуванні політики раціонального природокористування, пригнічуючи ініціативу та намагання інших потенційних учасників долучитись до цього процесу. У свою чергу, у демократичних суспільствах з сформованими традиціями політичної культури права громадян послідовно розширюються. Значну роль відіграє громадська участь при ухваленні екологічно значимих рішень. У соціалістичних країнах, таких як СРСР, реалізація концепції

прогресу на основі швидкого розвитку продуктивних сил для забезпечення економічного зростання, спричинила виснаження соціальних і природних ресурсів. Швидкі темпи індусріального розвитку з ігноруванням впливу на навколишнє середовище обумовили появу ризиків екологічного характеру. Недосконаліть технологій, нерозвиненість продуктивних сил, а також значні запаси природних ресурсів (без їх належної оцінки) спричинили порушення екологічної рівноваги, загострення санітарно-гігієнічних і соціальних проблем, та суперечностей між суб’єктами природокористування різного рівня.

Незважаючи на уніфікований підхід до розробки і реалізації політики раціонального природокористування, в різних країнах зберігаються свої особливості. Найчастіше прийнято виділяти дві групи країн: 1) США і Канада; 2) західноєвропейські країни і Японія. Одним з найважливіших відмінностей є підхід до законодавчої сфери. У країнах першої групи основний наголос робиться на систему законів. Загальна концепція політики теж приймається у вигляді закону. У країнах другої групи велика увага приділяється різним програмам, планам, рекомендаціям, що є приписом і обгрунтуванням політичних заходів. У такій же формі приймається і загальна концепція політики.

У США вважають, що за останню чверть століття їхня країна досягла значного прогресу в справі захисту навколишнього середовища. Американці покладають на себе обов'язок продовжувати цю місію і в наступні 25 років адже у них є всі необхідні механізми.

У національному звіті США Ріо-де-Жанейрської конференції його автори підкреслювали, що екологічне законодавство і інститути в США пройшли довгу еволюцію від "серії незв'язаних статутів до величезної, взаємозалежної, багаторівневої системи законів, які забезпечують захист ресурсів, здоровий стан навколишнього середовища, збереження біорізноманіття, контроль і запобігання забрудненням, проведення

політики раціонального природокористування та менеджменту. Тільки перерахування системи екологічних законів і регулюючих норм, що діють зараз, складають безліч томів. Систему екологічного законодавства США вінчає конституція, яка є джерелом всіх законодавчих норм. Законодавство ділиться на дві основні групи: статути в сфері екологічної експертизи та статути, присвячені конкретним ресурсам.

Прикладом інституційно зрілої політики може служити єдина політика раціонального використання природно-ресурсної бази Європейського Союзу (ЄС). Її початок був покладений на Паризькій нараді глав держав і урядів тоді ще Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) в 1972 році, на якому була прийнята декларація, що стала концептуальним обгрунтуванням загальної політики раціонального природокористування. У квітні 1973 була розроблена перша екологічна програма ЄЕС. У 1977 році з прийняттям другої екологічної програми було прийнято рішення про 4-х-річний термін дії таких програм. В даний час діє шоста екологічна програма.

Прийняті в грудні 1991 року Маастрихтські угоди за оновленим Європейським Союзом включали положення про "поширення політики Співтовариства на навколишнє середовище". Угоди дали новий імпульс єдиної довгострокової екологічної програми для Європи. Її розробка проходила на загальноєвропейських конференціях різного рівня в Добржіще (Чехословаччина), 1991 рік. Люцерні (Швейцарія), 1993 рік, Софії (Болгарія), 1995 рік [80]. Затверджена на Софійській конференції Екологічна програма для Європи (ЕПЄ) є першою спробою сформулювати довгострокові пріоритети природоохоронної політики на загальноєвропейському рівні з метою досягнення єдиних високих стандартів на всьому континенті. ЕПЄ не призначена для заміни існуючих напрямків або програм, а покликана посилити і стимулювати

їх на основі більш тісної європейської співпраці. Європейський Союз активно приєднується до численних міжнародних природоохоронних конвенцій.

Крім діючих адміністративних органів Європейського Союзу, які, звичайно ж, несуть відповідальність за виконання політики раціонального використання природно-ресурсної бази, склалася система спеціалізованих установ. Основні функції координації покладено на Комісара з питань охорони навколишнього середовища Комісії ЄС і Європейське агентство з питань захисту навколишнього середовища.

Однак, Україна – це не США і не Європа. Тут існує своя специфіка і свої проблеми. Підводячи підсумки останнього десятиліття XX століття, слід зазначити, що політика раціонального використання природно-ресурсного потенціалу мала суперечливий характер. З одного боку, велика увага приділялася створенню сучасної законодавчо-нормативної бази: тільки за 1991-2000 р.р. було прийнято більше 30 законів України, що стосуються охорони навколишнього середовища. Була створена система державного екологічного контролю та незалежної екологічної експертизи. Розпочався розвиток системи підготовки та перепідготовки кадрів, спрямованої на підвищення рівня екологічної культури природокористувачів. З іншого боку – нормативно-правова база в галузі управління природокористуванням і охороною навколишнього середовища не дозволяла ефективно здійснювати політику раціонального природокористування, особливо в таких регіонах, де несприятлива екологічна ситуація складалася десятиліттями, вітчизняне законодавство носило декларативний характер.

Неодноразові реорганізації структури та діяльності природоохоронних органів в Україні призвели до руйнування налагоджених механізмів охорони навколишнього середовища, до поєднання контрольних і господарських функцій і дублювання

повноважень органами влади, виникли труднощі в організації роботи природоохоронної системи [206].

Можна говорити про те, що зараз в Україні йде завершальний процес формування сучасної політики раціонального природокористування, яка повинна визначити майбутній розвиток країни, не тільки щодо охорони навколишнього середовища, але також і соціально-економічного розвитку.

До особливостей деградації навколишнього середовища в Україні слід віднести найбільш високу в світі радіаційну забрудненість, високий рівень забруднення токсичними важкими металами, пестицидами, органічними сполуками. Значний негативний вплив на перехід до сталого розвитку додає екстенсивний характер економіки, що супроводжується одноцільовим використанням природних ресурсів, величезними обсягами видобутку і продажу сировини, концентрацією виробництв в ряді регіонів без урахування їх господарської ємності, відсутністю системи переробки побутових і виробничих відходів, освоєнням нових і списанням (без необхідної рекультивації) порушених сільгоспугідь та ін. Деформована структура національного господарства з превалюванням природоексплуатуючих виробництв, що створюють постійне надмірне навантаження на екосистеми, сприяє існуванню застарілих неекологічних технологічних процесів, ненадійності технічних систем, що веде до аварій і антропогенних катастроф.

Майже у всіх містах України з населенням понад 100 тис. чол. середній за рік вміст тих чи інших шкідливих домішок в атмосферному повітрі перевищує допустимі норми. Близько 15 млн. жителів країни проживає в районах, де рівень концентрації шкідливих домішок в разових або добових пробах повітря регулярно в 10 разів більше перевищує ГДК [200].

До 70% населення України проживає на території з рівнем

забруднення атмосферного повітря, що не відповідає гігієнічним нормативам, а 40% питної води, не відповідає санітарним правилам і нормам. За даними ВООЗ (при ООН), 80% хвороб виникають у людей від вживання неякісної питної води. Населення України вимирає зі швидкістю близько 200 тис чол. в рік, а тривалість життя на 5-10 років нижча, ніж у розвинених країнах світу, до 17 років всього 14% дітей залишаються здоровими. Ці дані свідчать про неувагу держави до жителів країни, про недотримання конституційних прав громадян, і в першу чергу екологічних прав – на проживання в екологічно чистому середовищі.

Щорічні збитки від забруднення навколишнього середовища оцінюються екологами в 100-200 млрд. грн. (Без оцінки збитку здоров'ю людей), а плата за забруднення становить не більше 1%, індексація базових нормативів плати відстає по основних галузях-забруднювачів в 70 разів [200].

Катастрофічне скорочення середньої очікуваної тривалості життя українців принаймні на 30% пов'язане з екологією. З великої кількості екологічних проблем України в першу чергу потребують вирішення наступні:

- припинення хижацького використання природних ресурсів, особливо ресурсів тваринного і рослинного світу (риби, лісів і ін.);

- посилення контролю за станом екологічної ситуації в містах і забезпечення дотримання екологічних стандартів (питна вода, викиди підприємств і транспорту тощо);

- запобігання техногенним катастрофам на екологічно небезпечних об'єктах;

- соціально-екологічна реабілітація територій екологічного лиха і неблагополуччя;

- переробка і утилізація побутових і промислових відходів;

- різке підвищення об'єктивності та значення державної екологічної експертизи при затвердженні всіх програм і проектів;

- вдосконалення систем управління охороною навколишнього середовища;

- дотримання конституційних екологічних прав громадян (в тому числі права на збір і поширення екологічної інформації, права на компенсацію шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням, і права на участь у прийнятті рішень, що впливають на стан навколишнього середовища).

Рішення глобально-екологічних проблем, що визначають специфіку переходу до сталого розвитку, його відмінність від всіх інших шляхів нестійкого розвитку в Україні має бути пов'язаний з розгортанням соціально-економічних, фінансових, податкових, правових та інших механізмів на тлі переходу до ринкових відносин. Одна з особливостей переходу України до сталого розвитку – це збіг в історичних масштабах часу з переходом до ринкових відносин і демократичних перетворень. Це означає, що господарську діяльність слід орієнтувати не просто на досягнення високої економічної ефективності, але і на екологічну безпеку, яка поступово повинна стати головним критерієм розвитку. Це також означає, що економіка і екологія в Україні повинні знайти соціальну орієнтацію, реалізуючи конституційне положення про нашу країну як соціальну державу.

Сталий розвиток – категорія, в повному обсязі относимая тільки до людства в цілому. Стратегічною метою сталого розвитку України є підвищення рівня і якості життя населення на основі науково-технічного прогресу, динамічного розвитку економіки і соціальної сфери при збереженні відтворювального потенціалу природного комплексу країни як частини біосфери Землі.

Основними джерелами сталого розвитку є: достатньо велика

територія зі збереженими природними екосистемами, людський потенціал, економічні ресурси. У процесі досягнення стратегічної мети сталого розвитку його імперативом стане збереження першого джерела розвитку, максимальне використання другого джерела і спрямування ресурсів третього джерела на розвиток людського потенціалу.

Даниленко А. І [7] виділяє наступні етапи переходу України до сталого розвитку.

На першому етапі (в короткостроковій перспективі) метою сталого розвитку України є подолання тривалої соціально-економічної, екологічної і структурної кризи, що охопила період переходу країни до ринкової економіки і демократичного громадянського суспільства. В рамках цього процесу важливо забезпечити не тільки загальну стабілізацію екологічної ситуації в країні, а й її поліпшення в найбільш неблагополучних регіонах.

На цьому етапі повинні бути закладені основи формування нової моделі економіки, що забезпечує ефективне відтворення і володіє потенціалом довгострокового динамічного зростання, що дозволяє вирішувати завдання підвищення рівня життя, модернізації виробничого апарату, збереження цілісності і безпеки країни, що потребують посилення економічної функції держави, пов'язаної з необхідністю коригування ринкового механізму і його регуляторів.

Зміцнення вітчизняної економіки, здійснення структурних перетворень, підвищення її ефективності повинні проводитися на базі сучасних екологічно безпечних технологій, з використанням сучасного світового досвіду. Слід надавати державну підтримку розвитку високоефективних виробництв, малого і середнього підприємництва, відмовитися від реалізації проектів, здатних завдати шкоди довкіллю або наслідки здійснення яких недостатньо зрозумілі.

На другому етапі (у середньостроковій перспективі) метою сталого

розвитку є забезпечення динамічного соціально-економічного розвитку країни на базі ефективного використання її економічних ресурсів (включаючи досягнення науково-технічного прогресу) і переваг міжнародного поділу праці, при збереженні відтворювального потенціалу природного комплексу.

На третьому етапі (довгострокова перспектива) метою сталого розвитку є гармонізація взаємовідносин суспільства і природи в глобальному масштабі за рахунок розвитку господарської діяльності в межах відтворювальних можливостей біосфери і перенесення акценту в системі людських цінностей з матеріально-речових на духовно-моральні.

Все вищесказане передбачає, що Україна потребує розробки довгострокової політики раціонального природокористування, яка має бути узгоджена з сучасною концепцією стійкого розвитку та спрямована на надання більшої цінності природним ресурсам, з повноцінним фінансуванням реабілітаційних заходів, вдосконаленням системи органів державного управління природокористуванням і охороною середовища, підвищення відповідальності осіб, які приймають рішення, природокористувачів і суб'єктів господарювання за екологічні правопорушення, залучення регіонів, муніципалітетів і громадськості до вирішення екологічних проблем.

Необхідність вдосконалення політики раціонального природокористування викликана мінливими соціально-економічними умовами і потребою посилення цілеспрямованої природоохоронної діяльності в країні. Сталий розвиток країни, висока якість життя і здоров'я її населення, а також національна безпека можуть бути забезпечені тільки за умови збереження природних систем і підтримки відповідної якості навколишнього середовища. Для цього необхідно формувати і послідовно реалізовувати єдину державну політику в галузі

екології, спрямовану на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів.

Збереження і відновлення природних систем має бути одним з пріоритетних напрямків діяльності держави і суспільства.

Стратегічною метою державної політики раціонального природокористування є забезпечення раціонального використання та охорони всього комплексу природних ресурсів, реалізація права сьогодення і майбутнього поколінь людей на сприятливе навколишнє середовище проживання, створення основи переходу до сталого розвитку та забезпечення екологічної безпеки України.

Досягнення цієї мети вимагає вирішення наступних завдань:

а) у сфері природокористування:

- вдосконалення системи управління природокористуванням, включаючи здійснення обґрунтованого розмежування повноважень в галузі державного управління природокористуванням між органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування;

- розвиток інституту державної власності на природні ресурси з урахуванням можливого розмежування прав власності;

- реформування і розвиток системи обліку та економічної оцінки природних ресурсів, систем обмеження і ліцензування природокористування;

- проведення поступового реформування податкової системи, спрямованої на збільшення частки ресурсних платежів в дохідну частину бюджетів при зниженні ставок по інших видах податків;

- вдосконалення економічних і фінансових механізмів відтворення природних ресурсів, розвиток ринку робіт і послуг у сфері природокористування;

- розвиток систем моніторингу стану природних ресурсів і контролю за використанням і охороною природних ресурсів;

- проведення наукових досліджень, розвиток нових методів і технологій в галузі охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів, а також стимулювання впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій, збільшення частки використання вторинних ресурсів, підвищення ступеня утилізації відходів.

б) у сфері охорони навколишнього середовища:

- формування більш ефективної структури державного управління охороною навколишнього середовища і здійснення обґрунтованого розмежування повноважень в галузі державного управління охороною навколишнього середовища між органами управління та місцевими органами самоврядування;

- розвиток методів економічної оцінки негативних екологічних впливів природних ресурсів, удосконалення систем лімітування викидів (скидів) забруднюючих речовин і розміщення відходів;

- вдосконалення економічних і фінансових механізмів охорони навколишнього середовища, розвиток ринку робіт і послуг у сфері охорони навколишнього середовища;

- стимулювання розвитку і впровадження ефективних систем управління природоохоронною діяльністю на підприємствах, в тому числі відповідно до міжнародних стандартів серії ISO 14000;

- підвищення ефективності державної екологічної експертизи, введення в практику процедур ОВНС, розвиток систем державного екологічного контролю та моніторингу стану навколишнього середовища, створення єдиної державної системи екологічного моніторингу (ЕДСЕМ);

- формування ефективної системи безперервної екологічної освіти, формування екологічної культури і екологічного світогляду;

- організація наукових досліджень з метою реалізації різних напрямків державної політики раціонального природокористування;

- створення і підтримання державних і громадських інститутів, що забезпечують управління екологічною безпекою;

- забезпечення ліцензування всіх екологічно небезпечних (у тому числі - потенційних) видів діяльності;

- послідовний перехід на систему міжнародних стандартів технологічних процесів і продукції, що виробляється;

- здійснення державного контролю за зниженням впливу на навколишнє середовище найбільш великих джерел її забруднення;

- виділення і реабілітація територій з небезпечним зміною якості навколишнього природного середовища, відшкодування шкоди здоров'ю і майну громадян, нанесеного в результаті негативних екологічних впливів;

- посилення діяльності по збереженню біорізноманіття, екосистем і ландшафтів, розвиток мережі особливо охоронюваних природних територій та територій з унікальними природними ресурсами та властивостями, розширення зон обмеженого природокористування;

- широке розповсюдження достовірної та своєчасної інформації про стан навколишнього природного середовища, з екологічної проблематики в цілому, в тому числі за допомогою державної підтримки видання екологічної літератури, засобів масової інформації;

- підтримка громадських екологічних рухів і залучення неурядових організацій до вирішення екологічних проблем, до здійснення екологічного контролю і моніторингу;

- обгрунтування і проведення зовнішньої політики в сфері забезпечення екологічної безпеки, що відповідає національним інтересам України;

- уточнення та перегляд з урахуванням мінливої ситуації пріоритетних напрямків діяльності та заходів у сфері зниження впливу на навколишнє середовище.

Сьогодні, в період глобальної соціально-екологічної кризи, політика раціонального використання природно-ресурсної бази стає одним з провідних напрямків діяльності держав, найважливішою їх турботою. Система політичних, законодавчих, виконавчих, судових заходів, що проводяться в рамках політики раціонального природокористування, повинна сприяти пріоритетному вирішенню проблем навколишнього природного середовища. І не має сенсу сперечатися з тим, що політика раціонального природокористування в плані стратегічних орієнтирів повинна бути визначальною, провідною.

Необхідно відзначити, що в Україні політика раціонального використання природних ресурсів ніколи не розглядалася як один з найважливіших напрямків стратегії розвитку держави, не дивлячись на велику кількість прийнятих документів. Крім того, політика раціонального природокористування не є реалізованим і логічно побудованим процесом. Як правило, це набір дій не завжди грамотно обґрунтованих, структурованих і взаємозалежних. Причин цьому досить багато:

1. Відсутність уваги до екологічних проблем з боку влади

2. Відсутність чіткого розмежування повноважень між суб'єктами політики раціонального використання природних ресурсів

3. Відсутність достатнього фінансування екологічної сфери

4. Відсутність алгоритму розробки та реалізації політики раціонального природокористування

У загальному вигляді процес з розробки будь-якої політики виглядає наступним чином: аналіз ситуації - виявлення проблем - вибір пріоритетів - постановка цілей і завдань - розробка і вибір альтернатив - планування-реалізація-оцінка.

У даній роботі особливу увагу приділено саме оцінці державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в

Україні. Оцінка процесу виконання і результатів політики раціонального природокористування дає змогу визначити, якою мірою процес розробки і реалізації політики відповідає проголошеним цілям і інтересам, як органи влади справляються з виконанням своїх функцій і повноважень. Крім того, оціночні дослідження допомагають порівняти різні альтернативні варіанти політики та наслідки її виконання. Прикладний аспект оцінки полягає в тому, що на основі отриманої аналітичної інформації розробляються пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення управління державними фінансами, оптимізації механізму реалізації цільових програм, якістю державних послуг тощо. У кінцевому підсумку оцінка дає основу для прийняття оптимальних управлінських рішень.

Висновки до розділу 1

1. Здійснено теоретичний аналіз, результати якого дали змогу переконатись, що соціально-етична, природоресурсна й технологічна основа сучасного суспільства входять у суперечність один до одного, враховуючи обмеженість ресурсів біосфери та можливості їх відновлення. Людство розвивалось й продовжує розвиватись за рахунок виснажливого використання природних ресурсів. До XX століття це не призводило до значних екологічних змін. Проте, внаслідок науково-технічної революції, що призвело до прогресу продуктивних сил антропогенний вплив на навколишнє природне середовище значно підвищився і перевищив межу стійкості у 20 разів. Такий вплив характеризується марнотратним ставленням до природоресурсних систем, переважним ігноруванням господарською системою стану навколишнього природного середовища.

Це у сукупності призвело до екологічної кризи і власне саме людство опинилось під загрозою існування.

Показано, що ключовими чинниками такої кризи виступають: по-перше, природоспроживацький підхід до суспільного розвитку (господарювання); по-друге, зростання чисельності населення планети, що обумовлює пропорційні тенденції щодо використання природних ресурсів; по-третє, техногенез, що характеризується на сьогодні на 95%-98% неефективністю й нераціональністю природокористування, й наслідком чого стає гідро- та атмосферне забруднення, а також накопичення твердих побутових відходів. Розв'язання такої кризи вже вийшло за національні межі, відзначається певною координацією на глобальному рівні й комплексним підходом – у поєднанні із соціальними й економічними проблемами. Проте ефективна реалізація такого підходу потребує перегляду традиційних етичних, соціальних цінностей, узгодження із законами еволюції біосфери, природоохоронними обмеженнями, врахування господарської ємності екосистем, відходу від моделі економічного розвитку за рахунок екології. Намагаючись нівелювати загрозу існування, суспільство зіткнулось з іншим аспектом проблеми: негативні екологічні наслідки перетворюються на втрати соціально-економічного характеру, що проявляється через зменшення рентабельності глобальної економіки, зниження рівня інвестиційної активності, рівня і якості життя.

2. Зважаючи на поширеність досліджень щодо сталого розвитку, ця предметна сфера зберігає багато проблем теоретичного й методологічного характеру, у вирішенні яких беруть участь філософи, біологи, математики, механіки, кібернетики, економісти й управлінці. З позиції системного підходу сталий розвиток залежить від найменших відносних опорів всіх складових; виступає однією з інтегральних якостей системи щодо збереження своєї структури і функціональних властивостей при впливі зовнішніх чинників, її внутрішньою метою. Це обумовлено дихотомічністю

системи, яка має бути сформована так, щоб забезпечити власне виживання (сталість) і розвиток (наближення до мети). Виходячи з таких позицій визначено, що стале природокористування як об’єкт державного регулювання передбачає оптимальне та раціональне поєднання екологічних й економічних критеріїв залучення природоресурсних об’єктів у систему господарювання для забезпечення збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку суспільства. При цьому саме розуміння сталості базується на двох ключових критеріях: по-перше, стан/рівновага, параметри якого визначаються поведінкою/змінами, близькими до точки рівноваги; по-друге, система/об’єкт, параметри якої визначаються властивістю підтримувати своє функціонування, а також характером перетворення вхідного на вихідний сигнал. Функціонування такої системи має бути спрямоване на створення капіталу (багатства).

Для цілей державного регулювання природоресурсні об’єкти класифіковано за двома групами: по-перше, критичного значення (озоновий шар, біорізноманіття, клімат), які не можуть бути замінені антропогенним капіталом та потребують запровадження мінімальних стандартів (якість повітря, якість води тощо); по-друге, природний актив – поновлювані природні ресурси й невідновлювані мінеральні ресурси, які можуть бути повністю або частково замінені антропогенним капіталом, та потребують використання методів економічної оцінки. При цьому, сталість природокористування може бути сильною (взаємозбагачуючий характер взаємодії природи і суспільства, збереження й примноження усіх видів капіталу) або слабкою (не передбачається збереження усіх видів капіталу).

3. Обґрунтовано, що державне регулювання процесів забезпечення сталого природокористування необхідно розглядати як здійснюваний на основі взаємопов’язаних цілей, принципів, завдань, методів та механізмів вплив інститутів державного регулювання на процеси залучення природоресурсних об’єктів в систему господарювання на засадах оптимального і раціонального поєднання екологічних й економічних

критеріїв для забезпечення збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку суспільства. Проведений аналіз показав, що в Україні триває процес формування сучасної системи державного регулювання процесів природокористування, яка має визначити параметри соціо-еколого-економічного розвитку. Такий процес з позиції суб'єкта впливу відзначається значною увагою до формування нормативно-правової бази, екологічного контролю, підготовки кадрів, підвищенню рівня екологічної культури. Проте спорадичні зміни в системі державного регулювання спричинили руйнування наявних механізмів її функціонування, дублювання повноважень, поєднання господарських й контрольних функцій. Це не могло не позначитись на особливостях об'єкту впливу, що обумовлені його первиними й вторинними наслідками: по-перше, екстенсивність та сировинність економіки, одноцільове використання ресурсів, неврахування господарської ємності при розміщенні виробництв, відсутність дієвої системи переробки відходів, техніко-технологічна застарілість, порушення сільгоспугідь; по-друге, високий рівень забрудненості території країни (половина населення країни проживає на територіях із рівнем забруднення повітря, яке десятикратно перевищує ГДК; 40% питної води не відповідають санітарним нормам і правилам), високий рівень ризику антропогенних катастроф; на 30% екологією спричинено зменшення середньої очікуваної тривалості життя, збитки для економіки країни становлять до 200 млрд грн. щороку.

Зазначені положення обумовили необхідність обґрунтування концептуальних засад державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні, які у відповідності до концепції сталого розвитку орієнтовані на на підвищення суспільної цінності природних ресурсів, з належним фінансовим забезпеченням відтворювальних заходів. При цьому, ключовими для України чинниками зазначеної наукової концепції визначено: велика територія із природними екосистемами (імператив – збереження), економічні ресурси (імператив –

спрямування на розвиток людського капіталу), людський капітал (імператив – максимальне використання). Реалізація таких імперативів включає три основні етапи. По-перше, подолання у короткостроковій перспективі наслідків структурної соціо-еколого-економічної кризи, формування підґрунтя для нової моделі господарювання на засадах ефективного відтворення, що потребує масштабної модернізації соціальної й виробничої інфраструктури, запровадження екологобезпечних технологій, а також посилення економічної функції держави. По-друге, забезпечення у середньостроковій перспективі динамічного розвитку соціальної сфери та економіки на інноваційній основі зі збереженням здатності природного відтворення біосистем. По-третє, гармонізація у довгостроковій перспективі системи «суспільство-природа» на основі дотримання господарської ємності екосистем, превалювання морально-духовних над матеріальними цінностями.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

2.1. Конкурентоспроможність національної моделі господарювання як напрям державного регулювання сталого природокористування

Основою досягнення конкурентоспроможності будь-якого виду економічної діяльності в межах національного господарства – є формування його конкурентних переваг та чинників, на яких вони базуються. Чинником конкурентоспроможності можна назвати рушійну силу процесу її досягнення, що визначає, за рахунок яких природних або розвинених властивостей об'єкта можуть бути сформовані його конкурентні переваги. Звідси, головною відмінністю чинників конкурентоспроможності є те, що вони виступають базисом конкурентних переваг. Проте перевагою чинник може стати лише за умови його правильного, ефективного використання та наступного розвитку. Тобто, вважаємо, що чинник є потенційною конкурентною перевагою. Наприклад, витрати на виробництво виступають чинником конкурентоспроможності, а їх рівень (високий або низький) уже може розглядатися як перевага. Тому, визнаємо, що конкурентні переваги певного виду економічної діяльності – є сукупністю природних і новостворених чинників конкурентоспроможності, формування і реалізація яких є об’єктом послідовної управлінсько-регуляторної діяльності на різних рівнях.

Унаслідок змін, що відбуваються у світовій економічній системі, чинники конкурентоспроможності еволюціонують у часі. Раніше основну роль відігравали природні чинники, надані природою (географічне розташування, клімат, територія, наділенність природними та людськими ресурсами тощо), які досить просто було виміряти кількісно та які не потрібно було створювати. Проте, як відомо, наразі, до ключових чинників конкурентоспроможності належать створені − інвестиції в інновації та людський капітал, характер економічного середовища, політика країни щодо інновацій, величина доходів населення та їх розподіл, розвиток інфраструктури тощо. Такі чинники є більш керованими і гнучкими, та потребують постійної уваги з боку держави і суб'єктів господарювання. При цьому, в умовах інноваційно орієнтованого розвитку відсутність будь-якого природного чинника може сприяти створенню нового чинника та формуванню на його основі інноваційної конкурентної переваги [12, с. 16]. Тоді, слід визнати, що найпоширенішою класифікацією чинників конкурентоспроможності є їх розподіл на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх чинників належать ті, на які суб’єкт управління може впливати: величина і структура основних засобів, техніко-технологічний рівень виробництва, енерго- і ресурсоємність, продуктивність праці, кваліфікаційний рівень працівників, ступінь переробки продукції тощо.

Зовнішні чинники конкурентоспроможності залежать від державної політики і тенденцій розвитку світової економіки та, як правило, галузям доводиться адаптуватися до них. Зовнішніми чинниками є доступність природних і людських ресурсів, політика відносно впровадження інновацій, ступінь відкритості економіки, участь країни в міжнародних економічних організаціях, розмір і структура державного сектору в національній економіці тощо. У сучасних умовах найважливішим є те, які з конкурентних переваг найбільш вагомі для

того або іншого суб'єкта господарювання в певному конкурентному середовищі на даному відрізку часу. Це має значення, тому що конкуренція за своєю сутністю є динамічною і зміна будь-якого суб'єкта господарювання та бізнес-середовища − це безперервний процес. Отже, наявні конкурентні переваги, надалі, при трансформації національної економічної системи, можуть бути зведені нанівець. Поряд із цим, визнаємо, що одне з найбільш значимих досліджень щодо проблеми конкурентних переваг належить визнаним вченим-економістам [25]. Умови економічного середовища, що впливають на створення конкурентних переваг, структурують у вигляді системи «національного «ромба» переваг». Складовими цієї системи є [23, с. 35-41]: а) факторні умови, тобто ті конкретні чинники, які необхідні для успішної конкуренції в певній галузі; б) умови попиту; в) споріднені та підтримуючі галузі; г) стратегія фірми, її структура й конкуренти. Оскільки, національний «ромб» − це система, компоненти якої взаємно посилюються, а переваги в одній детермінанті можуть створити або посилити переваги в іншій. Конкурентна перевага на основі тільки однієї-двох детермінант можлива до генерування лише в межах видів економічної діяльності (галузях і виробництвах) із сильною залежністю від природних ресурсів, де мало застосовуються складні навички та технології. При цьому, як відомо, суттєво впливають на формування конкурентних переваг ще два фактори, що визначають становище в країні, − випадкові події (війни, стихійні лиха, прорив у технологіях тощо) та дії уряду (антимонопольні закони, державні позики й закупівлі, асигнування у сферу освіти і науки тощо). У сучасних умовах фактори виробництва вже не можна описувати такими загальними поняттями, як «земля», «капітал», «робоча сила».

Розвинені чинники, хоч і не завжди, мають тенденцію бути спеціалізованими, тобто застосовними в обмеженій кількості галузей, і

саме вони створюють довгострокову основу для конкурентних переваг. Другою детермінантою національних конкурентних переваг є параметри попиту на внутрішньому ринку на товари й послуги, вироблені галуззю. Попит визначає характер і швидкість введення новацій. Він характеризується трьома складовими: структурою, обсягом і характером зростання, механізмами, за допомогою яких фіксація можливості споживання товарів і послуг переноситься із внутрішнього ринку на світовий [79, с. 19]. Третя детермінанта – це споріднені та підтримуючі галузі. Їх наявність дає змогу мати доступ до найбільш дорогих ресурсів, приводить до виникнення нових високорозвинених видів виробництв, уможливлює одержання необхідної інформації, опанування новими методами виробництва й управління, технологіями. Остання детермінанта − стратегія, структура і конкуренти компанії. Оскільки, у різних країнах підприємства організуються по-різному, виробляють різні стратегії та цілі. Звідси, визнаємо про таке: національні переваги у виробництві стають результатом сформування відповідного (адекватного реальним умовам функціонування) співвідношення між їх вибором і джерелом конкурентоспроможності тієї чи іншої галузі. Наявність у фірм будь-якої галузі конкурентів також впливає на досягнення конкурентних переваг. У такій конкурентній боротьбі інтенсифікується розробка інновацій, використовуються нові, нетрадиційні підходи до організації та управління компанією. Крім того, слід визнати, що конкурентоспроможні галузі не можуть рівномірно розподілятися в національній економіці. Так, на думку дослідників [79, с. 12 – 13], системна природа «ромба» сприяє створенню кластерів національних конкурентних галузей.

Під кластером розуміють мережу незалежних виробничих, сервісних фірм, включаючи їх постачальників, творців технологій і ноу-хау (університети, науково-дослідні інститути, інжинірингові центри),

що пов’язують ринкові інститути (брокерів, консультантів) і споживачів та взаємодіють один з одним у рамках єдиного ланцюжка створення вартості. Однак, необхідно зважати на те, що коли формується кластер, усі виробництва в ньому починають надавати один одному взаємну підтримку. Вигода поширюється за всіма напрямами зв'язків. Активна конкуренція в одній галузі поширюється за всіма напрямами. Кластер конкурентоспроможних галузей є більшим, ніж сума його окремих частин, і на світовому ринку присутній як єдиний агент конкуренції. Зростає значення не просто наявності персоналу, а його структури і якісного складу, що відповідають структурі та рівню розвитку самої галузі. При цьому, найважливішу роль відіграє вартість робочої сили, тому що від цього залежить платоспроможний внутрішній попит і рівень життя населення, що є основою конкурентоспроможності будь-якого господарюючого суб'єкта, у тому числі й галузі. Подальшого розвитку ідеї М. Портера дістали в дослідженні М. Енрайта, головне завдання якого полягало у вивченні географічного масштабу конкурентної переваги. Учений припустив, що «конкурентні переваги створюються не на наднаціональному або національному рівні, а на регіональному, де головну роль відіграють історичні передумови розвитку регіонів, розмаїтість культур ведення бізнесу, організація виробництва та здобуття освіти» [262, с. 80]. При цьому, М. Енрайт дійшов висновку про існування регіональних кластерів, тобто промислових кластерів, у яких їх члени перебувають у географічній близькості один до одного, а фірми працюють в одній або кількох споріднених галузях національного господарства (наведено у [262]).

Однак, переваги, які сформовано в межах кластерах, полягають у зростанні продуктивності праці й ефективності виробництва, стимулюванні нововведень і полегшенні комерціалізації знань. Однак, як відомо, концепція «ромба» і промислового кластера М. Портера знайшла

багато прихильників, однак були і критичні зауваження. Так, зокрема, Е. Райнерт відзначив, що конкурентні переваги необов'язково створюються в кластерах і галузі успішно можуть розвиватися поза ними [262]. Д. Робінсон підкреслив, що не всі кластери автоматично повинні мати у своєму складі найбільш конкурентоспроможні галузі та компанії. На думку Норта Д., викладки, що приведено у розробках – є незрозумілими. Оскільки, у статичному або динамічному стані перебуває структурна модель, репрезентована у науковому джерелі [236]. А, наприклад, М. І. Сотник вважає і пропонує наступне: «ромб» конкурентної переваги відображає …фактори конкурентоспроможності розвинених країн, тому не завжди є застосовним для держав, що розвиваються [301, с. 229]. Слід зазначити, що існують різні підходи до класифікації конкурентних переваг, які можна узагальнити в такий спосіб (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Класифікація конкурентних переваг економічної системи держави

Класифікаційна ознака	Види конкурентних переваг
Шлях знаходження	Природні; розвинені/ придбані
Доступність формування різними об'єктами	Універсальні; спеціалізовані
Мінливість у часі	Статичні; динамічні
Ступінь новизни	Традиційні; інноваційні
Провідний фактор	Технологічні; нетехнологічні
Сфера діяльності суспільства	Економічні; соціальні; інфраструктурні; інституціональні

- формалізовано та систематизовано автором за [42; 45].

Проте, визнаємо, що природні конкурентні переваги, надані видам промислової діяльності від природи, не залежать від того, якій державі належить територія чи де розташовані підприємства галузі, і, як правило, можуть легко переходити до конкурентів. До них відносять:

географічне розташування, сприятливий клімат і різноманітні природні ресурси. При цьому, визнаємо, що розвинені переваги набуваються у процесі виробничо-господарської діяльності на ринку певною галуззю конкретної країни, тому не так легко переходять до конкурентів, піддані значному впливу з боку керівництва та мають істотну адаптивність до змін зовнішнього середовища. Універсальні конкурентні переваги можуть використовуватися кількома галузями, вони легко переходять до конкурентів і в довгостроковій перспективі не розглядаються як базові для забезпечення конкурентоспроможності.

Спеціалізовані, навпаки, формуються в межах конкретної галузі, тісно пов'язані з її виробничою, технологічною та організаційною специфікою, можуть бути з імітовані конкурентами лише через певний проміжок часу, тому є основою для досягнення довгострокової конкурентоспроможності. Однак, подовжуючи приведені у цій монографії світоглядно-методологічні обґрунтування, слід зазначити, що відмінність сутності і змісту статичних конкурентних переваг від динамічних полягає у тому, що перші, пов'язані з превалюванням цінової конкурентоспроможності, властивій економіці, у якій вартість товарів формується на базі основних факторів виробництва (капіталу, праці, природних ресурсів), а другі – є наслідком політики розвитку галузі, спрямованої на створення сприятливих умов її функціонування, що забезпечує адаптивність галузі до змін зовнішнього середовища.

Слід признати наступне: конкурентні переваги можуть мати технологічний і нетехнологічний характер (доведено у науковому джерелі [56]). Звідси, конкурентоспроможність, заснована на вигодах використання сучасних технологій, є конкурентоспроможністю галузей багатих країн і надає можливість підтримувати високі доходи та рівень життя населення. Технологічні конкурентні переваги безпосередньо пов'язані з інвестиціями у: НДДКР; створення нововведень; людський

капітал; інформаційні технології. І, відповідно, конкурентоспроможність галузей бідних країн є нетехнологічною. Вона може бути досягнута на основі низької вартості факторів виробництва, девальвації національної валюти та низького рівня життя населення. Нетехнологічні конкурентні переваги відіграють важливу роль у галузях із високою взаємозамінністю продукції, перевагою в експорті низькотехнологічних виробів. При цьому, на перший план висуваються знання, закріплені в людському капіталі, які є гарантією того, що в майбутньому галузь зможе вчасно адаптуватися до мінливих умов конкурентного середовища і створити нові конкурентні переваги. Звідси, як відомо, традиційні конкурентні переваги галузі засновані на факторних умовах і в сучасному світі часто не забезпечують довгострокового стабільного зростання. До таких переваг можна віднести вигідне географічне розташування, сприятливі кліматичні умови, наявність різноманітних мінеральних і людських ресурсів, капіталу. При цьому, зазначимо, що вигоди від володіння даними конкурентними перевагами полягають, як правило, у можливості регіональної інтеграції, полегшенні видобутку корисних копалин, відносній незалежності від імпортерів сировини, наявності внутрішнього попиту на продукцію галузі, меншій залежності від ресурсів іноземних фінансових організацій тощо.

Вищезазначені конкурентні переваги до кінця не втратили свого значення і для базисних галузей є вирішальними. Однак, у сучасних умовах у конкурентній боротьбі перемагають наукомісткі галузі, які самі виробляють високотехнологічну готову продукцію або більш сучасні технології, що використовують у виробництві. Але якщо базисні галузі спрямують зусилля на вдосконалення традиційних і створення нових переваг, то зможуть досягти підвищення своєї конкурентоспроможності й відповідності поточним і перспективним умовам конкурентного середовища. Головна небезпека від використання традиційних

конкурентних переваг полягає в тому, що з переваг вони можуть перетворитися на загрози. Так, наприклад, наявність природних ресурсів може поставити галузь у залежність від сировинного експорту. Це вигідно на певному відрізку часу, але потім існує небезпека назавжди упустити можливість адаптуватися до мінливих умов господарювання. Забезпеченість робочою силою загрожує її знеціненню, що може призвести до зниження платоспроможного попиту населення і втрати орієнтації в перевагах споживачів. Поряд із цим, використання в основному національного капіталу несе в собі небезпеку замикання на внутрішньому ринку, консервації застосовуваних технологій, тому що власники не хочуть ризикувати коштами, вкладаючи їх в освоєння нових процесів. Наразі, уже не настільки важливо, де і як розташована країна, адже обмін інформацією та доставка товару здійснюються за допомогою новітніх технологій, що дозволяють знижувати, а часом навіть нівелювати значення такого чинника, як відстань. А, наукові досягнення у сфері природничих і технічних наук надають можливість виробляти необхідну продукцію на територіях із різними кліматичними умовами. Галузеві виробництва не обов'язково розміщуються в місцях зосередження відповідних ресурсів і все більшою мірою залежать від потреб споживачів і рівня наукоємності галузі та виробництва.

Конкурентні переваги також розрізняються залежно від того, з якою сферою діяльності суспільства вони найбільше пов'язані, де вони були створені та розвинені. Розвинені країни в сучасних умовах більшою мірою націлені на використання соціальних, інституціональних і частково інфраструктурних конкурентних переваг, основою яких є людський капітал і технологічні досягнення. Країни, що розвиваються, приділяють увагу економічним та інфраструктурним перевагам, у яких значну роль відіграє наявність факторів виробництва. При цьому, слід зазначити, що розподіл конкурентних переваг на види не є жорстким.

Деякі переваги з розвитком можуть переходити з одного виду в інший і, як правило, належать до кількох видів одночасно. Наприклад, економічні конкурентні переваги можуть бути розвиненими, спеціалізованими, традиційними і нетехнологічними, а технологічні − універсальними й інноваційними тощо. Відтак, узагальнену характеристику конкурентних переваг економіки України й розвинених країн наведено в табл. 2.2.

Завдання будь-якої країни, на думку Герасимчука З. В. [53], полягає у створенні сприятливих умов функціонування національних галузей і компаній. Конкурентні переваги, за допомогою яких підприємства та галузі перемагають у конкурентній боротьбі на світових ринках, зароджуються всередині країни, і на них, крім економічних умов, значно впливає освіта, етнічні норми життя, фундаментальна наука, що забезпечує передумови для ефективних нововведень, системи життєзабезпечення держави тощо.

Основою державного регулювання процесу досягнення конкурентоспроможності певної галузі економіки виступає стратегія її розвитку, тобто програма спільних дій держави, підприємств галузі та громадських організацій, у якій здійснено постановку цілей і завдань, визначено відповідні їм напрями діяльності та розподілу ресурсів. До цього, зазначимо, що у стратегії мають бути розставленими орієнтири та пріоритети для поточної діяльності, коротко- і середньострокових проектів, які не повинні суперечити генеральній лінії стратегії. Зміст даного документа визначає основні напрями розвитку для суб’єктів господарювання, збільшує довіру іноземних інвесторів, галузей і підприємств інших країн до виду економічної діяльності, що розвивається на основі відкрито заявленої стратегії.

Таблиця 2.2

Порівняльна характеристика використання основних конкурентних переваг у промисловості розвинених країн і України

Конкурентні переваги	Ступінь розвитку й використання	
	Україна	Розвинені країни
I. Природні: - вигідне економіко-географічне розташування; - існування природних ресурсів; - наявність робочої сили	Активно використовуються як основні	Використовуються як допоміжні
II. Розвиненість стратегічного потенціалу	Є універсальними перевагами, що переходять і до конкурентів	Є спеціалізованими здатностями та довгостроковими вимірами
1. Технологічні: - великий обсяг інвестицій у НДДКР; - високий рівень інноваційної активності; - розробка принципово нової техніки й технології	Практично не використовуються	Є основними в досягненні конкурентоспроможності
2. Нетехнологічні: 2.1. Економічні: - низькі ціни; - висока продуктивність праці; - низькі витрати; - висока якість продукції	Активно використовуються; практично не використовується; розвинені слабо; розвинена слабо	Практично не використовуються; є одним із провідних; активно використовуються; є однією із основних
2.2. Соціальні: - великий обсяг інвестицій у людський капітал; - високий рівень охорони праці; - стабільні соціальні гарантії та пільги; - висока якість освіти	Не є пріоритетним; розвинений слабо; часто не сприяють зростанню конкурентоспроможності; розвинена, але використовується неактивно	Дуже активно використовується; активно використовується; розвинені добре; активно використовується
2.3. Інституційні: - прозора законодавча база; - наявність і високий рівень розвитку фінансово-кредитних установ; - можливість швидкого оформлення документації для ведення підприємницької діяльності	Слабо розвинена; практично не використовується; практично відсутня	Розвинена добре; активно використовується; достатньо розвинені;
2.4. Інфраструктурні: - добре розвинена мережа транспорту; - високий рівень інформаційно-комунікаційного повідомлення	Недостатньо активно використовується; практично не використовується	Активно використовується; є одним із головних

- систематизовано автором за [21; 310].

Проблема розробки стратегії та стратегічного управління дістала поширення та відображена у великій кількості наукових праць [21]. Основна ідея реалізації стратегії полягає у створенні відмінностей від конкурентів (володіння певними навичками та позиціями за рахунок спеціалізації в тих сферах, у яких галузь має найкращу технологію, товаром, послугою або можливістю виробництва з більш низькими витратами), яких ті не мають у даний момент і не зможуть наблизитися до їх одержання протягом тривалого часу. У сучасних умовах у багатьох сферах діяльності важливіше мати новітню технологію або стандарт і бути основною ланкою у процесі надання цінності для споживачів, ніж мати цінові переваги, засновані тільки на масштабі виробництва й розмірі ринкової ніші. У стратегії формується система управління галуззю, яка включає відносини влади й бізнесу, визначення цілей, завдань пріоритетів і напрямів розвитку, а також шляхів їх досягнення, зокрема за рахунок формування відповідних конкурентних переваг. Розробка та реалізація стратегії (у нашому випадку щодо стратегії сталого розвитку) передбачає системний і систематичний аналіз, що дозволяє відстежувати зміни чинників, які впливають на розвиток галузі. Це дозволяє у процесі управління у реальному часі використовувати нові ринкові можливості та перспективи, посилювати конкурентні позиції та мінімізувати загрози, що виникають під час її розвитку. Проте, на сьогоднішній день при розробці та реалізації стратегії все більшого значення набуває не стільки знаходження ринкових ніш і створення бар'єрів для конкурентів за рахунок низьких витрат і диференціації продукції (послуг), скільки новий погляд на «основні ділові здатності» галузі чи виробництва. Важливу роль відіграє створення і стимулювання амбіційного бачення власного місця на різних сегментах ринку.

Роль держави при цьому має полягати у стимулюванні ринкових сил, створенні сприятливих економічних, соціальних та інституційних

умов господарювання, коригуючих діях. Тому, в умовах невизначеності зовнішнього середовища великою є імовірність не урахування помилок у сфері забезпечення економічної безпеки при реалізації одноваріантних стратегій розвитку галузі. Як наслідок, виникає потреба у виробленні кількох варіантів прогнозу майбутніх ситуацій на основі комплексного врахування різних чинників у розвитку складних соціально-економічних систем. Одним із способів досягнення цього – є використання засобів процесного управління, у цілому та сценарного планування, зокрема. Його основу становить постулат: економічні агенти приймають рішення, маючи у своєму розпорядженні достатній обсяг інформації про зміни існуючих економічних умов і показників, а також про принципову можливість прогнозів, що не залежать від упереджень і принципів дослідників, які їх генерують. У сучасних умовах зазначені обставини багато в чому є нездійсненними, що знижує значимість і доцільність застосування традиційних методів планування.

Слід зазначити, що сценарний метод, на сьогодні, протиставляється іншим прикладним методам планування, зокрема цільовому, балансовому, нормативному, розрахунково-аналітичному, звітно-статистичному й іншим, які припускають єдино можливе (єдино правильне) перспективне вирішення проблеми розвитку галузі. Оскільки, сценарне планування належить до групи методів експертних оцінок, або інтуїтивних методів («інтерв'ю», «аналітичних доповідних записок», «Делфі», «мозкова атака», «комісій»), які використовуються у тих випадках, коли неможливо врахувати вплив багатьох чинників через значну складність досліджуваного об'єкта. То, звідси, можна підтвердити про таке: метод сценаріїв може бути одним із найбільш із застосовуваних на практиці методів планування та прогнозування, що об’єктивується з використанням у розрахунках експертних суджень. Дослідженню даної проблеми присвячено чимало робіт як за кордоном,

так і у пострадянському просторі реалізації загальноекономічної політики в державі. Сценарій являє собою «документ аналітико-описового характеру», у якому відображено логічну послідовність розвитку об'єкта на основі наукових гіпотез і положень, заснованих на дослідженні тенденцій його розвитку [310]. У сценарії присутнє розкладання досліджуваної проблеми на ряд підпроблем, які у свою чергу розбиваються на ще більш дрібні проблемні аспекти тощо. При цьому, метод сценаріїв спирається на принципи реалізації системного підходу і дозволяє ґрунтовано організувати процес збору, оцінки й переробки наявної первинної та відтворення вторинної інформації аналітичного і прогнозного характеру. Сценарій як підсумковий документ має містити опис ситуації (політичної, економічної, соціальної тощо), який містить перелік чинників, показників, ознак, їх функції та взаємозв'язки, а також прогноз розвитку ситуації або опис ланцюга подій, що призводять до цієї ситуації [310].

При цьому, до основних завдань, при вирішенні яких використовується метод сценаріїв, належать: 1) визначення генеральної мети розвитку об'єкта; 2) виявлення основних чинників фону (навколишнього середовища), що впливають на розвиток об'єкта; 3) вибір критеріїв для оцінки верхніх рівнів дерева цілей. При цьому, сценарій як метод має два основних призначення [21]: а) передбачення та попередній аналіз якісних змін, стрибків, які можуть виникати в результаті тих або інших економічних, технічних або організаційних заходів, в умовах невизначеності їх проведення; б) визначення умов досягнення бажаної мети в розвитку об'єкта й установлення набору проблем, які можуть виникнути на шляху до досягнення цієї мети.

Метод сценаріїв забезпечує наочність подання матеріалу та дозволяє здійснювати планування одночасно по декількох проблемах, які належать до різних сфер (політика, економіка тощо). Сценарії

створюються на суб'єктивній основі, тому здебільшого відображають світоглядні концепції їх авторів. Наразі, розрізняють стратегічний рівень розробки стратегії сталого розвитку, коли описуються принципові питання розвитку об'єкта, і оперативний, при якому у світовій практиці використовуються методи математичного моделювання. Сценарії також розрізняються за часовим проміжком планування: коротко-, середньо- та довгострокові. Існують різні форми і ступінь формалізації сценаріїв: описова або математизована. Остання найчастіше використовується при розробці сценаріїв на короткострокову перспективу [50]. До того ж, слід визнати, що сценарний підхід дає добрі результати в умовах високої невизначеності, там, де традиційні методи прогнозу дають помилки внаслідок розходжень в оцінці первинних даних у зв'язку із впливом особистісного фактора на результати прогнозу.

Слід вказати, що основними кроками формування сценарію розвитку є наступні [53]: 1) визначення проблем, які необхідно вирішити в рамках реалізації того або іншого сценарію; 2) виявлення ключової невизначеності, що зачіпає інтереси галузі, сценарій розвитку якої складається; 3) складання двох сценаріїв розвитку шляхом використання менш сприятливих варіантів невизначеності в одному зі сценаріїв, а більш сприятливих − в іншому; 4) оцінка слабких і сильних сторін обох сценаріїв, а також головних критеріїв та індикаторів їх реалізації тощо.

Слід зважати і на те, що перевагою сценарного планування є всебічна оцінка кожного з варіантів, вивчення структурних особливостей і наслідків реалізації рішень. За декількома сценаріями розробляється інтегрована стратегія, що і забезпечує мінімізацію ризику незалежно від лінії реалізації подій у майбутньому.

Одним із основних результатів застосування сценарного підходу – є вироблення стрижневої стратегії розвитку певного об'єкта або сфери економічної діяльності в контексті забезпечення сталого розвитку.

Розробку стратегії розвитку галузі, коли головною метою є забезпечення її конкурентоспроможності, доцільно здійснювати на підставі логічної схеми (рис. 2.1) [75].

Наведена схема спирається на конкретний сценарій розвитку національної економічної системи, а також враховує: домінанти оригінальної Концепції формування системи оцінювання потенціалу сталого розвитку процесно-замкненого типу; визначальні чинники конкурентоспроможності національного господарства; специфічні для кожного виду економічної діяльності конкурентні переваги стосовно до визначеного сценарію макросистемної еволюції держави (у т.ч., вона містить рамкові кількісні індикатори успішної реалізації стратегії сталого розвитку України).

Представлена на рис. 2.1 замкнена схема є засобом і, одночасно, послідовністю реалізації процедур щодо вирішення пріоритетної наукової проблеми, за якою виникає необхідність розробки адекватних реальним виробничо-господарським, соціально-економічним, техніко-технологічним, еколого-економічним і зовнішньоекономічним процесам теоретико-методологічних підходів щодо вирішення проблем раціоналізації й забезпечення дієвості управління формуванням потенціалу сталого розвитку держави на шляху реалізації її інтеграційного вибору (із формалізацією відповідної системи його оцінювання).

Таким чином, зазначене передбачає формалізацію оптимальної для України (і адекватної інваріантності) макроекономічної моделі (її інтеграційного вибору) за використання принципів системно-комплексного і сценарного підходу – тобто, макроекономічної моделі процесно-замкненого управління формуванням, нарощення та раціоналізацією використання певної сукупності елементарних потенціалів.

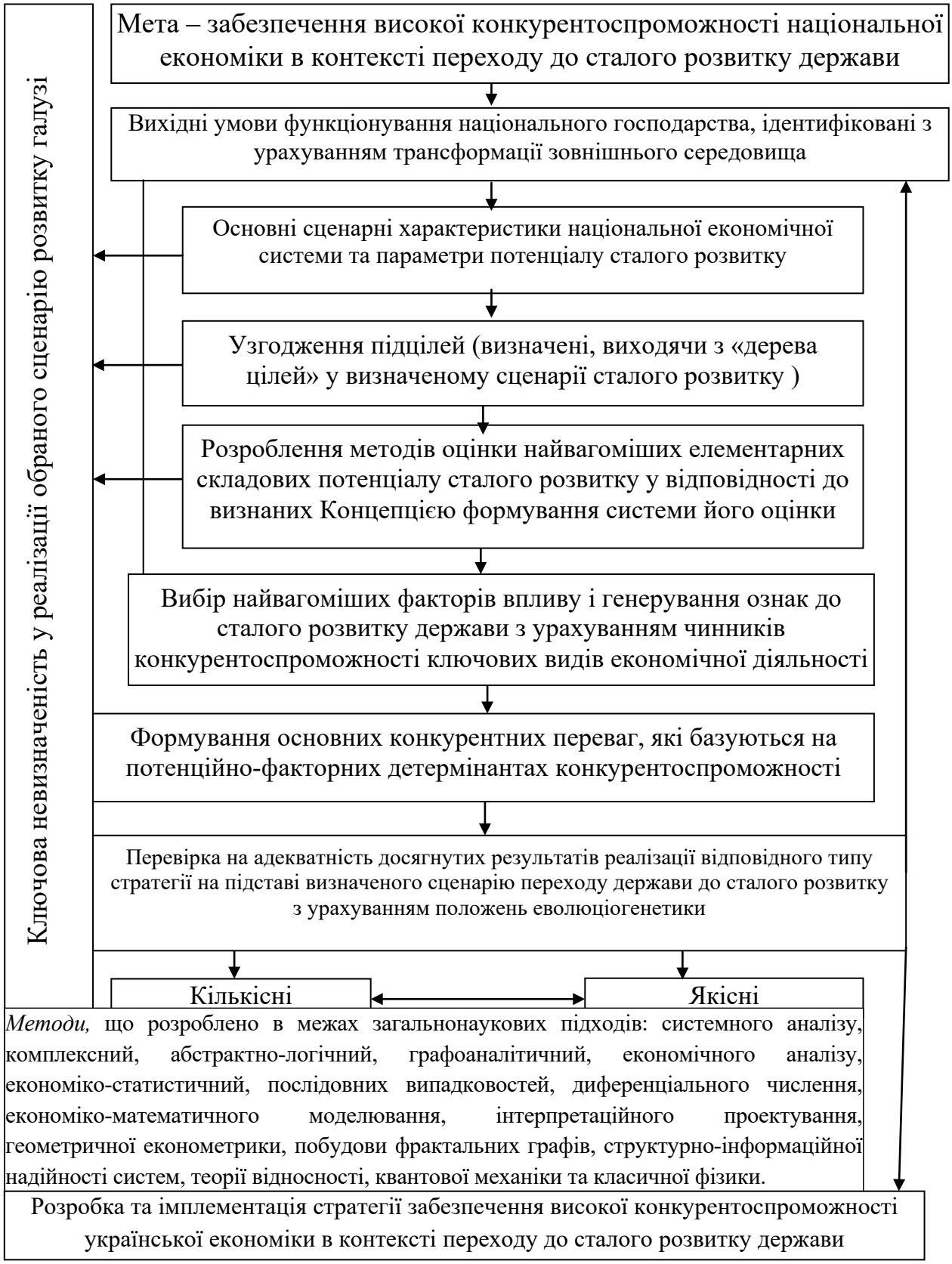

Рис. 2.1. Замкнена схема формування стратегії забезпечення конкурентоспроможності національного моделі господарювання у контексті переходу держави до сталого розвитку (розроблено автором)

Останні виділено у складі п’яти базових (природо-ресурсного, промислового, інноваційного, інформаційного, структурних змін) та двох похідних від їхнього залучення до процесів інтенсифікації макросистемної еволюції в Україні.

Виходячи з вищезазначеного та враховуючи предмет дослідження зупинимось більш детально на природно-ресурсному потенціалі. Особливостями природно-ресурсного потенціалу регіонів України є різноманіття утворюючих його елементів, великі за величиною і економічною цінністю запаси відновлюваних і не відновлюваних видів природних ресурсів. Природні ресурси в значних масштабах використовуються в економіці України, багатьох зарубіжних країн і одночасно є великими структурними частинами глобальних екологічних систем Землі. На відміну від антропогенних систем природа, як цілісність, існує без державних кордонів. Атмосферна циркуляція, утворення родовищ, зростання лісів відбуваються без будь-якого зв'язку з державним статусом тих територій, на яких вони розвиваються. Межі країн і регіонів відіграють роль лише там, де відбувається використання людьми природних об'єктів.

Широке використання наявних в країні природних ресурсів дає змогу забезпечити основні потреби національної економіки і населення, підтримувати необхідний рівень експорту сировинної продукції.

Оцінюючи роль природно-ресурсного потенціалу країни та регіонів, науковці висловлюють дві діаметрально протилежні точки зору. Одні стверджують, що природні ресурси це джерело розвитку економіки, основа і майбутнє світової цивілізації, що добробут країн визначається багатством їх надр. Інші автори, навпаки, не дивлячись на реальну роль природно-ресурсного потенціалу в економіці країни, спостерігають помітне скорочення добувної промисловості в розвинених

країнах, витіснення її в країни менш розвинені, і розглядають видобувну промисловість як частина нижчого, первинного сектора.

У кожному регіоні країни роль природно-ресурсного потенціалу визначається наступними факторами: наявністю і станом власних природних ресурсів, рівнем економічного розвитку, політичною орієнтацією, ціннісними установками суспільства тощо. На етапі екстенсивного розвитку природні ресурси виступають потужним прискорювачем соціально-економічного прогресу. Хоча існує уявлення, що з переходом до інтенсивного типу господарювання природно-ресурсний комплекс починає гальмувати розвиток економіки, але досвід зарубіжних країн свідчить, що можна мати потужний природно-ресурсний потенціал при позитивній динаміці загальноекономічних показників.

Значення природно-ресурсного потенціалу в економіці України визначається наступними базовими положеннями:

По-перше, природні ресурси були і залишаються основою промислового виробництва, і теза про те, що економіка може обійтися без сировини - ненауковий. В процесі зростання економічного потенціалу збільшуються обсяги та номенклатура видів сировини. Тільки за останні 35-40 років використано близько половини вугілля і залізних руд, видобутих людством за всю його історію. У 3-5 разів за останні десятиліття збільшилося споживання різних металів, мінеральних добрив та інших видів природних ресурсів. У сферу обігу залучені сотні різновидів руд, порід, мінеральних утворень. При цьому всупереч побоюванням, відкриті запаси корисних копалин в світі не скорочуються, а зростають в зв'язку з проведенням випереджальних геологорозвідувальних робіт і впровадженням нових технологій видобутку, збагачення та переробки сировини.

По-друге, обсяги споживання корисних копалин на душу населення позитивно корелюють з рівнем економічного розвитку. В цілому на економічно розвинені країни, в яких проживає 16% населення планети, припадає 55-56% споживання видобутої у світі нафти, 50% газу, 23-25% вугілля, понад 80% урану, 43% залізних, 35% марганцевих, 50 % хромових руд, близько 77% міді, 72% свинцю, 59% цинку, 67% нікелю, від 50 до 80% олова, вольфраму, молібдену, 50% фосфатної сировини.

По-третє, економічно розвинені країни та їх групи в більшості випадків здійснюють інтенсивну (у 4-8 разів вищу, ніж в Україні) обробку своїх запасів корисних копалин навіть в разі низького забезпечення ними. Дійсно, чим бідніша країна ресурсами, тим більш досконалі технології вона використовує.

Суть проблеми не в тому, що в Україні роздутий сировинний сектор - в абсолютних цифрах який можна порівняти з розвиненими країнами, і регіони сировинної спеціалізації є в будь-якій країні. Справа в тому, що інші сектори, за логікою речей покликані спеціалізуватися на інтелектоємних виробництвах, електроніці та біотехнологіях, які на сьогодні знаходяться в занепаді. Ресурси – статичний фактор, їх наявність пов'язана з геологічною будовою. Технології – фактор динамічний, вони визначаються тим, наскільки люди функціонально грамотні.

На нашу думку, сировинна база регіонів України здатна послужити основою для інтеграції багатьох найважливіших галузей, наприклад енергетичної, машинобудування, хімічної промисловості, транспортного обладнання тощо. В останні роки спостерігається зміцнення виробничих зв'язків, інтеграція різних ступеней виробництва. Ресурсодобувні галузі можуть виступити інвестиційним мультиплікатором для промисловості. Інвестиції сировинних галузей можуть спричинити потужний

мультиплікативний ефект посилення внутрішнього виробничо-технічного попиту і пожвавлення ділової активності.

Економічний розвиток держави визначається вмінням раціонально, грамотно та інноваційно використовувати природно-ресурсний потенціал, що визначається наявністю дієвих на практиці програм. Необхідним є облік впливу природно-ресурсного потенціалу на економіку з урахуванням міжгалузевої взаємодії, яка дає мультиплікаційний ефект. Його внесок у розвиток економіки розраховується як результат мультиплікації економічного ефекту з технологічних ланцюжків у галузях від видобутку корисних копалин до кінцевого виробника і споживача. Важливо усвідомити, що природно-ресурсний потенціал служить фактором економічного зростання тільки при послідовному і збалансованому розвитку добувного, соціального і технологічного секторів.

Таким чином, раціональне використання природно-ресурсного потенціалу передбачає таке його використання, при якому: повно використовуються наявні природні ресурси та відповідно зменшується кількість споживаних ресурсів; забезпечується відновлення відновлюваних природних ресурсів; повно і багаторазово використовуються відходи виробництва.

Раціональне використання природно-ресурсного потенціалу як стратегічна управлінська діяльність передбачає врахування наступних положень: розумність і доцільність, які передбачають досить повне використання видобутих природних ресурсів і недопущення погіршення їх якості в процесі експлуатації; наукова і економічна обґрунтованість використання природно-ресурсного потенціалу, яка полягає, перш за все, в наявності обґрунтованих планів розробки родовищ, отриманні максимально можливого прибутку, рентабельного видобутку природних ресурсів, збільшенні валового внутрішнього продукту; соціальна

спрямованість використання природно-ресурсного потенціалу, яка передбачає пріоритет інтересів населення, орієнтацію на задоволення різних його потреб і підвищення добробуту, а також позитивний ефект в соціальній сфері при реалізації даного процесу; постійне підвищення рівня раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, що супроводжується урахуванням всіх останніх досягнень науки і техніки з метою коригування вимог до раціонального використання природних ресурсів.

При дослідженні проблем раціонального використання природно-ресурсного потенціалу держави необхідно застосовувати регіональний підхід. На наш погляд це важливо, тому що специфічною рисою регіонального підходу до дослідження проблем раціонального використання природно-ресурсного потенціалу є те, що основна увага приділяється проблемам раціональної територіальної організації використання природно-ресурсного потенціалу, виявлення взаємозв'язків з територіальною структурою господарства з точки зору їх ефективності.

Регіональний підхід дозволить забезпечити: по-перше, послідовне формування системи цілей регіонального розвитку з урахуванням існуючої специфіки конкретних умов регіону; по-друге, проектування відповідно до регіональних особливостей варіантів використання природних ресурсів; по-третє, економічне моделювання сценаріїв використання природних ресурсів, що дозволяє проводити аналіз і вибір найбільш раціональних проектних рішень з точки зору кінцевої господарської ефективності в довгостроковій перспективі.

В економіці природні ресурси виступають в ролі фактора, що впливає на життя людей і продуктивні сили країни, а саме: формування середовища проживання людини і виробничої сфери; формування національного багатства; кошти і предмет праці; розміщення

продуктивних сил; міжрегіональний та міжнародний поділ праці; міжнародні політичні відносини.

Основними причинами зниження ефективності використання природно-ресурсного потенціалу в регіонах України, на нашу думку, виступають: незбалансована макроекономічна і інвестиційна політика в галузі використання природного потенціалу, що приводить до екстенсивного використання природних ресурсів, диспропорцій у розвитку видобувних, переробних комплексів, їх інфраструктури; недосконаліть законодавства та нерозвиненість ринкових механізмів у сфері використання природно-ресурсного потенціалу регіонів; неврегульованість відносин власності на природні ресурси; низький технічний рівень виробництв з видобутку і переробки окремих видів природних ресурсів; недооблік асиміляційного потенціалу природного середовища як економічної цінності при визначенні альтернатив розвитку країни і регіонів.

Тому проблеми використання природно-ресурсного потенціалу в регіонах України багато в чому схожі і полягають в наступному. По-перше, розташування основних джерел переважно в регіонах з нерозвиненою інфраструктурою, що призводить до підвищених витрат по всьому технологічному ланцюгу використання природно-ресурсного потенціалу та зниження конкурентоспроможності вітчизняних сировинних ресурсів на світовому ринку.

По-друге, відтворення запасів і охорона природних ресурсів. Якщо для ефективного відновлення і збереження наявного потенціалу відновлюваних природних ресурсів необхідно створити відповідні механізми економічного стимулювання та державної підтримки проведення традиційних відтворювальних і захисних робіт, то при відтворенні потенціалу невідновлюваних природних ресурсів поряд з підтриманням оптимальних обсягів геологорозвідувальних робіт,

відшкодування використаних природних запасів мінеральної сировини має забезпечуватися шляхом розширення масштабів робіт по їх штучному отриманню (синтезу). Це, в першу чергу, відноситься до рідкісних кристалів і мінералів (п'єзооптичні кварц, штучні алмази, кристали для лазерної техніки тощо), які мають високу цінність і використовуються в радіоелектронній, оптичній та інших галузях точного приладо- і машинобудування.

По-третє, особливості міжрегіонального обміну ресурсами. Регіони зі стійкою системою природокористування крім особливостей, пов'язаних з ресурсним виробництвом, відрізняються розвитком транспортної підсистеми. З одного боку, транспорт бере участь в підтримці життєздатності (стійкості) сировинного сектора цих регіонів, з іншого – транспорт як би «експортує» частину їх стійкості в інші регіони країни, забезпечуючи стабілізацію надходження ресурсів до господарських комплексів, які віддалені від центрів видобутку сировини.

По-четверте, проблема ресурсної самодостатності регіонів. Очевидно, що регіони, поставляючи якийсь ключовий ресурс для потреб всієї країни, відрізняються високим рівнем інтегрованості в загальний економічний простір. Настільки ж інтегрованим є і положення регіонів, ресурсне забезпечення яких в значній мірі відбувається за рахунок інших територій країни. Тим самим, як міжрегіональний збут надлишку ресурсів, так і необхідність покриття їх дефіциту за рахунок ввезення, виступають факторами інтеграції регіонів в єдине ціле.

У зв'язку з цим зростає роль держави в регулюванні використання природних ресурсів регіонів, виходячи із стратегічних цілей розвитку. Державна політика в сфері відтворення, використання та охорони природних ресурсів виходить з необхідності розвитку сировинної бази економіки шляхом її нарощування, якісного поліпшення і комплексного використання. Особлива увага приділяється обліку сформованої системи

розселення населення, територіального розміщення продуктивних сил, прогнозів розвитку основних секторів економіки та інфраструктури з метою створення умов для сталого природокористування та розвитку регіонів України і захисту зовнішньоекономічних, оборонних і геополітичних інтересів країни.

На першому етапі економічних реформ основні перетворення в сфері відтворення, використання та охорони природних ресурсів були пов'язані з початком переходу від переважно адміністративних до ринкових методів регулювання. Були прийняті базові закони в галузі природокористування, охорони навколишнього середовища, розпочато реформування системи органів управління природними ресурсами і охороною навколишнього середовища, на які покладено виконання контрольно-регулюючих функцій в цій галузі. Сформувався підприємницький сектор. Однак, внаслідок кризового стану економіки, недостатнє врахування при проведенні державної політики загальних проблем і особливостей користування різними видами природних ресурсів, організація господарської діяльності і механізми управління в галузях природно-ресурсного комплексу до початку другого етапу ще недостатньо адаптовані до ринкових умов. Відсутні комплексні економічні оцінки природно-ресурсного потенціалу територій, плата за користування природними ресурсами введена не по всіх видах ресурсів і побудована на різних методологічних підходах. Не встановлені оптимальні співвідношення між вилученням і відновленням відтворюваних ресурсів, а також між обсягами і темпами промислового освоєння і робіт по підготовці нових джерел невідтворюваних ресурсів. Природно-ресурсне законодавство формується нерідко за відомчим (галузевим) принципом, на різноманітній концептуальній основі. Не відпрацьовані ефективні механізми впливу на природокористувачів при порушеннях природно-ресурсного законодавства.

Актуальність формування і послідовного проведення активного державного регулювання у сфері раціонального природокористування обумовлена наступними положеннями: значною роллю регіонів України в світовому природно-ресурсному ринку, а також національними і геополітичними інтересами країни; назрілою необхідністю поглиблення інституційних перетворень в природно-ресурсному комплексі країни; необхідністю використання природно-ресурсного потенціалу з метою відновлення, модернізації і зростання економіки держави, що важливо при реалізації другого етапу реформ і створення умов для сталого розвитку України.

Таким чином, стратегічною метою державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні стає досягнення оптимальних рівнів відтворення, невиснажливого, раціонального і збалансованого використання всього комплексу природних ресурсів в інтересах підвищення економічного потенціалу країни, якості життя людей, реалізації прав нині живучих і майбутніх поколінь на користування природно -ресурсним потенціалом і сприятливе середовище проживання, створення умов для сталого розвитку, дотримуючись геополітичних інтересів і національної безпеки України.

Ослаблення уваги до природно-ресурсного фактору розвитку, реалізації необхідних контрольних і регулюючих функцій держави в даній сфері може призвести до інтенсивного, некомпенсованого відтворення, відпрацювання кращої частини природних ресурсів, виснаження і руйнування природної основи життя і економічної діяльності майбутніх поколінь.

2.2. Система індикаторів державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування

Україна має унікальні природні ресурси. Крім того, на території України розташована значна кількість об'єктів загальносвітового і загальнонаціонального надбання, що мають особливе природоохоронне, наукове, культурне, рекреаційне та оздоровче значення. Майбутнє України залежить від ефективного використання природних ресурсів. Тому пріоритет має бути відданий їх невиснажливому використанню, охороні та відтворенню. Особливу роль при цьому відіграє оцінка природних ресурсів. За результатами аналізу наукової літератури за темою дослідження, на основі узагальнення наукових підходів можна представити наступну послідовність добору та визначення системи показників задля розрахунку параметрів системи регулювання сталого природокористування (рис 2.2).

Наведена система оцінки має шість замкнених етапів, які доцільно використовувати у практичній діяльності суб’єктів природокористування в умовах стійкого або нестійкого економічного середовища країни. Встановлено, що сучасний стан державного регулювання природокористування, питання здійснення контролю за їх станом потребують удосконалення системи показників. Природні ресурси крім кількісної оцінки можуть також бути оцінені якісно з економічної позиції. В цілому оцінка природоресурсних об'єктів передбачає виявлення їх цінності у грошовому виразі за певних соціально-економічних і техніко-технологічних умов, при заданих обмеженнях і параметрах використання (стратегічних, екологічних тощо) для господарської або інших видів діяльності. Обгрунтування необхідності інтеграції параметрів економічної оцінки в систему природоресурсних кадастрів було здійснено в наукових публікаціях у 1960-1970 рр. [19; 32].

Проте за умов планово-адміністративної економіки подібні оцінки мали інформаційно-консультаційний характер і не застосовувались до управління господарськими процесами. У сформованих приодоресурсних кадастрах фактично відсутня економічна оцінка.

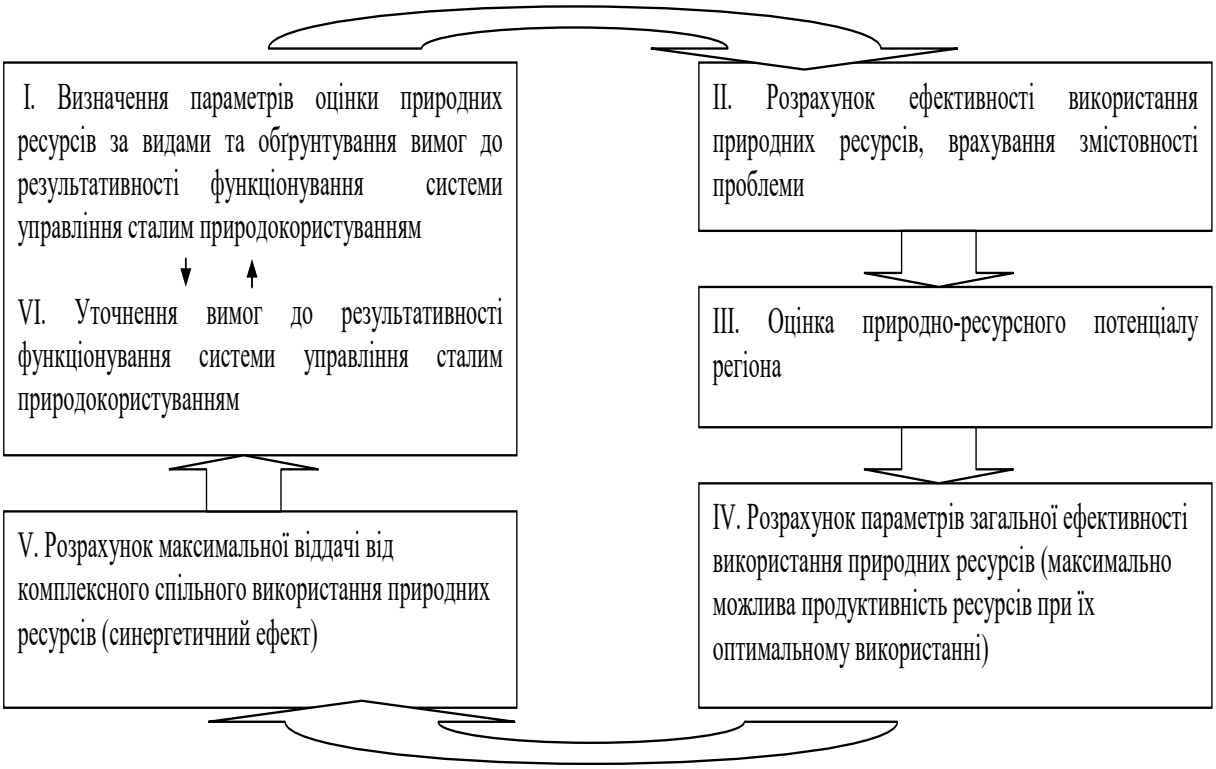

Рис. 2.2. Визначення системи показників задля розрахунку параметрів системи державного регулювання сталого природокористування (розроблено автором)

Раціональне використання природних ресурсів тісно пов'язано з виявленням і формуванням певних прийомів, що дають змогу здійснювати економічну оцінку різних територіально-виробничих комплексів і заходів. Сутність економічної оцінки полягає у встановленні економічного ефекту у грошовій формі в ході функціонування та подальшій експлуатації природно-ресурсного комплексу. В основі цього процесу лежить облік і визначення величини природно-ресурсного потенціалу. Важливими умовами успішного

здійснення економічної оцінки виступає єдина методологія, фактичний результат раціонального використання природних ресурсів, облік всіх факторів (часових) в період здійснення оціночних операцій.

Зарубіжна і вітчизняна практика в період ринкових відносин зіткнулася зі значними труднощами методологічного характеру, пов'язаними з економічною оцінкою природних ресурсів. Крім того, залишаються невирішеними питання визначення величини всього природно-ресурсного потенціалу. Хоча по різних регіонах країни систематично проводяться розрахунки, в яких спостерігаються значні методологічні диспропорції [1; 34]. Важливою проблемою при цьому є встановлення конкретного об'єкта економічної оцінки, в якості якого може бути представлений комплекс землекористування через поєднання в ньому різних видів ресурсів. При оцінці такого просторового комплексу необхідно особливу увагу приділяти визначенню базових оцінок окремих видів ресурсів. На основі такої оцінки може бути здійснено природно-господарське районування. Сформовані таким чином економічні оцінки за окремими і сукупними природними ресурсами можуть бути покладені в основу формування системи цін і ціноутворення на окремі види ресурсів і визначення величини всього природно-ресурсного комплексу, його потенціалу.

В науковій літературі в останні роки приділяється значна увага проблемам формування індивідуальної вартості окремих природних ресурсів і ресурсів, що функціонують в рамках територіально-виробничих комплексів [1; 16 183; 218]. При цьому вартісна оцінка природних ресурсів пов'язана з одиничними природними ресурсами та об'єктами природокористування (конкретні види корисних копалин, водні ресурси, якісно однорідні землі сільськогосподарського або іншого призначення). Зовсім інший зміст набуває визначення величини складного об'єкта - географічно, територіально-адміністративно

локалізованого комплексу, що представляє собою складне просторове поєднання і включає численні поодинокі природні ресурси.

Зарубіжні практики показують, що відповідний об'єкт оцінки як глобальна категорія, система потребує сбалансованого і раціонального використання природоресурсних об’єктів. Як умову ресурсозабезпечення територіальні утворення враховують комплекс сучасних, а також перспективних чинників, які впливають на раціональне використання всіх природних ресурсів регіону, зокрема: сукупність родовищ корисних копалин, що включає земельні ресурси, сільськогосподарські та природно-економічні райони з порівняно однорідними грунтовими, аграрно-кліматичними та іншими умовами розвитку. Проведення економічної оцінки природних ресурсів і розрахунок величини природно-ресурсного потенціалу потребує застосування специфічних підходів.

Встановлення розміру природно-ресурсного потенціалу є важливою передумовою вирішення питань оптимізації територіальної організації, виявлення регіональних відмінностей в ефективності виробництва, визначення шляхів раціоналізації використання природних ресурсів. В кінцевому підсумку визначення господарської цінності окремих природних ресурсів та їх сукупності є основою гармонізації взаємовідносин суспільства і природи.

Реалізація оціночного підходу стримується слабкою розробленістю теоретико-методологічних і методичних проблем [14;148]. На основі вивчення літератури можна виділити такі з них: по-перше, відсутність єдиної методологічної основи визначення величини природно-ресурсного потенціалу будь-якої однорідної території (регіону); по-друге, визначення фактичної і потенційної продуктивності природних умов і ресурсів; по-третє, облік часових аспектів дослідження природно-ресурсного потенціалу регіону; по-четверте, визначення узагальненого

синергетичного ефекту від використання природно-ресурсного потенціалу регіону; по-п’яте, виділення територіальних особливостей регіону і на цій основі - просторових одиниць, в рамках яких здійснюється розрахунок величини окремих компонентів природних ресурсів і їх поєднань; по-шосте, розробка ієрархії в дослідженнях і використанні природно-ресурсних комплексів; по-сьоме, пошук найбільш ефективних шляхів використання оціночних результатів в практиці державного управління.

Вивчення та аналіз природно-ресурсного потенціалу певного регіону передбачає здійснення господарської оцінки його складових та їх наступний синтез. Можна виокремити кілька підходів щодо здійснення оцінки природно-ресурсного потенціалу окремої території [1]: по-перше, бально-індексний (компонентний); по-друге, бально-індексний (інтегральний); по-третє, картографування природних ресурсів та умов; по-четверте, енергетичний; по-п’яте, вартісна оцінка окремих природних ресурсів; по-шосте, інтегральна економічна оцінка природно-ресурсного комплексу.

Найбільш розробленими в теорії є методи економічної оцінки лише окремих видів природних ресурсів: земельних, паливно-енергетичних, мінерально-сировинних, водних, лісових. У 1972 р. О.О. Мінц в своїй роботі «Економічна оцінка природних ресурсів» узагальний і систематизував різні методологічні підходи до проведення економічної оцінки природних ресурсів [232]. Критерієм для проведення оцінки в цій роботі було визначено порівняльну (відносну) економічну ефективність експлуатації різних природних ресурсів, а також їх поєднань, що знаходило прояв у відмінностях стосовно трудових й матеріальних витрат. Індикаторами економічної оцінки було запрпоновано економічні показники у сфері виробництва первинної продукції із використанням ресурсів, щодо яких проводиться

оцінювання. В сучасних умовах основними індикаторами економічної оцінки виступають чистий дохід, вартість валової продукції, окупність витрат, диференціальна рента, диференціальний дохід, корисність, дисконтований дохід від використання, ринкова ціна.

Результати здійснення поелементної оцінки природних ресурсів є суттєвою передумовою проведення інтегральної оцінки. Крім того, такі результати мають істотне самостійне значення для вирішення таких завдань, як визначення оптимальних варіантів розміщення виробничих комплексів регіону, з урахуванням порівняння результатів діяльності суб'єктів господарювання відповідних галузей. Разом із тим, використання різних підходів при здійсненні економічної оцінці різних природних ресурсів суттєво ускладнює можливість їх порівняння в процесі комплексної оцінки.

При здійсненні поелементної оцінці природних ресурсів необхідно враховувати такі їх особливості: по-перше, відновлюваність ресурсів; по-друге, неоднорідність продукції, яку одержують при використанні різних видів ресурсів; по-третє, територіальні форми і географічне розташування джерел ресурсів.

У цілому, вартісна оцінка окремих видів природних ресурсів враховує два основні показники: по-перше, продуктивність праці за умови використанні відповідного природоресурсного джерела; по-друге, розмір, потужність, обсяг джерела природних ресурсів. На перший показник впливають природні властивості оцінюваного джерела, природні та економічні територіальні умови. Другий виступає як окрема величина (показник), як чинник, що впливає на рівень продуктивність, зокрема на основі концентрації.

Теоретико-методологічні підходи щодо здійснення економічної оцінки природних ресурсів в межаж територіальних утворень перебувають в процесі формування. Серед наукових досліджень є

напрацювання щодо комплексної оцінки природних ресурсів, які використовуються у промисловості в межах територіальних утворень, природно-ресурсного потенціалу окремих регіонів [34; 79]. Відповідно визначення природно-ресурсного потенціалу є вкрай важливим для територіальних утворень, особливо для регіону.

Вивчення та аналіз наукової літератури з проблеми дисертаційного дослідження дає змогу виділити три головні напрями визначення оцінки природних ресурсів регіону: по-перше, метод характеристики окремих видів приодних ресурсів у їх поєднанні; по-друге, метод порівняльної ефективності комплексного використання територіальних природних ресурсів; по-третє, метод комплексного визначення сумарного, з урахуванням синергетичного ефекту, природно-ресурсного потенціалу.

Перший напрям полягає в підсумовуванні результатів поелементної оцінки природних ресурсів. При цьому не може бути визначений додатковий економічний ефект від спільного використання ресурсів. Однак в цьому випадку забезпечується порівнянність величин по всіх територіальних об'єктах. Другий напрямок дає змогу враховувати додатковий економічний ефект комплексного використання ресурсів. Предметом оцінки в цьому випадку є зіставлення ефективності різних варіантів використання поєднань природних ресурсів і порівняння їх з оптимальним. Третє – дозволяє враховувати абсолютну економічну цінність поєднання ресурсів регіону в залежності від структури.

Комплексний підхід до оцінки природних ресурсів регіону є необхідною умовою обґрунтування оптимальної територіальної організації системи господарювання.

Складність оцінки природних ресурсів полягає в тому, що природні об'єкти виконують безліч різних функцій. Одні й ті самі природні ресурси у складі природних об'єктів мають різні сфери використання. При цьому одні групи природних ресурсів приносять

постійний річний дохід (земельні, водні) за тривалий період часу при забезпеченні їх використання без виснаження. Інші – приносять дохід протягом тільки певного часу (мінерально-сировинні ресурси). Треті – не приносять прямого доходу, але задовольняють потреби суспільства в підтримці певного екологічного балансу та збереження біологічного різноманіття. Четверті – ресурси незаймані господарською діяльністю, але мають велике стратегічне значення. Для багатьох природних благ і послуг немає традиційних ринків, стандартних попиту і пропозиції. Тут важливим моментом є економічна спроба врахувати наслідки прийнятих рішень, стадія попереднього збору інформації та її аналізу.

У використанні природних ресурсів виділяються три взаємопов'язані аспекти: економічний, екологічний та соціальний. Необхідність врахування всіх складових при прийнятті управлінських рішень виходить з концепції сталого розвитку. Тому питання про справедливість розподілу вигод від використання природних ресурсів і визначення показників стійкості природокористування широко обговорюється вченими. Специфіка оцінки природних ресурсів, у зв'язку зі складністю розрахунків і великою кількістю вихідних даних, полягає також в тому, що при проведенні розрахунків показників оцінки доводиться використовувати неповну інформацію, постійно коригувати показники оцінки у зв'язку зі зміною цін та інших соціально-економічних умов виробництва, проводити розрахунки за оцінкою в агрегованому вигляді.

Для визначення економічної цінності природи важливою є концепція «готовність платити». Вартість будь-якого елементу природно-ресурсного потенціалу може визначатися шляхом складання ринкової вартості і додаткової вигоди споживача. На практиці існує два основних підходи до оцінки природних ресурсів: кадастрова з метою оподаткування і так звана – ринкова, що відображає корисність ресурсів.

Кадастрова оцінка природних ресурсів здійснюється, як правило, спеціальною державною структурою, за єдиною методикою на всій території країни, регіону, в цілях оподаткування. Ринкова (корисна) оцінка природних ресурсів здійснюється по кожному об'єкту (ділянки), виходячи з цілей оцінки, наприклад, для комерційних операцій.

У літературі представлені різні теоретичні підходи до визначення економічної цінності природних ресурсів, які дозволяють отримати конкретну оцінку [2; 34; 45; 65]. Не всі з цих підходів є грунтовно розробленими, в деяких з них є дискусійні моменти, проте вони дають змогу наближено оцінити природоресурсні об’єкти.

Отже, можна виділити такі підходи: ринковий, рентний, витратний, альтернативної вартості, загальної економічної цінності. Зазначені підходи дещо перетинаються між собою. Так, ринкова оцінка елементів природно-ресурсного потенціалу дає змогу регулювати ефективність використання на основі цінових сигналів про їх дефіцитність. Методи ринкової оцінки природних ресурсів і екосистемних послуг засновані на використанні даних існуючих ринків (тарифи, ціна продажу, аукціонні ціни, платежі тощо). У загальному вигляді вартість ресурсу оцінюється за величиною доходу (або ренти) від його експлуатації (аналіз витрати-вигоди). Безумовно, важливо враховувати весь обсяг використаного природного ресурсу, в тому числі і домогосподарствами. Особлива увага приділяється оцінці ресурсів, що представляють основну цінність території. У процесі дослідження узагальнюється і систематизується відомча статистична інформація, обґрунтовується необхідність її доповнення даними про доходи й видатки підприємств, що використовують природні ресурси. Можна використовувати інформацію про доходи й видатки підприємств житлово-комунального господарства. Для оцінки лісових ресурсів використовуються відомості лісгоспів і відпуску деревини на пні. В сучасних умовах ціни на природні ресурси

спотворюють їх справжню цінність, не відображають реальні суспільні витрати і вигоди від використання екологічних чинників. Оцінка, що базується на рентному підході є добре опрацьованою в теорії [37; 315]. Основні недоліки ринкового методу полягають у наступному: а) не для кожного природного ресурсу можна визначити вартість первинної продукції; б) дохід від використання ресурсу може бути прямим і непрямим, який дуже важко оцінити адекватно. Це відноситься до об'єктів, які використовуються в рекреаційних цілях кліматичних ресурсів території та ін.; в) не враховується фактор часу. Невикористаний ресурс, який не має щодо цього підходу вартості, може бути використаним і навіть може стати дефіцитним у процесі освоєння території, впровадження нових технологій виробництва в цілому. Тому оцінка потенційного ефекту на перспективу необхідна в цілях планування природокористування; г) платежі блокують будь-яку спробу перерозподілу ресурсів між природо експлуатуючими підприємствами внаслідок незацікавленості в ньому підприємств; д) отриманий дохід є результатом не тільки виробничих сил природи, а й значних витрат живої і суспільної праці; е) широкий спектр визначення показників оцінки природного ресурсу [75].

Для рентного підходу важливий, перш за все, факт лімітування і унікальності ресурсів. Рента або дохід власника ресурсів від експлуатації, має місце при обмеженості, нееластичності сукупної пропозиції природних ресурсів. Попит виступає єдиним дієвим фактором, що визначає ренту. Оцінка доходів, що характеризують ціну за природний ресурс така:

$$Ц = \sum_{t=0}^{\infty} P_t (1 + К_Д) \qquad (2.1)$$

де, Pt – рента сплачена за природний ресурс впродовж року t,

Ц – ціна природного об'єкта (природного ресурсу),

Кд – коефіцієнт дисконтування.

При здійсненні оцінці неосвоєного природоресурсного об'єкта необхідно також враховувати не лише очікувану ренту, але й необхідні витрати для його освоєння.

$$Ц = \sum_{t=0}^{\infty} (P_t - B_П) \times (1 - K_Д)^{-t} \tag{2.2}$$

де Вп – витрати, які необхідні для освоєнню природоресурсного об'єкта.

Серед доступних необхідно вибрати той способів освоєння, який забезпечить найвищий рівень доходу.

$$Ц = \max_{i=\Omega} \sum_{t=0}^{\infty} (P_t^i - B_t^i) \times (1 - K_Д)^{-t} \tag{2.3}$$

де капітальні витрати і рента визначаються відносно кожного окремого способу освоєння природоресурсного об'єкта *i*,

Ω – безмежна кількість варіацій способів освоєння природоресурсного об'єкта.

Особливого поширення застосування рентного підходу набуло при здійсненні оцінки земельних ресурсів через можливість їх багаторазового використання.

Відомо, що величина ренти від природних ресурсів має тенденцію до зростання, при цьому, як правило, темпи зростання розміру рентної вартості перевищують темпи зростання показників інфляції. Звідси визначається необхідність регулярної оцінки (переоцінки) природних ресурсів, щоб уникнути заниження їх вартості.

Складним питанням при оцінці природних ресурсів є обгрунтування нормативу для приведення різночасових витрат, оскільки при визначенні його конкретної величини необхідно враховувати середній рівень депозитного відсотка за вкладами, ризики вкладення коштів у використання природних ресурсів, ставки рефінансування, темпи інфляції тощо. При цьому необхідно постійно мати на увазі труднощі розрахунків показників оцінки природних ресурсів у зв'язку з недосконалими цінами на продукцію природоексплуатуючих галузей. Певні складнощі таких розрахунків характерні також для окремих видів природних ресурсів. Серед недоліків рентного методу можемо виділити такі: а) оптимальна потужність по кожному підприємству береться без ув'язки з потужностями інших підприємств; б) показники ранжування встановлюються без урахування фактору часу та кон'юнктури ринку; в) недостатньо враховується географічне розташування; г) сучасні платежі за використання природних ресурсів не забезпечують реальних витрат суспільства і не мають достатньої фінансової бази для природоохоронної діяльності. Держава продовжує надавати субсидії природокористувача. Це призводить до недостатності способів ефективного відновлення природно-ресурсного потенціалу. Це деформує процеси структурної перебудови економіки [75].

Розробленим є також витратний підхід до оцінки, в основі якого лежать витрати на підготовку і використання природних ресурсів. Він широко застосовується для оцінки відтворення природного блага при його деградації або втраті. В такому випадку розраховуються компенсуючі потенційні витрати, необхідні для заміщення втраченого або пошкодженого ресурсу в альтернативному варіанті (відновлення лісу, рекультивація земель).

При комплексному і раціональному використанні природних ресурсів існує грошовий еквівалент господарського ефекту. Економічно

оцінюються поодинокі природні ресурси і цілі комплекси взаємопов'язаних систем цих ресурсів. Отримання оптимального народногосподарського результату при раціональних витратах головна мета економічного оцінювання природно-ресурсного потенціалу. Правильна система оцінки передбачає регулювання втрат при погіршенні якості природних ресурсів; обґрунтування величини витрат на освоєння, відтворення і використання природних багатств в народному господарстві; заохочення при раціональному природокористуванні, освоєння безвідходних технологій в екологічній системі; створення фінансових і матеріальних передумов відтворення природних ресурсів, визначення їх ефективності [75].

Такий підхід має певне протиріччя, яке обмежує можливість його застосування. Зокрема, чим кращим за якістю є природний ресурс, чим легше його експлуатувати, – тим менше витрат для цього потрібно, а тому меншу оцінку відповідно до витратного підходу він отримає (зручне розташування родовищ. родючі грунти). Крім того, ціна буде визначатися за витратами і тим самим виправдовуються будь-які, навіть самі неефективні. Ще одним недоліком виступає те, що отримана величина виражає вартість природних ресурсів вже після додавання до них певних трудових витрат, без урахування вартості природних ресурсів, що перебувають у природному стані.

У разі інтерпретації витратного підходу як вартісного, тобто такого, який визначав би величину витрат на отримання природного ресурсу, то його можна було б застосовувати при оцінці природних ресурсів як складових національного багатства. Саме за таким підходом можна розрахувати справжню величину витрат, які використовує суспільство (держава) взагалі, залучаючи природні ресурси в національний господарський обіг, тобто визначити реальну вартість

природних ресурсів і поділ трудових зусиль суспільства між різними галузями економіки.

Найбільш перспективним, з точки зору комплексності підходу до оцінки природних ресурсів, а також можливості врахувати прямі ресурсні, асиміляційні (що сприяють відновленню природного середовища) функції і природні послуги є підхід загальної економічної вартості. Необхідно зазначити, що загальна економічна оцінка природного ресурсу це значно більше, ніж пряма рентна оцінка, навіть скоригована з урахуванням недоліків ринку, і, відповідно, потреби у його освоєнні. Цей метод враховує вартість використання і вартість невикористання природного ресурсу. У свою чергу, вартість використання природного ресурсу враховує: пряму вартість використання (продукти для безпосереднього споживання; сировина, продовольство, біомаса); непряму вартість використання (функціональні вигоди; екологічні функції); можливу вартість або відкладена альтернатива (майбутня пряма або непряма вартість; біорізноманіття, середовище проживання). Щодо вартості невикористання природного ресурсу, то вона враховує: вартість спадщини (цінність збереження для нащадків; навколишнє середовище, незворотні зміни); вартість існування (цінність важливості подальшого існування; навколишнє середовище, загроза знищення). Основний недолік такого методу обумовлений складністю механізму ціноутворення в ринковій економіці. Теоретично механізм простий, він заснований на співвідношенні попиту та пропозиції, проте цей простий механізм не в змозі врахувати значну кількість різнорідних чинників природно-ресурсного потенціалу, пропорції впливу чинників в різних ситуаціях не піддаються точному визначенню хоча б з тієї причини, що не визначено оптимальний список всіх факторів їх впливу [75].

Необхідно зазначити, що найлегше піддається економічній оцінці вартість використання (споживча вартість), коли споживачі отримують пряму вигоду від використання ресурсів. Споживчі вартості ресурсів оцінюються виходячи з цінності їх використання. Також має місце неспоживна вартість (вартість невикористання), яка оцінюється як апроксимація бажання споживача платити за консервацію природних ресурсів для себе і майбутніх поколінь.

Основним показником при оцінці природних ресурсів є показник експлуатаційної цінності таких ресурсів. Для лісових ресурсів, поряд з показниками експлуатаційної цінності, в якості оціночного показника визначається також показник середовищезахистної цінності. Експлуатаційна і середовищезахистна цінність природних ресурсів можуть визначатися як в річному обчисленні, так йі за певний розрахунковий період експлуатації природного ресурсу (з урахуванням часового чинника).

Проста, але ефективна для умов України модель розрахунку показників оцінки окремих видів природних ресурсів полягає в виборі стандартних (еталонних), за встановленим переліком оціночних ознак, об'єктів (ділянок). Методом зонування інші об'єкти (ділянки) можуть бути відповідним чином згруповані і за допомогою методів аналогії і порівняння оцінені.

Виходячи з практики оціночної діяльності природних ресурсів для визначення величини природно-ресурсного потенціалу як системи та врахування його особливостей можна виділити три групи взаємопов'язаних принципів: по-перше, засновані на уявленнях власника; по-друге, пов'язані з експлуатацією власності; по-третє, зумовлені дією ринкового середовища.

Така кількість принципів не означає, що можна застосовувати їх всі одразу. У кожному випадку виділяються основні й допоміжні

принципи. Коли йдеться про принципи, то з'являються лише основні закономірності поведінки суб'єктів ринкової економіки. У реальному житті цілий ряд чинників може спотворювати їх дію. Зокрема, державне втручання іноді не дає правильної картини реалізації тих чи інших принципів. Недосконалість ринкового механізму ще більше деформує дію принципів, які формують основну методологію розрахунку ціни природних ресурсів. У зв’язку з цим такі принципи відображають лише тенденцію економічної поведінки суб'єктів ринкових відносин, проте не гарантують конкретної поведінки. Разом з тим, дія об'єктивних принципів оцінки із розвитком ринкових відносин буде посилюватися.

Ключовим критерієм вартості будь-якого об'єкта є його корисність. Комплекс природних ресурсів має вартість, якщо може бути корисним власнику (реальному або потенційному). Корисність для кожного окремого споживача індивідуальна, але вона є визначеною у часі й вартості (якісно й кількісно). Проте у вигляді загальної корисності природоресурсного об'єкта для власника в умовах ринкової системи економіки можна виділити здатність приносити дохід. Корисність передбачає здатність приносити дохід протягом певного періоду, в конкретному місці. Величина вартості буде тим вищою, чим більшою є корисність.

Принцип корисності полягає в тому, що чим більше природний ресурс здатний задовольняти потребу власника, тим вище його вартість. З точки зору будь-якого користувача оціночна вартість не повинна бути вищою за мінімальну ціну на аналогічний ресурс з такою самою корисністю.

З принципу корисності виділяється ще один принцип – очікування (передбачення). Використання природного об'єкта у минулому і сьогодні є важливими, проте економічну оцінку все ж таки визначає майбутнє. Попередній і сучасний етапи є лише вихідним положенням, ключем до

розуміння майбутнього. Корисність природного ресурсу обумовлюється тим, на скільки оцінюються прогнозовані вигоди (доходи). На оцінці безпосередньо позначається уявлення про чисту віддачу використання об'єкта і очікуваний дохід від його перепродажу. При цьому суттєве значення мають розмір, якість, а також тривалість очікуваного доходу.

Принципи оцінювання другої групи зумовлена експлуатацією природоресурних об’єктів і пов'язана з уявленням (учікуваннями) виробників. Прибутковість будь-якої господарської діяльності визначається наступними факторами виробництва: природним ресурсом (земля), трудовий ресурс, капітал, управлінський ресурс. Прибутковість природоексплуатуючих видів діяльності є результатом дії зазначених чотирьох факторів. Саме тому вартість такої системи визначається, виходячи з розрахунку доходу. Це потребує розуміння внеска кожного з таких факторів у процес забезпечення доходу (зокрема, створення ВВП) [35; 46]. З цього випливає принцип внеску, який передбачає, що включення додаткового активу до системи природного об'єкта може бути економічно обгрунтованим, якщо отримуване зростання вартості перевищує витрати на придбання такого активу.

Залишкова продуктивність може бути результатом того, що земля або майно дає можливість користувачеві отримувати максимальні доходи при збереженні рівня витрат або мініміжувати витрати при збереженні рівня доходів (отимізація). Наприклад, оцінка буде вищою для земельної ділянки, здатної забезпечити більший дохід або мінімізувати витрати. Залишкова продуктивність земельної ділянки або майна визначається як чистий дохід після того, як сплачені витрати на менеджмент, оплату праці персоналу та експлуатацію капіталу. В цьому полягає сутність принципу залишкової продуктивності.

Природно-ресурсний потенціал є системою, а однією з закономірностей розвитку та існування системи є збалансованість,

пропорційність її елементів. Найбільша ефективність його функціонування досягається при об'єктивно обумовленій пропорційності факторів виробництва. Різні елементи системи повинні бути узгоджені між собою за пропускною здатністю та іншим характеристикам.

Принципи третьої групи безпосередньо зумовлені впливом ринкового середовища. Основним чинником, який впливає на ціноутворення в системі ринковій економіці, виступає співвідношення попит-пропозиція. Якщо пропозиція відповідає попиту (рівновага), то рівень цін зберігається стійким. Зміна ринкової кон'юнктури неодмінно позначається на відхиленні цін від ринкової вартості.

У довгостроковій перспективі попит і пропозиція виступають відносно ефективними чинниками формування напряму зміни цін. Проте у короткострокові періоди фактори попиту і пропозиції можуть й не впливати достатньо ефективно на ринок природних ресурсів. Серед причин ринкових викривлень може бути монопольне становище власників. Також на цей ринок можуть впливати механізми державного контролю тощо.

На розрахунок величини потенціалу і особливо його складових частин суттєво впливає галузева конкуренція. Так, якщо певна галузь приносить надлишковий прибуток, то за умов ринкової економіки до неї також намагатимуться проникнути інші суб’єкти підприємницької діяльності. Зрештою це збільшить пропозицію в майбутньому, а відтак – зменшить рівень прибутку. На сьогодні багато вітчизняних підприємств (зокрема, у сфері природокористування) отримують надприбутки лише внаслідок свого монопольного становища, і в результаті загострення конкуренції їх рівень їх доходів буде поступово зменшуватись. Тому при оцінці природоресурсних об’єктів необхідно враховувати сучасний і прогнозований рівень конкуренції у відповідних галузях. Зміст такого

принципу (конкуренція) по суті полягає у тому, що якщо очікується посилення конкурентної боротьби, тоді при прогнозуванні рівня прибутку такий чинник можна врахувати щодо прямого зниження доходів або щодо збільшення ризиків, що також зменшить поточну вартість доходів у майбутньому.

Трансформація політичних, соціально-економічних умов впливає також на ринкову кон'юнктуру та рівень цін. Тому для визначення можливих способів використання природних ресурсів необхідно виходити з умов ринкового середовища. Можливості розвитку бізнесу, попит на ринку, територіальне розташування та інші чинники визначають альтернативні варіанти використання. При розгляді альтернатив розвитку може виникнути питання про економічний поділ майнових прав на власність, якщо це дасть змогу збільшити загальну вартість. Економічний розподіл має місце, якщо права на природний об'єкт можна розділити на два або більше майнових інтересів, в результаті чого загальна вартість об'єкта збільшується. Принцип економічного розподілу показує, що майнові права слід розділити і з'єднати таким чином, щоб збільшити загальну вартість об'єкта власності.

Зазначені принципи необхідно враховувати при визначенні оцінки окремих видів природних ресурсів. Першим етапом оцінки виступає визначення величини окремих видів природних ресурсів [35; 205]. Вибір системи показників поелементної оцінки залежить від мети і масштабів дослідження. Це також впливає на вибір вихідних територіальних одиниць, якими можуть бути адміністративно-територіальні райони та фізико-географічні одиниці. Використання останніх в якості оціночних одиниць є кращим, але більшість статистичних показників, прийнятних для здійснення оцінки, збираються лише за адміністративними

одиницями, і за галузями. Оптимальним вбачається використання даних по підприємствах, згрупованих за типами фізико-географічних одиниць.

Важливим методом оцінки природних ресурсів також є картографічний [148]. У літературі перші спроби визначення величини природного потенціалу великого регіону на основі картографічного методу відносяться до 1975 р. [144]. Виділяється така схема оцінки. Перший етап передбачає виявлення елементів потенціалу і вибір форми проведення оцінки. Потім розглядаються різні комбінування таких елементів і визначаються типи потенціалу, в межах яких проводиться інтегральна оцінка. На наступному етапі за допомогою картографічного методу виявляються ареали поширення видів природних ресурсів, складається їх карта. Для демонстрування кількісного визначення показників природних ресурсів розробляється шкала відповідної бальної оцінки. На заключному етапі здійснюється інтегральна оціночна карта на основі об'єднання типів територій за розробленою шкалою [144].

Грунтуючись на результатах проведеного аналізу, можна запропонувати наступний підхід до оцінки природних ресурсів (природо ресурсного комплексу), що включає кілька послідовних взаємопов’язаних етапів. По-перше, виявлення природних факторів, які найбільше впливають на ВВП, перш за все на продуктивність сільського господарства і добувної промисловості. З цією метою можуть бути використані методи кореляційного і факторного аналізу. Як критерій відбору, наприклад, може використовуватися - в сільському господарстві - сукупна продуктивність всіх сільськогосподарських культур на одиницю площі; в промисловості - видобуток корисних копалин з кубометра надр, наведена в енергетичних або натурально-речових показниках. В результаті формується система, що складається з обмеженої кількості показників по кожному елементу природно-ресурсного потенціалу.

По-друге, визначення величини окремих елементів природо ресурсного комплексу на основі різних методамів. При цьому виникає проблема порівнянності всередині кожного структурного блоку, виражена в різних одиницях виміру. Підходи до вирішення цієї проблеми залежать від безлічі факторів: масштабного рівня дослідження (якісні відмінності у вихідній інформації); кількості територіальних одиниць (обмеження на застосування математичних методів дослідження); складності і стійкості досліджуваних територіальних систем, їх природно-ресурсного потенціалу; ступінь впливу різних, природних ресурсів на підсумкові показники (продуктивність, ефективність енергетичних витрат, рента на одиницю площі).

По-третє, побудова економіко-математичних моделей природоресурсного комплексу території (регіону). Інтегральна оцінка природоресурсного комплексу носить імовірнісний характер. Врахування ймовірності є основою для побудови математичних моделей природоресурсного комплексу у під впливом комплексу екологічних, соціально-економічних, інституційних чинників.

По-четверте, виявлення ступеня використання природоресурсного комплексу території. Ступінь використання характеризується тією його частиною, яка на даному рівні розвитку продуктивних сил залучена у виробництво. Різниця між загальною величиною природоресурсного комплексу та його частиною, яка використовується показує, яка частина сукупності природних ресурсів недовикористовується.

По-п’яте, визначення ефективності використання природоресурсного комплексу. Цей етап є важливою передумовою обґрунтування раціональної територіальної організації господарства регіону на основі економічного і екологічного критеріїв. Вирішення цієї проблеми набуває особливої актуальності в сучасних умовах - як основа

вибору оптимальних форм господарювання, введення плати за природні ресурси.

По-шосте, проведення ресурсного районування з метою виявлення територій регіону, що характеризуються подібними величинами і структурою природоресурсного комплексу.

По-сьоме, виявлення ступеня відповідності сформованої територіальної організації виробництва в регіоні щодо ефективного використання природних ресурсів. Вирішення такого завдання грунтується на критичній оцінці оптимальності локалізації окремих галузей матеріального виробництва регіону на основі аналізу їх ефективності в різних типах природного середовища.

Результати такого аналізу становлять основу для класифікації адміністративно-територіальних одиниць з позиції ефективності використання природних ресурсів: а) з високою концентрацією суб'єктів господарювання, які використовують природні ресурси за низької ефективності виробництва; б) з низькою територіальної концентрацією суб'єктів господарювання, які використовують природні ресурси при високій ефективності виробництва; в) з оптимальним співвідношенням територіальної концентрації суб'єктів господарювання та ефективності природокористування.

При визначенні величини природо ресурсного комплексу показники оцінки природних ресурсів мають широкий діапазон застосування, звідси їх велика практична значущість. Зокрема, проведення оцінки природних ресурсів є необхідним для забезпечення передумов формування оптимальної системи державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні на основі: ведення кадастрів природних ресурсів; вибіру параметрів використання природних ресурсів; визначення частки природних ресурсів в структурі національного багатства; визначення збитків від нераціонального

природокористування; розробки нормативів економічного стимулювання раціонального природокористування; раціонального оподаткування; вдосконалення механізму управління економікою країни та ін.

2.3. Інституційні та інвестиційні чинники державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування

Раціональне використання, відтворення та охорона природних ресурсів регіонів України залежить від вирішення низки проблем, успадкованих раніше, а також тих які виникли в ході проведених економічних перетворень.

Загальні проблеми природокористування:

- невідповідність деяких норм і актів законодавчої бази в сфері природокористування, особливо в питаннях розподілу повноважень і функцій з управління природними ресурсами на державному і місцевому рівнях;

- невисока ступінь взаємодії і інтеграції між територіальними органами державної влади при управлінні різними видами ресурсів і веденні підсистем екологічного моніторингу природного і навколишнього середовища;

- низьке значення залучення інвестицій через енерго-матеріаломістке виробництво та довгостроковий період окупності капітальних вкладень;

- недостатньо ефективна система ресурсних платежів і податкових зборів, які не стимулюють розвиток адміністративно-територіальних одиниць для розширення природокористування на своїх територіях, а суб'єкти підприємницької діяльності - до раціонального використання ресурсів;

- недостатнє використання ринкових відносин для підвищення прибутковості природно-ресурсного комплексу;

- відсутність системи комплексної природно-економічної оцінки при виділенні окремих видів природних ресурсів в користування, недосконала схема обліку вилучених ресурсів і кадастрової оцінки об'єктів;

- зношеність основних фондів, технологічна відсталість господарських підприємств і, як наслідок, значні витрати при виробництві товарної продукції, зниження темпів рекультивації та відновлювальних робіт;

- залежність вітчизняних підприємств від поставок сировини з інших регіонів через недостатньо ефективне використання власних ресурсів [153].

Раціональне використання природних ресурсів означає дбайливе, ощадливе ставлення до них і вимагає суттєвої перебудови технології видобутку, переробки, транспортування, зберігання природних матеріалів, наукової розробки заходів, спрямованих на розширене відтворення ресурсів, відновлення порушених земель та ін.

Головною метою стратегії раціонального природокористування є створення умов для збалансованого і ефективного використання природних ресурсів, забезпечення оптимального рівня їх відтворення, охорони і обгрунтованого споживання, спрямованого на поліпшення якості життя людей. При цьому можливості реалізації зазначеної мети обмежені фінансово і інвестиційно. Додаткове фінансування необхідне для модернізації природно-ресурсного комплексу та на розбудову інфраструктурних об'єктів.

Для вирішення цих завдань необхідний комплексний і системний підхід до державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування. Мається на увазі проведення на постійній основі

збору, аналіза та узагальнення інформації про всі види природних ресурсів, що становлять у сукупності природні об'єкти, розробка можливих сценаріїв використання природних ресурсів в рамках конкретної території, вибір оптимального варіанту, вироблення програм здійснення обраного варіанту природокористування.

Спираючись на інституційну матрицю, що лежить в основі процесів сталого природокористування, згідно з якою будь-яка діяльність з управління розглядається через призму екологічних проблем. Також, як підтверджує практика, потужного управлінського підґрунтя у вигляді дієвих організаційних (інституціональних) структур для формування економіки та суспільства сталого розвитку у світі загалом та у розвинених країнах наразі не сформовано, незважаючи на його загальновизнану триєдину економіко-соціально-екологічну концепцію. Отже, розглянемо оновлену управлінську складову процесів забезпечення сталого природокористування в Україні, яка має виражений просторовий характер, оскільки реалізується за чотирма основними вимірами сталого розвитку в чотирьох базових системах, а саме економічному, соціальному, екологічно-ресурсному та виробничо-управлінському.

Економічний напрям полягає в залученні інвестицій, створенні інфраструктури та проведенні антикорупційної політики.

Інвестиції можна залучити, створивши пільгові умови для інвесторів. У цьому випадку навіть при наявності високого інвестиційного ризику інвесторів зацікавлять проекти, пов'язані з розвитком природокористування території. Надання інвесторам гарантій від некомерційних ризиків також позитивно вплине на залучення інвестицій в регіон, які можна залучати шляхом впровадження лізингових технологій.

Для стабільного функціонування і якісної логістики необхідна наявність розвиненої інфраструктури. Для цього необхідне створення могутньої експериментальної науково-дослідної бази, а також розвиток доріг. На додаток до цього можна розвивати і соціальну інфраструктуру, віддаючи перевагу проектам, в яких передбачено використання ресурсоощадних технологій [146].

Антикорупційна політика повинна бути спрямована, перш за все, на посилення норм законодавства, посилення санкцій за незаконну вирубку лісу, незаконний видобуток корисних копалин, нераціональне використання деревини, використання корупційних схем. Для того, щоб виявляти факти порушення законодавства, необхідно створити інститут громадських перевірок, а також використовувати методи аналізу тіньової економіки.

Соціальний напрям включає, на наш погляд, три основні цілі: зниження соціальної напруженості, підвищення рівня життя населення та благоустрій території.

Зниження соціальної напруженості досягається шляхом створення нових робочих місць, що дасть змогу безробітним отримати джерело доходів, а також збільшення доходів громадян позитивно позначиться на купівельній спроможності населення. Іншим заходом в даному блоці є підвищення кваліфікації співробітників. У цього процесу є додатковий соціальний ефект: чим вище рівень освіти й освіченості населення, тим нижча ймовірність виникнення соціальних конфліктів.

Підвищення рівня життя населення можливо як результат наступних заходів: розвиток слабо розвинених населених районів, що передбачає створення в них об'єктів виробництва; зниження безробіття (у 2019 році рівень безробіття склав 6,5%, перевищивши критичний рівень - 5%) шляхом створення нових робочих місць, а також перенавчання співробітників інших сфер; перенаправлення частини

податкових надходжень, які збільшаться при успішному розвитку сфери продокористування, в соціальну сферу [112].

Благоустрій території передбачає створення рекреаційних зон, таких як парки, маршрути для прогулянок, в тому числі із залученням приватних партнерів в проектах державно-приватного партнерства.

Невід'ємним елементом сталого розвитку виступає соціально відповідальна поведінка бізнесу. Корпоративна соціальна відповідальність полягає в максимізації позитивних ефектів діяльності виробничо ланки (дотримання трудового законодавства, етичних і екологічних законодавчих норм, надання соціальних гарантій співробітникам) і мінімізації негативних ефектів (забруднення навколишнього середовища, порушення екобалансу, перевищення допустимого рівня шуму).

Екологічно-ресурсний напрям включає такі цілі, як зниження викидів, відповідальні закупівлі та збереження біорізноманіття території.

Для зниження викидів необхідно зобов'язати підприємства дотримуватися міжнародних стандартів у сфері сталого розвитку. Для перевірки реалізації цього заходу необхідно проводити регулярні виміри забруднення навколишнього середовища. Також має сенс стимулювати підприємства до застосування зелених технологій шляхом зниження податкового навантаження тих підприємств, які дбайливо ставляться до навколишнього середовища [181].

Виробнича система територій зможе вийти на іноземні ринки, якщо буде проводитися державна політика відповідальних закупівель. Позитивної спрямованості надасть екологічне маркування, яке інформує покупців про екологічні властивості продукції. Привабливим для споживачів також виявиться екодизайн. Але найбільший внесок у розвиток сталого природокористування внесе сертифікація, наприклад,

FSC. Наприклад, продукцію з деревини, вироблену в Україні, визнають у всьому світі, якщо вона буде сертифікована. А вихід на світовий ринок означає нові горизонти і перспективи розвитку для галузі.

Збереження біорізноманіття регіону полягає в збереженні місць проживання диких тварин і стабільності екосистеми регіону. Для цього необхідно регулярно висаджувати нові дерева, здійснювати контроль за вирубками дерев, проводити рубки догляду та інтенсивне лісовідновлення.

Виробничо-управлінський напрям включає такі цілі, як зниження витрат, реалізація інноваційного процессу (як безперервного комплексного процесу створення нового знання, впровадження його у виробництво і поширення в масштабах всієї економіки, а також пов'язані з цим процесом зміни в соціальному та природному середовищі [301]) та впровадження інновацій у виробництво, знаходження нових ринків збуту.

Різноманітність цілей при здійсненні інноваційного процесу, можливість альтернативних шляхів їх реалізації та застосування однієї і тієї самої наукової ідеї в різних галузях з дуже різним результатом з точки зору ефективності накладають додаткові особливості на дослідження потенційних джерел і методів фінансування інноваційних процесів. Вирішення проблеми щодо забезпечення фінансових ресурсів, необхідних для здійснення інноваційної діяльності то це може бути реалізовано найкращим чином лише у тому випадку, якщо будуть використані різноманітні джерела фінансування.

Відсутність в Україні розвиненого ринкового механізму і адекватних джерел задоволення інвестиційного попиту, з одного боку, а з іншого - наявність наукового і промислового потенціалу і потреба у фінансуванні проектів створення науково-технічних нововведень, призвели до формування особливих механізмів інвестування.

Організаційно-економічні механізми інвестування в інноваційні проекти відрізняються їх інституційною організацією, починаючи від модифікації звичайної обмінної операції, що даэ змогу врахувати специфіку інноваційного процесу, і закінчуючи механізмами, які передбачають формування спеціалізованих інститутів фінансування інновацій та встановлення між організаторами проекту та інвесторами особливих довірчих відносин.

На сьогодні, в умовах розвитку ринкових відносин та в процесі створення цивілізованої ринкової економіки в Україні всі адміністративно-територіальні одиниці можуть отримати реальні інноваційні можливості поліпшення економічної ситуації.

Повертаючись до проблеми зниження витрат, необхідно зазначити, що це можливе при використанні вторинної сировини, наприклад, упаковки; кластеризації, тобто створення стійких зв'язків між усіма елементами кластера (ядро, постачальники, ринок праці, НДІ, державні та місцеві органи влади, нормативно-правова база, інформаційна інфраструктура, спеціалізована інфраструктура, збутові компанії).

Впровадження інноваційних технологій у стале природокористування пов'язано з удосконаленням нормотворчої бази шляхом введення певних нормативів, які потребують оновлення основних фондів. Для цього необхідне створення інноваційних центрів, і на додаток до цього організація трансферу зарубіжних розробок і прогресивних доступних технологій.

Створення інноваційних центрів та розвиток інноваційного процесу передбачає формування відповідної інвестиційної стратегії, яку можна розглядати в двох аспектах: фінансово-організаційному та інституційно-правовому.

Фінансово-організаційний аспект стратегії інвестування пов'язаний з обґрунтуванням джерел інвестиційних ресурсів для

розвитку економіки регіону і вибором організаційної схеми управління інвестиційним процесом.

Інституційно-правовий аспект стратегії інвестування зумовлений використанням правових норм інвестиційного законодавства відповідно до інвестиційною політики, створенням інвестиційної інфраструктури регіону з метою реалізації комплексної регіональної програми щодо залучення і стимулювання інвестицій в економіку регіону.

Фінансування інвестиційних проектів в регіоні може бути здійснено за рахунок власних і зовнішніх джерел. Розробка інвестиційної стратегії передбачає пошук стратегічних партнерів по лінії долгового- фінансування (залучення зовнішніх інвестіціонник ресурсів) і мобілізацію внутрішніх (власних) інвестиційних ресурсів території.

Виходячи з того, що мова йде про стратегію, тобто про довгострокову перспективу (в термінах планово-прогнозних розробок), то вважаємо за необхідне при визначенні джерел інвестиційних ресурсів врахувати всі можливі, які реально існують та потенційні (перспективні) джерела.

До реальних, тобто до об'єктивно існуючих в даний час джерел для фінансування інвестиційних проектів відносяться: державні інвестиційні ресурси (як правило, в рамках реалізації цільових програм); недержавні інвестиційні ресурси (приватний капітал комерційних і господарських структур, в тому числі іноземних інвесторів, кошти населення); кредитні інвестиції (банківський капітал і кошти, що зберігаються на фінансових ринках).

Регіони, економіка яких безпосередньо залежить від природних ресурсів, мають об'єктивно зумовлені резерви поповнення своїх фінансових (в тому числі і інвестиційних) ресурсів за рахунок використання інституту заставного права і вдосконалення механізму

рентних платежів, що формує додаткові (потенційні) джерела формування інвестиційних потоків.

Схема фінансування інвестиційних проектів при освоєнні сировинної бази має враховувати значний період інвестування, так і підвищений ризик інвестування. Відповідно до цього, необхідно вибрати таку схему фінансування інвестиційних витрат, яка б знижувала ризик інвестування протягом всього інвестиційного періоду і терміну функціонування підприємства. Так, наприклад, на першому етапі це може бути венчурний капітал, на другому - власний (акціонерний) капітал, на третьому - банківський капітал (інвестиції найбільш консервативних інвесторів).

Щодо пошуку та виходу на нові ринки збуту, то цей напрям включає дві складові: знаходження нових вітчизняних ринків збуту, чому сприяє підтримка вітчизняного виробництва, і вихід на міжнародний рівень. І в першому, і в другому випадку необхідною є активна маркетингова компанія, яка приваблює увагу споживача.

Таким чином, основою для стратегічного планування розвитку сталого природокористування територій може бути представлена наступним чином (табл. 2.3). Мінімізація ризиків для використання можливостей ефективного розвитку територій має на увазі ряд заходів щодо подолання кризової ситуації. У цьому сенсі перелом негативних тенденцій має враховувати, в тому числі і соціальні чинники: створення нових робочих місць, навчання персоналу, підвищення якості готової продукції за рахунок його контролю протягом всього технологічного ланцюжка аж до ринків збуту [186].

Таким чином, представлена проблематика сталого природокористування свідчить про необхідність створення організаційно-економічних механізмів реалізації стратегії і тактики державної політики, що відображають весь спектр взаємодії учасників

природокористування. Заходи державної політики забезпечення сталого природокористування маюь передбачати раціональне використання і відтворення природних ресурсів, в якому були б зацікавлені не тільки природокористувачі та екологи, а й лісопереробники, експортери і навіть споживачі продукції.

Економічна доцільність використання природних ресурсів можлива лише на основі оптимізації природокористування з урахуванням комплексної соціально-економічної оцінки її природно-ресурсного потенціалу, що відображається в державних природно-ресурсних і територіальних кадастрах.

Таблиця 2.3

Основа стратегічного планування забезпечення сталого природокористування в Україні

Переваги	Можливості
1) Зручне географічне положення країни, функціонування транспортної інфраструктури (залізниці, морські і річкові порти) для вивезення готової продукції 2) Наявність запасів лісових, водних, мінерально-сировинних ресурсів, що дозволяють збільшити обсяги заготівлі та переробки сировини 3) Наявність потужностей з переробки деревини, виробництва основних видів лісопродукції, в тому числі на експорт 4) Достатній обсяг трудових ресурсів, забезпеченість кваліфікованими кадрами 5) Наявність навчальних закладів, що здійснюють підготовку профільних фахівців 6) Наявність науково-технічного і виробничого капіталу, банківських структур	1) Збереження ролі мінерально-сировинних ресурсів, лісу в життєзабезпеченні людини, потенційно ємний ринок збуту лісопродукції в країні і за кордоном 2) Зростання попиту на вторинні ресурси (біопаливо, пелети) 3) Розробка та впровадження сучасних спеціалізованих технологій виробництва і збуту продукції 4) Підвищення рівня кваліфікації співробітників галузі відповідно до світових стандартів 5) Внутрішньорегіональна інтеграція з підприємствами інших галузей, НДІ, створення територіальних природно-господарських кластерів 6) Створення ефективного комплексу глибокої переробки деревини для задоволення зовнішнього попиту

Продовження табл. 2.3

Слабкості	Ризики
1) Важкодоступність місцевості для освоєння надр, лісів, слабкий розвиток транспортної інфраструктури для заготівлі і вивезення деревини 2) Нераціональне використання природних ресурсів та їх неефективне відновлення, що негативно впливає на екологічну, кліматичну складову регіонів, наявність великого обсягу сухостійних насаджень 3) Знос основних виробничих фондів, високий рівень енерговитрат, низькі темпи модернізації виробництва 4) Відсутність надійних джерел інвестицій в основне виробництво, інвестиційну привабливість регіону 5) Неефективно діюча система стандартизації та сертифікації готової продукції та технологічних процесів 6) Недостатньо високий рівень системи менеджменту, маркетингу і логістики, повільний процес інтеграції підприємств, особливо на основі кластерного підходу 7) Неефективна державна податкова і фінансова політика в промисловій галузі; нестійкість законодавства	1) Мінливість світових цін на продукцію промисловості 2) Зниження обсягів експорту і внутрішнього споживання в результаті зменшення виробництва і падіння цін, скорочення робочих місць 3) Невідповідність продукції стандартам якості, погіршення якості деревини на важкодоступних територіях, в разі її невикористання 4) Дефіцит інвестицій в умовах фінансово-економічної кризи, відсутність готовності банківських структур до кредитування підприємств малого та середнього бізнесу, труднощі із залученням іноземного капіталу для освоєння природних ресурсів територій 5) Уповільнення процесу впровадження нових технологій виробництва, модернізації обладнання для отримання експортоорієнтованої та сертифікованої продукції 6) Зміна законодавства в галузі використання важкодоступних і сухостійних насаджень для отримання біопалива, забезпечення потреб населення необхідними ресурсами, а також зниження податкових ставок підприємствам малого і середнього бізнесу

- складено автором

На базі такої оцінки повинні обиратися пріоритети залучення у виробничий процес тих чи інших природних ресурсів. Необхідно встановлювати ліміти їх використання, визначати плату за користування

природними ресурсами, які сприяли раціональному їх використанню, а вже потім видавати ліцензії на природокористування.

Базовим елементом розвитку ринкових механізмів державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування є економічна оцінка природних ресурсів (об'єктів), яка має стати складовою частиною характеристики природних об'єктів і фіксуватися в розділах кадастрів природних ресурсів. Економічна оцінка використовується з метою:

- забезпечення комплексного врахування якісних і кількісних характеристик природних ресурсів;

- встановлення плати за користування природними ресурсами, в тому числі розповсюдження в навколишньому середовищі забруднюючих речовин;

- визначення штрафів за порушення умов користування природними ресурсами, за нанесення шкоди навколишньому середовищу;

- встановлення величини компенсаційних платежів, пов'язаних з вибуттям або зміною цільового призначення використання природних ресурсів;

- визначення ціни ресурсу (об'єкту) при зміні форми власності природних об'єктів і ресурсів;

- відображення оцінки природних ресурсів в структурі національного багатства держави та регіону на основі їх ринкової вартості;

- удосконалення системи показників економічної безпеки країни;

- оцінки ефективності інвестицій в комерційні та природоохоронні проекти;

- прогнозування і планування використання природних ресурсів;

- обгрунтування найбільш раціональних форм власності на певні природні об'єкти (ресурси).

Оцінка природних ресурсів є складним міжвідомчим завдання, яке є першочерговим в умовах ринкової економіки. В результаті наукової та практичної діяльності в цій сфері підготовлено достатньо матеріалів для того, щоб приступити до її вирішення. Основні проблеми в цьому питанні виникають через відсутність загальноприйнятої методології економічних оцінок ресурсів і процесів ресурсоспоживання, відповідної нормативно-правової бази, ринку ріелторських послуг в цій сфері.

Отже, головне завдання полягає в розробці загальної концепції економічної (вартісної) оцінки природних ресурсів, яка дозволила б виробити єдину систему показників різноманітних природоутворюючих компонентів, оптимальних з точки зору узгодження інтересів економіки і природокористування. Також необхідно визначити комплексний показник природно-ресурсного потенціалу території, який міг би його врахувати:

- наявність (обсяг і типи) природних ресурсів регіону;

- значення природних ресурсів в підтримці стійкості природних систем, тобто оптимальне поєднання і допустимі інтервали коливань запасів, які не спричиняють зміни стійкості системи в цілому;

- функціональну роль природних ресурсів у формуванні господарської діяльності в регіоні (оптимальні напрями використання ресурсів в межах природно-ресурсного потенціалу з урахуванням процесів самовідновлення для поновлюваних ресурсів), тобто в забезпеченні економічної стійкості регіонального розвитку.

Іншим найважливішим елементом раціонального природокористування є система лімітування (квотування) використання природних ресурсів, яка виділяє ліміти використання природних ресурсів та ліміти викидів (скидів) забруднюючих речовин, а також

ліміти розміщення відходів. Ліміти встановлюються на основі науково обґрунтованих норм і формують основу тих вимог і обмежень, які фіксуються в ліцензії на природокористування, що видається кожному користувачу природних ресурсів після експертизи запланованої або існуючої діяльності [192].

При розрахунку лімітів по регіону в цілому і по окремих підприємствах враховуються існуючі та потенційні технічні, економічні, фінансові та інші можливості. Органи виконавчої влади (і спеціально уповноважені органи у сфері управління природними ресурсами) повинні враховувати необхідність повного кількісного і якісного відтворення відновлюваних природних ресурсів і випереджаючого видобуток приросту запасів, невідновлюваних ресурсів.

Державне регулювання в сфері природокористування грунтується на наступних принципах:

- принцип ефективності - здійснювати заходи економічної політики на основі ретельного аналізу наслідків прийнятих рішень і оцінки економічної ефективності;

- принцип самостійності - максимально орієнтуватися на власні наукові, виробничі, сировинні, фінансові та інші ресурси;

- принцип системності - приймати рішення в рамках єдиної політики, відповідно до її цілей та завдань;

- принцип соціальної спрямованості - вважати досягнення соціального ефекту головним пріоритетом при розробці і прийнятті економічних рішень;

- принцип розмежування відповідальності і повноважень - забезпечувати жорстке обмеження державного втручання в економічне життя при одночасному посиленні функцій державного регулювання економіки в тих сегментах, де це необхідно;

- принцип взаємодії - реалізовувати економічну політику на основі тісної взаємодії органів державної влади, підприємницького співтовариства, муніципалітетів, профспілок, громадських організацій;

- принцип інформаційної прозорості - підготовка і реалізація рішень в сфері економічної політики носить максимально можливий публічний характер. Підвищення ефективності і прибутковості надрокористування досягається системним вдосконаленням інвестиційно-фінансових механізмів проведення геологорозвідувальних і добувних робіт.

Одним з головних чинників стабілізації та підйому економіки в державі та її регіонах є їх інвестиційна привабливість.

У якості складових інвестиційної привабливості регіонів України прийняті дві самостійні основні характеристики: інвестиційний потенціал і інвестиційний ризик.

Інвестиційний потенціал інтегрально складається з восьми незалежних аспектів, кожен з яких, в свою чергу, характеризується цілою групою показників:

- ресурсно-сировинний (середньозважена забезпеченість балансовими запасами основних видів природних ресурсів);

- трудовий (трудові ресурси і їх освітній рівень);

- виробничий (сукупний результат господарської діяльності населення в регіоні);

- інноваційний (рівень розвитку науки і впровадження досягнень науково-технічного прогресу в регіоні);

- інституціального (ступінь розвитку провідних інститутів ринкової економіки);

- інфраструктурний (економіко-географічне положення регіону і його інфраструктурна забезпеченість);

- фінансовий (обсяг податкової бази і прибутковість підприємств регіону);

- споживчий (сукупна купівельна спроможність населення регіону).

Інвестиційний ризик показує ймовірність втрати інвестицій і доходу від них. При оцінці найбільш важливими є наступні види ризику:

- економічний (тенденція в економічному розвитку регіону);

- фінансовий (ступінь збалансованості бюджету);

- політичний (розподіл політичних симпатій населення за результатами парламентських виборів, авторитетність місцевої влади);

- соціальний (рівень соціальної напруженості);

- екологічний (рівень забруднення навколишнього середовища, включаючи радіацію);

- кримінальний (рівень злочинності в регіоні);

- законодавчий (юридичні умови інвестування в ті чи інші сфери або галузі, порядок використання окремих факторів виробництва).

Можемо зазначити, щл інвестиційний потенціал регіонів України складає 0,841%, а рівень інвестиційного ризику без урахування законодавчого ризику, відповідно, - 0,979. З усіх складових інвестиційного потенціалу найвищий рівень мають інноваційний та інфраструктурний компоненти.

Особливості соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу України наведені в таблиці 2.4.

У цьому контексті слід звернути увагу на найбільш проблемних питаннях, які визначають сучасні тенденції соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу та найближчі завдання уряду України у цій сфері.

Доведено, що сталий розвиток економіки України в найближчі роки має базуватися на планомірному збільшенні її складових і, перш за все, за рахунок природно-ресурсного потенціалу.

Таблиця 2.4

Особливості соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу

Показник	Позитивні аспекти	Негативні аспекти
Географічне та економічне розташування	Економічно високорозвинений регіон, вигідне розташування в центрі Європейської частини з близькими ринками споживання основних видів продукції, наявність розгалуженої мережі транспортних магістралей, помірний клімат.	Невисокий рівень газифікації і сучасних засобів зв'язку в сільській місцевості.
Промисловість	Багатогалузева структура промисловості з переважанням харчової, легкої, деревообробної, хімічної, машинобудування, приладобудування та електроніки, промисловості будівельних матеріалів	Промисловість орієнтована на випуск матеріалоенергоємного обладнання. Високий рівень підприємств ОПК, що підлягають конверсії. Значний знос основних фондів. Легка промисловість і енергетика працює на імпортній сировині. Високий рівень людського капіталу
Сільське господарство	Підприємства АПК спеціалізуються на молочно м'ясному і м'ясо-молочному тваринництві, виробництві картоплі, овочів, потенційно можуть повністю забезпечити населення даною сільськогосподарською продукцією.	Брак потужностей з переробки с/г сировини, недостатньо розвинена інженерна інфраструктура в сільській місцевості, невисокий рівень агротехніки, механізації та соціальної сфери.
Трудові ресурси	Досить високий культурний, загальноосвітній і професійний рівень працездатного населення.	Природний спад населення, приховане безробіття, старіння працездатного населення.
Науково технічний стан	Наявність галузевих НДІ, вищих і середніх навчальних закладів, розвинений науково технічний комплекс з кваліфікованим кадровим складом.	Недостатня інноваційна діяльність, слабка інтеграція науки і виробництва.
Природно-сировинний потенціал	Має розвинену мінерально-сировинну базу, володіє достатніми лісовими, водними і земельними ресурсами. Наявність особливо охоронюваних територій (заповідники, заказники, пам'ятки природи).	Невисока родючість грунтів, недостатнє використання мінерально-сировинної бази та лісового фонду.
Екологічна складова	Помірний рівень антропогенного забруднення навколишнього середовища.	Наявність територій хімічного і антропогенного забруднення.

- складено автором

Реалізація цієї стратегії вимагає чітко збалансованої переробки існуючої нормативно-законодавчої бази природно-ресурсних відносин і особливо в сфері перетворення структури державного управління у ресурсній системі країни, що в принципі не може бути досягнуто незначними поправками до нині діючої системи управління. Наявність значного природно-ресурсного потенціалу нашої держави зумовлює її особливе місце серед індустріальних країн. Вітчизняний ресурсний потенціал при його ефективному використанні стане однією з найважливіших передумов сталого входження України в світову економіку.

Основною метою природно-ресурсних установ нашої держави є забезпечення всіх економічних, соціальних та інших потреб країни в природних ресурсах на сьогодні і на перспективу.

Практично всі відомства, які пов'язані з природними ресурсами мають чотири основні підсистеми управління: перша - це управління в сфері вивчення, збору, узагальнення, аналізу інформаційної бази того чи іншого природного фонду (фонду надр, фонду водних об'єктів, лісового фонду); друга - надання прав користування цими ресурсами через систему ліцензування; третя - відтворення і відновлення природних ресурсів з обов'язковим випередженням їх темпів над споживанням; четверта - управління охороною природних ресурсів з жорстким державним контролем, на всіх стадіях природоресурсних відносин.

Далеко не всі об'єкти управління, навіть в період реформ, різко змінюються кількісно і якісно. Тому не можна підходити формально до реалізації спільної політики реорганізації, структури і підвищення ефективності управління. З моменту відділення господарських функцій і функцій надання послуг від функцій управління найбільш стійким і специфічним об'єктом управління є природні ресурси. На відміну від майна, яке активно змінює форму власності, природно-ресурсний блок,

незалежно від спаду або підйому економіки, політичного устрою країни, потребує постійного і авторитетного органу управління. Забезпеченість країни природними ресурсами - найважливіший економічний і політичний фактор розвитку суспільного виробництва. Структура природних ресурсів, розміри їх запасів, якість, ступінь вивченості і напрями господарського освоєння безпосередньо впливають на економічний потенціал країни. Наявність багатих і ефективних природних ресурсів дає широкий простір для економічного розвитку держави та її окремих територій.

Найважливішим завданням управління природними фондами в даний час є поділ функцій управління на державний, регіональний (обласний), місцевий. Такий поділ неможливо без попереднього розділення прав власності на той чи інший природний ресурс. Іншими словами: якщо об'єкт управління не має чітких кордонів в понятійному і законодавчому ракурсі, тоді не представляється можливим однозначно визначити мету управління, визначити коло вирішуваних завдань, а, отже, і зафіксувати функції органу управління природно-ресурсним блоком.

Метою створення оптимальної системи управління природно-ресурсним блоком має бути повне забезпечення потреб населення в природних ресурсах, як в даний час, так і в майбутньому.

Це зумовлює необхідність створення такої системи управління, яка, по-перше, повинна володіти трьома основними властивостями: цілісністю, системністю і динамічністю. По-друге, гарантувала б державний підхід до використання природних ресурсів, що враховує фактор різноманіття і унікальності пріродно-ресурсного комплексу. По-третє, ця система повинна передбачати розмежування кола завдань і функціональних обов'язків органа управління, як по вертикалі, так і по горизонталі.

Цілісність управління повинна базуватися на єдиному, взаємопов'язаному і збалансованому нормативно-правовому полі, єдиних методичних розробках, наявністю зв'язків по вертикалі і горизонталі. Розуміння управлінцями того, що природні ресурси, як середовище проживання людини, хоча і різні за своєю формою та змістом (надра, вода, ліси) але існують в тісному взаємозв'язку, залежать один від одного, а іноді і не можуть існувати окремо, так само підтверджує логіку єдиного цілого об'єкта управління.

Природні ресурси, об'єднані в єдине поняття «місце існування людини», є складною системою, яку можна розбити на кілька підсистем, такі як надра, водне середовище, ліс та ін. В свою чергу, кожна з підсистем включає безліч елементів, взаємодіючих як між собою, так і з усім навколишнім природним середовищем. Відповідно і орган управління має функціонувати за принципом системності, наявності безлічі завдань і функціональних обов'язків щодо досягнення управлінських цілей [193; 204].

Слід зазначити, що управління за своєю суттю є динамічним процесом. Тому, участь людини в споживанні і використанні природних ресурсів відбувається з наростанням в геометричній прогресії. Відповідно і управління природно-ресурсними відносинами має постійно вдосконалюватися, змінюватися, пристосовуватися до мінливих цілей і задач в залежності від умов зміни потреб людини.

Удосконалюватися і змінюватися мають як сама структура управління, так і люди, що працюють в системі управління природно-ресурсним потенціалом.

Державний підхід в сфері природокористування та управління цим процесом повинен включати обов'язкове випередження темпів відтворення і відновлення тих чи інших ресурсів (корисні копалини, ліси, водні об'єкти) над темпами їх споживання.

Сучасна стратегія сталого природокористування не може базуватися виключно на можливостях ринку, як такого. Зазначене стосується і перехідних станів економічного розвитку, а значить і до національного господарства України. На практиці це виглядає наступним чином - інноваційні підприємства часто не використовують ресурсозберігаючі технології.

В Україні необхідно реалізувати такий принцип сталого природокористування, як органічне поєднання ринкових механізмів, саморегулювання і підтримки раціонального використання природних ресурсів і ресурсозбереження. Система державного управління та підтримка останніх, повинна включати в себе, як мінімум, наступні підсистеми:

а) правового забезпечення;

б) фінансово-кредитної підтримки;

в) інфраструктурного та інформаційного забезпечення;

г) страхування від надзвичайних подій і стихійних лих.

Можна також виділити підсистеми наукового забезпечення, екологічної та економічної освіти і підвищення кваліфікації та ін. Раціональне ресурсоспоживання та ресурсозбереження - проблема комплексна і багатопланова, і повинна базуватися в першу чергу на поширенні передових технологій з оборонно-промислового комплексу в добувній та переробній галузі, використовувати існуючі вітчизняні розробки і стимулювати активізацію наших науковців на нові розробки і відкриття.

Державне управління також має ґрунтуватися на тому, що незалежно від того, в якій власності знаходяться природні (мінеральні родовища корисних копалин) ресурси, держава має право регулювати процес їх освоєння і використання в інтересах суспільства в цілому, і власників зокрема, чиї інтереси вступають в суперечність один з одним,

а для досягнення компромісу необхідно сприяння державних органів управління.

Раціональна система управління повинна, на наш погляд, включати такі рівні: державний (здійснюється Урядом України в особі Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України), регіональний (обласний), місцевий.

Державний рівень управління природними ресурсами має включати вирішення стратегічних завдань:

- здійснення державної політики в сфері природокористування;

- створення і вдосконалення єдиної законодавчої, нормативної та методичної бази в сфері природокористування;

- вдосконалення системи управління природними ресурсами в нових економічних умовах;

- вироблення ефективних методів і засобів захисту національних інтересів з точки зору її геополітичної та економічної безпеки в сфері природо ресурсних відносин;

- формування єдиної ефективної державної системи обліку, оцінки та управління ресурсним потенціалом;

- створення правових, організаційно-господарських та соціальних механізмів переходу національної економіки на зберігаючі засади;

- розробка та вдосконалення системи державного регулювання в природно-ресурсній сфері (контроль, ліцензування, ресурсний аудит);

- створіння інформаційних платформ про стан природи, ресурсів і моніторингу.

Регіональний рівень (обласний) управління має включати рішення переважно тактичних завдань:

- проведення та реалізація обласних програм комплексного вивчення територій (геологічні зйомки середнього і дрібного масштабів),

- здійснення комплексного моніторингу природних ресурсів, що враховує природно-кліматичні особливості того чи іншого регіону,

- методичне забезпечення органів управління нижчого рівня;

- участь у вирішенні завдань вищого рівня;

- створення єдиного інформаційно-аналітичного центру в регіоні;

- розробка проектів угод між регіонами в питаннях використання спільних природних об'єктів (великі річки, водосховища, великі по території родовища корисних копалин тощо)

Місцевий рівень управління має забезпечувати виконання всіх завдань у природно-ресурсному блоці необхідних регіону, його населенню. Зазначений рівень управління, на наш погляд, повинен в першу чергу здійснювати контроль і охорону природних об'єктів, розташованих на території, забезпечувати потреби населення в місцевих природних ресурсах в рамках існуючого законодавства, вирішувати питання раціонального природокористування, організовувати систему інформування населення про стан природних об'єктів, а також систему екологічного виховання. Він має включати:

- складання територіальних програм комплексного природокористування, відтворення і відновлення природних об'єктів;

- реалізація місцевих програм в сфері природокористування;

- здійснення комплексного моніторингу природних ресурсів території;

- забезпечення необхідною інформацією з питань стану, кількості, якості, дефіциту природних ресурсів на території;

- здійснення контролю і охорони природних об'єктів, заохочення підприємств з ресурсозберігаючими технологіями і покарання тих, хто забруднює ці об'єкти або нераціонально їх використовують;

- контроль виконання ліцензійних угод або договорів, термінів їх реалізацій;

- запобігання або припинення незаконного користування або розкрадання природних ресурсів на підвідомчій території;

- розвиток мережі особливо охоронюваних природних територій.

Схематично підхід до державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування виглядає наступним чином (рис. 2.3)

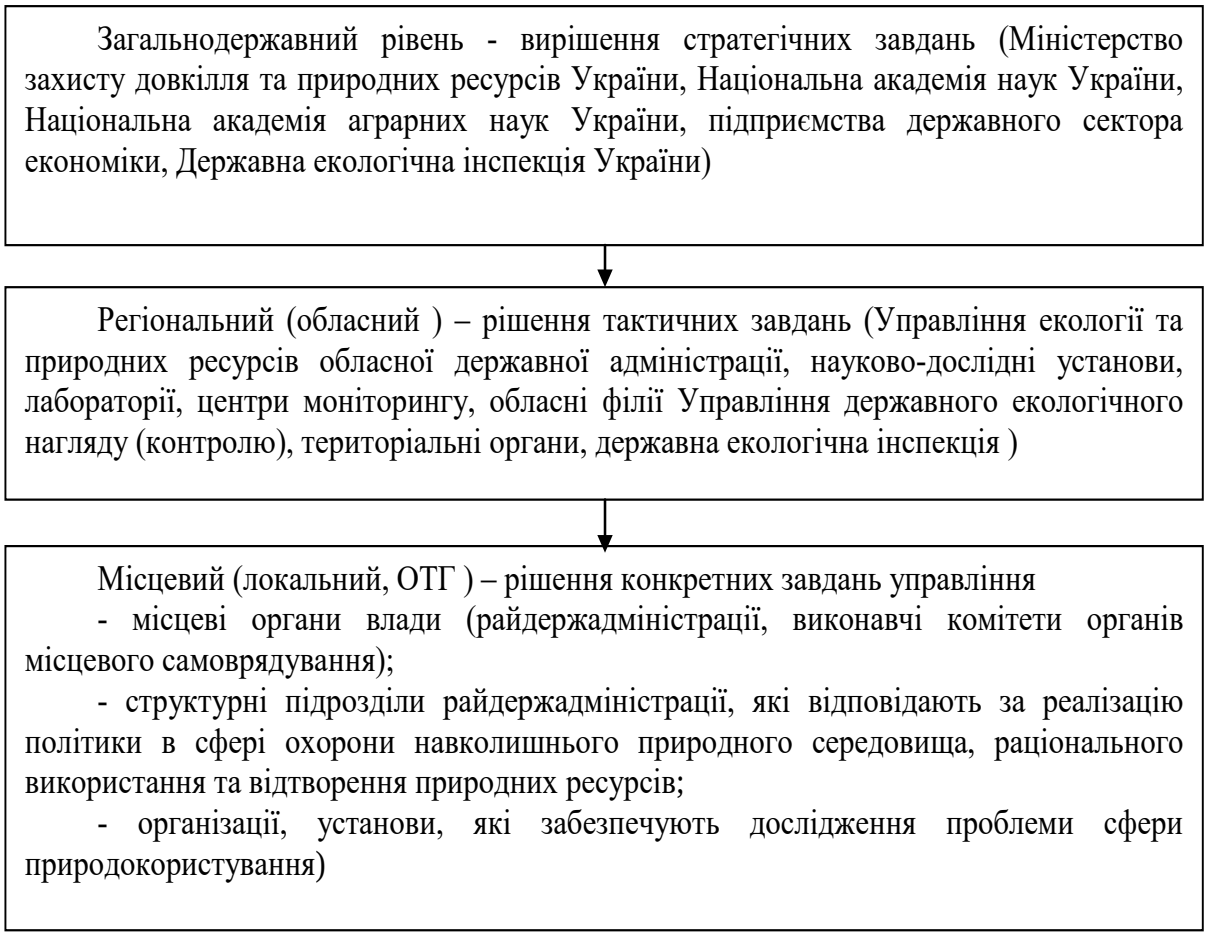

Рис. 2.3. Підхід до державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в нових умовах соціально-економічних відносин (розроблено автором)

Удосконалення системи державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, що сприяє розвитку сучасних природоресурсних відносин в умовах ринкового середовища і реалізує принципи раціонального використання ресурсних багатств

України, їх комплексну соціально-економічну оцінку, збереження і відтворення, постійно потребує вироблення єдиного науково обґрунтованого підходу до дій всіх державних, громадських структур на державному рівні, відомчих і територіальних органів управління природо ресурсним потенціалом країни щодо обгрунтування і здійснення комплексу першочергових заходів в цій сфері, послідовності їх виконання, термінів, етапів, а також узгодження єдиних підходів при їх здійсненні.

Існуюча до теперішнього часу система управління природними ресурсами багаторазово змінювалася паралельно зі зміною соціально-економічної системи нашої держави. Незважаючи на те, що в попередні роки економічних реформ в основному сформована законодавча і нормативно-правова основа державного управління в галузі вивчення, використання і охорони природних ресурсів, важливість і складність завдань в сфері управління природно-ресурсним блоком залишаються для України актуальними і зараз.

Проблеми управління повинні вирішуватися з урахуванням найважливішої ролі природно-ресурсної політики при визначенні довгострокової стратегії, середньо- і короткострокових завдань соціально-економічного розвитку країни, фактичного стану об'єктів управління, напрямків діяльності, компетенції та відповідальності головного органу управління - Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України і його територіальних органів.

Запропоновані в даній роботі принципи і підходи до питань і завдань державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в нашій країні можуть і повинні бути використані в сьогоднішній непростий період становлення України, що характеризується невизначеністю за програмними цілями державного управління і відсутністю ієрархії системи цілей, невизначеністю і

нестабільністю, складом функцій, державного управління і, як наслідок, відсутністю пріоритетів у виборі завдань як всієї системи управління, так і окремих органів державного управління у найважливішій для країни сфері – її природних ресурсів.

Таким чином, в Україні на сьогодні є достатній позитивний потенціал щодо вдосконалення управління і використання природно-ресурсного комплексу з використанням економічних чинників, напрямків і методів, об'єднаних в єдиний механізм, з метою досягнення стійкого економічного зростання в сучасному, непростому для країни періоді.

Висновки до розділу 2

1. Уточнено основні завдання та принципи державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористуванн. Серед завдань виділено: забезпечення повного (безвідходного) використання природних ресурсів та зменшення кількості їх споживання; забезпечення відтворення відновлюваних природних ресурсів; забезпечення багаторазового використання відходів виробництва. Серед принципів сталого природокористування виділено: доцільність і розумність (повне використання видобутих природних ресурсів і недопущення погіршення їх якості при експлуатації); наукова й економічна обґрунтованість використання природних ресурсів (наявність планів розробки родовищ, отримання максимально можливого прибутку, рентабельний видобуток, збільшення ВВП); соціальна спрямованість (пріоритет інтересів населення, орієнтацію на задоволення різних його потреб і підвищення добробуту, позитивний ефект в соціальній сфері від реалізації такого процесу); постійне підвищення рівня раціональності (застосування інновацій для коригування вимог щодо раціонального використання природних ресурсів).

2. Показано, що умовою формування нової моделі господарювання як складової сталого природокористування є забезпечення її конкурентних переваг, що визначаються комбінуванням природних й створених чинників, як завдання державного регулювання. Цим обумовлюється характер національних моделей господарювання, які можуть бути технологічними або нетехнологічними. Показано, що вітчизняна модель характеризується суттєвим відставанням технологічних виробництв від сировинного (первинного) сектору; природні ресурси залишаються основою експортно-орієнтованого виробництва; ступінь обробки природних ресурсів у чотири рази нижче за показники розвинених країн, що свідчить про нераціональне і неоптимальне природокористування. За таких обставин забезпечення конкурентоспроможності господарської системи потребує врахування основних загроз, серед яких: залежність від сировинного експорту, дезадаптація до зміни умов господарювання, знецінення трудового ресурсу та зниження платоспроможного попиту населення, дезорієнтація у перевагах споживачів, консервація технологій через небажання ризикувати інвестиціями у розробку інновацій. Основними перевагами діючої моделі є: низькі витрати на видобуток природних ресурсів, незалежність від імпортерів сировини та іноземних інвесторів, внутрішній попит на продукцію. Первинний сектор здатний забезпечити інтеграційну та інвестиційну основу для інших галузей (машинобудування, хімічна промисловість), але тільки за умови збалансованого й послідовного розвитку сировинного, соціального, а також технологічного секторів на основі їх оптимального і раціонального використання.

3. Встановлено, що забезпечення ефективного державного регулювання процесів сталого природокористування потребує чітких індикаторів, визначення яких сприятиме розумінню відповідної динаміки і тенденцій. Проведений аналіз підходів до оцінки природних ресурсів показав, що найбільш розробленої є вартісна (економічна) оцінка окремих їх видів, проте без визначення додаткового економічного ефекту від

спільного використання природоресурсних об’єктів території. У зв’язку з цим обґрунтовано методологічний підхід до комплексної оцінки природоресурсних об’єктів території, що передбачає визначення їх цінності у грошовому виразі у фіксованих соціально-економічних умовах виробництва при заданих параметрах використання і обмеження для господарської та іншої діяльності. Запропонований підхід базується на системі принципів, заснованих на уявленнях власника (принципи корисності та очікування), пов'язаних з експлуатацією об’єкта (принцип ефективності/прибутковості, принцип внеску, залишкова продуктивність), зумовлених дією ринкового середовища (принцип конкуренції, альтернативність використання/економічний розподіл).

Визначено етапи оцінки природоресурсних об’єктів: виявлення природних ресурсів, які найбільше впливають на ВВП; визначення величини окремих елементів природно-ресурсного потенціалу; побудова економіко-математичної моделі; виявлення ступеня використання природних ресурсів території та визначення тієї частки, що недовикористовується; визначення ефективності використання природних ресурсів (впливає на вибір оптимальних форм господарювання, плату за природні ресурси); виявлення ступеня відповідності сформованої територіальної організації господарювання щодо ефективного використання природних ресурсів на основі виявлення оптимальності локалізації виробничих галузей. Проведення такої оцінки є умовою формування оптимальної системи державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування на основі: ведення кадастрів природних ресурсів та вибору параметрів використання; визначення їх частки в структурі національного багатства, визначення збитків та розроблення нормативів стимулювання сталого природокористування, оптимального оподаткування.

РОЗДІЛ 3
АНАЛІЗ СТАНУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Вплив процесів державного регулювання на оцінку природних ресрсів України

Розвиток окремих територій та країни в цілому обумовлюється усіма елементами ринкової системи. Перш за все, на це впливає конкурентоздатність суб'єктів господарської діяльності, наданих ними послуг і вироблених товарів. Всі суб'єкти господарської діяльності функціонують в економічних умовах певного регіону (території), й успішнійсть їх діяльності значною мірою обумовлена на факторами територіальногоо рівня (наявні природні ресурси, трудові ресурси, об'єкти інфраструктури, взаємодія з суб’єктами публічного управління). Через тісний зв'язок з умовами території забезпечуються конкурентні переваги суб'єктів господарської діяльності. Особливо це стосується виробничих підприємств, діяльність який безпосередньо залежить від доступності природних ресурсів. Результат аналізу наукових розробок з предметної сфери дослідження дає змогу дійти висновку, що забезпечення сталого розвитку територій, що мають природно-ресурсну спеціалізацію об'єктивно потребує ефективного використання їх конкурентних переваг (географічних, природних). Економіка регіону значною мірою пов'язана з факторами природно-географічного характеру (наявністю мінеральних ресурсів та інших природних ресурсів, приодньо-географічних умов). Цим визначається висока ступінь залежності економічного зростання певного регіону від

наявності природних факторів виробництва, стану навколишнього приодного середовища [76].

Елементами цієї системи є природні ресурси (природні елементи), підприємства (економічні елементи), населення (соціальні елементи), екологічні об'єкти (екологічні елементи), між якими є стійкі зв'язки і відносини. При цьому, у процесі взаємодії природних, економічних, соціальних та екологічних елементів виникає особливий різновид систем - соціо- й еколого-економічна система держави в контексті переходу до сталого розвитку.

Необхідно зазначити, що в рамках діяльності Генеральгної Асамблеї та робочих груп ООН щороку обговорюються питання щодо формування і реалізації цілей сталого розвитку, перелік яких переглядається та уточнюється. Серед останніх документів необхідно назвати резолюцію Саміту ООН, 2015 року «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», в якій було затверджено 169 завдань сталого розвитку, які об’єднано у 17 цілей [245; 246].

Серед таких цілей виділяють: боротьбу з бідністю в усіх її формах; боротьба з голодом та забезпечення продовольчої безпеки; забезпечення сталового сільського господарства; забезпечення управління сталим водокористуванням; доступне і стале енергозабезпечення; поступове стале економічне зростання, повна продуктивна зайнятість і гідна робота для усіх; інфраструктурний розвиток, стимулювання інновацій та забезпечення сталої індустріалізації; зниження соціально-економічних диспропорцій між країнами та регіонами в середині країн; забезпечення сталих і безпечних населених пунктів; формування і реалізація моделей раціонального господарювання і споживання; боротьба зі змінами клімату та їх наслідками; збереження і раціональне використання природних ресурсів та екосистем, стале управління лісовими ресурсами,

протидія деградації грунтів, збереження біорізноманіття; сприяння мирному та інклюзивному суспільству для сталого розвитку; посилення та активізація глобального партнерства для реалізаці сталого розвитку [245; 246].

Щодо стимулювання інновацій і забезпечення сталого природокористування, то на даний час найбільш реальними шляхами інвестування в інноваційну сферу залишається залучення кредиту під майнові гарантії або включення інвестицій в статутний фонд підприємства з одночасним оформленням їх як додаткової емісії акцій, в результаті чого контрольний пакет акцій переходить до інвестора. Таким чином, пріоритетним завданням при визначенні джерел фінансування інвестиційно-інноваційних проектів є залучення кредитних ресурсів.

Різноманіття існуючих організаційних схем управління інвестиційним процесом зводиться, в кінцевому підсумку, до чотирьох узагальнюючих варіантів: замовник сам виконує функцію управління проектом, залучаючи інжинірингову компанію для проектування і комплектування основним технологічним обладнанням, а також зі спеціалізованим підприємством; замовник передає управління всіма компаніями, які беруть участь в будівництві, генеральному підряднику; замовник доручає управління всім проектом спеціалізованій організації - менеджеру проекту, який залучає інжинірингові, будівельні і монтажні фірми для реалізації проекту; замовник доручає виконання проекту організації, що здійснює самостійно проектування і будівництво підприємства, яке передається замовнику «під ключ».

Перший (найпростіший) варіант використовується зазвичай в таких випадках: розширенні або модернізації існуючих об'єктів; будівництві нових об'єктів великими компаніями, які мають кваліфіковані кадри для управління будівельним процесом; при

будівництві нових, відносно нескладних об'єктів невеликими компаніями на облаштованих територіях, які не потребують створення об'єктів інфраструктури;

Другий варіант підходить при розширенні і модернізації складних об'єктів, будівництві складних об'єктів компаніями середніх розмірів, які не мають власних фахівців для управління будівництвом, будівництві нових об'єктів малими фірмами при необхідності залучення спеціалізованих компаній для інфраструктурного облаштування території.

Третій варіант застосовується при будівництві нових великих об'єктів в районах, що не мають розвиненої інфраструктури підприємств будівельної індустрії, розширенні і модернізації дуже складних об'єктів, які потребують залучення безлічі підрядних організацій.

Четвертий варіант використовується при будівництві складних об'єктів на територіях, які не мають будівельних організацій і об'єктів інфраструктури.

Звичайна схема фінансування інвестиційного проекту полягає в тому, що замовник використовує власні кошти в розмірі 10-40%, а решта обсягу фінансування здійснюється за рахунок банківського кредиту. При цьому, зазвичай, банки видають кредит під відповідні гарантії позичальника. Тому вважаємо за доцільне розділити функції замовника на дві складові: технічний оператор і позичальник. Як правило, великі компані, які займаються видобуванням корисних копалин, здатні виконувати тільки функцію оператора проектів і далеко не всі з них можуть виступати в ролі надійного позичальника грошових коштів. Так, за експертними оцінками, в якості реальних позичальників коштів для інвестування в такі проекти, можуть виступати американські компаній SigmaBleyzer, Aspect Holding та Energy Transfer, які зацікавлені в інвестуванні у видобувну галузь в Україні [357].

Механізм залучення фінансових ресурсів в регіон може бути різним в залежності від цілей фінансування. Всі регіони є конкурентами як при розподілі коштів з державного бюджету, так і в разі залучення недержавних ресурсів. В умовах ринкових відносин кожен регіон має обґрунтувати свої позиції і свої переваги. Таким чином, в кожному регіоні має бути розроблена відповідна інвестиційна політика, метою якої є створення умов для залучення інвестицій.

Фінансова та інвестиційна політика має розроблятися в рамках регіональної економічної стратегії, яку можна охарактеризувати як «взаємопов'язану сукупність цілей розвитку регіону і способів їх досягнення, засновану на ранжуванні повноважень між центром і адміністративно територіальною одиницею, орієнтовану на ефективне використання географічних, природних, економічних і інших переваг регіону» [197].

З огляду на триєдність цілей сталого розвитку (соціальних, екологічних, економічних), більш правильно, на нашу думку, говорити про регіональну соціально-економічну політику.

Соціально-економічна політика регіону, відповідно до [191], це взаємопов’язана сукупність соціальних, екологічних, економічних цілей і установок (орієнтирів), способів їх досягнення, розробка і практична реалізація якої здійснюється місцевими органами державної влади.

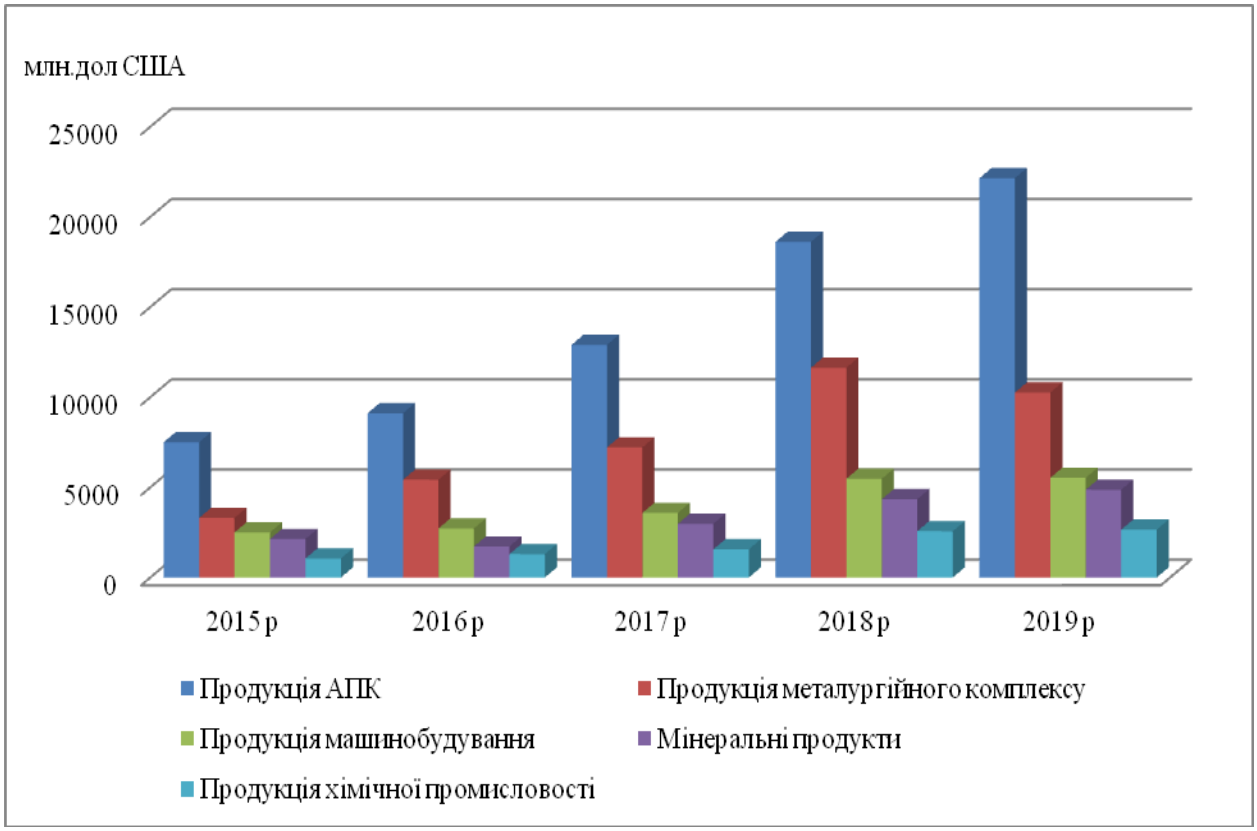
Слід зазначити, що термін «політика» в загальному випадку означає обгрунтування цілей і завдань стратегічного і тактичного характеру, визначення форм, методів і засобів досягнення їх в будь-якій сфері суспільного розвитку. Таким чином, сутність регіональної інвестиційної політики можна визначити як цілеспрямовану науково-обгрунтовану діяльність місцевої органів влади з метою залучення і ефективного використання фінансових ресурсів для вирішення проблем

сталого розвитку території, поліпшення якості життя населення, збільшення його внеску у вирішення проблем різного рівня.

Завдання і цілі сталого розвитку мають бути адаптовані до національних особливостей і можливостей країн, передбачати кількісні індикатори. Такі завдання і цілі Порядку денний у сфері сталого розвитку до 2030 року є продовженням «Цілей розвитку тисячоліття». Нові положення спрямовані до усіх країн. В Резолюції Саміту ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (2015 р.) наголошено на необхідності того, що саме уряди усіх країн світу створять національні умови для досягнення 17 цілей сталого розвитку на основі прийняття соціально-економічних стратегій, здійснюватимуть моніторинг та аналіз даних щодо їх реалізації для подальшого ухвалення рішень на глобальному рівні [245; 246].

У цьому контексті процес переходу до сталого розвитку зумовлює функціонування економічної системи в рамках регламентованих навантажень на природно-господарські комплекси, що можливо лише в разі дотримання закону еколого-економічної рівноваги, і виражає необхідну потребу в свідомо превентивній підтримці нормального стану природних механізмів саморегуляції природних систем з метою забезпечення суспільно корисного рівня якості і кількості природних умов і ресурсів. При цьому, зазначимо, що розвиток вітчизняної економіки, що забезпечує збалансоване вирішення соціально-економічних завдань і проблем збереження приодно-ресурсного потенціалу є стратегічним завданням держави.

Необхідно зазначити, що в сучасні структурі реального сектору економіки України відбулись зміни. Україна з промислово-аграрної країни перетворюється на агро-промислову, що також позначається на структурі експорту товарів. Незмінним лишається лише сировинна орієнтованість самого експорту (рис.3.1).

- за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України

Рис. 3.1. Структура експорту товарів України

Системна реалізація завдань соціально-економічного й природно-ресурсного характеру на державному рівні передбачає перехід економіки України від експортно-сировинного до інноваційного соціально-орієнтованого типу розвитку, що може бути забезпечено, в першу чергу, за рахунок сталого розвитку територій (регіонів) зі значним природно-ресурсниим потенціалом і відповідними виробничими комплексами, які мають важливе значення для забезпечення дохідної частини зведеного бюджету країни, зміцненні її економічного потенціалу. Така обставина значною мірою визначає необхідність раціонального природокористування, ефективного використання виробничого капіталу і забезпечується зокрема збалансованістю розвитку національної економіки у просторовому вимірі, що передбачає формування нових

центрів зростання по всій території України, а також умов реалізації регіональних конкурентних переваг. При цьому, у період інтенсивного використання сировинної бази конкурентні переваги регіонів можуть бути реалізовані за рахунок збереження якості, раціонального використання природних ресурсів і скорочення негативного впливу господарської системи на навколишнє природне середовище [75].

Розвиток економіки України значною мірою визначається використанням мінеральних ресурсів – залізної руди, вугілля, нафти, газу тощо. Вони є основою для металургійної промисловості, хімічного та будівельного виробництва, машинобудування, а також предметом експорту. Приблизна загальна вартість основних видів мінерально-сировинних ресурсів в Україні (за різними методиками оцінки) сягає від 10,5 млрд дол. США до 42 млрд дол. США [148; 199].

Історичний досвід переконливо підтверджує необхідність втручання держави у процеси використання мінерально-сировинних ресурсів. Видобуток корисних копалин при зростаючому попиті на них в умовах нестабільної економіки завжди був високорентабельним видом господарської діяльності. При цьому, у розвинених країнах світу все більшого поширення набуває практика збереження власних мінерально-сировинних ресурсів за рахунок їх імпорту. У цій відповідності, зазначимо, що процес використання мінерально-сировинних ресурсів в Україні супроводжується виникненням та необхідністю розв’язання різних за масштабами та складністю проблем – економічних, політичних, екологічних, соціальних. Вони потребують системного вирішення на державному рівні, оскільки торкаються стратегічних інтересів держави, інтересів суб’єктів господарювання, майбутнього суспільства. Необхідність осмислення та вирішення цих питань в теоретичному та практичному аспекті, зважаючи на те, що надрові ресурси є неподільним багатством загальнонаціонального значення, – це

спонукає до пошуку перспективних шляхів ефективного використання мінерально-сировинних ресурсів.

На початку 2000-х рр. в Україні видобувалось близько 5% від світового обсягу мінеральних ресурсів [75]. За умови постійного зростання потреби в них економіка країни залишається імпортозалежною щодо сировини, що, у свою чергу, вимагає розширення мінерально-сировинної бази, її раціональної експлуатації, екологічної реабілітації гірничодобувних регіонів, подальшого розвитку мінерально-сировинного комплексу країни. Проте, відсутність ефективного державного регулювання природокористування, у т.ч. щодо охорони надр призводить до нераціонального споживання мінеральної сировини та зростання необґрунтованих її втрат, що свідчить про низьку управлінську ефективність використання мінерально-сировинних ресурсів. Це зумовлює необхідність удосконалення всього комплексу організаційно-правових, економічних механізмів з метою забезпечення раціонального використання мінерально-сировинних ресурсів країни. Такі положення додатково актуалізуються через необхідністю послідовної реалізації в Україні курсу економічних реформ, які вимагають своєчасного коригування процесу державного управління (структури, функцій, методів управління), спрямованого на вирішення складних економічних, екологічних та соціальних проблем, а також новизною завдань, що потребують розв’язання у процесі державного управління природокористуванням та ефективного використання ресурсів надр з метою стабільного забезпечення сировиною економіки країни. Разом із тим, дослідження питань оцінювання природоресурсної компоненти сталого розвитку обумовлене необхідністю: формування передумов сталого розвитку країни з урахуванням раціонального використання та відтворення природних ресурсів, охорони довкілля; зміцнення мінерально-сировинного потенціалу країни.

Тривалий процес економічних перетворень в Україні обумовив необхідність осмислення питань теорії та аналізу практичного досвіду при дослідженні нагальних проблем сталого розвитку соціально-економічних систем та інноваційного зростання держави, що створюють організаційно-економічні передумови для реалізації наукових здобутків у цій сфері. Дійсно, проблема відносин між людиною і природою набула актуальності в умовах переходу до екологічно стійкого розвитку суспільства. Суспільство не може бути незалежним від природних умов. Усвідомленя людиною себе самого як невід'ємної частини навколишнього середовища сприятиме осмисленню ним сутності свого призначення і більш гармонійному природокористуванню. Для того, щоб вирішити проблему раціонального приодокористування без шкоди для майбутніх поколінь, необхідно деталізувати результати аналізу методичних підходів щодо оцінки природних ресурсів. При цьому, слід: а) узгоджувати запити громадських потреб із ступенем стійкості природних систем (одна з пріоритетних вимог екологічно сталого розвитку); б) усунути момент стихійності у рішенні завдань, пов'язаних із використанням сировинно-ресурсного потенціалу, необхідно поставити все на науково-обґрунтовану системно-універсальну платформу, не протиставляти інтереси природи прихильностям суспільства; в) сформувати програми комплексних досліджень, вирішити проблеми природокористування територій та міжгалузеві проблеми на основі конструктивного всеосяжного методу (це дасть змогу сформувати оптимальну організаційно-господарську структуру природокористування, інтенсивність і характер навантаження на навколишнє природне середовище, обмеження та компенсаторні заходи [75]. Тому, без економічної оцінки масштабів розвиненості природних ресурсів осмислити всі ці аспекти є неможливим. Для визначення цієї оцінки необхідне використання системи, яка передбачає рішення

оціночного фактора в тісному взаємозв'язку з іншими системними підходами до еколого-економічним взаємодій.

В умовах ринкової економічної системі у якості індикатору, що диференцією корисність різних продуктів завжди виступає ціна. Але іноді виникають ситуації, коли, не зважаючи на корисні властивості певного товару, не ринок визначає умови, а визначальним є держаний вплив, зокрема через регулювання цін на деякі товари або через субсидування їх виробництва. У зв’язку з цим, для коректного врахування суспільної цінності приодних ресурсів, їх споживчих властивостей необхідним є адаптування методик їх оцінки. Необхідно наголосити, що при використанні ринкових методів може бути отримано тільки наближене визначення цінності того чи іншого природо ресурсного об’єкту. Забезпечити коректність оцінки можна на основі використання кільох методів. Але у будь-якому випадку наближена оцінка є кращою за її повну відсутність.

Поглиблення та розширення наукових знань, суспільна і господарська необхідність формують передумови для розвитку нових методологічних підходів і концепцій здійснення оцінки природоресурсних об’єктів, зокрема на основі вивчення зарубіжного досвіду. При цьому нові методологічні підходи і концепції не відкидають усталені методики, а інтегруються з ними задля підтвердження коректності й достовірності оцінки природоресурсних об’єктів.

Основною проблемою здійснення оцінки природоресурсних об’єктів можна назвати використання даних оціночного характеру для обґрунтування системи територіальної організації виробничих комплексів. Необхідно також зазначити, що в умовах ринкової системи економіки висуваються нові вимоги до управління господарськими процесами у природокористування. Більш вагому роль починає відігравати громадскість (громадська думка). На передові позиції

виходять бізнес-структури та місцеві органи публічної влади [199]. Необхідним стає враховування системного підходу до реалізації соціо-еколого-економічних завдань. Змінюються вимоги до ухвалення оптимальних управлінських рішення, а також враховування законних інтересів природокористувачів.

Аналіз наявного методологічного доробку щодо оцінки природних ресурсів загалом, у тому числі мінеральних ресурсів, дає змогу виявити такі напрями їх удосконалення. Перш за все, необхідно уточнити, що система природокористування зазнає суттєвих змін, обумовлених формуванням в Україні нової господарської моделі, змінами у статусі природокористувачів, у підсистемі відносин власності, становленням ринку відповідних природних ресурсів. Такі обставини також обґрунтовують необхідність здійснення економічної оцінки природоресурсних об’єктів на основі ринкового підходу.

По-друге, наявність достатньо широкого переліку підходів щодо здійснення економічної оцінки природоресурсних об’єктів, деякі з яких відзначаються протилежними позиціями, що унеможливлює застосування відповідних показників в системі регулювання господарської діяльності, зокрема, при здійсненні розрахунку щодо плати (ренти) за природокористування. Цим визначається необхідність розроблення комплексного загального підходу, який грунтується на комбінуванні елементів різних методик оцінки.

По-третє, природоресурсна оцінка у контексті реалізації сталого розвитку неможлива без вираховування екологічної компоненти, як на локальному, так й на загальнодержавному рівні. Кількість та якість мінерально-сировинних ресурсів визначаються ступенем оптимальності і раціональності природокористування.

Спираючись на вищенаведені положення до оцінювання, можемо представити результати оцінювання природних ресурсів України.

Проведення оцінки природних ресурсів має територіально-галузевий характер [199]. Така оцінка ґрунтується на ефективності використання відповідного ресурсу в процесі економічної діяльності. Ключовим показником виступає ВВП та ВРП відповідно. Щодо ефективності використання відповідного ресурсу, то необхідно виходити з показників, які розкривають концентрацію за територіями та рівень забезпечення ним населення [286].

Відповідно модель економічної оцінки приодних ресурсів ґрунтується на таких положеннях: по-перше, ВВП і ВРП виступає індикатором залучення природних ресурсів до господарського обігу, а також ілюструє загальноекономічну їх результативність в енергопродуктивному процесі суспільного виробництва; по-друге, визначальними для нашого дослідження характеристиками природних ресурсів (країни або регіону) є вартість і територіальна концентрація (грн./кв.км), забезпеченість населення (грн. на душу населення) та загальноекономічна результативність (ВВП, ВРП / вартість природних ресурсів); по-третє, природні ресурси залучаються у господарський процес у відповідності до наявного рівня технологічного розвитку, що також впливає на вартість відповідного природного ресурсу.

В процесі оцінки вартості природних ресурсів необхідно враховувати їх галузеву (земельні, водні, мінеральні, лісові ресурси) і територіальну структуру. Остання визначається співвідношенням різних регіонів за вартісними характеристиками природоресурсних об’єктів. Загальна вартість природних ресурсів визначена з урахуванням синергетичного коефіцієнту (табл. 3.1) [148; 286].

Здійснений аналіз показав суттєві регіональні розбіжності щодо забезпеченості природними ресурсами, їх вартістю (різниця між найбільш і найменьш забезпеченими за природними ресурсами регіонами становить 10,6 разів).

Таблиця 3.1

Вартість природних ресурсів України за галузево-територіальною структурою, млн дол. США

Україна та її регіони	Вартість земельних ресурсів	%	Вартість мінеральних ресурсів	%	Вартість водних ресурсів	%	Вартість лісових ресурсів	%	Синергетичний коефіцієнт (СК)	Загальна вартість з урахуванням ЕК	%
Україна	58584,24	100	32558,24	100	8416,46	100	10456,68	100	1,19	131615,3	100
АР Крим та м.Севастополь	5788,9	9,9	686,14	2,1	241,02	2,86	303,42	2,9	1,16	8142,6	6,18
Вінницька область	2132	3,6	86,84	0,26	303,42	3,6	376,74	3,6	1,16	3362,5	2,55
Волинська область	998,4	1,7	18,46	0,06	294,32	3,49	677,3	6,46	1,31	2613	1,98
Дніпропетровська область	4001,92	6,8	8650,2	26,56	256,36	3,0	198,9	1,9	1,16	15204,2	11,55
Донецька область	4058,6	6,9	10276,24	31,56	118,04	1,4	198,64	1,9	1,12	16528,4	12,55
Житомирська область	1812,46	3,1	183,3	0,56	387,66	4,6	1108,38	10,59	1,16	4050,8	3,07
Закарпатська область	1343,16	2,3	86,84	0,26	879,06	10,4	722,02	6,9	1,31	3982,68	3,02
Запорізька область	1627,34	2,7	915,72	2,8	271,7	3,2	114,92	1,1	1,16	3398,4	2,58
Івано-Франківська область	1321,84	2,6	193,18	0,59	517,66	6,15	648,18	6,19	1,19	3195,14	2,4
Київська область та м.Київ	7493,98	12,8	172,9	0,53	1141,4	13,56	679,64	6,49	1,12	10703,1	8,1
Кіровоградська область	943,02	1,6	378,3	1,2	143,52	1,7	177,84	1,7	1,31	2158,52	1,6
Луганська область	2479,88	4,2	7 473,7	22,95	226,72	2,69	324,22	3,1	1,25	13171,6	10,0
Львівська область	3380,26	5,6	979,16	3,0	586,3	6,96	679,64	6,49	1,25	7054,06	5,35
Миколаївська область	1226,42	2,1	95,42	0,29	201,5	2,39	104,52	0,99	1,25	2041,2	1,55
Одеська область	3460,6	5,9	78,52	0,24	135,2	1,6	219,7	2,1	1,19	4640,22	3,5
Полтавська область	3 299,14	5,6	461,24	1,4	324,22	3,85	271,96	2,6	1,19	5192,2	3,9
Рівненська область	1220,96	2,1	101,4	0,3	312,78	3,7	805,22	7,7	1,25	3060,2	2,3
Сумська область	1431,3	2,4	103,74	0,31	316,68	3,76	460,2	4,4	1,19	2753,4	2,1
Тернопільська область	1495,78	2,6	30,16	0,09	215,28	2,55	198,9	1,9	1,25	2432,5	1,8
Харківська область	3485,3	5,9	692,12	2,12	258,18	3,06	418,6	4,0	1,25	6086,3	4,6
Херсонська область	821,6	1,4	54,86	0,16	242,32	2,87	125,58	1,2	1,25	1560,52	1,18
Хмельницька область	1409,46	2,4	107,12	0,32	269,88	3,2	292,76	2,79	1,19	2475,9	1,88
Черкаська область	807,82	1,4	201,76	0,6	172,12	2,0	345,28	3,3	1,19	1820	1,38
Чернівецька область	1425,58	2,4	75,92	0,23	144,56	1,7	271,96	2,6	1,31	2520,18	1,9
Чернігівська область	884,26	1,5	454,48	1,39	460,2	5,46	731,9	6,99	1,25	3466,84	2,6

- розраховано за даними [148; 286]

При цьому, максимальні розбіжності спостерігаються за мінеральними ресурсами, а мінімальні – за водними ресурсами. Основним чинником розбіжності вартості (окрім географічного) є ступінь перетворення факторів виробництва (природних ресурсів) на капітал. Найбільшу частку в структурі природних ресурсів України, відповідно до їх оцінки, посідає земельний ресурс; другу позиції посідають мінеральні ресурси; третю і четверту позиції займють відповідно – лісові та водні ресурси.

Враховуючи результати аналізу наведних даних, регіони України за рівнем вартості природних ресурсів можна умовно поділити на кілька груп: по-перше, з високою загальною вартістю природних ресурсів (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Київська області та м.Київ); по-друге, з оцінкою природних ресурсів вище середнього рівня (АР Крим, Львівська, Харківська області); по-третє, з оцінкою природних ресурсів нижче середнього рівня (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Чернігівська області); по-четверте, з низьким рівнем оцінки природних ресурсів (Кіровоградська, Миколаївська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області).

Дані щодо територіальної концентрації, забезпеченості населення та загальноекономічної результативності приодних ресурсів в Україні та за регіонами наведені у табліці 3.2 [39; 148; 309]. Показник загальноекономічної результативності (співвідношення ВВП, ВРП – вартість природних ресурсів) розкриває, перш за все, ступінь залучення природних ресурсів до економічного обігу, а також економічну ефективність їх залучення, з урахуванням безпосереднього і опосередкованого ефекту. Це показник є системним і містить також екологічну ренту, рекреаційну складову тощо. Перспективним у цьому

напрямі з позиції методології вбачається видокремлення вартості використання і невикористання природоресурсних об’єктів.

Таблиця 3.2.

Територіальна концентрація, забезпеченість населення та загальноекономічна результативність природних ресурсів станом на 01.01.2019 р.

Україна та її регіони	Загальна вартість з урахуванням ЕК, млн дол. США	Площа території, км	Чисельність населення, тис осіб	ВВП, ВРП, млн. дол. США	Територіальна концентрація, тис дол.США/1 кв. км	Забезпеченність населення, дол.США/ 1 особа	Співвідношення ВВП(ВРП) -природні ресурси -
Україна	131615,3	603500	41902,4	130832	218,0	3140,9	1,0
АР Крим та м.Севастополь	8142,6	26945	-	-	302.1	-	-
Вінницька область	3362,5	26513	1545,4	4069,27	126,8	2175,8	1,21
Волинська область	2613	20144	1031,4	2206,13	129,7	2533,4	0,84
Дніпропетровська область	15204,2	31914	3176,6	13484,23	476,4	4786,3	0,88
Донецька область	16528,4	26517	4131,8	7016,64	623,3	4000,2	0,42
Житомирська область	4050,8	29832	1208,2	2814,2	135,7	3352,7	0,69
Закарпатська область	3982,68	12777	1253,8	1914,05	311,7	3176.4	0,49
Запорізька область	3398,4	27180	1687,4	5367,73	125,0	2013,9	1,57
Івано-Франківська область	3195,14	13900	1368,1	2862,88	229,8	2335,4	0,89
Київська область, м.Київ	10703,1	28131	4748,5	37636,09	380,4	2253,9	3,51
Кіровоградська область	2158,52	24588	933,1	2351,67	87,7	2313,2	0,91
Луганська область	13171,6	26684	2135,9	1284,89	493,6	6166,7	0,09
Львівська область	7054,06	21833	2512,1	6468,72	323,0	2808,0	0,91
Миколаївська область	2041,2	24598	1119,9	2916,64	82,9	1822,6	1,42
Одеська область	4640,22	33310	2377,2	6322,66	139,3	1951,9	1,36
Полтавська область	5192,2	28748	1387,0	6355,72	180,6	3743,4	1,22
Рівненська область	3060,2	20047	1153,0	2074,52	152,6	2654,1	0,67
Сумська область	2753,4	23834	1068,2	2499,59	115,5	2577,6	0,91
Тернопільська область	2432,5	13823	1038,7	1793,17	175,9	2341,8	0,734
Харківська область	6086,3	31415	2658,5	8515,36	193,7	2289,3	1,39
Херсонська область	1560,52	28461	1027,9	2013,17	54,8	1518,1	1,28
Хмельницька область	2475,9	20645	1254,7	2760,80	119,9	1973,3	1,11
Черкаська область	1820	20900	1192,1	3405,65	87,0	1526,7	1,86
Чернівецька область	2520,18	8097	901,6	1237,33	311,2	2795,2	0,48
Чернігівська область	3466,84	31865	991,3	2577,51	108,7	3497,2	0,74

- розраховано за даними [39; 148; 309]

Враховуючи результати аналізу наведних даних, регіони України за ступенем загальноекономічної результативності природних ресурсів

можна умовно поділити також на кілька груп: по-перше, високим показником (Київська область та м.Київ, Черкаська, Запорізька, Миколаївська, Харківська області); по-друге, з показником вище середнього (Одеська, Херсонська, Полтавська, Вінницька, Хмельницька області); по-третє, з показником нижче середнього (Кіровоградська, Львівська, Сумська, Івано-Франківська, Дніпропетровська, Волинська, Тернопільська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська області); по-четверте, з низьким показником (Закарпатська, Чернівецька, Донецька, Луганська області). Регіони, що потрапили до першої групи відзначаються (та/або): вигідною економічною географією, замкненістю та повнотою виробничих циклів, політичним і суспільним значенням, соціально-економічним і промисловим розвитком, високим ступенем господарського освоєння території, сприятливими кліматичними умовами та структурою грунтів. До групи з високим ступенем загальноекономічної результативності (першої групи) увійшли території з високою загальною вартістю природних ресурсів (Київська область та м.Київ), вище середнього (Харківська область), нижче середнього рівня (Запорізька область) та низьким рівнем оцінки природних ресурсів (Черкаська область). У свою чергу, до четвертої групи (з низьким показником загальноекономічної результативності) увійши ті області, у яких превалюють сировинні галузі з неповним виробничим циклом, з переферійним геоекономічним розташуванням, низьким ступенем господарського освоєння території. До цієї групи потрапили території з низькою оцінкою природних ресурсів (Чернівецька область), оцінкою нижче середнього (Закарпатська область), а також з високою загальною вартістю природних ресурсів (Донецька, Луганська області).

Станом на 2018 рік світове багатство дорівнювало 317 трлн дол. США [355]. При цьому за даними ПРООН природні ресурси у структурі світового багатства складають 1/5 частку [356]. З цього випливає, що

вартість світових природних ресурсів дорівнює 63,4 трлн дол. США. Цей показник постійно зростає. А частка природних ресурсів України за їх оцінкою дорівнює 0,2% від світового показника. Територія України займає 0,4% (603,5 тис кв.км) площі суходолу планети (149 млн кв.км). Територіальна концентрація природних ресурсів в Україні, яка дорівню 218,0 тис дол. США на 1 кв.км (131,6 млрд дол. США на 603,5 тис кв.км) в 1,9 разів є нижчою середнього світового показнику, що дорівню 425,5 тис. дол. США на 1 кв.км. (63,4 трлн дол. США на 149 млн кв.км.). Середній світовий показник забезпеченності населення природними ресурсами становить 8353 дол. США на душу населення (63,4 трлн дол. США при населенні планети 7,5 млрд осіб). В Україні цей показник в 2,6 разів нижче і дорівнює 3140,9 дол. США (131,6 млрд дол.США при населенні 41,9 млн осіб за даними Держстату України за 2018 р.). Це є свідченням низького рівня оцінки природних ресурсів України внаслідок їх низької капіталізації, але водночас робить природоресурсні об'єкти привабливими для інвестицій з позиції рівня їх окупності у перспективі.

Низький рівень капіталізації природних ресурсів, їх низька ціна – негативно позначаються на бюджетній системі України. Такий ресурс при його адекватній капіталізації (зокрема, щодо формування активу з його реальною ринковою цінністю) має значний потенціал для системи оподаткування. Проте цей потенціал є недостатньою мірою реалізований, що, у свою чергу, має зворотній додатковий негативний вплив на рівень капіталізації цих ресурсів. Процеси капіталізації і оподаткування є взаємоповязаними [353].

Капіталізація природних ресурсів має потенціал збільшити грошову масу в системі національної економіки через емісії без зростання рівня інфляції. Фактично це додаткові кошти в еквіваленті 131,6 млрд дол. США, які можуть бути введені в обіг на спрямовані на реалізацію цілей і завдань сталого розвитку України. Станом на 2018 рік

ця сума довірнює 3,6 трлн гривень. Крім того, капіталізація природних ресурсів дає змогу підвищити рівень доходів їх власників через застосовування фінансових механізмів та інструментарію. Так позиція підтверджується результатами наукових досліджень [184; 327; 353; 354].

Таким чином, підвищення капіталізації природних ресурсів обумовлює наступні переваги: по-перше, додаткові вливання грошових коштів в економіку країни без зростання рівня інфляції (в межах 131,6 млрд дол. США – загальна вартість приодних ресурсів); по-друге, зростання рівння ВВП (близько 288 млрд грн., мінімально – виходячи зі ставки 8% за депозитом); по-третє, збільшення податкових надходжень до бюджетної системи (близько 50 млрд грн., через 18% податку на прибуток/депозит/ПДФО); по-четверте, зростання рівня самої капіталізації та підвищення рівня оцінки природних ресурсів до середніх світових показників (у 2,6 рази за показником забезпеченності населення природними ресурсами – до 8353 дол. США на душу населення; в 1,9 рази за показником територіальної концентрації природних ресурсів – до 425,5 тис. дол. США). Відповідно, це забезпечить можливість повторного збільшення показників попередніх трьох пунктів. Реалізація такого суттєвого потенціалу є необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку України.

В межах даного дослідження показано загальні перспективи і переваги повноцінної капіталізації природних ресурсів для реалізації сталого розвитку України. Щодо практичного застосування цих положень, то необхідним є проведення відповідної детальної оцінки по природоресурсним об’єктам в межах адміністративно-територіальних одиниць.

3.2. Структура доходів держави від діяльності у сфері природокористування

Природні ресурси є важливим фактором соціально-економічного розвитку країни і далеко не останню роль в цьому зв'язку відіграє їх місце в якості джерела державних доходів. В даний час багато державних рішень, що приймаються на різних рівнях влади щодо природних ресурсів, продиктовані в першу чергу бюджетними інтересами держави. У зв'язку з цим автору представляється доцільним коротко описати існуючу систему державних доходів від використання природних ресурсів, а також проаналізувати її з точки зору міжнародного досвіду.

Найбільш важливим джерелом державних доходів слід вважати надра. Надра є частиною земної кори, розташовану нижче грунтового шару, а при його відсутності – нижче земної поверхні і дна водойм і водотоків, що тягнеться до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння. Порядок користування надрами, а також система державних доходів від їх використання встановлено Кодексом України «Про надра» від 27 липня 1994 року № 132/94-ВР [8]. Користувачами надр можуть бути встановлені кодексом категорії суб'єктів економічної діяльності, які мають сплачувати такі платежі:

- платежі за відповідне користування ресурсами для добування та користування надрами (прямими платниками є госпсуб'єкти, у т.ч. громадяни України, громадяни інших країн та громадяни, суб’єкти підприємницької діяльності, які мають законні права на володіння об'єктом (ділянкою) відповідних активів на підставі підписаних спецдозволів на дбайливе користування ресурсами в окреслених межах існування надр у відповідності з провадженням госпдіяльності щодо добування мінеральних утворень, під час геологічного вивчення з

подальшою дослідно-промисловою розробкою в межах зазначених у таких спецдозволах об'єктах (ділянках) ресурсів);

- платежі за ефективне користування природними активами з метою обміну, розподілу та споживанням мінеральних ресурсів (платниками є громадяни України: — зберігання видобутого природного газу, продуктів нафти, та інших видів рідких нафтопродуктів; — зберігання продуктів виноробства; — вирощування різних видів грибів, фруктів та овочів та інших корисних рослин; — зберігання на складах харчових продуктів, виробів промислового призначення та інших видів товарів; — провадження інших видів госпдіяльності).

Також існує відповідна плата за видачу спеціальних актів на дозвіл користування ресурсами.

Слід зазначити, що розмір платежів за видобуток та користування ресурсами з метою, яка не передбачає розвідку та ефективне використання ресурсами, встановлюються відповідним кодексом про надра.

Платежі за ефективне та ощадливе користування надрами з метою розвідки та видобування ресурсів відповідно до угоди про розподіл продукції справляється відповідно до Закону України "Про угоди про розподіл продукції".

Динаміка надходжень коштів у держбюджет від рентної плати за використання надр становить: 58 млрд грн. у 2016 році; 44 млрд грн. у 2017 році, 40,9 млрд грн. – у 2018 році, 52,5 млрд грн. –у 2019 році.

Розглянуті платежі встановлюються у відповідності з етапами і стадіями геологічного процесу.

Підпунктом 14.1.128 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу визначено поняття обсяг видобутих корисних копалин (мінеральної сировини) - обсяг виробленої продукції гірничодобувного підприємства, що відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 9 "Запаси"

обліковується гірничим підприємством як запаси - активи, вартість яких може бути достовірно визначена, для яких існує імовірність отримання їх власником - суб'єктом господарювання економічної вигоди, пов'язаної з їх використанням, та які складаються з: сировини, призначеної для обслуговування виробництва, у тому числі шляхом виконання господарських договорів про послуги з давальницькою сировиною, та адміністративних потреб; готової продукції, що виготовлена на гірничому підприємстві, у тому числі шляхом виконання господарських договорів про послуги з давальницькою сировиною, призначена для продажу і відповідає технічним та якісним характеристикам, передбаченим договором або іншим нормативно-правовим актом [256]

З метою законного видобутку бурштину було схвалено законопроєкт, в якому обсяг рентної плати буде зменшено з 25 % до 10 %. Зазначене буде сприяти легалізації видобутку бурштину, адже кожного року бюджет недоотримує близько 500 млн. грн. за цим видом платежів.

Податкова база визначається щодо кожного видобутого ресурсу в залежності від виду що добувається корисної копалини як його кількість (для попутного і пального природного газу) або як його вартість (для інших категорій надр, використання яких оподатковується). При цьому оцінка вартості видобутих корисних копалин здійснюється платником податку самостійно за встановленими правилами.

Метою Водного кодексу України встановлено забезпечення збереження, науково обгрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян на водокористування. Водні відносини в Україні регулюються

цим Кодексом, Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" та іншими актами законодавства.

Субєктами, які є платниками зазначеної плати за спеціальне водокористування визнаються водокористувачі — госпсуб'єкти відповідно до різних форми власності: юрособи, їх різноманітні філії, відповідні відділення, спеціальні представництва, інші окремі відділи без оформлення юрособи (крім бюджетних установ), постійно діючі і представництва громадян інших країн, а також фізичні особи, які здійснюють забір води з різних обєктів та використовують її (первинні водокористувачі) та/або від первинних або інших водокористувачів (вторинні водокористувачі), та здійснюють ефективне споживання води для цілей водного вантажного та пасажирського транспорту, енергетики.

Об'єктами оподаткування визнаються встановлені види користування водними об'єктами. По кожному виду водокористування, визначається сума збору виходячи з податкової бази і податкових ставок. При заборі води понад встановлені річні ліміти збір розраховується і сплачується у п'ятикратному розмірі виходячи з фактичних обсягів використаної води понад встановлений ліміт використання води, ставок збору та коефіцієнтів.

Платники, об’єкт оподаткування, ставки, порядок обчислення і сплати обов’язкового виду плати за ефективне користування лісовим фондом встановлюються ст. 256 розділу IX Податкового кодексу України. Платниками лісового податку є лісокористувачі-юрособи, їх регіональні філії, обласні відділення, інші спеціальні підрозділи, які не мають офіційного статусу юрособи, постійно діючі представництва осіб, які не є платниками єдиного податку, фізособи (крім фізосіб, які мають пільги без спецдозволу користуватись лісовими активами відповідно до встановлених нормативів), а також фізособи, які мають право на вирубку та використання лісових активів на законних підставах спецдозволу

(квитка устновленого зразка) або згідноз вимогами офіційного договору. Розміри платежів за заготівлю другорядних лісових матеріалів, здійснення побічних лісових користувань та використання корисних властивостей лісів встановлюються Верховною Радою АР Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами (п. 256.10 ст. 256 Кодексу). Сума рентної плати обчислюється суб'єктами лісових відносин, які видають спеціальні дозволи, і зазначається у таких дозволах.

До лісового фонду належать також земельні ділянки, не вкриті лісами, але надані для потреб лісового господарства (рис. 3.2). Площа лісів на території України становить 10,8 млн.га, що вказує на низьку лісистість (15,6%) на відміну від європейської – 25,8%.

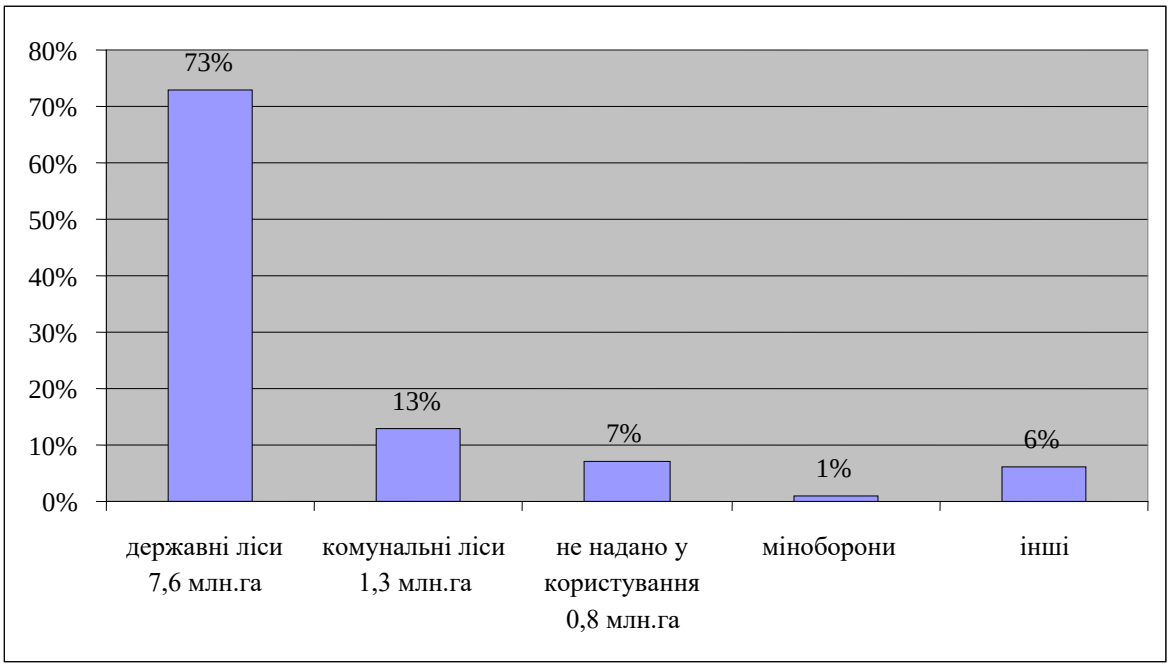

Рис. 3.2. Розподіл загальної площі земель лісового фонду України за відомчою підпорядкованістю станом на 01.01.2019 р.

Окремої плати за використання повітряного простору не передбачено, проте в системі зборів за ощадливе користування природними активами передбачена плата за забруднення атмосферного повітря, що регулюється Законом України «Про охорону атмосферного повітря».

З екстенсивним розвитком національного господарства швидкими темпами зростають антропогенні викиди в атмосферне повітря. Аналіз стану забруднення атмосферного повітря виявив найбільш несприятні умови для життєдіяльності в м. Київ – щільність викидів в атмосферне повітря від усіх джерел 100-213 т/км; Дніпропетровській області – 30-99 т/км; Івано-Франківській, Запорізькій областях 20-29 т/км; Харківська, Львівська області – 7-9 т/км (табл. 3.3).

Як видно з табл. спостерігається значна диференціація викидів по видам діяльності. Так, найбільші обсяги викидів спостерігається на підприємствах енергопостачання та газопостачання загального користування, а також в добувній та переробній промисловості.

З метою стимулювання підприємства-забруднювачі зменшувати викиди в навколишнє природнє середовище, а також наблизити українські нормативи викидів парникових газів до європейських в Україні передбачений екологічний податок. До видів негативного впливу на навколишнє середовище відносяться:

- за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення, скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, розміщення протягом звітного кварталу відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах - за місцем розміщення стаціонарних джерел, спеціально відведених для цього місць чи об'єктів;

Таблиця 3.3

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря у 2018 р.

Види економічної діяльності	Екологічні показники				
	діоксид вуглецю CO_2[2], тис.т	**оксид азоту N_2O, тонн**	**метан CH_4, тонн**	**оксиди азоту NO_x, тонн**	**діоксид сірки SO_2, тонн**
Усього за видами економічної діяльності	124217,9	8906,8	498976,0	215478,1	726193,5
Сільське господарство, лісове та рибне господарство	1099,8	179,8	45133,3	1439,6	1156,8
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	3365,2	5380,5	341633,7	11367,3	11248,3
Переробна промисловість	49085,4	1543,1	10036,53	58504,7	50512,3
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	63865,2	1094,4	61417,9	120364,2	650429,5
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	246,7	20,0	6109,72	488,8	553,7
Будівництво	52,9	7,9	5,3	136,0	165,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1105,3	23,1	523,8	8513,3	4074,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	4393,3	232,3	29346,0	10877,1	747,7
Тимчасове розміщування й організація харчування	26,6	8,4	2,8	22,4	16,7
Інформація та телекомунікації	11,6	1,2	0,1	21,1	8,2
Фінансова та страхова діяльність	15,1	6,0	6,1	19,7	15,6
Операції з нерухомим майном	92,6	29,4	16,0	139,1	35,9
Професійна, наукова та технічна діяльність	72,0	5,5	3521,3	110,1	400,1
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	65,8	0,6	923,9	85,4	57,2
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	398,8	274,8	262,9	2081,5	4158,5
Освіта	124,6	55,0	17,2	333,729	1258,468
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	185,1	41,3	14,7	948,4	1336,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	8,4	2,0	4,7	14,0	17,3
Надання інших видів послуг	3,5	1,6	0,0	11,7	0,6

- за даними Держстату

- за утворення радіоактивних відходів та тимчасове зберігання радіоактивних відходів наднормової особливими умовами ліцензії.

Внесення плати за негативний вплив на навколишнє середовище не звільняє суб'єктів господарської та іншої діяльності від виконання заходів з охорони навколишнього середовища та відшкодування шкоди

навколишньому середовищу. Платниками плати за забруднення навколишнього природного середовища є такі категорії природокористувачів, які здійснюють будь-які види діяльності на території України, що пов'язані з природокористуванням: підприємства, установи, організації; іноземні юридичні та фізичні особи.

Сума плати визначається виходячи з платіжної бази (що розраховується на підставі встановлених нормативів) і встановлених ставок плати. Платіжна база визначається в залежності від виду об'єкта плати як його розмір в натуральному вираженні, при цьому встановлено два види базових нормативів плати по кожному об'єкту з урахуванням ступеня шкідливого впливу і небезпеки для навколишнього природного середовища і здоров'я населення: в межах допустимих нормативів і в межах встановлених лімітів (тимчасово узгоджених нормативів). Граничні розміри плати за забруднення навколишнього природного середовища понад гранично допустимих нормативів встановлюються у відсотках від прибутку, що залишається в розпорядженні суб’єкта господарювання. Слід зазначити, що з 1.01.2019 р. Верховна Рада України прийняла постанову згідно якій екологічний податок за викиди CO2 стаціонарними джерелами з 0,41 грн/т до 10 грн/т, тобто в 25 разів (табл. 3.4).

Принцип платності землекористування закріплені Земельному кодексі України, Бюджетному кодексі України, Податковий кодекс України [6]. Згідно з цими документами в Україні існують дві форми плати за землю: земельний податок і орендна плата за землю. Порядок справляння земельного податку встановлюється положеннями Державного земельного кадастру, що містять номер, розмір і місце розташування земельної ділянки (п. 286.1 ПКУ) [256]

Таблиця 3.4

Динаміка змін розподілу екоподатку за бюджетами різних рівнів 2011-2018 рр.

Роки	Державний бюджет	Обласний бюджет	Міський бюджет	Екопроекти
2011	30 %	20%	50%	-
2012	30%	20%	50%	-
2013	53%	13,5%	33,5%	33%
2014	65%	10%	25%	50%
2015	20%	55%	25%	-
2016	20%	55%	25%	-
2017	20%	55%	25%	-
2018	45%	30%	25%	-

- складено автором

Платниками податку є землевласники та Постійні землекористувачі, які володіють земельними ділянками на праві власності, постійного (безстрокового) користування, довічного успадкованого володіння. Об'єктом оподаткування є земельні ділянки (за винятком окремих категорій ділянок). Сума податку визначається виходячи з податкової бази та податкової ставки. Також слід зазначити, що плата за землю входить до складу податку на майно.

Наступний платіж - орендна плата за землю, яку сплачують усі землекористувачі за використання земель державної/комунальної власності та уклав договір оренди (неприбуткові організації; бюджетні організації; платники єдиного податку всіх груп. Слід уточнити, що при сплаті зазначеного податку пільги відсутні.

Податкова ставка за земельні ділянки визначається від нормативної грошової оцінки та дорівнює не більше 3% від їх нормативної грошової оцінки, для земель загального користування — не більше 1% від їх нормативної грошової оцінки, а для сільськогосподарських угідь — не менше 0,3% та не більше 1% від їх нормативної грошової оцінки, а для

лісових земель - не більше 0,1 відсотка від їх нормативної грошової оцінки [256].

При встановленні конкретного розміру податкових ставок допускається їх диференціація в залежності від категорій земель і (або) дозволеного використання земельної ділянки.

До інших доходів держави від використання природних ресурсів слід віднести: систему оподаткування сум реструктурованої заборгованості зі сплати платежів за використання інших природних активів, платежі за транзит різних видів нафтопродуктів через територію України [256].

Порядок розподілу доходів держави від використання природних ресурсів між різними рівнями бюджетної системи встановлюється бюджетним законодавством (табл. 3.5).

Як видно з аналізу даних таблиці 3.5, система державних доходів від використання природних ресурсів досить різноманітна. Однак детальний аналіз власне прямих доходів від використання природних ресурсів дає змогу стверджувати про низьку ефективність цієї системи.

Як обгрунтування наведемо дані про фактичні обсяги доходів від використання природних ресурсів, що надходять до бюджетної системи України [95; 179] (табл. 3.6).

Як видно з даних таблиці 3.6 частка доходів від використання природних ресурсів в загальних доходах зведеного бюджету вкрай незначна, хоча за підсумками порівняння даних 2017 і 2018 рр. можна помітити деяку тенденцію до зменшення цього показника. Слід зазначити, що висновок про існування тенденції до зменшення даної частки в загальній сумі доходів бюджету неправомірне за кількома підставами:

Таблиця 3.5

Порядок розподілу доходів держави від використання природних ресурсів у 2018 році

Вид доходу	Бюджети, в які зараховується дохід і нормативи зарахування
Платежі за користування надрами	
Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення	95 % рентної плати — до загального фонду державного бюджету; 5 % рентної плати — до спеціального фонду державного бюджету.
Рентна плата за користування надрами континентального шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони	100 % рентної плати — до загального фонду державного бюджету
Рентна плата за користування надрами для видобування нафти	95 % рентної плати — до загального фонду державного бюджету; 5 % рентної плати — до обласних та регіональних бюджетів (бюджет ОТГ, місцевий бюджет)
Рентна плата за користування надрами для видобування природного газу	100 % рентної плати — до загального фонду державного бюджету
Рентна плата за користування надрами для видобування газового конденсату	100 % рентної плати — до загального фонду державного бюджету
Рентна плата за користування надрами для видобування бурштину	70 % рентної плати — до загального фонду державного бюджету; 30 % рентної плати — до загального фонду місцевих бюджетів
Платежі за користування лісовими ресурсами	
Оподаткування рентною платою за спеціальне використання лісових ресурсів	37 % рентної плати — до загального фонду державного бюджету; 37 % рентної плати — до загального фонду місцевих бюджетів; 26 % рентної плати — до спеціального фонду державного бюджету.
Екологічний податок	
за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення, скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, розміщення протягом звітного кварталу відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах; за утворення радіоактивних відходів та тимчасове зберігання радіоактивних відходів наднормової особливими умовами ліцензії.	45 % — до загального фонду державного бюджету без цільового призначення; 55 % – спеціального фонду з певним цільовим призначенням місцевих бюджетів;
Платежі за користування земельними ресурсами	
земельний податок	100 % – до місцевих бюджетів, оскільки в повному обсязі зараховується до бюджетів сільських, селищних, міських рад та рад об’єднаних територіальних громад.
орендна плата за землю	100% – до місцевих бюджетів, оскільки в повному обсязі зараховується до бюджетів сільських, селищних, міських рад та рад об’єднаних територіальних громад
Орендна плата за оренду землі у держави/місцевої громади	орендний платіж йде 100 % до бюджету й розглядається як частина плати за землю (місцевий податок)
Платежі за користування водними ресурсами	
Рентна плата за спеціальне використання води	45 % рентної плати — до загального фонду державного бюджету; 10 % рентної плати — до спеціального фонду державного бюджету. 45 % рентної плати — до загального фонду місцевих бюджетів

- складено автором на основі [40; 256]

по-перше, внаслідок занадто малої кількості вихідних даних неприпустимо високі помилки як виявлення тренда, так і прогнозу тенденцій;

Таблиця 3.6

Виконання бюджету України 2017-2018 рр.

Показники	Зведений бюджет		
	Затверджено на 2018 р, тис. грн.	Виконано у 2018 р тис. грн.	Виконано у 2017 р. тис. грн.
Всього	1199592160,3	1184290765,3	1016969508,1
Податкові надходження від використання природних ресурсів			
Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів	1 072 217, 8	1 176 343, 4	942 808, 6
Рентна плата за спеціальне використання води	1 909 659, 4	1 776 457, 4	1 501 000, 2
Рентна плата за користування надрами	43 852 440,1	43 045 343, 6	44 978 652, 6
Плата за використання інших природних ресурсів	4 688 138,00	4 235 464,48	4 351 537,41
Місцеві податки			
Земельний податок з юридичних осіб	8 250 301,6	8 241 197,9	8 262 337,8
Земельний податок з фізичних осіб	1 544 795,7	1 629 423,7	1 387 380,4
Інші податки та збори			
Екологічний податок	4 972 401,9	4 921 503,6	4 698 438,4
Збір за забруднення навколишнього природного середовища	132,4	1 021,1	1 948,8
Неподаткові надходження			
Плата за встановлення земельного сервітуту	2 729,3	9 301,9	-
Надходження коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва	59 481,7	174 905,4	169 777,8
Збір за видачу спеціальних дозволів на користування надрами та кошти від продажу таких дозволів	600 000,0	798 790,3	2 019 529,3
Орендна плата за водні об'єкти (їх частини), що надаються в користування на умовах оренди Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, районними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, місцевими радами	8 975,0	11 490,8	10 018,3
Інші доходи від використання природних ресурсів			
Інші надходження до фондів охорони навколишнього природного середовища	4 639,9	9 217,1	7 659,5
Грошові стягнення за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності	50 622,9	123 334,3	11 401,0
Кошти за шкоду, що заподіяна на земельних ділянках державної та комунальної власності, які не надані у користування та не передані у власність, внаслідок їх самовільного зайняття, використання не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу; відшкодування збитків за погіршення якості ґрунтового покриву тощо та за неодержання доходів у зв'язку з тимчасовим невикористанням земельних ділянок	49 895,6	95 040,7	43 849,8
Кошти від продажу землі	1 475 324,6	1 487 662,1	1 332 207,1
Загальна сума доходів від використання природних ресурсів	68542345,3	67736487,0	69718540,1
Частка доходів від використання природних ресурсів в загальних доходах зведеного бюджету	5,7%	5,7%	6,8%

- за даними Міністерства фінансів України

по-друге, зміни, внесені до бюджетного законодавства в частині розподілу доходів між рівнями бюджетної системи в 2017-2018 рр., призведуть до істотної зміни існуючого тренда розглянутого показника.

Слід зазначити, що на сьогодні не існує жодних об'єктивних передумов до суттєвого збільшення частки доходів від використання природних ресурсів в загальних доходах зведеного бюджету. Застосування в якості бази аналізу зведеного бюджету дає змогу отримати середню оцінку в цілому по Україні. У зв'язку з цим є необхідним привести дані фактичної частки доходів від використання природних ресурсів в загальних доходах зведеного бюджету. Відповідні зведені показники за даними 2018 року приведені в таблиці 8. Граничні значення в зазначеній таблиці визначалися методом експертних оцінок. При цьому, немає жодних підстав вважати, що наведений в таблиці 3.7 розподіл з часом суттєво зміниться, адже є вірогідність в майбутньому зміщення регіонів до лівої частини зазначеної таблиці.

Таблиця 3.7

Зведені дані за часткою доходів від використання природних ресурсів в загальних доходах зведеного бюджету

Індикатор	Частка доходів від використання природних ресурсів в загальних доходах зведеного бюджету					
	Менше 1%	1% - 5%	5% -10%	10%-20%	20%-30%	30%-40%
Кількість регіонів	0	2	8	5	6	3
Частка доходів групи регіонів в загальних доходах	0,08%	7,04%	35,41%	21,34%	25,14%	10,99%

Спільний аналіз даних таблиць 3.6 і 3.7, доходи від використання природних ресурсів не мають суттєвого значення для місцевих

бюджетів. Однак це не свідчить про те, що самі природні ресурси не можуть розглядатися в якості важливого джерела доходів і соціально-економічного розвитку, має сенс говорити про підвищення значущості розглянутих доходів як джерела соціально-економічного розвитку територій. Звісно ж, що для реалізації цієї мети необхідно більш детально опрацювати:

- політику отримання доходів від використання природних ресурсів;

- умов отримання розглянутих доходів;

- політику розподілу доходів між бюджетами різних рівнів.

Відзначимо, що розробка пропозицій щодо політики розподілу доходів між різними рівнями бюджетної системи виходить за рамки завдань даної роботи, однак в даному аспекті доцільно поєднати дві економічно ефективні з точки зору управління природними ресурсами тенденції: укрупнення районів та створення об'єднаних територіальних громад і перерозподіл більшої частини доходів від використання природних ресурсів з державного на місцевий бюджет.

В рамках розробки більш ефективної політики отримання доходів від використання природних ресурсів доцільно насамперед зосередитися на підвищенні прибутковості використання природних ресурсів. На сучасному рівні управління природними ресурсами підвищення прибутковості може бути досягнуто, зокрема, за рахунок комплексного підходу до управління, при якому джерелом доходу є не окремі види природних ресурсів, а сукупність цих ресурсів, які зосереджені на окремій території і розглянуті з точки зору управління як єдине ціле.

Відносно зміни умов отримання доходів необхідно відзначити, що, на нашу думку, найбільш ефективним управління природними ресурсами буде в тому випадку, якщо суб'єктом управління буде регіон. При цьому частина доходів від використання природних ресурсів

об'єктивно буде надходити в розпорядження держави, а саме державного бюджету. В наведених умовах необхідно дотриматися стабільності розподілу доходів, тобто важливо знати чіткий розподіл доходів між бюджетами різних рівнів. Тільки в цьому випадку регіональні органи влади зможуть адекватно визначити не тільки перспективи соціально-економічного розвитку відповідної території, а й позиціонувати наявну у них сукупність природних ресурсів в якості фінансового джерела цього розвитку. Відзначимо, що в даний час умова стабільності дотримується не в повній мірі.

Повернемося до таблиці 3.5, яка була складена на підставі двох законодавчих актів: Бюджетного кодексу України [40], Податкового кодексу України, [256]. Перший із зазначених актів теоретично передбачає закріплення доходів між рівнями бюджетної системи на довгостроковій основі. Однак фактично термін закріплення визначається частотою внесення поправок до відповідних статей Бюджетного кодексу. Період дії Закону України «Про Державний бюджет на 2018 рік» встановлено як один рік, тому закріплений в ньому розподіл доходів не може навіть теоретично вважатися довгостроковим. Разом з тим з позицій, наведених в таблиці 3.5, встановлюються: пропорції розподілу доходів у вигляді разових і регулярних платежів за користування надрами; пропорції розподілу більшості доходів від використання земельних ресурсів.

Аналіз даних таблиці 3.6 показує, що відповідні статті доходів є найбільш значними в складі доходів від використання природних ресурсів. Разом з тим, відповідно до цих статей у регіонів немає впевненості в довго строковості їх розподілу між рівнями бюджетної системи. Зазначене, не тільки не дає змоги на регіональному рівні здійснювати адекватну оцінку перспектив соціально-економічного розвитку, а й суттєво знижує зацікавленість економічних суб'єктів

господарювання в ефективному управлінні відповідними природними ресурсами, особливо в довгостроковій перспективі.

Виходячи з вищенаведеного, є доцільним дослідити питання про ступінь адекватності існуючої в Україні системи державних доходів від використання природних ресурсів з аналогічними системами інших держав. Визначено, що у всіх економічно розвинених країнах існує досить диверсифікована система доходів від використання різних видів природних ресурсів. У зв'язку з цим було прийнято рішення в даному випадку зосередитися на аналізі світової практики найбільш уразливого платежу за користування природними ресурсами - екологічних платежів (платежів за негативний вплив на навколишнє середовище), при цьому в першу чергу розглянемо досвід країн Європи і США.

В екологічній політиці Німеччини пріоритетне становище займають державні інвестиції в екологічні заходи, які здійснюються шляхом надання субсидій суб'єктам економічної діяльності. Однак останнім часом цей шлях розглядається як малоефективний, оскільки кошти надаються на безоплатній основі. Крім того, така політика суперечить загальновизнаним принципам екологічної політики «забруднювач платить» і умов вільної конкуренції.

Екологічні збори в Німеччині можна розділити на кілька груп за ознаками їх статусу і подальшого цільового використання:

- екологічні податки (за рахунок отриманих коштів проводяться державні заходи щодо поліпшення навколишнього середовища); податок на захист навколишнього середовища (кошти використовуються для санації заподіяної шкоди природі, а також для субвенцій виробникам, які випускають більш екологічні товари та послуги);

- система зборів на підтримку якості довкілля (кошти розподіляються на управління природоохоронною діяльністю, а також йдуть на утримання спеціалізованих інспекцій);

- збори на продукти, товари (стягуються в тому випадку якщо відповідні товари забруднюють навколишнє середовище; збір представляє собою надбавку до ціни товару і в певній мірі стимулює виробництво екологічних видів сировини і продуктів).

Окрім наведеного, в Німеччині діє система купівлі-продажу квот, що дає змогу купувати право на фактичне або потенційне забруднення середовища, а також продавати це право іншим природокористувачам.

У США понад 20 років діє система внутрішньо регіональної торгівлі дозволами на викид забруднюючих речовин (надлишками скорочення викидів). Прийнятий підхід передбачає відмову від єдиних технічних вимог до джерел забруднення і допускає можливість вибору господарюючими суб'єктами різних засобів досягнення загального допустимого нормативу викиду за рахунок переходу на більш екологічний вид палива, заміни технологій, зміни профілю виробництва. При цьому передбачається досить жорсткі умови: компанія не встановлює власну очисну споруду, зобов'язана сплатити частину вартості такого обладнання, встановленого іншими компаніями певного регіону. За оцінками фахівців такий підхід дав змогу знизити обсяг викидів вуглецю в цілому по країні на 200 млн.т на рік.

У Великобританії успішно діє загальнодержавна система аукціонної торгівлі квотами за забруднення навколишнього середовища. Окреслене є єдиною в світі системою, яка функціонує на основі аукціону в масштабах всієї національної економіки.

Крім торгівлі квотами в цій країні існує сама розгалужена система екологічних платежів:

- податок на зміну клімату (стягується з організацій, що здійснюють промислове або комерційне використання різних видів енергії; кошти зараховуються до спеціального фонду і витрачаються на фінансування впровадження енергетично ефективних технологій);

- податок на захоронення відходів (мета податку - зменшення виробництва відходів, стимулювання їх переробки, а також заохочення більш екологічно чистих засобів їх поховання);

- податок на кар'єрні розробки (основне завдання податку - зниження споживання сировини і матеріалів, які добуваються відкритим способом і, відповідно, стимулювання застосування альтернативних матеріалів).

У Фінляндії, Нідерландах, Норвегії та Швеції стягуються податки на викиди вуглецю. У Фінляндії і в Нідерландах, кількість надходжень від цих податків є незначними в порівнянні з іншими енергетичними податками, і основним їх завданням є збільшення доходів на природоохоронні потреби. У Швеції вуглецевий податок є частиною системної реформи енергетичного оподаткування, частка цього податку значно вища, ніж, наприклад, в Фінляндії.

У Нідерландах і ряді інших країн стягуються платежі за забруднення поверхневих вод. У Фінляндії крім цього податку стягується податок на охорону водних ресурсів.

Крім наведеного в багатьох країнах Європи поширені податки (збори) за сільськогосподарські добрива, зазначені податки діють в Австрії, Бельгії (сірчані добрива); в Данії (пестициди); Фінляндії (фосфатні добрива, пестициди, азотні добрива); Швеція (пестициди).

Отже, аналіз існуючої системи платежів за користування природними ресурсами в Україні і сформованої системи аналогічних платежів за кордоном, дає змогу зробити наступні висновки.

1. В цілому система платежів за користування природними ресурсами в Україні, може бути визнана як задовільна. Досить докладно описані платежі за користування всіма елементами природних ресурсів. Діє механізм розподілу доходів, що надходять між різними рівнями бюджетної системи і позабюджетними державними установами.

Розпочато реалізацію ідеї підвищення відповідальності за понадлімітне споживання природних ресурсів або забруднення навколишнього середовища.

Разом з тим система платежів не позбавлена суттєвих недоліків. Перш за все - це низька ефективність розподілу доходів між рівнями бюджетної системи, розмитість управління цими коштами, відсутність можливості використання акумульованих коштів для вирішення завдань комплексного управління та розвитку природних ресурсів.

Ще одним суттєвим недоліком є номінальне існування і нерозвиненість системи платежів за забруднення навколишнього середовища. По-перше, плата стягується за обмежений вид негативного впливу. По-друге, в силу об'єктивних причин стягування навіть існуючої плати носить багато в чому декларативний характер і є предметом постійних судових спорів і розглядів.

До найважливіших недоліків слід віднести і відсутність системного підходу до встановлення відповідальності за нераціональне і неприпустиме використання природних ресурсів. Так, автоматичне підвищення плати за понадлімітне користування встановлено тільки відносно платежів за забруднення навколишнього середовища (проте в силу зазначених вище об'єктивних причин, ці платежі практично не можуть стягуватися).

Вище наведене показує необхідність доповнити існуючу в Україні систему оподаткування платежами, які пов'язаними з підвищенням ефективності та екологічності сільськогосподарського виробництва. Мова в першу чергу може йти про введення платежів за нераціональне користування добривами та іншими подібними засобами, які порушують екологічний баланс навколишнього середовища і знижують екологічну чистоту продукції, що виробляється (пестициди, гербіциди, окремі види кормових добавок для тварин). Введення подібних платежів, на нашу

думку, матиме подвійний ефект: з одного боку, держава отримає додаткове джерело доходів, цільове використання коштів якого для вирішення актуальних завдань і проблем аграрного сектора буде стимулом для підвищення ефективності функціонування цього сектора національної економіки; з іншого боку, виникнення додаткової статті витрат сільськогосподарських товаровиробників буде стимулювати їх впроваджувати ефективні методи організації і ведення господарства, застосовувати екологічно чисті технології, і в кінцевому підсумку сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції.

У зв'язку з цим дуже важливим є визначення розпорядника зазначеного виду доходів, а також визначення можливостей їх подальшого використання. Відзначимо, що в даний час доцільно передбачити цільове використання коштів, які одержані у вигляді платежів за застосування неекологічних технологій в сільському господарстві. Оскільки завдання підвищення екологічності та ефективності аграрного сектора в даний час є досить актуальним, цільове використання акумульованих коштів на практиці означатиме рішення завдання двома можливими шляхами:

- самим сільськогосподарським товаровиробником - добровільно, в рамках мінімізації додаткових витрат (у вигляді даних платежів);

- державою за сільськогосподарського товаровиробника - примусово, за рахунок його ж коштів, сплачених у вигляді розглянутих платежів.

При реалізації другого шляху сума обов'язкових платежів господарюючого суб'єкта не обов'язково має дорівнювати обсягам примусового фінансування державою заходів щодо підвищення екологізації його сільськогосподарської діяльності. Набагато ефективніше буде перерозподіляти одержані доходи на користь більш

ефективних господарюючих суб'єктів агропромислового комплекса, тим самим, стимулюючи їх до розширення масштабів своєї господарської діяльності. Запропонований підхід має сприяти поступовому припиненню діяльності неефективних аграрних структур з ринків сільськогосподарської продукції, заміщенню їх на ефективно функціонуючі сільськогосподарські товаровиробники та сприятиме підвищенню ефективності функціонування всього аграрного комплексу.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що найбільш ефективним одержувачем доходів у вигляді такої системи платежів є місцеві органи влади, оскільки цей рівень управління має найбільш повну інформацію про стан і особливості діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Однак в умовах сьогодення, пряме управління (розпорядження) коштами на місцевому рівні навряд буде ефективним, адже існує висока ймовірність нецільового використання коштів, що отримуються, особливо в умовах дефіциту державного бюджету; висока ймовірність неефективного цільового використання внаслідок корупції місцевої влади.

Вище наведене зумовлює необхідність контролю за цільовим і ефективним освоєнням коштів, що сприятиме забезпеченню ефективного управління розвитком агропромислового комплексу в рамках управління регіональними природними ресурсами. З цією метою доцільно акумулювати розглянуті доходи на рівні місцевих бюджетів, а потім розподіляти отримані кошти в рамках єдиної концепції розвитку регіональних природних ресурсів за цільовим призначенням. Відзначимо, що механізм акумуляції коштів і їх подальшого розподілу потребує більш ретельного опрацювання, яка виходить за рамки цього дослідження.

Наступним етапом буде необхідність звернути увагу на існуючий за кордоном досвід впровадження ринкових взаємовідносин у сфері

забруднення навколишнього середовища. Мова йде про внутрішні ринки квот на забруднення. Подібна практика має позитивні наслідки:

- у суб'єктів господарської діяльності з'являється додаткове джерело доходів (кошти від продажу не використаних ними лімітів забруднення на ринку квот), що, безсумнівно, буде стимулом для їх економічного розвитку;

- у суб'єктів господарської діяльності, де обсяги забруднення навколишнього середовища перевищують встановлені для них ліміти, з'явиться можливість законного продовження господарської діяльності без нанесення значної шкоди власному фінансовому стану та конкурентоспроможності своєї продукції.

Факт наявності платежів за забруднення навколишнього середовища і в рамках встановлених лімітів та за цими рамками, в силу дії об'єктивних економічних законів призведе до виникнення стійкої тенденції на зниження обсягів забруднення більшістю господарюючих суб'єктів. Звісно ж, що за рамками цієї тенденції залишаться тільки ті суб'єкти, у яких забруднення навколишнього середовища зумовлено обставинами, що склалися, до яких віднесено ненульова суспільна корисність виробленої продукції, відсутність екологічно чистих технологій (або їх занадто висока вартість) тощо. Зрештою, обсяг попиту, пропозиції на продаж або купівлю обсягів забруднення навколишнього середовища прийдуть в деякий рівноважний стан, що зумовлене встановленими державою квотами на забруднення. Слід зазначити, що зниження допустимого обсягу забруднення з боку держави (прогнозується не перевищувати викиди парникових газів до 2030 року 60% від рівня базового 1990 року), виведе розглянутий ринок зі стану рівноваги, однак через деякий час він знову повернеться в рівноважний стан, відповідно вже до нового обсягу забруднення.

Таким чином, використовуючи описаний ринковий механізм держава отримує ефективний спосіб поступового поліпшення стану навколишнього середовища, що не вимагає штучного втручання в господарські зв'язки економічних суб'єктів.

Відзначимо, що в даний час для реалізації розглянутого вище механізму ринкового перерозподілу квот існує досить суттєва перешкода, а саме:

- не прописані правила функціонування, моніторингу та контролю за належним функціонуванням системи торгівлі викидами в яких чітко мають бути прописані уповноважені органи, які здійснюють нормативне регулювання та відповідний контроль за реалізацією торгівлі викидами в Україні;

- не врегульовано питання цільового освоєння коштів від продажу квот на викиди;

- не забезпечено вільного доступу до інформації (щодо розроблення законодавства; про обсяг викидів; про розподіл та порядок видачі дозволів на викиди; про скорочення гранично допустимих розмірів викидів парникових газів на окремих підприємствах та в окремих секторах економіки).

Зазначене вказує на неможливість стягнення платежів за нанесену шкоду навколишньому середовищу навіть в тому вигляді, в якому вони вже існують в системі платежів за користування природними ресурсами, для застосування ринкового механізму перерозподілу (продаж або купівля) квот на забруднення такий стан справ взагалі неприпустимий.

Таким чином, державним органам влади перш за все необхідно визначитися з допустимими розмірами забруднення навколишнього середовища. Впровадження цього кроку ринкового механізму перерозподілу квот після визначення зазначених меж призведе до того, що частина господарюючих суб'єктів почне економити на забрудненні,

перетворюючи цю економію в нову статтю власних доходів. Надалі, коли ринок квот перший раз прийде в рівноважний стан, влада зможе поступово проводити політику зниження обсягів забруднення навколишнього середовища відповідно до розробленої ними політики розвитку природних ресурсів. Відзначимо, що описаний механізм потребує додаткового детального опрацювання, яка виходить за рамки даної роботи.

3.3. Аналіз інформаційного забезпечення державного регулювання процесів природокористування в Україні

Глобальне погіршення екологічної ситуації у світі обумовлює необхідність формування національної моделі ефективного природокористування на засадах поєднання високої продуктивності використання природних ресурсів та елементів довкілля в господарський системі з максимальним збереженням та збільшенням їх корисних властивостей і якостей. Важливим моментом при цьому виступає формалізація меж та обсягів використання природних ресурсів в системі суспільного відтворення, тобто формування системи показників, які дадуть змогу визначити рівень ефективності використання природно-ресурсного потенціалу та виявити резерви його раціоналізації, як умови забезпечення сталого розвитку України.

Аналіз реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та управління природними ресурсами України показує, що однією з основних причин її недостатньої ефективності є недосконаліть інформаційного забезпечення прийняття рішень, що обумовлює високий ступінь невизначеності зовнішнього середовища щодо природно-ресурсного

потенціалу. Цим обумовлена актуальність проведення аналізу основних проблемних питань щодо інформаційного забезпечення раціонального використання природно-ресурсного потенціалу України.

Проблеми ефективності використання інформаційного потенціалу вже давно розглядаються в працях вітчизняних вчених та вчених близького зарубіжжя, зокрема у роботах О. Балацького, Б. Буркинського, О. Веклич, Т. Галушкіної, Л. Гринів, А. Гусєва, Б. Данилишина, С. Дорогунцова, А. Жулавського, Л. Мельника, Є. Мішеніна, Н. Пахомової, О. Рюміної, Є. Хлобистова та ін.

В теорії існують різноманітні підходи щодо сутності природно-ресурсного потенціалу. Ми дотримуємось підходу до розуміння природно-ресурсного потенціалу як сукупності природних ресурсів і природних умов, які знаходяться у певних просторових межах та забезпечують задоволення суспільних потреб (економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних). [79; 93; 166; 301]

Інформаційне забезпечення раціонального використання природно-ресурсного потенціалу розглянуто як сукупність технологій, методів збирання та обробки інформації, що характеризують систему природних умов та ресурсів у певних просторових межах для їх наступної діагностики, аналізу і синтезу, а також оцінки наслідків прийняття різних варіантів рішень щодо впливу на цю систему в такий спосіб, що сприяє сталому економічному розвитку, гармонізації взаємодії суспільства і природного середовища, при якому останнє залишається стабільним або змінюється в заздалегідь передбаченому напрямі та масштабі.

Право на доступ до екологічної інформації є важливою складовою екологічних прав громадян, що гарантується Конституцією України (ст. 50), Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що

стосуються довкілля [201] та національним екологічним законодавством України. Разом із тим, інформація про природні умови та ресурси є невід'ємною частиною виробничої системи, що здійснює техногенний вплив на довкілля. У цьому контексті інтерес викликає дослідження регламентації інформаційного забезпечення організації спеціального та загального природокористування.

У сфері використання природно-ресурсного потенціалу інформаційне забезпечення має особливе значення. На його основі органи державної влади та місцевого самоврядування отримують дані про природні ресурси, їх кількісні та якісні характеристики, на основі яких приймають рішення про можливість надання природних ресурсів у спеціальне використання чи обмеження такого використання за екологічними чинниками, допустимі обсяги споживання природних сировинних ресурсів на тій чи іншій території, розподіл природних ресурсів між окремими природокористувачами, визначення природних об'єктів, на яких допускається загальне природокористування тощо.

Як функція державного управління у сфері спеціального природокористування інформаційне забезпечення здійснюється органами державного управління, на які покладено організацію збирання інформації про стан природних ресурсів, їх розподіл між природокористувачами, накопичення такої інформації в передбачений законодавством спосіб, оприлюднення та забезпечення вільного доступу до неї.

Джерелами інформації про стан природних ресурсів та природокористувачів є: кадастри природних ресурсів; реєстри природокористувачів; дані державного обліку та звітності; дані моніторингу довкілля; Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні, повідомлення (щорічні інформування) про стан навколишнього природного середовища, що

готують, обласні державні адміністрації; документація, що надається природокористувачем для отримання спеціального дозволу на використання природного ресурсу та інші джерела інформації.

Відносини інформаційного характеру, учасниками яких є відповідні державні органи, виникають також у процесі організації здійснення державної екологічної експертизи, прийняття рішень про надання природних ресурсів у спеціальне використання, організації публічних слухань проектів господарської діяльності, реалізація яких може неґативно позначитися на стані природних ресурсів, видачі різних довідок екологічного характеру в порядку, встановленому законодавством, у процесі здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства про охорону природних ресурсів, їх раціональне використання.

Інформаційне забезпечення раціонального використання природно-ресурсного потенціалу в системі державного управління має наступне призначення: *по-перше,* сприяння організації сталого використання природних ресурсів, яке не призводить до деґрадації природного середовища та його окремих елементів, надає можливість розвивати економіку, не зменшуючи її ресурсну базу; *по-друге,* створення умов для організації ефективного державного та громадського контролю за збереженням природних ресурсів, їх відтворенням і раціональним використанням. У першому випадку на основі обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних ресурсів за допомогою кадастрів природних ресурсів, інших систем обліку в цій сфері та даних моніторингу довкілля розробляються плани та програми з питань охорони довкілля, охорони та раціонального використання природних ресурсів, здійснюється розподіл природних ресурсів між природокористувачами. У другому – оцінюється стан довкілля, окремих природних ресурсів, на підставі проведеного аналізу виявляються слабкі

місця в організації природокористування та здійснюються заходи щодо їх усунення. Також отримана від природокористувачів інформація є основою для оцінки відповідності діяльності, пов’язаної з природокористуванням, вимогам охорони та раціонального використання природних ресурсів, прийняття на її основі рішень щодо усунення виявлених правопорушень, застосування до порушників відповідних санкцій.

В системі державного управління інформаційне забезпечення використання природно-ресурсного потенціалу здійснюється відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування (рис 3.3). Так, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державне агентство водних ресурсів України, Державне аганство лісових ресурсів України, реалізуючи свої повноваження з прийняття рішень про надання природних ресурсів у спеціальне використання, ведення природних кадастрів, моніторингу природних ресурсів, забезпечують накопичення та розповсюдження інформації про природокористувачів, про якісні та кількісні показники земель та інших природних ресурсів, а також про показники забрудненості ґрунтів, води, рослин тощо. Відповідне інформаційне забезпечення здійснює Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру у процесі проведення моніторингу родючості ґрунтів та агрохімічної паспортизації земель, державного контролю у сфері сільського господарства, садівництва, виноградарства, харчової та переробної промисловості. Велике значення для організації природокористування з урахуванням чинників, що можуть негативно впливати на стан природних ресурсів, мають повноваження Міністерства охорони здоров’я України щодо надання інформації про вплив біологічних, хімічних, фізичних та інших факторів на стан навколишнього природного середовища.

Різноманітність джерел екологічної інформації, напрямків її використання зумовила формування досить розгалуженої системи норм, що регулюють відносини у сфері інформаційного забезпечення. Ці норми можна поділити на два види – спеціальні та загальні.

Спеціальні – це норми, що вирішують специфічні питання надання інформації з природокористування, стану довкілля, природних ресурсів (норми Конституції України (ст. 50), Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст.ст. 25, 25-1)) [172; 201].

Окремими нормативно-правовими актами визначаються особливості надання певного роду інформації з охорони навколишнього природного середовища, стану природних ресурсів. Наприклад, згідно з Положенням про регіональні кадастри природних ресурсів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (від 28 грудня) 2001 р. № 1781, для забезпечення потреб центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, субєктів господарювання та громадян у наданні відомостей з регіонального кадастру створюється автоматизована система його ведення, яка базується на використанні геоінформаційних технологій [8]. Зауважимо, що регіональні кадастри ведуться за окремими видами природних ресурсів (земельні ресурси, водні ресурси; природні рослинні ресурси, ресурси тваринного світу; природні лікувальні ресурси; мінерально-сировинні ресурси; корисні копалини родовищ, проявів, а також корисні копалини техногенних родовищ).

Відповідні кадастри включають відомості та дані, що характеризують кількісний, якісний стан та економічну оцінку природних ресурсів, розподіл між користувачами, віднесення до груп, категорій захисності, місця розташування і правовий режим земельних ділянок, їх оцінку, класифікацію та іншу інформацію.,

Рис. 3.3. Система інформаційного забезпечення державного регулювання процесів природокористування в Україні (складено автором)

У Положенні про державну систему моніторингу довкілля (затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 391), установлено обов'язки суб'єктів моніторингу щодо поширення відповідної інформації, основні правила користування нею [264].

Щодо загальних норм інформаційного призначення, то вони визначають загальні умови та порядок надання інформації з різних питань суспільного життя, включаючи природокористування, охорону навколишнього природного середовища. Базові для цієї сфери норми містяться в Законах України «Про інформацію» (1992р.), «Про державну таємницю» (1994 р.), «Про звернення громадян» (1996 р.), «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.) та інших законодавчих актах. Вони, зокрема, установлюють загальні правові основи одержання, використання, розповсюдження та зберігання інформації, закріплюють право особи на інформацію в усіх сферах суспільного й державного життя України, а також систему інформації, її джерела, визначають статус учасників інформаційних відносин, реґулюють доступ до інформації та забезпечують її охорону, захищають особу та суспільство від неправдивої інформації тощо. Норми загального призначення є основою для формування спеціальних норм.

Різні міністерства і відомства ведуть власні спостереження і збирають відомості про стан водного та повітряного басейнів, підземних вод і ґрунтів та мінеральних ресурсів. Для ефективного управління необхідно мати чітке уявлення про те, яку саме інформацією мають ті чи інші відомства. Велика кількість джерел екологічних даних і одночасна недостатність інформації передбачає її ранжування.

Визначено необхідність дотримання підходу до формування системи інформаційного забезпечення раціонального використання природно-ресурсного потенціалу за такими групами даних (табл.3.8):

Таблиця 3.8

Оцінка джерел інформації державного регулювання процесів природокористування в Україні

Вид екологічної інформації	Джерела інформації	Власники інформації	Примітка
Характеристика природних ресурсів території			
1 Мінеральні, всього, у тому числі за видами: обсяг достовірних запасів ресурсу; обсяг видобутку ресурсу; втрати ресурсу	1. Баланс запасів корисних копалин 2. КОДЕКС УКРАЇНИ «Про надра» 3. Регіональні кадастри *Розділ "Мінерально-сировинні ресурси, корисні копалини родовищ, проявів, а також корисні копалини техногенних родовищ"*	Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України Державна комісія України по запасах корисних копалин Регіональні або територіальні підприємства, установи та організації відповідно до ЗУ «Про державну геологічну службу України» (Відомості Верховної Ради України, 1999, № 51, ст.456	Всі джерела є офіційними, достатніми і достовірними, але не завжди доступними, оскільки ці документи не публікуються.
2. Водні Обсяг достовірних запасів ресурсу; обсяг використання ресурсу; втрати ресурсу	1. Водний кодекс України, постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 815 "Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод"). 2. Державний водний кадастр 3. Регіональні кадастри *Розділ "Водні ресурси"* *Розділ "Природні лікувальні ресурси"*	Державне агентство водних ресурсів України Український гідрометеорологічний центр Державна екологічна інспекція Державна санітарно-епідеміологічна служба України (МОЗ) Державна екологічна інспекція	Всі джерела є офіційними, достатніми і достовірними, але не завжди доступними, оскільки ці документи не публікуються.

Продовження табл. 3.8

3. Земельні Обсяг достовірних запасів ресурсу; обсяг використання ресурсу; втрати ресурсу	1. Державний земельний кадастр ЗУ «Про Державний земельний кадастр» ((ВВР), 2012, № 8, ст.61) 2. ЗЕМЕЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (ВВР), 2002, № 3-4, ст.27 3. Регіональні кадастри *Розділ "Земельні ресурси"*	Державне агентство земельних ресурсів України Український гідрометеорологічний центр Державна екологічна інспекція Установи МОЗ здійснюють моніторинг стану ґрунтів на територіях їх можливого негативного впливу на здоров`я населення. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру здійснює спостереження за ґрунтами сільськогосподарського використання.	Всі джерела є офіційними, достатніми і достовірними, але не завжди доступними, оскільки ці документи не публікуються.
4. Лісові	1. Державний лісовий кадастр (*поновлюється 1 раз на вісім років*) 2. Лісовий кодекс (ВВР) 1994, № 17, ст.99 Регіональні кадастри *Розділ "Природні рослинні ресурси"*	Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України Держлісагентство	Всі джерела є офіційними, достатніми і достовірними, але не завжди доступними, оскільки ці документи не публікуються.
Аналіз та облік екологічної ситуації. Здійснюється на основі оцінки впливу всіх факторів (джерел екологічної небезпеки).			

Продовження табл. 3.8

1.1 Викиди шкідливих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря 1.2. Викиди шкідливих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення за видами економічної діяльності 1.3. Викиди шкідливих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення за регіонами	Статистична звітність	Державна служба статистики України	Всі джерела є офіційними, але можна виділити такі недоліки: - інформація, отримана одним відомством дуже часто не збігається з інформацією іншого відомства; - вимірювання проводяться не по всім забруднюючим речовинам; - більшість методів та методик збору інформації є застарілими; - дані не завжди доступні; - дані часто застарілі
2. Забруднення поверхневих і підземних вод 2.1. Скидання забруднених зворотних вод у природні поверхневі водні об’єкти 2.2. Забруднення підземних вод 2.3. Склад стічних вод по забруднюючим речовинам	Дані отримані в результаті державного моніторингу вод	Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, МОЗ України, Державне агентство водних ресурсів України, Український гідрометеорологічний центр, Державна служба статистики України	Всі джерела є офіційними, але можна виділити такі недоліки: - інформація, отримана одним відомством дуже часто не збігається з інформацією іншого відомства; - вимірювання проводяться не по всім забруднюючим речовинам;

Продовження табл. 3.8

			- більшість методів та методик збору інформації є застарілими; - дані не завжди доступні; - дані часто застарілі
3. Ґрунти 3.1. Вміст забруднювальних речовин, прояви ерозійних та інших екзогенних процесів, просторове забруднення земель об'єктами промислового й сільськогосподарського виробництва 3.2. Вміст та поширення природних і техногенних хімічних елементів та сполук 3.3. Вміст забруднювальних речовин, у тому числі радіонуклідів 3.4. Вміст пестицидів, важких металів, бактеріологічні, вірусологічні визначення, наявність яєць геогельмінтів	Дані отримані в результаті державного моніторингу ґрунтів	Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру Державна служба статистики України	Всі джерела є офіційними, але можна виділити такі недоліки: - інформація, отримана одним відомством дуже часто не збігається з інформацією іншого відомства; - вимірювання проводяться не по всім забруднюючим речовинам; - більшість методів та методик збору інформації є застарілими; - дані не завжди доступні; - дані часто застарілі

Продовження табл. 3.8

4. Антропогенний вплив на ліси 4.1. Загальна площа лісів, що усихають або знищюються під впливом несприятливих факторів (щорічно), у тому числі (га): а) від пожеж; б) від комах і хвороб; в) від промислових викидів; 4.2. Кількість оцінюваних повітряних забруднювачів, що припадає на одиницю площі лісових земель; 4.3. Частка лісових площ, що пошкоджена мисливськими або іншими тваринами, або через випас худоби 4.5. Площа знищених лісів	Дані отримані в результаті державного моніторингу ґрунтів лісового фонду, лісової рослинності, мисливської фауни.	Державна служба статистики України Том «про лісогосподарську діяльність» ВО *“Укрдержліспроект” є державним підприємством, яке забезпечує державні органи влади інформацією про сучасний стан лісів, лісові ресурси, якісні та кількісні зміни, що відбуваються в лісовому фонді, здійснює прогнозування цих змін, проводить визначення науково-обґрунтованих норм невиснажливого, раціонального, екологічно збалансованого лісокористування, розробляє комплекс заходів щодо відтворення, охорони і захисту лісів.* *ВО «Укрдержліспроект» реалізує три напрямки збору інформації про ліси:* *традиційне базове лісовпорядкування (господарське);* *безперервне лісовпорядкування (оперативне);* *національна інвентаризація лісів (вибіркова математико–статистична).*	Всі джерела є офіційними, але можна виділити такі недоліки: - інформація, отримана одним відомством дуже часто не збігається з інформацією іншого відомства; - вимірювання проводяться не по всім забруднюючим речовинам; - більшість методів та методик збору інформації є застарілими; - дані не завжди доступні; - дані часто застарілі

Продовження табл. 3.8

Радіаційне забруднення Шумовий вплив Біологічне забруднення Вплив електромагнітного поля та випромінення Відходи Обсяги утворення та поводження з відходами (небезпечних);	Дані отримані в результаті державного моніторингу Державний кадастр сховищ радіоактивних відходів - зведення систематизованих відомостей про об'єкти для зберігання чи захоронення радіоактивних відходів Державний класифікатор відходів - систематизований перелік кодів та назв відходів, призначений для використання в державній статистиці з метою надання різнобічної та обґрунтованої інформації про утворення, накопичення, оброблення (перероблення), знешкодження та видалення відходів	Державна служба України з надзвичайних ситуацій Головний центр спеціального контролю Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» від 30.03.1998 р. N 391 (*пункти 4, 8, 13*). Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України	Всі джерела є офіційними, але можна виділити такі недоліки: - інформація, отримана одним відомством дуже часто не збігається з інформацією іншого відомства; - вимірювання проводяться не по всім забруднюючим речовинам; - більшість методів та методик збору інформації є застарілими; - дані не завжди доступні; - дані часто застарілі
Соціальна оцінка території (вплив екологічних факторів на здоров'я населення)			
Захворюваність за класами хвороб; Захворюваність на злоякісні новоутворення; Кількість вперше визнаних інвалідами за класами хвороб; Епідеміологічна ситуація.	Данні моніторингу	Міністерство охорони здоров'я України Державна служба статистики України	Всі джерела є офіційними, доступними, але іноді є застарілими

** Примітка Державна цільова екологічна програма проведення моніторингу навколишнього природного середовища (постанова Кабінет Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1376*)

1. Характеристика природних ресурсів території

2. Аналіз та оцінка господарського освоєння та використання ресурсів території. Цей пункт базується на даних екологічного паспорту та аудиту. Відомості щодо промислових і сільськогосподарських об'єктів, що знаходяться на території (короткий опис технології, відомості про вироблену продукцію, кількість спожитої сировини, вміст екологічно небезпечних речовин, характеристика сировини).

3. Аналіз та облік екологічної ситуації. Здійснюється на основі оцінки впливу всіх факторів. В даному розділі особлива увага приділяється негативним впливам на навколишнє природне середовище. В результаті внесення у конкретну екологічну систему компонентів або структурних змін, що переривають кругообіг речовин, їх асиміляцію, потік енергії, дана система руйнується або знижується її продуктивність.

4. Соціальна оцінка території (вплив екологічних факторів довкілля на здоров'я населення

Таким чином, на основі проведеного аналізу визначено основні проблемні питання щодо інформаційного забезпечення раціонального використання природно-ресурсного потенціалу України:

1. Більша частина інформації не є доступною для користувачів.

Зокрема, Міністерство розвитку громад та територій України із запізненням публікує Національну доповідь про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні. Матеріали за 2009-2010 рр. були викладені на офіційному сайті у квітні-травні 2012 р. за 2008 рік матеріали взагалі відсутні.

2. Виявлено недостовірність і деяка викревленість інформації.

Дедалі частіше порушуються законодавчі гарантії про доступ до інформації, що міститься у висновках державних екологічних експертиз та у розділах з оцінки впливу на навколишнє природне середовище

інвестиційних проектів. Далеко не завжди громадяни можуть захистити своє право на екологічну інформацію в судах України.

3. Відсутність прогнозної інформації.

Як правило, практично не проводиться довгострокових прогнозів розвитку ситуації, що перешкоджає плануванню політики раціонального використання природно-ресурсного потенціалу.

4. Відсутність достатнього фінансування роботи з інформацією, починаючи збором і закінчуючи поданням.

5. В Україні систематично порушуються права громадян на участь у прийнятті рішень з питань довкілля.

З метою виключення зазначених недоліків інформаційна система державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, на нашу думку, має будуватися виходячи з таких базових принципів:

- принцип єдності: формування всього обсягу інформації має здійснюватися в рамках єдиної інформаційної системи і за єдиними вимогами;

- принцип внутрішньої цілісності: сформована інформаційна система не має містити внутрішніх протиріч, зокрема, не повинно бути взаємовиключної інформації;

- принцип оптимального обсягу: обсяг інформаційної системи має бути необхідним і достатнім для вирішення завдань державного регулювання природними активами;

- принцип необхідної і достатньої точності: точність сформованої інформації (включає частоту оновлення) має визначатися ефективним поєднанням вимог управління природними активами і витрат на отримання інформації.

Розглянемо яким чином, на нашу думку, має бути організована інформаційна система для державного регулювання природними активами.

Перш за все зазначимо, що в якості одиничного інформаційного об'єкта доцільно прийняти ділянку землі. Оскільки однією з невід'ємних ознак такого об'єкта буде його просторове розташування, в якості базового інформаційного рівня запропонованої системи є цілком природним вибрати географічну інформацію. Зазначений вибір дасть змогу вирішити одразу кілька актуальних для державного регулювання природними активами завдань:

- однозначно ідентифікувати конкретні ділянки землі і легко здійснити прив'язку інформаційної системи до місцевості;

- побачити взаємозв’язок між різними рівнями самої інформаційної системи;

- без додаткових витрат проводити обмін інформацією з системою кадастрів;

- проводити актуалізацію інформації і моніторинг стану природних активів із застосуванням автоматизованих технологій, таких, як GPS, аерофотозйомки і космічної фотозйомки, дистанційного зондування тощо;

- візуалізувати інформацію про поточний стан природних ресурсів, наприклад, шляхом створення різних тематичних карт.

Рішення останньої із зазначених завдань дасть змогу, на нашу думку, суттєво розширити коло можливих технологій і методів, які будуть використовуватись при управлінні природними активами – від традиційних експертних методів до сучасних автоматизованих методів, таких як системи штучного інтелекту, системи прийняття рішень, геоінформаційні системи.

Слід зупинитись детальніше на визначенні одиничного інформаційного об'єкта описаної системи. Як вже було зазначено вище, ним має бути окрема ділянка землі. Однак поділ поверхні землі на окремі об'єкти є, на наш погляд, завданням, що вимагає окремого рішення. Основну проблему в даному випадку, на нашу думку, запропоновано вирішити шляхом поділу географічної поверхні конкретної території на окремі інформаційні об'єкти з метою ефективного вибору визначальної ознаки. На наш погляд, в якості подібних ознак можуть бути обрані:

- правовий статус об'єкта (LS – legal status), наприклад, розподіл об'єктів за власниками;

- особливості природно-ресурсного комплексу (NRA – natural resource asset) об'єкта (наприклад, водний об'єкт, територія лісового фонду).

Обидві зазначені ознаки можна віднести до взаємодіючих (наприклад, у власності однієї особи може перебувати ділянка землі, яка одночасно містить ділянку лісового фонду, водний об'єкт і родовище корисних копалин; аналогічним чином, різні частини єдиного масиву, наприклад, територія може знаходитися у власності різних осіб).

Разом з тим, обидві ознаки представляються принципово важливими з точки зору управління природними активами: правовий статут об'єкта (розподіл прав власності на нього) багато в чому визначатиме можливості управління цим об'єктом; а особливо в рамках природно-економічного комплексу будуть обмежувати кількість допустимих управлінських рішень щодо об'єкта.

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо за доцільне визначати одиничний інформаційний об'єкт не за одним із зазначених ознак, а за їх поєднанням. Таким чином, географічна поверхня конкретної території

(S) в даній інформаційній системі теоретично буде визначатися таким чином:

$$S = \int_{LS} \int_{NRA} \Delta S \qquad (3.1)$$

Відзначимо, що оскільки одинична ділянка землі має кінцеві розміри, а його площа не прагне до нескінченно малої величини (як це необхідно при інтегруванні), практично географічна поверхня конкретної території для розглянутих нами цілей буде визначатися за формулою:

$$S = \sum_{LS} \sum_{NRA} S_i \qquad (3.2)$$

де -*Si* площа *i*-ї ділянки земної поверхні.

Слід особливо відзначити, що в даний час немає необхідності формувати інформаційний базис для забезпечення потреб системи управління природними ресурсами "з нуля". В даному випадку представляється доцільним скористатися вже наявними джерелами інформації, а саме даними державного земельного кадастру України (далі - ДЗК).

Слід зазначити, що інформації ДЗК, недостатньо для повного забезпечення системи управління ресурсними активами інформацією. У зв'язку з цим крім базового рівня інформації, формування якого можливо проводити на основі ДЗК, запропонована автором інформаційна система повинна містити кілька додаткових рівнів інформації:

- рівень інформації про природні ресурси;

- рівень антропогенної інформації;

- рівень правової інформації;

- рівень соціально-економічної інформації.

Розглянемо зазначені рівні докладніше.

Природно-ресурсний рівень має містити інформацію про всі можливі компонентах природно-економічного комплексу:

- інформацію про наявність / відсутність і характеристику грунтів;

- інформацію про наявність / відсутність і характеристику рослинності (включаючи, лісову);

- інформацію про наявність / відсутність і характеристику водних об'єктів;

- інформацію про наявність / відсутність і характеристику корисних копалин;

- середньостатистичні характеристики атмосферного повітря (середньомісячні, середньосезонні або середньорічні значення концентрацій забруднюючих речовин, шкідливих впливів; інші значущі показники).

Для полегшення взаємодії з існуючою системою кадастрів інформація цього рівня системи може бути організована в цілому аналогічно відповідним кадастрам.

Антропогенний рівень має містити інформацію про поточне використання окремого об'єкта в господарській діяльності людини. Звісно ж, що інформаційними підрівнями цього рівня повинні бути:

- інформація про наявність / відсутність і характеристика промислових об'єктів;

- інформація про наявність / відсутність і характеристика інших об'єктів антропогенного (неприродного) характеру (наприклад, житлових будинків і соціальної інфраструктури);

- інформація про наявність / відсутність і характеристика існуючого промислового або непромислового використання окремих компонентів природно-економічного комплексу даного об'єкта;

- інформація про наявність / відсутність і характеристика потенційних можливостей техногенного або антропогенного застосування об'єкта або окремих компонентів його природно-ресурсного комплексу.

Правовий рівень повинен містити інформацію про поточні правові режими об'єкта:

- інформацію про власника об'єкта або окремих компонентів його природно-економічного комплексу;

- інформацію про розподіл прав власності на об'єкт або його природно-економічний комплекс;

- інформацію про правовий статус об'єкта (наприклад, статус особливо охоронної території, статус пам'ятника культури, статус земель лісового фонду, статус земель сільськогосподарського призначення тощо);

- інформацію про існуючі сервітути щодо об'єкта;

- інформацію про обтяження щодо об'єкта;

- інформацію про поточних користувачів об'єкта або окремих компонентів його природно-економічного комплексу.

Слід зазначити, що всі перераховані вище рівні описаної інформаційної системи можна віднести до категорії об'єктивної інформації, яка існує (на етапі створення інформаційної системи) незалежно від особи, яка здійснює управління природними ресурсами. На відміну від цих рівнів дані соціально-економічного рівня будуть мати зовсім інший, суб'єктивний статус. До особливостей організації інформації на цьому рівні віднесено наступне:

- залежність даних не від об'єктивно існуючого положення, а від безпосередньо прийнятого рішення в частині управління природними активами;

- залежність набору даних від завдань, що вирішуються в рамках управління природними ресурсами та інших суб'єктивних факторів.

Необхідно зазначити також специфічне призначення інформації цього рівня – на її основі повинна визначатися економічна ефективність управління природними активами.

Таким чином, створення ефективної системи інформаційного забезпечення управління природними ресурсами потребує в подальшому вирішення завдань щодо оптимізації економіко-організаційних структур якісної обробки інформації.

Висновки до розділу 3

1. На основі проведеної оцінки отримано такі результати. По-перше, вартість природних ресурсів України орієнтовно становить 131,6 млрд дол. США, що дорівнює 0,2% вартості світових природних ресурсів, а площа території – 0,4% суходолу планети. По-друге, територіальна концентрація природних ресурсів дорівнює 218,0 тис дол. США на 1 кв.км, що в 1,9 разів нижче середньосвітового показника. По-третє, забезпеченість населення природними ресурсами становить 3140,9 дол. США на душу населення, що у 2,6 разів нижче середньосвітового показника. Визначено, що такі результати є наслідком недооцінення природних ресурсів України через низьку капіталізацію та ступень залучення до економічного обігу. Водночас це робить їх привабливими для інвестицій з позиції рівня їх окупності. Проте така ситуація негативно позначаються на фінансування інноваційного

розвитку та забезпеченні сталого природокористування в Україні. При цьому капіталізація природних ресурсів та підвищення ступеня залучення їх до економічного обігу обумовлює наступні переваги: по-перше, додаткові вливання грошових коштів в економіку країни без зростання рівня інфляції (в межах 131,6 млрд дол. США); по-друге, зростання рівня ВВП (близько 288 млрд грн.,); по-третє, збільшення податкових надходжень до бюджетної системи (близько 50 млрд грн); по-четверте, зростання рівня самої капіталізації та підвищення рівня оцінки природних ресурсів до середніх світових показників. Це забезпечить можливість повторного збільшення показників перших трьох пунктів.

Здійснені оцінка та аналіз показали суттєві регіональні розбіжності щодо забезпеченості природними ресурсами, їх вартістю (різниця між найбільш і найменш забезпеченими за природними ресурсами регіонами становить 10,6 разів). При цьому, максимальні розбіжності спостерігаються за мінеральними ресурсами, а мінімальні – за водними ресурсами. Враховуючи результати оцінки та аналізу, регіони України класифіковано за кількома критеріями. За вартістю природних ресурсів регіони України поділено на групи: з високою загальною вартістю природних ресурсів (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Київська області та м.Київ); з оцінкою вище середнього (АР Крим, Львівська, Харківська області); з оцінкою нижче середнього (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Чернігівська області); з низьким рівнем (Кіровоградська, Миколаївська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області). За загальноекономічною результативністю природокористування регіони поділено на групи: з високим показником (Київська область та м.Київ, Черкаська, Запорізька, Миколаївська, Харківська області); з показником

вище середнього (Одеська, Херсонська, Полтавська, Вінницька, Хмельницька області); з показником нижче середнього (Кіровоградська, Львівська, Сумська, Івано-Франківська, Дніпропетровська, Волинська, Тернопільська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська області); з низьким показником (Закарпатська, Чернівецька, Донецька, Луганська області). Визначено, що така градація регіонів обумовлена чинниками економічної географії, замкненістю та повнотою виробничих циклів, політичним і суспільним значенням, соціально-економічним і промисловим розвитком, ступенем господарського освоєння території, кліматичними умовами та структурою ґрунтів.

2. Проведений аналіз дав змогу уточнити вихідні положення щодо подальшого розвитку державного регулювання у сфері природокористування у відповідності до цілей та завдань сталого розвитку закріплених в Резолюції ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (2015 р.). Результати здійсненого аналізу та запропонованої класифікації регіонів України сприятимуть більш ефективній реалізації завдань державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, в першу чергу, за рахунок сталого розвитку адміністративно-територіальних одиниць зі значним природно-ресурсним потенціалом і відповідними виробничими комплексами, які мають важливе значення для забезпечення дохідної частини зведеного бюджету країни, зміцненні її економічного потенціалу. Така обставина визначає необхідність формування центрів зростання по всій території України, а також умов реалізації конкурентних переваг адміністративно-територіальних одиниць.

3. Проведено аналіз інформаційного забезпечення системи державного регулювання у сфері природокористування, як сукупності технологій, методів збирання та обробки інформації, які характеризують

систему природних умов та ресурсів у певних просторових межах для їх наступної діагностики, аналізу і синтезу, а також оцінки наслідків прийняття різних варіантів рішень щодо впливу на таку систему. Досліджено роль суб'єктів в системі державного регулювання інформаційного забезпечення у сфері природокористування, здійснено аналіз та систематизацію нормативних документів, що регламентують цей процес, на підставі чого визначено основні проблемні питання щодо інформаційного забезпечення державного регулювання у сфері природокористування в Україні, серед яких: недоступність більшої частини інформації для користувачів, оприлюднення інформації здійснюється із значною затримкою або взагалі відсутнє, чим порушуються права громадян на участь у прийнятті рішень з питань охорони навколишнього природного середовища; фрагментарний публічний доступ до інформації про програми, а особливо щодо їх виконання; викривлений характер надання інформації (у висновках державних екологічних експертиз та у розділах з оцінки впливу на навколишнє природне середовище інвестиційних проектів); відсутність прогнозної інформації; недостатнє фінансування процесів інформаційного забезпечення.

РОЗДІЛ 4
ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ НАПРЯМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

4.1. Напрями формування економіко-фінансових передумови державного регулювання процесів сталого природокористування

Україна є досить забезпеченою країною різноманітними природними ресурсами. Крім того, традиційно економіка України орієнтувалася на використання природно-ресурсного потенціалу. На цій підставі можна зробити висновок про те, що незалежно від того, яким чином визначаються стратегічні довгострокові і середньострокові завдання розвитку національної економіки, природні ресурси ще довго будуть відігравати важливу, якщо не визначальну роль у вирішенні цих завдань.

Основні напрямки довгострокової і середньострокової стратегії розвитку України в даний час визначені в наступних документах (табл. 4.1):

Аналіз цих документів дає змогу виділити кілька напрямів стратегічного розвитку України, які вже в найближчому майбутньому будуть значною мірою визначати роль природних ресурсів в соціально-економічному розвитку території України. Розглянемо ці напрямки та їх можливий вплив на використання природних ресурсів більш докладно.

В умовах глибокої інтеграції України у світову економіку як ніколи актуальною стає проблема забезпечення конкурентоспроможності держави на світових ринках. Без вирішення цієї проблеми Україна ризикує назавжди залишитися не тільки на периферії світового розвитку,

але й надовго зайняти місце сировинного придатка економічно розвинених країн.

Таблиця 4.1

Нормативне закріплення напрямів стратегічного розвитку України

Назва	Основні напрями реалізації
ЗАКОН УКРАЇНИ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 16, ст.70)	Ціль 2. Забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України Завданнями є: підготовка та впровадження Основних засад (стратегії) державної екологічної політики в збалансоване лісоуправління; упровадження інструментів сталого споживання і виробництва; вдосконалення системи кадастрів природних ресурсів, державної статистичної звітності з використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища; створення екологічно та економічно обґрунтованої системи платежів за спеціальне використання природних ресурсів, у тому числі природних ресурсів з асиміляційним потенціалом; зменшення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття, зокрема шляхом вдосконалення принципів формування екологічної мережі, її розширення і невиснажливого використання, а також збереження унікальних природних ландшафтів; збереження та відновлення чисельності видів природної флори та фауни, у тому числі мігруючих видів тварин, середовищ їх існування, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу та типових природних рослинних угруповань, що підлягають охороні; протидія незаконному обігу та торгівлі об’єктами дикої фауни і флори, у тому числі введення заборони використання диких тварин у цирках, а також у будь-якій іншій комерційній діяльності публічного характеру, крім стаціонарних зоопарків; збільшення та розширення територій природно-заповідного фонду (зокрема заповідних зон у національних природних парках та регіональних ландшафтних парках), створення на суходолі і в акваторії Чорного та Азовського морів і забезпечення збереження і функціонування репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об’єктів природно-заповідного фонду, у тому числі транскордонних та європейського і міжнародного значення; зменшення негативного впливу процесів урбанізації на навколишнє природне середовище, припинення руйнування навколишнього природного середовища у межах міст, зокрема, недопущення необґрунтованого знищення зелених насаджень у межах міст під час виконання будівельних чи інших робіт, незаконного відведення земельних ділянок, зайнятих зеленими насадженнями, під будівництво; забезпечення збереження, відновлення та збалансованого використання рослинного світу України; забезпечення сталого управління водними ресурсами за басейновим принципом; стимулювання впровадження систем екологічного управління на підприємствах одночасно з поліпшенням екологічних характеристик продукції, у тому числі на основі міжнародних систем сертифікації та маркування; наукові дослідження зони відчуження і зони безумовного (обов’язкового) відселення;

Продовження табл. 4.1

	запровадження в Україні системи зелених закупівель; забезпечення сталого використання та охорони земель, покращення стану уражених екосистем та сприяння досягненню нейтрального рівня деградації земель, підвищення рівня обізнаності населення, землевласників і землекористувачів щодо проблем деградації земель; перетворення сфери надрокористування в максимально прозору та інвестиційно привабливу галузь, що відповідає кращим міжнародним стандартам; стимулювання розвитку інфраструктури управління відходами; упровадження технологій електронного урядування в екологічній сфері; стимулювання оновлення зношених основних фондів промислової і транспортної інфраструктури та об'єктів житлово-комунального господарства шляхом прямих державних дотацій, здешевлення кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами. Ціль 3. Забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України Завданнями є: розвиток галузевих стратегій щодо: покращення якості повітря; покращення якості води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище. Повне поступове припинення скидання у водні об'єкти неочищених та недостатньо очищених стічних вод і забезпечення відповідності ступеня очищення стічних вод установленим нормативам та стандартам, а також запобігання забрудненню підземних вод; збереження озонового шару; запобігання зміні клімату та адаптація до неї; управління відходами та ресурсами, повернення у господарський обіг ресурсоцінних матеріалів; поступового обмеження використання окремих виробів з пластику у харчовій промисловості; забезпечення охорони та захисту природи; зменшення промислового забруднення та ризиків промислових аварій; збереження біорізноманіття та ландшафтів; контролю та запобігання біологічному забрудненню; поводження з небезпечними хімічними речовинами; забезпечення обов'язковості інтеграції екологічної складової до політик та/або програм загальнодержавного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку, створення податкового, кредитного та інвестиційного клімату для залучення коштів міжнародних донорів та приватного капіталу у природоохоронну діяльність; усунення прямої залежності економічного зростання від збільшення використання природних ресурсів і енергії та підвищення рівня забруднення навколишнього природного середовища; стимулювання впровадження суб'єктами господарювання більш екологічно чистого, ресурсоефективного виробництва та екологічних інновацій, зокрема екологічної модернізації промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку); упровадження в Україні сталого низьковуглецевого розвитку всіх

Продовження табл. 4.1

	галузей економіки; включення питань щодо цінності біорізноманіття в національні, місцеві, стратегічні, програмні документи та плани розвитку економіки та її галузей; упровадження систем екологічного управління, розвитку добровільної екологічної сертифікації, маркування продукції, екологічного аудиту.
Закон УКРАЇНИ Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 25, ст.195)	Мета - визначення правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць як складової частини загальної системи державного регулювання економічного і соціального розвитку держави. Законом встановлюється загальний порядок розроблення, затвердження та виконання зазначених прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, а також права та відповідальність учасників державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку.
ЗАКОН УКРАЇНИ Про місцеве самоврядування в Україні (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170)	Мета – визначення системи та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування.
КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ РОЗПОРЯДЖЕННЯ Про схвалення Стратегії забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом “єдине здоров’я” на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації від 27 листопада 2019 р. № 1416-р Київ	Метою Стратегії є поетапне створення єдиної системи біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом “єдине здоров’я”, виконання зобов’язань щодо охорони життя і здоров’я людей та тварин, запобігання поширенню на територію держави небезпечних інфекційних хвороб, вчасне реагування на спалахи інфекційних хвороб.
КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ РОЗПОРЯДЖЕННЯ Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність” від 18 серпня 2017 р. № 605-р Київ	Мета - створення конкурентного ринкового середовища та умов до системного розвитку ресурсної бази для атомної енергетики, модернізації генеруючих 7 потужностей та заміщення сировинної бази альтернативними видами палива, подальша розвідка та видобуток вуглеводнів, у тому числі й нетрадиційних, а також більш ефективне використання потенціалу в галузі відновлюваної енергії сприятимуть поступовому посиленню позиції України у раціональному виробництві енергії та ощадливому її споживанні.

Продовження табл. 4.1

Проект ЗАКОН УКРАЇНИ Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року	Стратегія спрямована на досягнення визначеної мети розвитку, а інструментом її впровадження є Національний план дій (дорожня карта) переходу України до сталого розвитку, який буде ухвалено після затвердження Стратегії. Стратегія встановлює цілісну систему стратегічних та операційних цілей переходу до інтегрованого економічного, соціального та екологічного розвитку країни до 2030 року. Вона також визначає інституційні засади впровадження Стратегії, напрями міжгалузевої та міжсекторальної взаємодії, основні рушійні сили та інструменти її реалізації.

- складено автором на основі інформації з офіційного сайту Верховної Ради України

Саме тому основним стратегічним вектором розвитку вже в середньостроковій перспективі є проголошена [170; 283] концепція підвищення національної конкурентоспроможності.

Одним з найважливіших напрямків вирішення зазначеної стратегічного завдання уряд виділяє диверсифікацію структури економіки. В рамках цього напряму вже в середньостроковій перспективі, тобто до 2025 року планується змістити пріоритети економічного розвитку від традиційних для економіки останніх років стратегічних сировинних галузей в бік галузей з високою часткою доданої вартості – обробних галузей, інфраструктури, інформаційних технологій тощо. При цьому в даному секторі національної економіки особливо виділяється досить вузький сегмент галузей, які характеризуються значним внеском людського капіталу в порівнянні з матеріальними елементами. Новий економічний вектор включає в себе професійну освіту, інформаційно-комунікаційні ринки, виробництво інновацій, а також інтелектуальні послуги (консультування, інформаційне посередництво, аналітика, маркетингові послуги).

Розвиток зазначеного сегменту національної економіки визначено як один із пріоритетних напрямків державної політики.

Диверсифікація національної економіки неминуче буде супроводжуватися зміною темпів економічного розвитку окремих галузей економіки. При цьому якщо у відношенні вищезазначених пріоритетних галузей слід очікувати безумовного збільшення темпів економічного зростання, то відносно галузей, які залишаються поза увагою стратегії розвитку національної економіки, зробити оптимістичний та однозначний прогноз складно. Темпи їх економічного розвитку можуть як залишатися на колишньому рівні, так і сповільнюватися. В першому наближенні темпи зміни пріоритетів економічного розвитку (і, як наслідок, перспективи зміни темпів економічного зростання) можна оцінити на підставі прогнозу соціально економічного розвитку країни, що міститься в проектах нормативно-правових актів [170; 263; 283] (табл. 4.2).

З наведеного в таблиці 4.2, можна зробити висновок, що суттєві трансформації прогнозуються в загальній структурі виробництва і зокрема у структурі промислового виробництва. Оскільки саме ці зміни швидше за все і нададуть визначальний вплив на трансформацію ролі природних ресурсів в економічному розвитку держави і її окремих регіонах, проаналізуємо їх докладніше.

Відносно загальної структури виробництва необхідно звернути увагу на динаміку розриву між виробництвом товарів (продукція добувних галузей, а також сільського господарства) і виробництвом послуг (новий економічний вектор). Якщо у 2018 році виробництво товарів оцінювалося на рівні 36,5% від виробництва послуг, то до 2022 року цю частку планується зменшити до 34,6%.

Подібне зміщення пріоритетів у бік виробництва послуг, на нашу думку, має спричинити суттєве зниження абсолютних показників обігу фінансових ресурсів в галузях матеріального виробництва та, як

наслідок, зниження економічної віддачі від цього сектора національної економіки.

Таблиця 4.2

Окремі показники прогнозу економічного і соціального розвитку (2020-2022рр.)

Показник	2018 р	2019 р	Прогноз		
			2020 р	2021 р	2022 р
Структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності,%: виробництво товарів	36,5	36,7	35,9	35,5	34,6
виробництво послуг	63,5	63,3	64,1	64,5	65,4
Структура промислового виробництва,%:					
частка добувних галузей	14,9	15,2	15	15,2	15,5
частка обробних галузей	52,4	65,3	50,6	51,2	53,5
постачання електроенергії, газу, пари	32,7	19,5	34,4	33,6	31
Іноземні інвестиції (прямі), млрд. дол. США	2,35	3,07	3,0	4,5	6,0
Експорт товарів, млрд. дол. США	47,3	64,1	60,1	64,0	69,2
Структура експорту,%:					
Сировина і матеріали	45,1	41,4	40,5	39,2	38,1
продукція машинобудування	9,3	14,9	15,1	16	18,3
продукція АПК	45,6	43,7	44,4	44,8	43,6

- складено автором за [263; 309]

Наведене підтверджується і позицією уряду, викладеної в Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року, а також Енергетічної стратегії України на період до 2035 року [170; 283]. В цих документах прямо вказано на те, що основні пріоритети в сфері структурної перебудови економіки полягають у створенні умов, що забезпечують, зокрема, перерозподіл капіталу з сировинного сектора в обробні галузі. Одночасно передбачається застосування комплексу заходів щодо зниження інвестиційної активності в сировинному секторі економіки і поступового переміщення інвестиційних пріоритетів в обробну галузь. В таких умовах забезпечувати економічний розвиток в сировинних та інших «непріоритетних» галузях стане можливим за

рахунок суттєвого підвищення ефективності виробництва і, зокрема, значного підвищення ефективності природокористування.

Не менш показовим є прогноз зміни структури промислового виробництва. Необхідно підтвердити, що частка добувних галузей у порівнянні з обробними має не змінну тенденцію та у 2022 році складе 15,5% (за прогнозом на 2022 рік) (табл. 4.2). Така тенденція підтверджує вже зазначений вектор державної політики на зниження ролі добувних галузей в національній економіці. Оскільки наведена тенденція повністю відповідає напряму диверсифікації національної економіки, у довгостроковій перспективі, тому можна очікувати подальшого планомірного зниження частки добувних галузей у структурі промислового виробництва країни. Неминучим наслідком цього має стати зміна структуру капіталу з добувного сектора промисловості в обробний сектор і галузі нового економічного вектора, а також зниження інвестиційної активності в добувних галузях.

Ще одним підтвердженням переорієнтації національної економіки можуть служити дані про зміну обсягів і структури експорту (табл. 4.2). Так, на тлі прогнозованого значного збільшення абсолютних показників експорту товарів (відносний приріст у 2022 році до 2018 року оцінюється в 45%) простежується зазначена тенденція зниження частки добувних галузей. В даному випадку зазначена тенденція не є знаковою, проте багато в чому пояснюється абсолютним домінуванням (за прогнозними оцінками) експорту сировини і матеріалів в 2018 р. (більше 90% загального експорту товарів). Проте, незважаючи на цей факт, прогнозоване у 2022 р. зростання експорту продукції машинобудування практично в 2 рази (в порівнянні з 2018 р.) є показовим і без сумніву підтверджує описану тенденцію.

Для більш об'єктивної оцінки впливу описаних змін в структурі національної економіки на сталий розвиток територій України і на роль

природних ресурсів в цьому розвитку проаналізуємо існуючу галузеву спеціалізацію регіонів на підставі даних Державної служби статистики України (табл. 4.3-4.4). Необхідність такого дослідження зумовлена об’єктивним фактом, що з часів адміністративно-планової моделі економіки регіони України зберегли досить вузьку галузеву спеціалізацію як промисловості, так і регіональної економіки в цілому.

Аналіз розподілу регіонів за часткою галузей, які безпосередньо залежать від природних ресурсів, в ВРП показав, що серед непромислових галузей економіки, що прямо залежать від природних ресурсів необхідно розглядати сільське господарство. Об'єднання в аналізі сільськогосподарської галузі економіки з галузями промисловості, які безпосередньо залежать від природних ресурсів, значно змінює загальну картину розподілу регіонів за ступенем залежності ВРП від природних ресурсів, що випливає з аналізу даних таблиць 4.3-4.4 та рис.4.1-4.3.

Таким чином, можна зробити висновок про збереження на сьогодні значної ролі сільського господарства в економіці України. Слід зазначити, що в документах [170; 283] прогнозується зниження до 2022 року щорічного приросту обсягів продукції сільського господарства практично в 2 рази (з оціночних 7,7% в 2021 році до 3,5% - 4% до 2022 року). На нашу думку, зазначена тенденція дещо передчасна і суттєво знижує рівень національної безпеки країни. Відзначимо, що дані, які представлені на рис. 8-10 недостатньо адекватно показують реальну ступінь залежності економіки регіонів від використання природних ресурсів, оскільки в показнику ВРП враховується продукція суспільно значущих галузей нематеріального виробництва, які повністю фінансуються за рахунок держави (житлово-комунальне господарство, охорона здоров'я).

Таблиця 4.3

Обсяги валового регіонального продукту України та регіонів у 2014 – 2018 рр.

Україна та її регіони	ВРП фактичних цінах, млн. грн.					ВРП у розрахунку на одну особу (грн.)					Питома вага регіону у обсязі ВРП, відсотків				
	2014 р	2015 р	2016 р	2017 р	2018 р	2014 р	2015 р	2016 р	2017 р	2018 р	2014 р	2015 р	2016 р	2017 р	2018 р
Україна	1586915	1988544	2385367	2983882	3560596	36904	46413	55899	70233	84235	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
АР Крим	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-		-	-
Вінницька область	43990	59871	74411	92427	111498	27249	37270	46615	58384	71104	2,8	3,0	3,1	3,1	3,1
Волинська область	24195	31688	35744	51972	60448	23218	30387	34310	49987	58297	1,5	1,6	1,5	1,7	1,7
Дніпропетровська область	176540	215206	244478	313830	369468	53749	65897	75396	97137	114784	11,1	10,8	10,2	10,5	10,3
Донецька область	119983	115012	137500	166404	192256	27771	26864	32318	39411	45959	7,6	5,8	5,8	5,6	5,4
Житомирська область	29815	38425	47919	61470	77110	23678	30698	38520	49737	62911	1,9	1,9	2,0	2,1	2,2
Закарпатська область	24120	28952	32390	43043	52445	19170	22989	25727	34202	41706	1,5	1,5	1,4	1,4	1,5
Запорізька область	65968	89061	104323	130377	147076	37251	50609	59729	75306	85784	4,2	4,5	4,4	4,4	4,1
Івано-Франківська область	37643	45854	51404	63850	78443	27232	33170	37220	46312	57033	2,4	2,3	2,2	2,1	2,2
Київська область	79561	104030	128638	157043	198160	46058	60109	74216	90027	112521	5,0	5,2	5,4	5,3	5,6
Кіровоградська область	28758	38447	46021	53031	64436	29223	39356	47469	55183	67763	1,8	1,9	1,9	1,8	1,8
Луганська область	31393	23849	31356	30285	35206	14079	10778	14251	13883	16301	2,0	1,2	1,3	1,0	1,0
Львівська область	72923	94690	114842	147404	177243	28731	37338	45319	58221	70173	4,6	4,8	4,8	4,9	5,0
Миколаївська область	35408	48195	57815	69371	79916	30357	41501	50091	60549	70336	2,2	2,4	2,5	2,3	2,2
Одеська область	74934	99761	119800	149530	173241	31268	41682	50159	62701	72738	4,7	5,0	5,0	5,0	4,9
Полтавська область	69831	95867	116272	150904	174147	48040	66390	81145	106248	123763	4,4	4,8	4,9	5,1	4,9
Рівненська область	28724	35252	39469	48836	56842	24762	30350	33958	42038	49044	1,8	1,8	1,7	1,6	1,6
Сумська область	30397	41567	46287	56530	68489	26943	37170	41741	51419	62955	1,9	2,1	1,9	1,9	1,9
Тернопільська область	21676	26656	31072	40747	49133	20228	24963	29247	38593	46833	1,4	1,3	1,3	1,4	1,4
Харківська область	96596	124843	154871	187454	233321	35328	45816	57150	69489	86904	6,1	6,3	6,5	6,3	6,6
Херсонська область	23250	32215	38743	47868	55161	21725	30246	36585	45532	52922	1,5	1,6	1,6	1,6	1,5
Хмельницька область	32162	41088	48859	63882	75646	24662	31660	37881	49916	59583	2,0	2,1	2,0	2,1	2,1
Черкаська область	38466	50843	59412	73176	93315	30628	40759	48025	59697	76904	2,4	2,6	2,5	2,5	2,6
Чернівецька область	15049	18506	21239	28591	33903	16552	20338	23365	31509	37441	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0
Чернігівська область	28156	36966	43362	56672	70624	26530	35196	41726	55198	69725	1,8	1,9	1,8	1,9	2,0
м. Київ	357377	451700	559140	699185	833069	124163	155904	191736	238622	283097	22,5	22,7	23,4	23,4	23,4
м. Севастополь	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-					

- обчислено автором за даними Державної служби статистики України

Механізми забезпечення діяльності таких галузей значно відрізняються від механізмів забезпечення діяльності та економічного розвитку інших галузей економіки. Тому для більш адекватної оцінки ролі природних ресурсів в економіці регіонів необхідно дослідити, яким чином розподіляються регіони за часткою, яку галузі, що залежать від природних ресурсів (включаючи сільське господарство), займають в «урізаному» ВРП (позначимо його ВРП*), з якого виключена нематеріальна продукція суспільно значущих галузей. Дані про те, яким чином змінюється частка сільського господарства та галузей промисловості в ВРП*, представлені на рис. 4.4.

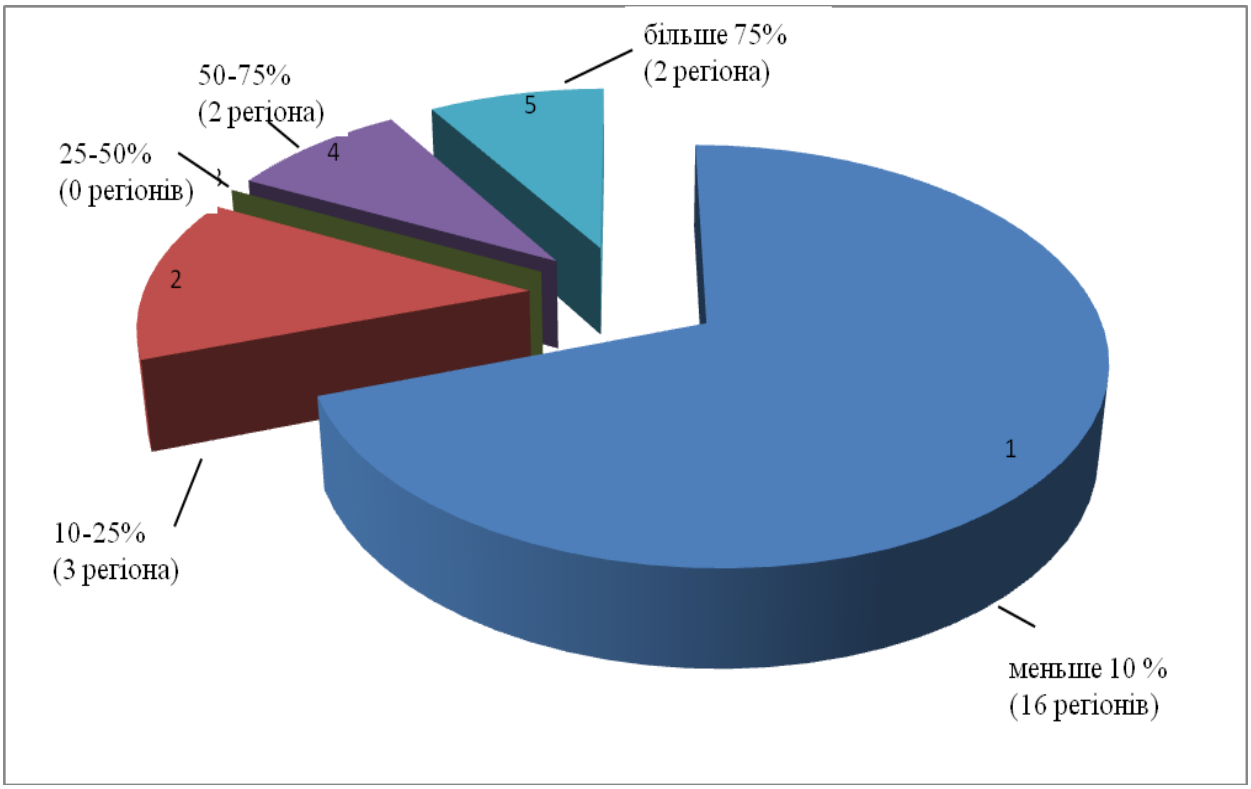

Рис. 4.1. Розподіл регіонів відповідно до частки галузей промисловості, які залежать від природних ресурсів, у валовому регіональному продукті (розроблено автором)

Таблиця 4.4

Обсяги ВРП за видами економічної діяльності у 2014 – 2018 рр.

Україна та її регіони	Частка регіону у загальному обсязі, % Сільське господарство					Частка регіону у загальному обсязі, % Добувна промисловість і розроблення кар'єрів					Сумарне значення частки галузей промисловості,	Сумарне значення частки галузей промисловості і с/г
	2014 р	2015 р	2016 р	2017 р	2018 р	2014 р	2015 р	2016 р	2017 р	2018 р		
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100	100
АР Крим	-	-	-	-	-	-	-	-		-	-	-
Вінницька область	7,7	7,3	8,3	8,1	8,4	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	2,6	42,4
Волинська область	2,6	2,5	2,4	2,7	2,5	0,1	0,1	0,1	0	1,1	1,4	14,1
Дніпропетровська область	5,6	6,4	5,8	5,9	5,6	43,1	36,9	32,6	34,8	31,8	179,2	208,5
Донецька область	4,3	2,9	2,8	3,0	2,5	14,0	13,7	12,4	13,9	15,8	69,8	85,3
Житомирська область	3,6	3,4	3,8	4,1	4,3	2,4	1,6	1,6	1,4	1,9	8,9	28,1
Закарпатська область	1,7	1,6	1,5	1,6	1,6	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,6	8,6
Запорізька область	3,7	4,3	4,0	3,9	3,0	1,9	1,7	1,4	1,5	1,3	7,8	26,7
Івано-Франківська область	2,4	2,3	2,1	2,4	2,2	3,3	3,1	2,6	2,2	2,9	14,1	25,5
Київська область	6,5	6,0	5,9	5,9	6,6	0,4	0,3	0,2	0,2	0,3	1,4	32,3
Кіровоградська область	4,5	4,9	5,1	4,4	4,9	1,1	1,8	1,7	1,7	1,7	8	31,8
Луганська область	2,0	1,7	2,0	1,8	1,9	3,0	3,7	2,8	0,7	0,4	10,6	20
Львівська область	3,5	3,5	3,4	3,7	3,6	2,5	2,1	4,8	4,8	4,3	18,5	36,2
Миколаївська область	3,6	3,8	4,0	3,7	3,5	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	1	19,6
Одеська область	4,3	4,5	5,0	5,0	4,6	0	0	0	0	0	0	23,4
Полтавська область	6,3	7,0	6,7	5,7	6,7	16,6	19,2	22,4	23,1	20,4	101,7	134,1
Рівненська область	2,8	2,7	2,6	2,8	2,7	0,7	0,5	0,4	0,4	0,4	2,4	16
Сумська область	4,2	4,3	4,3	4,3	4,6	2,3	2,8	1,7	1,1	1,5	9,4	31,1
Тернопільська область	3,5	3,4	3,2	3,7	3,5	0,2	0,3	0,2	0,2	0,3	1,2	18,5
Харківська область	6,1	6,1	6,2	5,6	5,4	4,9	9,0	12,5	11,7	14,3	52,4	81,8
Херсонська область	3,9	4,5	4,3	4,3	3,9	0	0,1	0,1	0	0,1	0,3	21,2
Хмельницька область	5,3	4,9	4,9	5,7	5,4	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	1,2	27,4
Черкаська область	6,0	6,1	5,8	5,3	6,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	1	30,3
Чернівецька область	1,8	1,7	1,6	1,8	1,7	0	0,1	0	0,1	0,1	0,3	8,9
Чернігівська область	4,1	4,2	4,3	4,6	4,8	2,1	1,8	1,2	0,9	1,2	7,2	29,2
м. Київ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
м. Севастополь	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		

- обчислено автором за даними Державної служби статистики України

Аналіз рис. 4.4 показує, що виключення продукції суспільно значущих галузей економіки значно змінює ступінь залежності регіональної економіки від використання природних ресурсів. Перш за все значно (більш ніж у 2,5 рази) збільшується кількість регіонів, для яких частка продукції ресурсозалежних галузей в ВРП* перевищує 50%, при цьому для трьох регіонів ця частка навіть перевищує 75% ВРП*. Для таких регіонів слід очікувати уповільнення темпів економічного розвитку внаслідок реалізації описаної стратегії розвитку національної економіки.

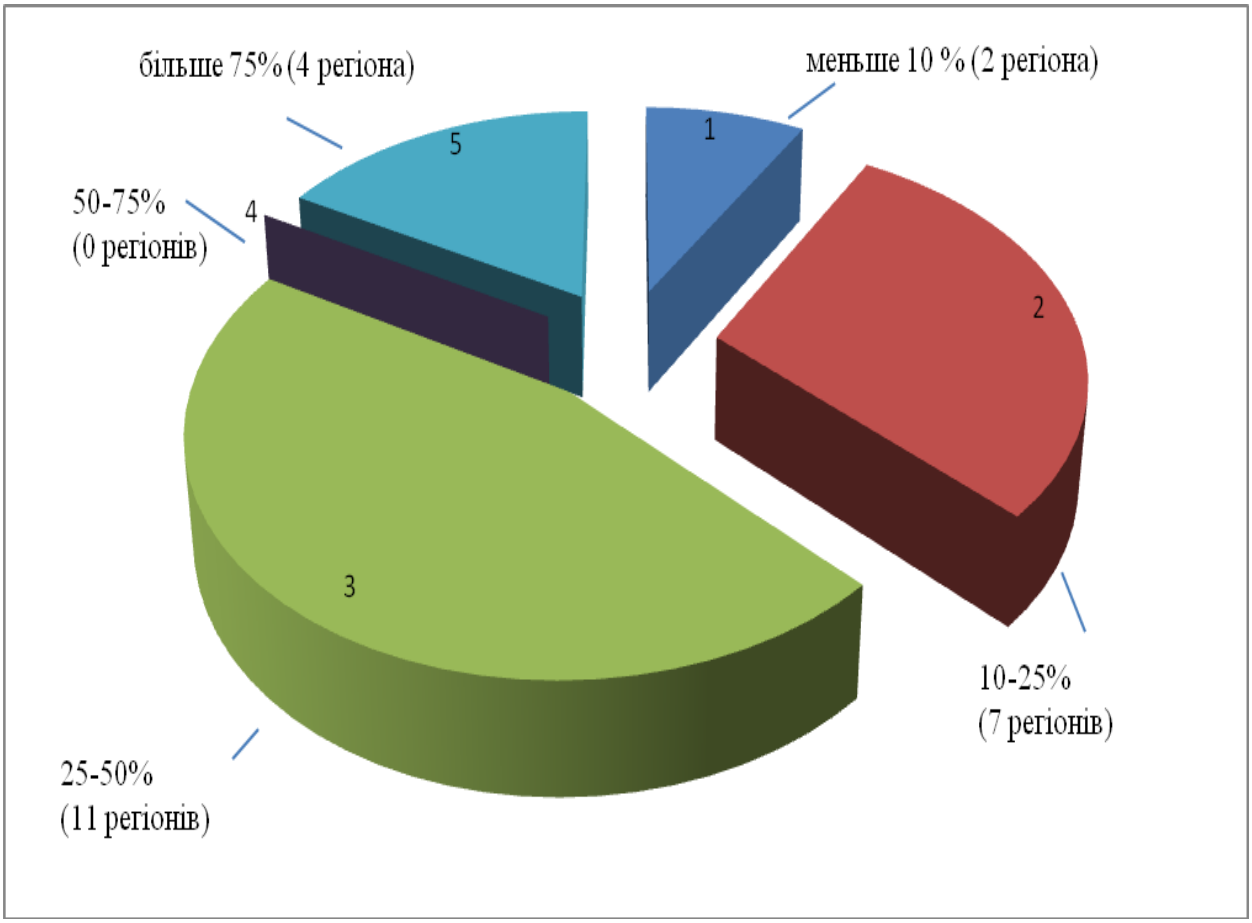

Рис. 4.2. Розподіл регіонів відповідно до частки галузей промисловості, які безпосередньо залежать від природних ресурсів, і сільського господарства у валовому регіональному продукті (розроблено автором)

На нашу думку, той факт, що сумарний ВРП розглянутих регіонів становить близько 30% від сумарного ВРП всіх регіонів України, цей факт значно знижує можливості забезпечення необхідних темпів економічного розвитку регіонів цієї групи за рахунок державних дотацій. Ситуація ускладнюється ще й тим, що урядом прийнято курс на підвищення бюджетної самостійності регіонів.

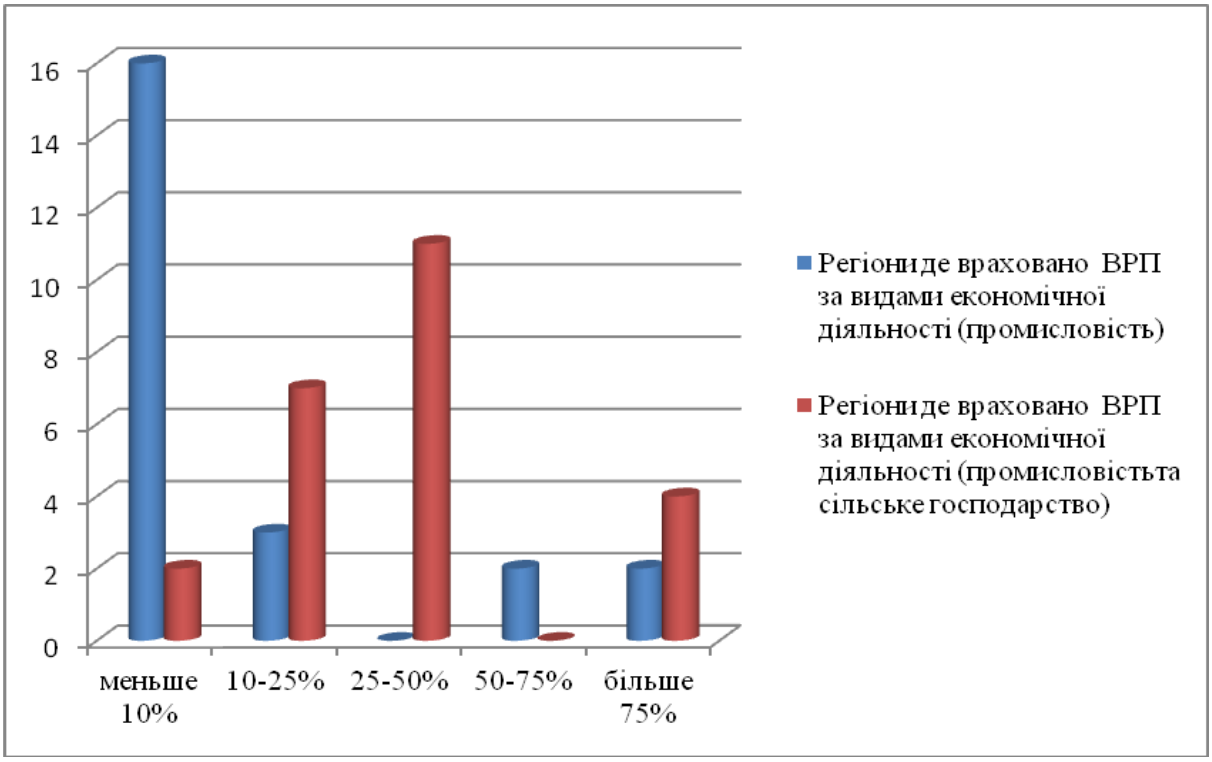

Рис. 4.3. Порівняльний аналіз розподілу регіонів за часткою галузей регіональної економіки, що прямо залежать від природних ресурсів, в ВРП з урахуванням і без урахування сільського господарства (розроблено автором)

Отже, очікувати збільшення темпів економічного розвитку слід у групі регіонів, для яких частка галузей, що залежать від використання природних ресурсів, в ВРП* не перевищує 25%. Відзначимо, що сумарний ВРП регіонів цієї групи становить трохи менше 31% сумарного ВРП всіх регіонів України.

Рис. 4.4. Порівняльний аналіз розподілу регіонів за часткою галузей регіональної економіки, що прямо залежать від природних ресурсів (включаючи сільське господарство), в ВРП з урахуванням і без урахування продукції суспільно значущих галузей (розроблено автором)

Найбільш репрезентативною є група регіонів, де частка даного сектора економіки в ВРП коливається від 25% до 50%. Якщо розглядати ВРП*, в цю групу будуть входити близько 64% всіх регіонів, на частку яких припадає близько 40% сумарного ВРП. На нашу думку, однозначно оцінювати перспективи подальшого економічного розвитку регіонів цієї групи дуже складно. Звісно, що динаміка темпів економічного розвитку багато в чому буде визначатися зусиллями місцевих органів влади щодо забезпечення регіонального сталого розвитку.

Оскільки для цілей нашого дослідження регіони поділено відповідно за часткою, яку в ВРП займають галузі, що залежать від використання природних ресурсів, тому можемо визначити, що далеко не в останню чергу зазначена динаміка буде обумовлюватись тим, наскільки місцеві органи влади зможуть оптимальне і раціональне використання наявних в їх розпорядженні природних ресурсів.

Таким чином, за співвідношенням ступеня впливу природних ресурсів на економіку регіонів усі регіони України можна розділити на тригрупи (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Розподіл регіонів за ступенем впливу природних ресурсів на регіональну економіку (на підставі даних рис. 4.4).

Індикатори	Ступінь залежності регіональної економіки від використання природних ресурсів		
	висока	середня	низька
Частка галузей, які безпосередньо залежать від використання природних ресурсів, у показнику ВРП (без урахування продукції суспільно значущих галузей, що фінансуються державою)	понад 50%	від 25% до 50%	менше 25%
Кількість регіонів в групі (відсоток від загальної кількості регіонів)	6 (26%)	15 (64%)	3 (10%)
Частка сумарного ВРП групи в сумарному ВРП всіх регіонів України	30,1%	39%	30,9%

- складено автором

З таблиці 4.5 видно, що незалежно від кількісного розподілу регіонів за групами, усі регіони розподіляються на приблизно однакові групи. При цьому частка сумарного ВРП регіонів, економічний розвиток яких буде визначатися ступенем оптимального та раціонального природокористування, коливається від 30,1% (оптимістичний сценарій)

до 69,9% (песимістичний сценарій). Таким чином, можна зробити висновок про те, що успішність реалізації певної стратегії сталого розвитку далеко не в останню чергу буде визначатися темпами і якістю трансформації існуючої системи управління природними ресурсами на регіональному рівні.

Важливим фактором трансформації ролі природних ресурсів у забезпеченні сталого регіонального розвитку є, на нашу думку, проведення децентралізації влади. Стратегічні завдання цього курсу в середньостроковій перспективі і напрями їх реалізації містяться в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [284], законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» [168], «Про місцеві державні адміністрації» [169]. На підставі аналізу цих документів основний стратегічний вектор розвитку міжбюджетних відносин можна визначити як підвищення бюджетної самостійності регіонів. Реалізація цієї стратегії передбачає, зокрема, суттєве підвищення ролі власних доходів (місцевий бюджет), а також конкурсний підхід до фінансування програм регіонального розвитку.

Перше з зазначених напрямів на практиці означає, що в середньостроковій перспективі передбачається підвищити рівень самофінансування регіонів. Дослідження показують, що за ступенем залежності від державного бюджету регіони можна розділити на дві приблизно рівні групи: для 56% від загальної кількості регіонів частка перерахувань з державного бюджету в загальному обсязі доходів обласного бюджету не перевищує 25%; для інших регіонів перерахування з державного бюджету мають важливе (а в більшості випадків - принципове) значення. При цьому на частку першої (незалежної) групи припадає 85,5% сумарної частки місцевих всіх

місцевих бюджетів і 49% від загального обсягу бюджетних перерахувань.

На підставі наведених даних можна зробити попередній висновок про те, що реалізація ідеї підвищення бюджетної самостійності регіонів має під собою реальне економічне обґрунтування. Проте такий висновок дещо спотворює реальну картину. Для доведення такого твердження проаналізуємо спільний розподіл регіонів як за ступенем залежності від перерахувань з державного бюджету, так і за ступенем залежності регіональної економіки від використання природних ресурсів. Відповідний розподіл представлено в таблиці 4.6

Таблиця 4.6

Розподіл регіонів за ступенем залежності обласного бюджету від перерахувань з державного бюджету і за часткою галузей регіональної економіки, що прямо залежать від природних ресурсів (включаючи сільське господарство), в ВРП з урахуванням і без урахування продукції суспільно значущих галузей

<table>
<tr><td colspan="2" rowspan="2">Індикатор</td><td colspan="6">Частка галузей регіональної економіки, що прямо залежать від природних ресурсів (включаючи сільське господарство), в ВРП</td></tr>
<tr><td colspan="2">Менше 25%</td><td colspan="2">25-50%</td><td colspan="2">Понад 50%</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Частка нарахувань з державного бюджету в доходах обласного бюджету</td><td rowspan="2">Менше 25%</td><td rowspan="2">I</td><td>7 (31,6 %)</td><td rowspan="2">II</td><td>9 (36,4%)</td><td rowspan="2">III</td><td>4 (16,5%)</td></tr>
<tr><td>6 (23,8%)</td><td>8 (33,6%)</td><td>6 (26,4%)</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Більше 25%</td><td rowspan="2">IV</td><td>2 (5,9%)</td><td rowspan="2">V</td><td>1 (5,1%)</td><td rowspan="2">VI</td><td>1 (4,5%)</td></tr>
<tr><td>1 (3,4)</td><td>2 (9,1%)</td><td>1 (3,7%)</td></tr>
</table>

В таблиці курсивом у чисельнику наведені дані про розподіл регіонів виходячи з повного ВРП, у знаменнику нижче - виходячи з ВРП, що не включає продукцію суспільно значущих галузей. У дужках наведені частки сумарного ВРП кожної групи в сумарному ВРП всіх регіонів.*

Проведемо аналіз перспектив економічного розвитку для кожного сегмента. Зазначемо, що найменший вплив політики підвищення бюджетної самостійності регіонів справлятиме на регіони сегмента I. Ця група має значний економічний потенціал (характеризується низьким ступенем дотаційності), при цьому існуючий потенціал слабо пов'язаний з галузями, які використовують природні ресурси. Можливе уповільнення темпів економічного зростання в таких галузях навряд чи буде впливати на темпи економічного зростання регіонів розглянутого сегмента.

Регіони, які віднесено до сегментів II-III, також мають значний економічний потенціал, проте галузі в основному орієнтовані на безпосереднє використання природних ресурсів, як видно в цих сегментах відіграють вже більш важливу, а в ряді випадків (окремі регіони сегмента III) - визначну роль. Зазначимо, що успіх економічного розвитку цієї групи регіонів безпосередньо залежатиме від ефективності використання природних ресурсів, адже в даній групі регіонів вже існує необхідна промислова і інфраструктурна база для їх використання.

Слід зазначити, що перспективи економічного розвитку для дотаційних регіонів, що входять в сегменти IV-VI, визначається інакше. Так, власний економічний потенціал цих регіонів відносно невеликий, тому внутрішні резерви для збільшення темпів економічного зростання практично повністю відсутні. На наш погляд, в даному випадку для регіонів, що входять в сегменти V-VI, навряд чи має сенс будувати політику регіонального розвитку на підвищенні економічного потенціалу галузей, що базуються на використанні природних ресурсів. Оскільки на сьогодні збільшення економічної віддачі від цих галузей немає, орієнтація на них в умовах скорочення темпів зростання в ресурсних галузях призведе до ще більшого ускладнення регіональної економічної кризи. Доведено, що основою побудови політики

регіонального розвитку в таких регіонах мають стати зусилля щодо залучення в регіон комерційних інвестицій або в пріоритетні галузі та інфраструктуру, або в які не використовуються в даний час природно-ресурсні резерви (наприклад, розвиток туризму та рекреації населення, а також розвідку нових родовищ корисних копалин).

Відзначимо, що якщо для регіонів сегментів V-VI зазначений шлях регіонального розвитку можна запропонувати як один з можливих, то для регіонів, що входять в сегмент IV він є єдино прийнятним. У зв'язку з цим слід зазначити, що в документах [170; 283] передбачено найбільш пріоритетною сферою інвестиційної політики є виробнича інфраструктура державного значення: магістральний транспорт, єдина енергетична система, мережі телекомунікацій.

Таким чином, всі регіони умовно можна розділити на три групи:

- регіони, які не потребують розвитку галузей, пов'язаних з використанням природних ресурсів – частка ВРП цих регіонів в сумарному ВРП всіх регіонів України становить 32,4%;

- регіони, економічний розвиток яких безпосередньо пов'язаний з використанням природних ресурсів – їх частка становить 53,1%;

- регіони, для яких використання природних ресурсів має відігравати роль додаткового джерела доходів регіонального бюджету – частка таких регіонів складає 14,5%.

Другий стратегічний напрям розвитку міжбюджетних відносин – розширення фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування; запровадження контролю та прозорості використання бюджетних фінансів органами місцевого самоврядування; підвищення рівня бюджетного рівноправності регіонів - може бути реалізована перш за все через конкурсний підхід до фінансування програм регіонального розвитку. Слід зазначити, що необхідність застосування такого підходу прямо вказана в програмних документах. У частині регіонального

сталого розвитку обґрунтованим є відхід від принципу вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, що формує додатковий стимул регіонального розвитку.

Необхідність здійснення заходів фінансової допомоги регіонам з коштів державного бюджету понад обов'язковий мінімум, зумовлена перш за все існуючими в даний час відмінностями в рівні соціально-економічного розвитку регіонів та їх бюджетної забезпеченості. Передбачається, що наведена фінансова допомога регіонам повинна виділятися виключно на конкурсних засадах при виконанні наступних умов: наявність в регіоні чіткої програми заходів, що дає змогу в доступній для огляду перспективі вивести його на бюджетну самодостатність; наявність індикаторів, за якими можна провести повну оцінку ефективності реалізації зазначеної вище програми. Зазначені регіональні програми є обов'язковою умовою отримання додаткової фінансової допомоги з державного бюджету та мають проходити публічну експертизу і захист перед спеціальною міжвідомчою комісією, що складається з представників відомств, відповідальних за формування соціально-економічної політики і за виділення коштів.

Таким чином, з метою отримання додаткової фінансової допомоги з державного бюджету постає залежність від чинників не економічного або політичного характеру (соціально-політичного значення території), а від рівня компетентності місцевих органів влади, ступеня обгрунтованості публічної політики, глибини і детальності опрацювання програм територіального розвитку. Доведено, що реалізація запропонованого напряму міжбюджетних відносин забезпечить потужний стимул до розвитку місцевої економіки, ключову роль в якому відіграє державне регулювання процесів забезпечення сталого природокористування.

4.2. Концептуальний підхід до формування регіональної стратегії сталого природокористування

Проблема забезпечення оптимального і раціонального використання природних ресурсів територій виступає однією з головних цілей державного регулювання. Розв'язання такої проблеми сприятиме забезпеченню сталого розвитку, зокрема підвищить конкурентоспроможність національної економіки, рівень та якість життя населення. У зв'язку з цим важливою є формування стратегії й тактики реалізації потенціалу адміністративно-територіальних одиниць, спрямованих на забезпечення соціальних, економічних та екологічних потреб населення.

Загальновідомо, що Україна за наявності значних природоресурсних об'єктів та основних виробничих засобів має низький рівень ВВП (22% ВВП Польщі). Маючи значний потенціал, українська економіка відзначається значним розвитком сільськогосподарського виробництва, видобувної і переробної промисловості. Сучасний етап розвитку економіки включає значні структурні зміни, які в свою чергу впливають на використання природних ресурсів, результатом чого виступає висока енергоємність ВВП (0,318 кг.н.е./1 дол. США при середньому світовому показнику 0,19). У США коефіцієнт повної енергоємності сфери послуг у 2 рази нижче, ніж машинобудування, в 2,7 рази – сільського господарства, в 4,3 рази – металургії і хімії, майже 20 разів - енергетики [149]. Це обумовлює необхідність зниження споживання ресурсів та наближення до середньосвітових показників. Актуальним при цьому є розроблення стратегії сталого природокористування. Така стратегія має передбачати план, програму із реалізації стратегічних цілей [264]. Вона включає комплекс принципів,

факторів, методів, заходів, що забезпечують зниження витрат сукупних природних ресурсів на одиницю валового продукту за умови забезпечення безпеки екосистем, регіону, людини. Її розробка стає основною умовою сталого та ефективного функціонування будь-якої економічної системи.

Для ухвалення стратегічного рішення у досліджуваній сфері прийнятним вбачається наступний алгоритм. В рамках першого етапу передбачається визначення потреб основних стейкхолдерів (територіальної громади, бізнес-структур, огранів влади) та формулювання головної мети сталого природокористування (на рівні регіону). Реалізація цього етапу цілком знаходиться під контролем обласної державної адміністації та обласної ради, які розробляють і затверджують програму сталого розвитку регіону. Практика державного управління останніх років показує, що зазначені документи розробляються в основному виходячи з міркувань кон'юнктурно-політичного характеру і носять декларативний характер.

Стратегічні завдання регіону щодо природних ресурсів і охорони навколишнього середовища в зазначених документах також носять характер загальної декларації основного напрямку (напрямків) природокористування і охорони навколишнього середовища. Разом з тим для конкретизації цільової функції управління природними ресурсами загальних фраз найчастіше буває недостатньо. Необхідним є конкретизація ролі, яка відводиться природно-ресурсним активам у забезпеченні поставлених завдань сталого розвитку регіону.

У зв’язку з цим доцільним є проведення додаткового коригування прийнятих стратегій сталого розвитку та програм соціально-економічного розвитку регіонів. Зазначене коригування може мати рамковий характер і буде ґрунтуватися на аналізі соціо-еколого-економічного становища регіону на момент проведення аналітичної

роботи. Наведемо приклади подібних рамкових коригувань: так економіка регіону знаходиться в стані кризи, при цьому суб'єкти господарювання практично не мають потенціалу для власного економічного розвитку, тому можна запропонувати в якості конкретної стратегії розвитку регіонів орієнтацію на максимізацію прибутку господарюючих суб'єктів – зростання цього важливого економічного показника пожвавить економічну активність, забезпечить потужне джерело фінансування розвитку регіону.

У випадку коли аналіз стану регіону показує, що темпи економічного зростання стримуються через недостатню потужність регіонального господарського комплексу, то конкретною стратегією розвитку може стати, зокрема, підвищення інвестиційної привабливості місцевої економіки. Для територій зі стабільною економікою, які мають значний економічний потенціал доцільно вибирати більш складні стратегії розвитку, наприклад, підвищення конкурентоспроможності територіальної економічної системи.

В рамках другого етапу передбачається конкретизація завдань для забезпечення реалізації стратегії сталого розвитку регіону та конкретизація функцій його природно-ресурсного комплексу. Основним змістом цього етапу є аналіз ролі і місця природоресурсних об’єктів в загальній системі регіонального розвитку. При цьому важливо визначити наскільки для реалізації стратегії сталого розвитку регіону необхідно використовувати саме природні ресурси. Методично вирішувати це завдання можна різними способами: із застосуванням методу експертних оцінок або складанням сценаріїв регіонального розвитку на основі динамічної моделі місцевої економіки.

Доцільним вбачається вибирати конкретний спосіб реалізації завдання виходячи з наявної інформації, ступеня диверсифікованості місцевої економіки, особливостей територіального господарського

комплексу, а також інших чинників. При цьому необхідно враховувати, що відповідно до загальних правил кібернетики – рівень витрат ресурсів для вирішення будь-якого завдання управління збільшується із підвищенням складності самого об'єкта управління. У зв'язку з цим для територій зі слабо диверсифікованою економікою, що має невеликі масштаби, необхідно скласти більш точне уявлення про роль природних ресурсів в забезпеченні сталого розвитку. Для територій зі складною, сильно диверсифікованою масштабною економікою в даному випадку можливим є обмежитися рамковим рішенням такого завдання.

Визначення ролі природних ресурсів у забезпеченні сталого розвитку території має важливе значення, оскільки чим вищою є значущості цього фактора, тим менш маневреними є органи влади щодо регулювання процесів природокористування. Наприклад, чим більшу частку в структурі економіки займають галузі, не пов'язані з природними ресурсами, тим більше можливостей мають органи влади для перенесення пріоритетів розвитку на незалежні галузі і скорочення обсягів споживання окремих елементів природокористування.

В рамках третього етапу визначаються ключові чинники на які необхідно впливати. Змістом цього етапу є визначення системи соціо-еколого-економічних показників, пов'язаних з природокористуванням, вплив на які дасть змогу досягти встановлених цілей і завдань. Перелік цих показників може бути досить широким: від показників рентабельності ресурсу до більш загальних показників (загального екологічного клімату території тощо). До них можна включати також показники, які прямо не пов'язані з природними ресурсами (ВРП, рентабельність за галузями місцевого економіки, дохід на душу населення тощо). Проте при виборі таких показників необхідно дотримуватися наступної умови: обраний показник має прямо (або опосередковано) впливати на природоресурсні об’єкти. Наприклад,

перед адміністративно-територіальною одиницею ставиться завдання скорочення обсягів використання лісових ресурсів. У цьому випадку в якості одного з показників доцільно вибрати рентабельність лісових ресурсів. Перевага такого вибору обумовлена тим, що такий показник безпосередньо пов'язаний з необхідним ресурсом, а тому можна очікувати прямий вплив на сам ресурс. Дійсно, якщо органами влади буде прийняте рішення про підвищення ставки ренти за спеціальне використання лісових ресурсів або інше рішення, яке збільшить витрати (або знизить доходи) суб'єктів господарювання, діяльность яких безпосередньо пов'язана з лісовими ресурсами, тоді це буде сприяти зменшенню економічної активності у цій сфері і відтоку капіталу з неї, що призведе до скорочення обсягів споживання лісових ресурсів. Або, якщо перед адміністративно-територіальною одиницею ставиться завдання поліпшення екологічного стану. У такому разі показником може бути рівень життя населення. Оцінка стадії економічного зростання, на якій перебуває адміністративно-територіальна одиниця, з достатньою точністю може бути використана для оцінки рівня життя на відповідній території, а також для оцінки перспективи зниження темпів деградації навколишнього природного середовища. Таким чином, управлінські рішення органів влади, які спрямовані на підвищення цього показника, у підсумку, призведуть до зменшення ступеня деградації навколишнього природного середовища і поліпшення екологічного стану території.

В рамках четвертого етапу здійснюється вибір індикаторів системи оцінки та моніторингу реалізації поставлених цілей і завдань, а також аналіз альтернатив використання природоресурсних об’єктів території. Змістом цього етапу є визначенні системи показників, за якими в процесі ухвалення управлінського рішення будуть оцінюватися можливі наслідки його реалізації, а потім проводитися остаточний контроль

результатів. При цьому можна виділити кількісні (абсолютні), якісні (відносні) цільові, а також комплексні цільові індикатори.

Щодо кількісних (абсолютних) цільових індикаторів, то вони орієнтовані на досягнення економічних показників абсолютного типу (зокрема, необхідного рівня доходів). Одним з таких цільових індикаторів є максимізація бюджетних надходжень. В залежності від рівня формування бюджетів можна виділити дві модифікації такого цільового індикатора: максимізація доходів за державним та місцевими бюджетами. Будь-яка з перерахованих вище функцій формується за єдиними принципами, мають аналогічні особливості та обмеження застосування. Єдина відмінність між ними полягає в тому, який саме рівень бюджетної системи розглядається в цільовому індикаторі в якості базового.

Такий цільовий індикатор забезпечення сталого природокористування, як максимізація доходів місцевого бюджету можна вважати елементарною та моно-функцією (тобто індикатор, система цілей якого містить одну мету), тому буде розглянуто тільки питання про найбільш ефективне її досягнення.

Аналіз такого цільового індикатора дає змогу зробити наступний важливий висновок, який визначає межі її застосування: оскільки на сучасному етапі розвитку теорії державного впливу на соціально-економічні процеси рівень доходів державних інституцій не розглядається як кінцева мета управління, а має прикладне значення, то і зазначений цільовий індикатор не виступає як самостійна мета регулювання процесів сталого природокористування. Межі застосування такого цільового індикатора зводяться до забезпечення більш глобальних завдань державного регулювання, а саме: підтримка заданого обсягу фінансування державних витрат (програм розвитку); забезпечення заданого рівня фінансової спроможності адміністративно-територіальної

одиниці; забезпечення необхідних/оптимальних обсягів державних інвестицій в систему економіку.

Система економічних індикаторів досягнення цього цільового індикатора знаходиться у сфері бюджетних відносин і може бути представлена наступним набором показників: сумарний обсяг податкових надходжень у сфері природокористування (податкові платежі, що контролюються державою; податкові платежі, що контролюються органами місцевого самоврядування; платежі і збори які контролюються органами місцевого самоврядування); сумарний обсяг неподаткових надходжень у сфері природокористування (обов'язкові платежі в місцевий бюджет при використанні різних елементів природокористування; надходження у вигляді пені та штрафів у зв'язку з порушенням законодавства в сфері використання природних ресурсів).

Ще одним з таких цільових індикаторів є підвищення доходів бізнес-структур. Такий цільовий індикатор може бути інтерпретований як макроекономічна та є розширенням на ринковий сектор національної економіки, тобто додаються комерційні структури. При цьому, система економічних показників для цілей аналізу та моніторингу реалізації цільового індикатора має такий розгорнутий вигляд (рис. 4.5).

Формування системи заходів реалізації зазначеного цільового індикатора потребує не лише вирішення завдання підвищення сумарного показника відповідної системи індикаторів, але також оптимізаційне завдання щодо одночасного підвищення сумарного значення обраної категорії показників (категорій I, II – при виборі системи цілей підвищення доходів бізнес-структур і зведеного бюджету країни з пріоритетом бізнес-структур та категорії III – при виборі системи цілей підвищення доходів бізнес-структур і зведеного бюджету країни з пріоритетом останнього).

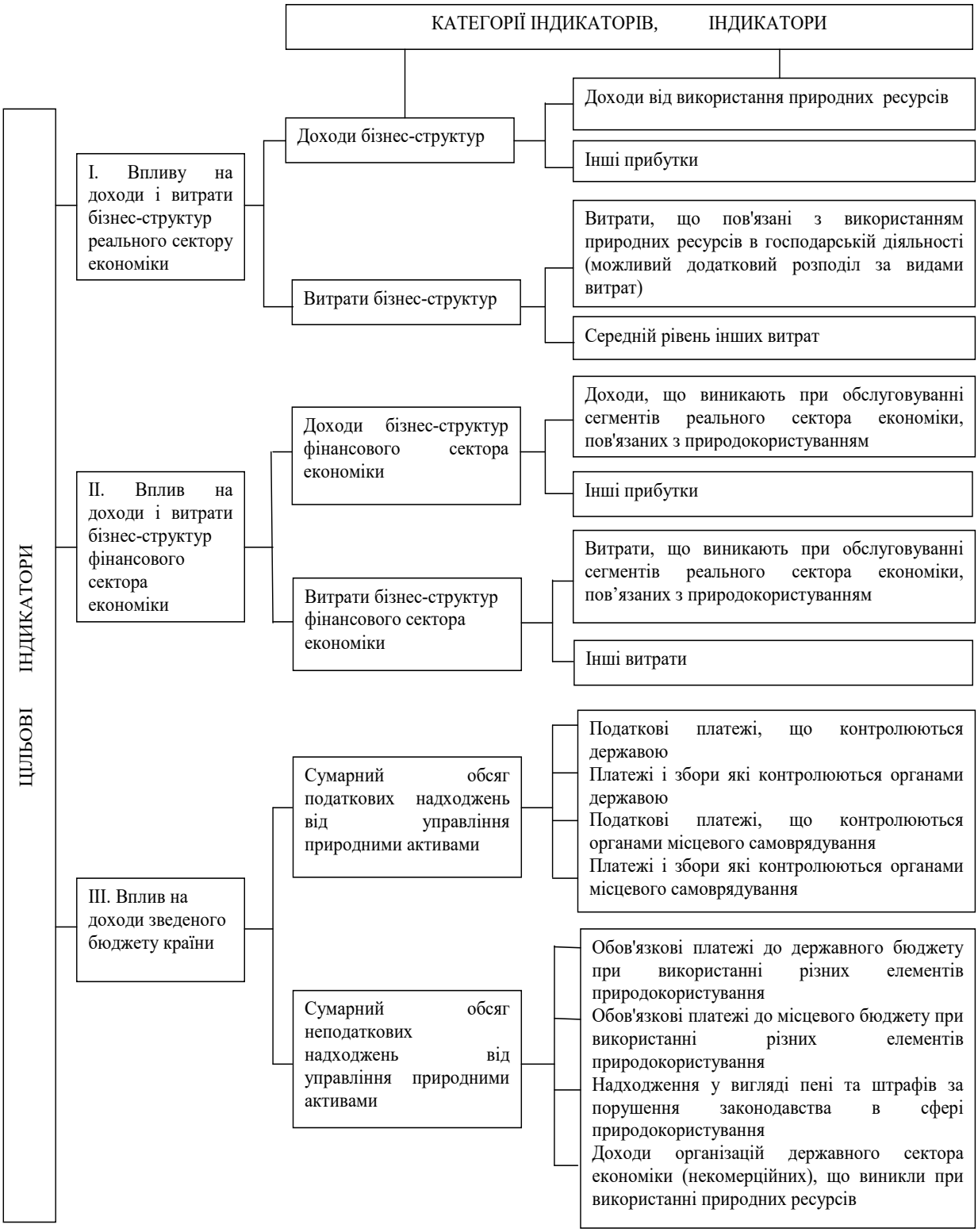

Рис. 4.5. Показники для аналізу та моніторингу підвищення доходів бізнес-структур і зведеного бюджету країни (розроблено автором)

Щодо якісних (відносних) цільових індикаторів, то вони орієнтовані на забезпечення певних співвідношень кількісних індикаторів (певного рівня рентабельності). На противагу розглянутій категорії кількісних індикаторів відносні в якості орієнтирів містять співвідношення абсолютних показників. Відносні індикатори застосовуються для реалізації завдань, пов’язаних з оцінкою якості. До ключових якісних індикаторів віднесено: оптимізація рентабельності природокористування; оптимізація рентабельності ресурсів в процесі природокористування.

Щодо комплексних цільових індикаторів, то вони орієнтовані на відповідні комплексні показники, які відзначаються складною структурою (зокрема, необхідний рівень конкурентоспроможності). Категорія комплексних цільових індикаторів орієнтована на комплексні економічні і соціально-економічні показники розвитку місцевої економіки. У зв'язку з цим системи цілей таких індикаторів являють собою складне поєднання якісних та кількісних цілей з можливістю додавання соціальних та екологічних цілей.

Розглянемо такий комплексний цільовий індикатор, як підвищення конкурентоспроможності місцевої економіки. Перш за все, необхідно уточнити саму сутність конкурентоспроможністю місцевої економіки. При цьому необхідно враховувати, що серед наукової громадськості немає єдиності щодо визначення категорії «конкурентоспроможність». А поняття «місцева економіка» розглядається в широкому та вузькому значенні.

Почнемо з другого аспекту. Місцеву економіку можна уявити як сукупність функціонуючих на певній території суб'єктів господарської діяльності. В цьому контексті місцева економіка виступає сукупністю певних суб'єктів. При цьому індикатори її стану визначаються за правилами мікроекономіки. Відповідними індикаторами виступають,

зокрема: середній рівень фінансової стійкості, обсяги товарообігу; рівень рентабельності (середній показник економічного прибутку, показники галузевої рентабельності).

При розгляді сукупності суб'єктів господарювання разом з державою (як суб’єкта ринкових відносин) у складі місцевої економіки, тоді кількість індикаторів розширюється та додаються макроекономічні показники (рівень доходів/витрат зведеного бюджету, рівень дотаційності території тощо). Обидва ці варіанти (без та з врахуванням держави) належать до категорії місцевої економіки у вузькому розумінні.

Не зважаючи на те, чи охоплює перелік розглянутих суб'єктів макрорівень чи ні, місцева економіка трактується як сукупність суб'єктів господарської діяльності. Окремі розбіжності між видами стосуються лише набору індикаторів стану місцевої економіки і не стосуються проблем економічних відносин.

Місцева економіка в широкому розумінні являє сукупність соціально-економічних відносин, що виникають на певній території і забезпечують суспільні потреби. Окрім вищерозглянутих суб'єктів господарювання до місцевої економіки в широкому розумінні входіть: сформовані зв'язки між місцевою економікою у вузькому розумінні та суспільством; правила економічних відносин; різні аспекти соціально-економічних відносин (зокрема, рівень безробіття, рівень і якість життя тощо).

Система індикаторів стану місцевої економіки у широкому розумінні є значно ширшою. До такої системи необхідно додати індикатори, що характеризують стан соціально-економічних відносин. До системи індикаторів мають бути додані: рівень зайнятості та рівень безробіття; показники рівня життя (вартість споживчого кошика, прожитковий мінімум, купівельна спроможність); законодавча стабільність; рівень забезпечення (у т.ч. фінансування) основних

соціальних потреб (соціальне та медичне обслуговування), а також рівень їх фінансування; індикатори системи національних рахунків (ВВП, ВРП, зокрема на душу населення); рівень розвитку соціальної та економічної інфраструктури тощо.

Окрему увагу необхідно приділити аналізу та оцінці зовнішніх зв'язків місцевої економіки. Якщо місцева економіка розглядається в широкому розумінні, то проведення аналізу зазначених індикаторів набуває вагомого значення. Жодна економічна система в світі не є ізольованою. Тому зв'язок з іншими місцевими та національної економіками впливає на соціально-економічний стан та соціально-економічні відносини кожної місцевої економіки. Систему показників соціально-економічного стану такої економіки необхідно буде доповнити ще одним блоком економічних показників, які будуть враховувати зовнішньоекономічні зв'язки, серед яких: коефіцієнт зовнішньої залежності місцевої економіки; сальдо платіжного балансу.

Таким чином, застосування в цілях аналізу та моніторингу цільових індикаторів відкритої системи – економічних коефіцієнтів, які розкривають економічні та соціально-економічні відносини дає змогу коректніше визначити суспільну цінність використання природних ресурсів.

Щодо категорії «конкурентоспроможність». Підходи до її визначення різняться від елементарних теоретичних (спроможність країни виробляти і реалізовувати на світовому ринку більше цінностей, ніж конкуренти [21; 261]) до об'єктивних логічних (загальний рівень виробничої ефективності галузей економіки [200; 310]).

В рамках представленого дослідженя конкурентоспроможність представлено як комплексну характеристику соціально-економічних відносин певної адміністративно-територіальної одиниці. Серед основних її складові необхідно виділити такі, аналіз та оцінка яких дасть

змогу визначити конкурентоспроможність території. Для цього маємо виділити ключові категорії стану стану, а саме: рівень добробуту населення; перспективи економічного розвитку найбільших бізнес-структур території; рівень економічних й соціальних гарантій держави.

Індикаторами, аналіз яких дасть змогу визначити загальний рівень конкурентоспроможності місцевої економіки, а також динаміку розвитку є такі: рівень інвестиційної привабливості території; кредитний рейтинг.

В окрему групу слід виділити показники, що розкривають рівень використання природних ресурсів. Аналіз проведений у попередніх розділах дисертаційної роботи, дає змогу зробити визначити, що стале природокористування, які відповідає реаліям сучасних суспільних відносин в Україні і на світовому рівні, не дозволяє розглядати природно-ресурсний комплекс адміністративно-територіальної одиниці або його окремі складові як єдиний чинник розвитку місцевої економіки. Природокористуванню відведено роль забезпечення. При цьому основний акцент суспільного розвитку має бути зроблений на раціональному та оптимальному використанні природних ресурсів. Такі пріоритети потребують окремої уваги до показники, що показують рівень використання природних ресурсів, а саме: система цілей щодо забезпечення оптимальної рентабельності за видами природних ресурсів; індикатори, що розкривають екологічний стан території; індикатори, що характеризують перспективи подальшого розвитку.

Таким чином, система цілей даних цільових індикаторів підвищення конкурентоспроможності місцевої економіки представлена сукупністю зазначених показників, які можна розподілити за такими групами: індикатори, що показують стан економіки та перспективи для суб'єктів господарської діяльності певної адміністративно-територіальної одиниці; індикатори, що показують рівень, а також перспективи розвитку соціально-економічних відносин; індикатори, що

показують конкурентоспроможність місцевої економіки щодо сусідніх територій; система індикаторів, що показують стан природокористування та його перспективи.

Необхідно, що системи показників даного (четвертого) етапу і попереднього (третього) можуть не співпадати. Така розбіжність може бути обумовлена об'єктивно існуючими складнощами здійснення планування й контролю. Зокрема, якщо за індикатором, на який необхідно вплинути немає статистичної звітність, не існує методик визначення або такі методики не використовуються. Таким показником виступає рівень екологічної грамотності: на нього легко впливати (за допомогою системи освіти та ЗМІ), проте конкретизувати цей рівень досить складно. Подібні показники відносяться до категорій соціальних показників або соціально-економічних, проте вони можуть бути і серед економічних показників (може бути ускладнене визначення рівня рентабельності місцевої економіки).

Разом із тим, збіг систем показників третього та четвертого етапів є дуже важливим. Виходячи із законів кібернетики, можна стверджувати наступне, що чим вищим є рівень збігу між зазначеними системами, тим вищою є якість здійснення контролю. Це потребує пояснення. Якщо в якості індикатора, на який здійснюється вплив, представлено рівень екологічної грамотності; а в якості індикатора для контролю результатів впливу на такий індикатор представлено економічний збиток внаслідок знищення природо ресурсного об’єкту. Оскільки останній індикатор зумовлений великою кількістю чинників (що включають також перший з цих індикаторів), для отримання об’єктивних результатів контролю необхідно передбачати складну систему коригувань, що виключають з кінцевого показника вплив чинників, що відрізняються від екологічної грамотності.

В рамках п’ятого етапу здійснюється ухвалення управлінських

рішень щодо природокористування, їх реалізація та контроль. На цьому етапі органами влади розробляються та ухвалюються управлінські рішення, суть яких полягає у здійсненні впливу на індикатори, які були визначені в рамках третього етапу.

Особливістю цього етапу є необхідність оцінки найбільш ймовірних результатів реалізації ухваленого рішення. Рішення проходить через всі стадії стандартного механізму ухвалення управлінського рішення, а потім реалізується. Контроль реалізації управлінського рішення доцільно проводити на основі моніторингу процесу реалізації рішення (поточний контроль), а також на основі аналізу результатів рішення після його реалізації (заключний контроль). Заходи контролю здійснюються на основі індикаторів, визначених на п’ятому етапі. Практична реалізація методики формування, реалізації та контролю цільових індикаторів державного впливу на процеси природокористування залежить від особливостей певної території.

Процес розроблення та реалізації стратегії дає змогу отримувати довгострокові конкурентні переваги. З цієї позиції, стратегія сталого природокористування є способм позиціонування та розвитку природно-ресурсного комплексу територій з метою набуття довгострокових конкурентних переваг. Формування та реалізація такої стратегії є складним процесом, оскільки потребує оцінки конкурентоспроможності не лише існуючих виробництв, але й розглянути потенціал території. Аналіз має бути підпорядкований єдиній меті –довгостроковому підвищенню рівня та якості життя населення, що проживає на відповідній території.

Враховуючи значення природних ресурсів для реалізації сталого розвитку та особливості їх використання в сучасних умовах можемо виділити напрями розвитку, що дають змогу забезпечити: дотримання вимог законодавства (екологічного, податкового, адміністративного,

міжнародного та ін.); розробку системи управління експлуатацією природоресурсних об’єктів, з максимальним врахуванням механізму ринкового саморегулювання, охорони навколишнього природного середовища, принципи, наукові підходи і сучасні методи ухвалення управлінських рішень; забезпечення оптимального та раціонального використання природних ресурсів та сталого розвитку території; відтворення та збереження природних ресурсів; інтереси і забезпечення достовірною інформацією всіх стейкхолдерів щодо стану і розвиток природоресурсних об’єктів території.

В процесі формування стратегії сталого природокористування необхідно дотримуватись наступних принципів: забезпечення стабільності та ефективності функціонування законодавчої бази у сфері природокористування; орієнтація реформування сфери природокористування на світовий досвід та глобальні тенденції; застосування програмно-цільового підходу до стратегічного планування, комплексного підходу до використання природних ресурсів; розвиток системи інформаційного забезпечення; зниження впливу наслідків виснаження природоресурсної сировини на еколого-економічну систему; вдосконалення структури природокористування на основі зменшення частки експорту сировини та збільшення частки відновлюваних ресурсів; підвищення коефіцієнта добування корисної копалини з надр; підвищення частки ресурсозберігаючих технологій; розвиток методів прогнозування, оптимізації та стимулювання раціонального природокористування.

На стратегію природокористування щодо мінеральних ресурсів, які є непоновлюваними впливають багато чинників, зокрема: коливання попиту, зміни витрат на видобуток (пов’язаних із виснаженням родовищ або впровадження інноваційних технологій, появою замінників), суттєвий приріст запасів. Також мають місце процеси, обумовлені

складністю прогнозування динаміки попиту на довгостроковий період, неповною визначеністю обсягу ресурсів. На сьогодні можливий лише імовірнісний розрахунок показників використання природно-ресурсної сировини. Інноваційні технології природокористування, використання вторинних ресурсів розширюють природоресурсну базу.

При формуванні стратегії природокористування щодо поновлюваних ресурсів необхідно особливу увагу приділяти вирішенню проблемі відтворення природоресурсних об'єктів. У прагненні максимізувати поточні доходи можна позбутись такої можливість у майбутньому. Інтенсивність використання відновлюваних ресурсів (земельних, водних, лісових) безпосередньо впливає на їх продуктивність. При інтенсивній експлуатації водойм, лісу їх продуктивність буде знижуватися. Тому необхідним є регулювання обсяги природокористування так, щоб граничні витрати відповідали граничному доходу. Така умова досягається на основі обмеження доступу до природоресурсного об'єкту через систему ліцензування, встановлення ренти, податків тощо. В іншому випадку природоресурсний об'єкт буде виснажуватися і можливість отримання доходу від його експлуатації буде значно меншою, порівняно з раціональним використанням.

Стратегія природокористування щодо поновлюваних ресурсів в динаміці є дещо схожою зі стратегію оптимального природокористування щодо не поновлюваних ресурсів. Відмінність полягає лише в тому, що на родовище мінерального ресурсу і через рік залишиться родовищем. А наприклад, збережений ліс не лише буде збережено, але й відбуватимться процеси розширеного відтворення. Щодо земельних ресурсів, то збільшення інтенсивності впливу безпосередньо впливає на цінність. Тому підвищення ступеню інтенсивності впливу на земльні ресурси позитивно впливає на доходи

від такого ресурсу. Проте таке зростання припиняється при переході на нову технологію. Інноваційний розвиток також дає змогу нівелювати обмеженість природоресурсних об’єктів і обумовлює можливість їх оптимального та раціонального використання.

Стратегія сталого природокористування дає змогу оцінити конкурентні переваги територіального природно-ресурсного комплексу та визначити можливості його оптимального і раціонального використання та розвитку. Здійснення детального аналізу переваг адміністративно-територіальної одиниці дає змогу комплексно підійти до оцінки природних ресурсів та обґрунтувати найбільш перспективні напрями розвитку та реалізації стратегії. Стратегія, яка сформована на основі аналізу соціо-еколого-економічної ситуації, може бути реалізована в різні способи з урахуванням переваг різних галузей і територій. Тому після визначення конкурентних переваг галузей місцевої економіки та територій необхідно визначити, які з них можуть зробити найбільший внесок для реалізації стратегічної мети (за принципом Парето).

Одним з ключових напрямів реалізації стратегії виступає скорочення частки виробництва сировини, що може бути забезпечено на основі структурної трансформації економіки, зокрема в результаті: узгодження функціонування вибуваної, переробної та обробної галузей промисловості на основі сучасних методів прогнозування (форсайту тощо); диференційованого підходу до ліцензування природоресурсних об'єктів на основі критеріїв потреб внутрішнього ринку, експортної кон'юнктури, індивідуальних витрат.

Наступним ключовим напрямом виступає формування ринкової інфраструктури, основними елементами якої виступатимуть самостійні суб’єкти господарювання, діяльність яких регулюватиметься системою податків та зборів до державного та місцевого бюджетів, встановленням

експортно-імпортних митних платежів для забезпечення рівних сприятливих умов реалізації продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

В перспективі, за результатами ефективної реалізації стратегії має зрости роль саме ринкових механізмів щодо визначення обсягів природокористування та інвестицій до цієї сфери. Проте на сучасному етапі для реалізації такої стратегії гострою є проблема дефіциту фінансових коштів, а також залучення інвестиційних ресурсів.

У країнах з розвиненою ринковою економікою завдяки розвиненій і збалансованій системі кредитування суб'єкти господарювання мають вільний доступ до інвестиційних ресурсів, що дає змогу обрати оптимальні напрямки їх використання. В Україні до проблеми дефіцитності інвестиційних ресурсів додається також їх іммобільність. На інвестиці процеси в сфері природокористування впливає низка чинників (ціна, попит, імпорт, видобуток, виснаження, технології, інновації тощо).

В Україні вплив чинників ціни і попиту на природоресурсну сферу, на розподіл інвестицій не є визначальним. Видобуток мало пов'язаний з ціною через високу інерційність галузей добувної промисловості. Також ціни мають значного впливу на споживачів мінеральних ресурсів, про що свідчить використання традиційних ресурсоємних технологій. Також має місце практика взаємних неплатежів, що також не стимулює впровадження інновацій та ресурсозбереження. Навіть за підвищення ціни, виробники (споживачі) компенсують це через кінцевих споживачів, формуючи інфляційні імпульси або отримують компенсацію (субсидію) від держави.

При подальшому виснаженні ресурсів та зростанні ціни ситуацію суттєво не зміниться. Тому інноваційний чинник самостійно не може суттєво впливати на попит на природн-ресурсну сировину. У

подальшому можна очікувати, що ринкові механізми у комбінації з інноваційним розвитком активно сприятимуть раціональному та оптимальному природокористуванню.

Враховуючи вищенаведені положення, можемо визначити, що для кожної адміністративно-територіальної одиниці стратегія має власний інструментарій, проте також можна виділитий й загальні інструменти, методи та заходи впливу, зокрема: узгодження стратегії сталого природокористування з бізнес-структурами і територіальною громадою; моніторинг, систематизація та аналіз інформації для формування бази даних за ресурсами та потенціалом територій; інвестування, підтримка середнього і малого підприємництва, що забезпечує інновації в сфері природокористування; сприяння розвитку консалтингу у сфері природокористування; підтримка конкуренції в системі місцевої економіки для її динамічного розвитку; розвиток інфраструктури, комунікацій; нові способи використання наявних природних ресурсів; оптимальна та раціональна експлуатація розвіданих природоресурсних обєктів та розвідка нових; розвиток професійних спілок і територіальних організацій роботодавців.

Такий підхід до формування стратегі дає змогу обгрунтувати комплекс узгоджених напрямів розвитку територіальних природоресурсних комплексів, забезпечити сталий розвиток адміністративно-територіальних одиниць на основі трансформації відносин власності на природо ресурсні обєкти, а також впровадження ефективних механізмів реалізації їх потенціалу.

Стратегія соціально-економічного розвитку містить основні засади збалансованого природокористування, а також є базисом ухвалення управлінських та бюджетних рішень у сфері розвитку відповідної території. Доведено, що усталені засади проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій і виконання

планів містить загальні положення щодо проведення моніторингу та оцінки результативності виконання як самої Стратегії, так і плану заходів.

Здійснено удосконалення структури і змісту сучасного набору індикаторів системи оцінки та моніторингу для забезпечення належного рівня відповідальності за реалізацію Стратегії: абсолютних (кількісні) цільові функції орієнтовані на досягнення економічних показників абсолютного типу, відносних (якісні) цільові функції орієнтовані на досягнення заданих співвідношень абсолютних показників та комплексних цільових функцій орієнтованих на досягнення деяких комплексних показників, які мають складну внутрішню структуру. Зазначене базується на періодичному відстеженні запропонованих індикаторів на основі офіційних статистичних даних та інформації центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та проведення на підставі даних моніторингу оцінки результативності виконання індикаторів шляхом порівняння отриманих результатів з їх цільовими значеннями. Запропоновані індикатори розроблено та інкорпоровано в рамках удосконалення архітектури побудови механізму стратегічного управління забезпеченням сталого природокористування при визначенні етапів побудови стратегії соціально-економічного розвитку.

4.3. Програмно-цільовий підхід до реалізації державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування

Здійснення оцінки та вибір оптимальних варіантів використання природоресурсних об’єктів на певній території, які грунтуються на засадах ресурсозбереження й раціонального ресурсоспоживання,

потребує відповідного належного інформаційного, інституційного, фінансового, правового та забезпечення державного регулювання сталого природокористування.

Правове забезпечення сталого природокористування гарантується принципом платності за спеціальне використання природних ресурсів та за забруднення навколишнього природного середовища, що підтверджується включенням рентної плати та екологічного податку до системи загальнодержавних податків України (стаття 9 Податкового кодексу України) [256]. Перераховані податки безпосередньо пов'язані з природо-ресурсним комплексом, в них певним чином враховано рентну складову. Разом із тим, необхідним вбачається удосконалення механізму їх застосування в умовах реалізації цілей сталого розвитку, відповідно до Резолюції Саміту ООН, 2015 року «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» [245; 246].

У якості ілюстрації до цього можна розглянути ту обставину, що для багатьох платників податків, які розробляють низькорентабельні родовища, відповідна плата за користування надрами, яка пов'язана з вартістю, збільшують витрати. Це, у свою чергу, призводить до збільшення збитків, а також інших фінансових наслідків негативного характеру. У суб’єктів господарської діяльності, які здійснюють розробку рентабельних родовищ, плата за користування надрами хоча й збільшують витрати, але не суттєво, в результаті утворюється надприбуток, який по суті являє собою рентний дохід. Внаслідок цього, природно-ресурсна рента, що виступає однією з ключових складових щодо забезпечення сталого розвитку, фактично нівелюється для суспільства. У зв’язку з цим на законодавчому рівні необхідно забезпечити ефективний механізм більш раціонального перерозподілу доходів від експлуатації природних ресурсів.

Вдосконалення такого правового механізму має корелюватись зі стратегією сталого розвитку України, стратегією державної екологічної політики України на період до 2030 року [170], що відображає офіційну позицію щодо цілей та завдань державної політики в сфері охорони навколишнього природного середовища, охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів України у національних інтересах.

Стратегія сталого розвитку України в найближчому майбутньому має базуватись на раціональному використанні природних ресурсів (земельних, мінеральних, лісових і водних ресурсів). Тому стан природоресурсних об'єктів є важливим чинником, що впливає на соціо-еклого-економічний розвиток країни. Це обумовлює необхідність формування державного регулювання сталого природокористування, яке буде узгоджене з загальнополітичними і соціально-економічними цілями й завданнями. Це, у свою чергу, потребує відповідних інституційних змін і модернізації системи державного управління.

Програми регіонального розвитку мають враховувати концептуальні засади сталого природокористування, а також наступні чинники: по-перше, природно-кліматичні умови, їх вплив на розмір виробничих витрат; по-друге, транспортно-географічне становище, його вплив на розмір витрат у виробництві та обігу товарів, логістику; по-третє, соціально-історичні особливості, характер розселення, їх вплив на зайнятість населення, соціальну сферу і обсяг бюджетних витрат; по-четверте, рівень економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, їх спеціалізація, ступінь диверсифікації економіки.

Щодо здійснення аналізу та оцінки сучасного соціо-еколого-економічного становища певної території, то необхідно виходити з наступних позицій:

- аналіз й оцінка результатів і основних тенденцій економічного характеру;

- аналіз стану, виявлення та оцінка проблем соціального характеру;

- аналіз стану екології і виявлення причин криз екологічного характеру;

- аналіз і оцінка міжрегіональних й транскордонних зв'язків;

- виявлення регіональних кризових ситуацій, зокрема тих, що мають загальнодержавний характер;

- аналіз та оцінка реалізації економічних реформ, визначення їх ефективності;

- аналіз та оцінка виконання державних і регіональних цільових програм;

- аналіз та оцінка результативності державного регулювання у сфері природокористування у регіональному розрізі;

- оцінка показників бюджетно-фінансового становища регіону.

Оцінка потенційних можливостей і передумов розвитку адміністративно-територіальної одиниці здійснюється на першому етапі прогнозування і передбачає:

- оцінку природоресурсних об’єктів (земельних, мінеральних, лісових, водних ресурсів);

- оцінку виробничого потенціалу (наявність, стан і характер відтворення основних засобів виробництва);

- оцінку фінансового потенціалу, зокрема фінансових ресурсів, що залишаються в адміністративно-територіальній одиниці й тих, що спрямовуються до державного бюджету, а також позабюджетних фондів;

- оцінку демографічної ситуації та людського капіталу;

- оцінку науково-технічного потенціалу;

- оцінку інвестиційного клімату;

- оцінку конкурентоспроможності основних галузей і суб’єктів господарської діяльності, експортного потенціалу.

Діяльність місцевих органів влади має ґрунтуватися на об'єктивній оцінці природно-економічного потенціалу адміністративно-територіального утворення, галузевої структури економіки; демографічної ситуації, трудових ресурсів, рівня зайнятості; фінансового стану та рівня бюджетної забезпеченості; якості і рівня життя населення; економічного стану суб’єктів господарської діяльності; процесів реформування, розвитку відносин власності; можливостей ефективного використання об’єктів державної і комунальної власності для розв’язання соціально-економічних проблем і залучення інвестицій; екології та використання природних ресурсів. Ключове значення має облік природних ресурсів для забезпечення територіального розвитку.

Одним з найбільш дієвих механізмів регіонального розвитку виступають державні цільові програми, на розгляді яких зупинемось окремо в контексті цього дослідження. Державні цільові програми розробляються з ініціативи державних органів виконавчої влади з можливим залученням місцевих органів влади. Ініціативні заявки регіонів й міністерств розглядаються і узагальнюються урядом. Зведений перелік цільвих програм, обсяг їх фінансування з державного бюджету затверджуються законом про державний бюджет на відповідний рік. Організація виконання заходів затверджених програм забезпечується на основі державного замовлення, розміщення якого здійснюється на конкурсній основі через укладання контрактних угод з виконавцями конкретних видів робіт або послуг. Відповідальність останніх визначається в межах укладених договорів.

Цільові програми розвитку адміністративно-територіальних одиниць можуть фінансуватися на спільній основі як за рахунок коштів державного бюджету, так й за рахунок коштів місцевих бюджетів і

залучених позабюджетних джерел. Проте формування і реалізація таких програм ускладнена через відсутність ефективного правового механізму регулювання спільної участі органів влади різних рівнів в процесі підготовці цільових програм, їх фінансуванні, в управлінні реалізацією програми в цілому, а також її окремими заходами.

Багато цільових програм було розроблено для регіонів з недостатнім економічним потенціалом, а також низькою бюджетною забезпеченістю. Підвищення економічного рівня розвитку таких територій, а також реструктуризація їх виробничого сектору потребують значної допомоги з боку держави. Крім того, така підтримка необхідна для подолання кризових ситуацій соціального й екологічного характеру, спричинених масштабними техногенними катастрофами (зокрема, аварія на Чорнобильській АЕС), природними катаклізмами, конфліктами геополітичного характеру.

Правовий статус державний цільових програм щодо соціально-економічному розвитку регіонів, а також порядок їх формування та реалізації визначено в Законі України «Про державні цільові програми», постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм» [160; 265]

В нормативно-правових актах формально перераховуються кілька типів цільових програм (економічні, соціальні, з охорони довкілля, науково-технічного, а також національно-культурного розвитку тощо), інструментарій програм, проте методи їх розробки і управління, в основному, орієнтовані на виробничі інвестиційні програми. Для останніх джерелом співфінансування регіональних проєктів розвитку виступає Державний фонд регіонального розвитку. Уряд країни таким чином прагне мотивувати ініціативу розроблення проектів економічного розвитку в рамках регіональних стратегій соціально-економічного розвитку регіонів. Фінасування через Державний фонд регіонального

розвитку має здійснюватись на проекти, які забезпечуватимуть можливості розвитку територіальних громад, створення нових робочих місць тощо [247]. Проте аналіз проєктів, на реалізацію яких виділялись кошти ДФРР це не пітверджує. Значна частина профінансованих проєктів регіонального розвитку фактично спрямовані на розв'язання поточних проблем соціального характеру або на забезпечення зниження витрат бюджетних коштів у майбутньому (забезпечення або модернізація водопостачання в межах соціальної інфраструктури, енергозбереження тощо) [247].

Одним з основним критерієм при експертизі проектів програм використовується частка бюджету в фінансових витратах. В останні роки частка фінансування відповідних програм з боку держави значно зросла, зокрема за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку, який фінансується на рівні від 1% видатків державного бюджету, при цьому частка власних коштів ініціатора проекту становить від 10% до 20% бюджету проекту. Проте на практиці фінансування цільових програмах регіонального розвитку є недостатнім. Фактично це призводить до подрібненості та збільшення кількості відповідних цільових програм, що суттєво ускладнює процес управління їх реалізацією. Крім того, частині таких програм бракує фінансування.

Вочевидь, що комплексні програми, в яких суттєву роль відіграє розв'язання проблем соціального та екологічного характеру, в принципі не можуть відповідати подібним вимогам. Крім того фрагментарність взаємодії різних учасників у рамках однієї програми через відсутність координаційного механізму взаємодії та узгодження програмних заходів унеможливлює реалізацію комплексних завдань в межах різних галузей або сфер діяльності. Внаслідок цього трапляюся дублювання заходів і завдань в програмних документах та відповідно – неефективне використання фінансових ресурсів.

Регіональні програми відрізняються від інших цільових програм, перш за все, об'єктом програмування. Незалежно від предмета програми (галузеві проблеми, соціальні проблеми тощо), в якості об'єкта виступає адміністративно-територіальна одиниця відповідного масштабу. Це зумовлює і особливий підхід до оцінки мультиплікативного ефекту, який, перш за все, має розглядатися в межах окремої території. Специфічним є суттєвий вплив зовнішніх чинників на процеси, які є об’єктами впливу програмно-цільового механізму. Разом із тим підвищується значення комплексного підходу до аналізу супутніх проблем. Це зумовлено тим, що в межах окремої адміністративно-територіальної одиниці економічні, соціальні, а також екологічні аспекти відтворювального процесу відзначаються більш високим ступнем взаємозалежності. Має місце певна специфіка регіональних програм щодо можливостей мобілізації ресурсів й адміністративно-правового впливу на діяльність суб'єктів господарської діяльності. У сукупності це обумовлює особливості господарського механізму, який може бути інтегрований у процес формування і реалізації програм регіонального розвитку.

Необхідно зазначити, що в нормативно-правових актах виділяють: загальнодержавні програми та інші (стосуються окремих проблем економічного і суспільного розвитку, або окремих галузей й адміністративно-територіальних утворень) [160]. Проблеми територіального рівня, які потребують застосування програмно-цільового підходу можуть бути вирішені на основі мобілізації ресурсів кількох адміністративно-територіальних одиниць. Програмно-цільовий механізм може ефективно реалізовуватись в рамках міжміської співпраці для цілеспрямованого розв’язання схожих проблем місцевого характеру. Такі програми орієнтовані на реалізацію пріоритетних завдань адміністративно-територіальної одиниці, до яких можуть належати:

комплексний соціально-економічний розвиток території, забезпечення раціонального використання природних ресурсів та виробничого потенціалу; забезпечення зайнятості; підвищення рівня та якості життя населення, а також інші завдання, що потребують врахування економічних, природних, соціальних особливостей.

Таким чином, врахування природоресурсно складової в процесі розвитку адміністративно-територіальних одиниць має забезпечуватись на основі механізму державних цільових програм.

Основними критеріями сталого розвитку для господарської системи є зниження природоємності і структурний показник скорочення питомої ваги продукції та інвестицій природоексплуатуючих галузей економіки [55; 63].

Суттєве значення мають зміни споживчої моделі поведінки людей. Реалізація сталого розвитку передбачає добровільне обмеження потреб в певній продукції, що виступає антагонізмом техногенного розвитку з притаманною йому максимізацією суспільного споживання. У загальному вигляді сталий розвиток з урахуванням ключових параметрів можна формулізувати таким чином:

$$C_t(Л + К + П + І) \leq C_{t+1}(Л + К + П + І) \qquad (4.1)$$

де Ct (Л+К+Р+І) – сталий розвиток;

Л – людські (трудові) ресурси;

К – фізичний капітал, засоби виробництва;

П – природні ресурси;

І – інституційий чинник;

t≥ 0.

Певною мірою таких підхід до сталого розвитку являє собою розширення традиційного виробничого підходу (економетрики). Проте

включені до нові параметри – природні ресурси та інституційний чинник – є домінуючими.

Важливою в процесі екологізації економічного розвитку, формування інтенсивного і одночасно зберігаючого підходу до природокористування є орієнтація на кінцевий результат. Обсяги використання природних ресурсів виступають найважливішими показниками традиційного екстенсивного мислення. При цьому, такі ресурси є лише проміжною або початковою ланкою в довгому ланцюгу, що поєднує продукцію, що надходить до споживача і природу. Для пересічного споживача головними виступають якість і обсяг виробленої продукції, а не кількість використаних природних ресурсів. В таких умовах необхідним є програмування і регулювання процесів суспільного виробництва не від обсягу природних ресурсів – скільки їх можна використовувати, а навпаки, від споживача до ресурсів. Такий програмно-цільовий підхід є суттєвою ознакою «інтенсивного» типу мислення.

Реалізація програмно-цільового підходу щодо використання природних ресурсів передбачає формування для кожного окремого природного ресурсу або групи ресурсів певного ланцюга «природний ресурс – сировина –готовий продукт», який поєднує первинні природні фактори виробництва з кінцевою продукцією, що свідчить про взаємозв'язок процесу управління у природоресурсній сфері і програмуванням територіального розвитку у контексті реалізації державно-цільового програмування.

Через таку постановку питання необхідним є розуміння можливостей доповнюванностей та взаємозаміннюваності факторів виробництва (різних видів капіталу) в системі економіки з позиції кінцевого результату, можливості економії природних ресурсів при збереженні або збільшенні кінцевих показників випуску продукції.

Природний фактор, трудовий ресурс, а також штучно створені засоби виробництва виступають як історично сформовані і доповнюючи один одного фактори виробництва. Випуск продукції передбачає обов'язкове залучення усіх зазначених чинників у процес виробництва. У свою чергу, у процесі економічного розвитку можливим є заміна одного фактора виробництва іншого в процесі використання. При цьому можуть зберігатися структура та обсяги випуску продукції, тобто діє принцип взаємозамінюваності факторів виробництва.

Еластичністю щодо обсягів використаних природних ресурсів володіють витрати праці й засоби виробництва у переробних, обробних і інфраструктурних галузях. Розвиток зазначених галузей дає змогу більш повно використовувати відповідний природний ресурс або продукцію, отриману на його основі, комплексно їх обробляти, ліквідувати втрати через нерозвиненість інфраструктури та переробки, що в цілому також сприяє збільшенню кінцевих результатів. Таким чином, оптимізація взаємодії факторів виробництва, їх комбінування можуть дозволити знизити навантаження на природні ресурси.

На основі врахування такої взаємозамінності факторів виробництва і необхідно визначити реальні потреби у природних ресурсах. Взаємозамінюваність факторів виробництва (різних видів капіталу) необхідно враховувати в процесі реалізації сталого розвитку. Для такого розвитку в часі необхідне просте та/або розширене відтворення виробничого потенціалу, що визначається взаємодією всіх трьох факторів виробництва (трудового ресурсу, штучного й природного капіталів) із інституційним фактором.

Аналіз основних напрямів реалізації сталого розвитку території та факторів її економічного розвитку показав їх взаємозалежність з процесом вдосконалення державного регулювання у сфері природокористування. Однією з найважливіших умов реалізації сталого

розвитку регіону є динамічний розвиток територіального рівня організації раціонального використання природних ресурсів. Регіональний розвиток буде забезпечуватися за рахунок розробки і реалізації в життя програм соціально-економічного розвитку і цьому сприятимуть, в першу чергу, державні цільові програми, які спираються на формування і реалізацію заходів, що сприяють економічному зростанню в усіх сферах життєдіяльності адміністративно-територіальних одиниць.

Визначаючи пріоритети державної соціально-економічної політики в умовах транзитивної економіки, слід зупинитися окремо на вдосконаленні інноваційної політики, що характеризує можливість переходу на шлях стабілізації всієї економічної системи України. Інноваційна компонента сталого розвитку, в свою чергу, орієнтована на технологічне і технічне переозброєння наявних виробничих потужностей, що і забезпечує можливості виробництва і суспільства до переходу від сировинної орієнтації економіки до господарської діяльності, що забезпечує гармонійний розвиток як сучасних, так й майбутніх поколінь. Таким чином, програми соціально-економічного розвитку територій мають враховувати її інноваційний характер і є взаємопов'язаними з відповідними програмами інноваційного розвитку.

Більшість галузей вітчизняної економіки нераціонально використовують природні ресурси, а тому потребують інновацій, які враховують ресурсозберігаючий характер перетворень відповідних сфер виробництва.

Так, у видобувній галузі інноваційна політика має бути орієнтована на розроблення і впровадження сучасних методів пошуку, розвідки, моніторингу запасів, стратегічних і дефіцитних видів мінеральних ресурсів, підвищення рівня їх вилучення з надр і переробки, створення високонадійних і екологічно безпечних систем

транспортування. У нафтогазовому комплексі необхідним є підвищення ефективності геологорозвідувальних робіт, збільшення обсягів видобування нафти, поглиблення переробки газу і конденсату з отриманням моторного палива і цільових хімічних продуктів, створення високонадійних екологічно безпечних і не енергоємних систем транспортування, що неможливо без проведення заходів, що спираються на інноваційні досягнення.

Удосконалення системи природокористування має розвиватися у різних напрямах, серед яких необхідно виділити заходи щодо ефективного залучення вторинних ресурсів до господарського обігу, що дозволило б перейти до ресурсозберігаючого типу економіки і сформувати інституційну підтримку рішень щодо переходу на екологічно чисті технології і режим збалансованого природокористування. Система державного регулювання у сфері природокористування у таких умовах має спиратися на ефективні непрямі державні регулятори за допомогою економічних важелів впливу на природоохоронну діяльність та спрямовані на раціональне використання природних ресурсів в господарській системі.

Необхідно звернути також увагу на вдосконалення системи платності природокористування. Формування цін та економічна оцінка природних ресурсів мають забезпечувати сприятливі умови для їх вторинної переробки і залучення до господарського обігу. Оцінка природних ресурсів при цьому передбачає врахування різних варіантів їх використання.

Весь спектр заходів у виробничій сфері можна розділити на групи, що сприяють перепрофілюванню виробництва: по-перше, випуск екологічно чистої продукції та модифікація властивостей товару; по-друге, заміна дорогих, рідкісних, довго відновлюваних ресурсів, які використовуються у виробництві, на екологічно безпечні; по-третє,

підвищення питомого навантаження інтенсивних факторів (час технічного процесу, кількість оброблюваних механізмів на одиницю продукції, енергія тощо); по-четверте, зниження ресурсоємності (повна обробка сировини, зменшення виходу залишків розкрою, внутрішня циркуляція і очищення води); по-п’яте, модифікація технологічного процесу без зупинки виробництва (зниження енергетичного навантаження на продукцію, очисні споруди); по-шосте, застосування нових досконалих технологій виробництва. Таким чином, зростає роль переробних галузей промисловості. Тому, на сучасному етапі суспільного розвитку передбачається активізація процесу їх технологічного і технічного оновлення, що має здійснюватися з урахуванням екологічних і соціальних вимог сталого розвитку. У таких умовах необхідна орієнтація модернізованих виробництв на ресурсозберігаючі та маловідходні технології, режим раціонального природокористування та підвищення ефективності управління природо ресурсними об’єктами території.

Необхідність вдосконалення інституційного забезпечення процесу регулювання природокористування зумовлена наявною системою державного управління, що знаходиться в стані трансформації на різних рівнях управління. Так, на загальнодержавному рівні історично склалася вузьковідомча спеціалізація в галузі управління природними ресурсами, що існувала у вигляді міністерств і комітетів, які займаються, не комплексно і незалежно один від одного питаннями землеустроєм та земельними ресурсами, надрокористування, водоспоживання та водозабезпечення, лісовими ресурсами та іншими проблемами природокористування. При цьому єдина, з точки зору довкілля та виробничо-господарської діяльності людини, взаємопов'язана природно-екологічна система штучно розділена на рівні системи управління. За таким підходом центральні органи виконавчої влади сформували свої

територіальні органи управління. Вузьковідомчий підхід без прогнозу соціо-еколо-економічних наслідків та економічної оцінки, що не має комплексного характеру до державного регулювання процесів природокористування в Україні вичерпав. Такий підхід не дає змоги підвищити дохідність бюджетів від спеціального використання природних ресурсів для забезпечення сталого розвитку.

Такий звужений підхід до регулювання природокористування обумовив низький рівень екологічної й соціально-економічної віддачі від реалізації права власності (володіння, користування та розпорядження) на природні ресурси адміністративно-територіальними одиницями. Природоресурсні кадастри, які ведуть ці відомства, фактично являють собою реєстри природно-ресурсних об'єктів без економічних оцінок (щодо мінеральних, лісових ресурсів), виявлення екологічно доступних ресурсів та економічно активних запасів.

Удосконалення системи державного регулювання процесів природокористування передбачає формування ефективної системи інституційного забезпечення реалізації заходів територіального розвитку на основі комплексного підходу до управління природними ресурсами, з урахуванням принципів раціонального природокористування.

Вищесказане підкреслює важливість інформаційного забезпечення територіальних органів влади (місцевих органів державної влати та органів місцевого самоврядуання) відомостями, що характеризують стан земельних, мінеральних, лісових та водних ресурсів. Оперативність надходження інформації за цим напрямом сприятиме ухвленню науково обґрунтованих і оптимальних рішень щодо вдосконалення механізму державного регулювання природокористування.

Необхідно зазначити, що формування сприятливих інвестиційних умов у сфері природокористування потребує оцінки економічно активної і екологічно доступною частки природних ресурсів адміністративно-

територіальних одиниць. Комплексна оцінка вартості приодних ресурсів сприятиме залученню додаткових інвестиційних ресурсів в економіку адміністративно-територіальних одиниць. При цьому використання наявних експертних оцінок компонентів мінерально-ресурсної бази фактично ускладнене через зміну ринкових умов за останні роки, зокрема щодо збуту, а також стосовно цінових пропорцій.

Прийняті методики оцінки приодних ресурсів мають переважно галузевий характер, що не враховують належним чином рентної природи утворення прибутку, впливу природокористування на сталий розвиток території. Також суттєвим недоліком галузевих підходів до проведення оцінки є суттєве їх запізнення.

Вважаємо за доцільне адаптувати наявні стандартні методики щодо здійснення бізнес-планування до специфіки природоресурсної сфери, що дасть змогу покращити ситуацію на ринку природних ресурсів у контексті реалізації сталого розвитку України.

Для забезпечення раціонального використання природних ресурсів на відповідній території необхідним є формування умов, спрямованих на вибір параметрів технологій експлуатації природоресурсних об’єктів, елементів інфраструктурного забезпечення, планування господарської діяльності, що забезпечують належне функціонування відповідних ринків природних ресурсів.

Особливе значення для вдосконалення системи державного регулювання природокористування має оцінка вартості природних ресурсів. Визначальним принципом її вдосконалення виступає збалансоване поєднання економічних й адміністративних методів державного впливу із використанням ринкових механізмів. Це передбачає підвищення ефективності функціонування системи органів державного управління у сфері природокористування, удосконалення нормативно-правової бази для стимулювання інвестиційних та

інноваційного процесів, підтримку фундаментальних і прикладних наукових досліджень з проблем споживання, відтворення і охорони природних ресурсів.

У цьому контексты необхідно зазначити, що сучасна реформа системи управління інноваційним процесом призводить до того, що держава поступово втрачає свої виключні керівні функції при плануванні та розподілі і набуває інших не властивих їй ролей - повноцінного (але не єдиного) власника, рівноправного учасника, пайового партнера, фінансового агента, гаранта, кредитора. Крім того, втрата монополії держави в управлінні інвестиційними потоками проявляється в появі його відокремлених економічних агентів - спеціалізованих економічних структур, що знаходяться в повній або частковій державній власності і реалізують конкретні державні інтереси в різних галузях економіки.

Залежно від актуальності економічних завдань і наявних фінансових ресурсів регіони самі формулюють свої інноваційні програми. При цьому існує суттєва проблема - не всі мають у своєму розпорядженні стабільні джерела для фінансування свого інноваційного розвитку, основною причиною зазначеного є як скорочення податкових надходжень до місцевого бюджету протягом останніх років, так і той факт, що обсяги додаткових джерел інвестицій значно варіюються в залежності від наявної промислової бази регіону, його інфраструктури, доступу до державних програм або іноземних кредитних ліній, наявності на території регіону рентоутворюючх ресурсів.

Основою інвестиційної стратегії в цих умовах має стати не нарощування прямих державних інвестицій, а стимулювання залучення, мобілізації та раціонального використання інших джерел капітальних вкладень (коштів населення, підприємств, фінансових інститутів, вітчизняних та іноземних інвесторів), що неможливо без встановлення

паритетних економічних інтересів між державою і іншими зацікавленими інвесторами.

Умови функціонування інноваційного процесу в регіоні можна визначити як сукупність трьох складових: привабливість інноваційної та інвестиційної діяльності; наявні інвестиційні ресурси; наявність суб'єктів інвестиційної діяльності, які здійснюватимуть інвестиції в необхідних масштабах.

Привабливість інноваційної та інвестиційної діяльності повинна забезпечуватися органами державної влади і управління у вигляді податкових пільг, безкоштовних відводів ділянок землі під важливі об'єкти, створення на власні кошти комунікаційної та соціальної інфраструктури та інші пільгові умови і преференції. Також місцевими органами державної влади мають бути забезпечені необхідні передумови для створення інститутів інвестиційного процесу - регіональних: банків, інвестиційних і страхових компаній, спеціалізованих позабюджетних фондів.

Розробка інвестиційної політики регіону в умовах ринкових перетворень економіки є стратегічно важливим фактором регіонального розвитку.

У світовій економіці відомо дві принципово різні стратегії структурних перетворень: атакуюча і реконструктивна. Умовою вибору і реалізації відповідної стратегії є готовність регіону до їх здійснення, ступінь адаптації до реформування економіки. Відповідно до цього, можна виділити три типи регіонів за вибором стратегії регіональної економіки.

До першого типу відноситься Київ, Харків, прикордонні регіони заходу. Ці території використовують найбільш сприятливі передумови для активізації інноваційної та інвестиційної діяльності, стабілізації виробництва і фінансового оздоровлення, що дає змогу рекомендувати

реалізацію атакуючої стратегії структурних перетворень. Пожвавленню інноваційної та інвестиційної діяльності в зазначених регіонах може сприяти концентрація на їх територіях значних фінансових і матеріальних ресурсів, висока насиченість елементами ринкової інфраструктури.

Другий тип характеризується сировинною спеціалізацією виробництва (Донецьк, Луганск, Запоріжжя). Тут об'єктивно є резерви поповнення фінансових ресурсів, зокрема, за рахунок ефективного функціонування інституту заставного права і вдосконалення механізму рентних платежів.

Кредитування під заставу надр представляє собою «експорт» надр під банківські послуги і полягає в тому, що такі підприємства здають свої надра, за якими вже видані ліцензії і підраховані достовірні запаси металу, комерційним банкам як застава для їх кредитів. Залежно від ступеня ризику інвестиційних проектів банки визначають частку надр під заставу.

Проблема використання цього кредитного інструменту полягає в тому, що в даний час існують обмеження щодо використання корисних копалин в якості застави при кредитуванні. Якщо ці обмеження будуть зняті, то в умовах практичної відсутності внутрішніх інвестицій в регіоні можна прогнозувати значний приплив інвестиційних ресурсів.

Для регіонів другого типу актуальною є також розробка системи рентних платежів різного рівня з подальшим їх акумулюванням в регіональних інвестиційних фондах. Цей фонд формується за рахунок відрахувань від доходів підприємств, що експлуатують природні ресурси.

В регіонах другого типу доцільно застосовувати переважно реконструктивну стратегію перетворень. В процесі дозрівання необхідних передумов (зміцнення фінансової бази, активізації ринку

капіталу, розвиток інститутів ринкової інфраструктури) в деяких з них не виключена можливість і доцільність реалізації окремих елементів атакуючої стратегії.

До третього типу відносяться переважно аграрні регіони Вінницька, Полтавська, Дніпропетровська області з переважанням конверсійних виробництв. Ці території відрізняє залежність від фінансової підтримки з боку держави, пригнічена мотивація до інвестування. Як наслідок, структурні зміни тяжіють до реконструктивної стратегії, а головною умовою підтримки в найближчій перспективі мінімально необхідної інвестиційної активності повинна бути підтримка держави.

Однак треба зазначити, що підтримка регіонів цього типу на практиці важко реалізується через можливий дефіцит державного бюджету. Тому доцільно перейти від прямого перерозподілу інвестиційних ресурсів до стимулювання довгострокових вкладень, активно використовуючи метод «точкових» інвестицій і ефект від спільного інвестування.

В результаті аналізу типології регіонів за вибором відповідної стратегії перетворень можна зробити висновок, що порядок розподілу бюджетних коштів на цілі інвестування має базуватися на принципах цільового використання державних ресурсів і селективної підтримки регіонів.

Так, для регіонів першого типу слід поступово мінімізувати державні інвестиційні ресурси і зберегти канал централізованого фінансування інвестиційних проектів, що мають загальнодержавне значення або забезпечують високий мультиплікативний ефект в рамках регіону.

Для регіонів другого типу умови надання коштів з державного бюджету необхідно диференціювати в залежності від рівня дефіциту відповідного бюджету.

Для регіонів третього типу значення фінансової підтримки з державного бюджету зберігається в значній мірі і постає завдання ефективного використання цих ресурсів.

Заходи щодо активізації інновационной діяльності повинні також враховувати типологію та специфіку регіону.

Так, для регіонів першого типу необхідно створити умови для ефективного використання вільних коштів підприємств і населення шляхом їх акумуляції та направлення на інвестиційні цілі.

Для регіонів другого типу необхідна розробка багаторівневої системи рентних платежів, а також використання інституту заставного права.

У регіонах третього типу доцільно ввести особливі пільги для мобілізації недержавних джерел інвестицій, включаючи спеціальні стимули для залучення іноземних інвестицій.

На нашу думку, основними положеннями регіональної інвестиційної політики в умовах розвитку ринкових відносин є наступне.

1. Визначення пріоритетних соціальних, економічних і екологічних проблем.

2. Вибір і обгрунтування стратегічних і тактичних цілей інвестиційної діяльності в регіоні.

3. Визначення ефективних шляхів реалізації поставлених цілей.

4. Розробка системи заходів, спрямованих на залучення на територію інвестиційних ресурсів.

5. Створення системи дієвого контролю за ходом реалізації заходів щодо залучення і ефективному використанню інвестиційних ресурсів в регіоні.

Рішення останнього завдання передбачає розробку комплексної регіональної програми щодо залучення і стимулювання інвестицій в економіку регіону. Реалізація цієї програми щодо активізації інвестиційного процесу в регіоні може бути досягнута шляхом створення регіонального інвестиційного центру (РІЦ). Надані в РІЦ бізнес-плани інвестиційних проектів і їх експертиза повинні бути уніфіковані на базі єдиного програмного продукту.

Регіональний банк даних щодо інвестиційних пропозицій і бізнес-планів формується за двоканальною схемою і включає в себе інвестиційні пропозиції місцевих органів державної влади і суб'єктів господарювання.

При формуванні регіонального банку даних інвестиційні пропозиції місцевих органів державної влади мають бути узгоджені з цілями регіональної політики, а пропозиції суб'єктів господарювання підлягають аналізу і експертизі на предмет виключення інвестиційних пропозицій, які є неефективними з позицій соціально-економічних інтересів території.

Реалізація положень щодо стимулювання інвестиційних та інноваційного процесів, підтримку фундаментальних і прикладних наукових досліджень з проблем споживання, відтворення і охорони природних ресурсів потребує застосування системного підходу на основі поєднання довгострокових стратегічних, а також поточних оперативних заходів при здійсненні оцінці природних ресурсів, що сприятиме ухваленню нових якісних рішень щодо оптимального і раціонального використання природних ресурсів на засадах сталого розвитку.

Можемо констатувати, що завдання оптимального і раціонального використання природних ресурсів на засадах сталого розвитку має важливе державне значення, а його вирішення має здійснюватися з урахуванням перерахованих вище положень вдосконалення системи державного регулювання природокористування.

Якщо говорити про стратегію сталого розвитку, то важливе значення в ній має інноваційна компонента. Тому необхідно підкреслити важливість взаємозв'язку інноваційного процесу та раціонального природокористування в системі господарювання.

Методи державної підтримки ресурсозберігаючих технологій, а також непрямі методи регулювання мають бути відображення в цільових програмах регіонального розвитку, що потребує залучення до процесу їх розроблення фахівців з управління природними ресурсами. Це сприятиме формуванню системи державного регулювання сталого природокористування.

Основним механізмом державного регулювання сталого природокористування виступає державна програма, в мехах якої передбачається формування сприятливих організаційно-правових та економічних умов для сприяння реалізації концепції сталого природокористування. Серед пріоритетних завдань необхідно виділити такі:

- удосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення мотивації суб'єктів господарювання до сталого природокористування;

- удосконалення системи фінансування та страхування у сфері природокористування;

- удосконалення територіальної інфраструктури природоохоронних органів на основі подальшого розвитку інформаційного забезпечення процесу управління природоресурсними об’єктами на рівні адміністративно-територіальних одиниць;

- навчально-методичне забезпечення сталого природокористування в системі господарювання та публічного управління.

Проведені дослідження дали змогу виявлення взаємозв'язку інноваційного процесу та сталого природокористування в системі господарювання (рис. 4.6).

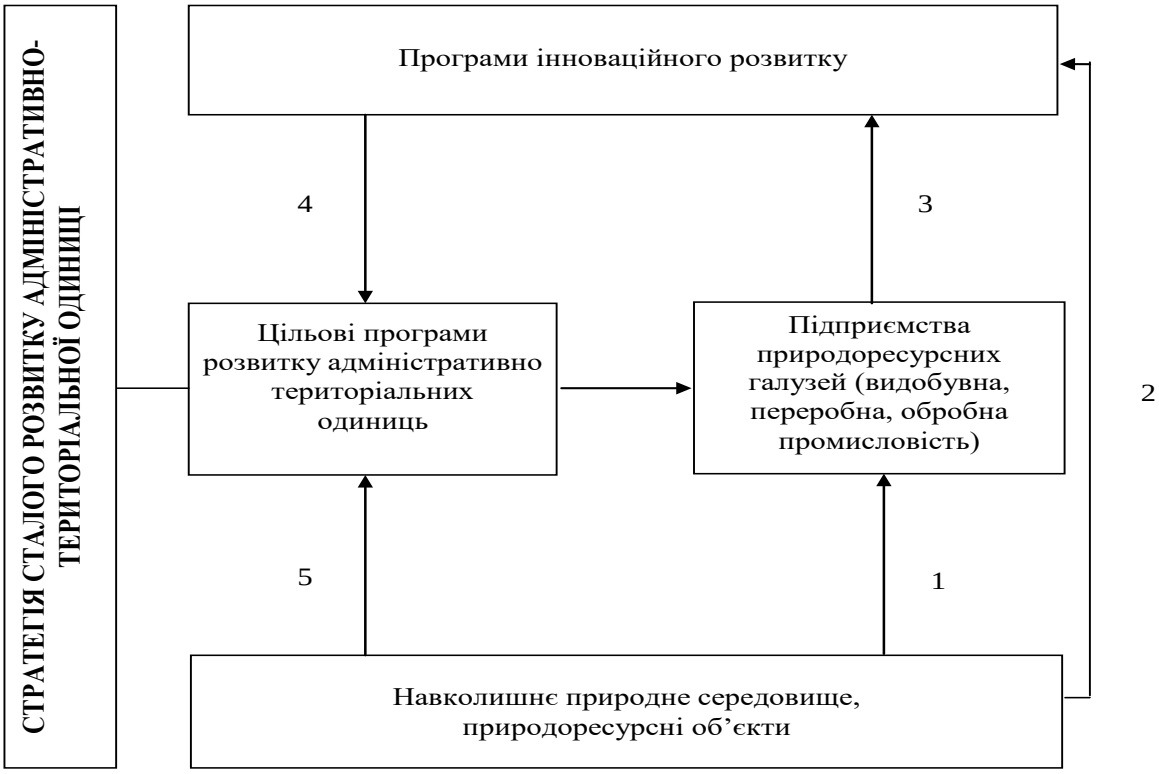

Рис. 4.6. Забезпечення сталого природокористування в цільових програмах розвитку адміністративно-територіальних одиниць (розроблено автором)

У запропонованій схемі показано процеси, що сприяють забезпеченню раціонального природокористування, а саме: врахування екологічних вимог при здійсненні вибору інвестиційних проектів для їх включення в цільові програми регіонального розвитку (1); врахування вимог екологічного характеру в інноваційних рішеннях, спрямованих на забезпечення сталого розвитку адміністративно-територіальних одиниць (2); врахування в інноваційній стратегії розвитку адміністративно-

територіальних одиниць «полюсів зростання» в галузях обробної промисловості, модернізація основних засобів переробної промисловості регіону, модернізація основних засобів видобувних виробництв (3); забезпечення інноваційної компоненти територіального розвитку в цільових програмах (4); забезпечення сталого природокористування в стратегії сталого розвитку адміністративно-територіальної одиниці (5).

Висновки до розділу 4

1. Обґрунтовано методологічний підхід до формування стратегії державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, метою якої є забезпечення зниження витрат сукупних природних ресурсів на одиницю валового продукту за умови забезпечення безпеки людини, екосистем, території. Ключовими завданнями представленої стратегії визначено: узгодження інтересів територіальної громади, бізнес-структур і держави; узгодження функціонування добувної, переробної та обробної галузей промисловості та поступовою диверсифікацією структури економики за рахунок галугей з більш високою часткою доданої вартості; формування ринкової інфраструктури інвестиційно-інноваційного розвитку; специфікація прав власності на природоресурсні об’єкти. Система принципів зазначеної стратегії включає: стабільність та ефективність законодавства у сфері природокористування; орієнтація реформування сфери природокористування на світовий досвід та глобальні тенденції; програмно-цільовий підхід до стратегічного планування; комплексний підхід до використання природних ресурсів; розвиток системи інформаційного забезпечення; зниження впливу наслідків виснаження

природоресурсної сировини на еколого-економічну систему; вдосконалення структури природокористування на основі зменшення частки експорту сировини та збільшення частки відновлюваних ресурсів; підвищення частки ресурсозберігаючих технологій; розвиток методів прогнозування, оптимізації та стимулювання раціонального природокористування.

Механізм формування регіональної стратегії сталого природокористування для кожної адміністративно-територіальної одиниці передбачає п’ять послідовних етапів. На першому визначаються потреби основних стейкхолдерів (територіальної громади, бізнес-структур, органів влади) та формулювання головної мети сталого природокористування (на рівні регіону). На другому етапі – аналіз ролі і місця природоресурсного чинника в загальній системі сталого розвитку регіону, конкретизація завдань його природно-ресурсного комплексу. На третьому етапі визначається система соціо-еколого-економічних чинників, вплив на які дасть змогу досягти встановлених цілей і завдань. На четвертому етапі визначаються індикатори оцінки та моніторингу реалізації поставлених цілей і завдань, а також аналіз альтернатив використання природоресурсних об’єктів території. На п’ятому етапі ухвалюється управлінське рішення щодо природокористування, його реалізація та контроль. З метою забезпечення об’єктивної оцінки та моніторингу реалізації регіональної стратегії сталого природокористування запропоновано систему цільових, сукупних і базових кількісних, якісних та комплексних індикаторів.

2. Обґрунтовано програмно-цільовий механізм державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, в основу якого покладено підхід «від споживача до природних ресурсів», який перебачає формування для ресурсів певного ланцюга «природний ресурс – сировина – готовий продукт», що розкриває можливості сталого природокористування, його взаємозв'язок із програмуванням

територіального розвитку. Визначено комплекс чинників, які необхідно враховувати при формуванні місцевих цільових програм, а саме: природно-кліматичні умови (їх вплив на розмір виробничих витрат); транспортно-географічне становище (вплив на розмір витрат у виробництві та обігу товарів, логістику); рівень економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць (спеціалізація, ступінь диверсифікації економіки).

3. Показано, що формування місцевої цільової програми має здійснюватись на основі аналізу та оцінки сучасного соціо-еколого-економічного становища адміністративно-територіальної одиниці, потенційних можливостей і передумов розвитку (природоресурсних об’єктів; виробничого, експортного, фінансового, інноваційного потенціалу; демографічної ситуації та людського капіталу; інвестиційного клімату; конкурентоспроможності основних галузей і суб’єктів господарської діяльності), інтегрування господарського механізму. Останній має бути орієнтований на: випуск екологічно чистої продукції та модифікацію властивостей товару; заміну довговідновлюваних ресурсів на екологічно безпечні; підвищення питомого навантаження інтенсивних факторів; зниження ресурсоємності; модифікацію технологічного процесу без зупинки виробництва. Запропоновано наукові рекомендації щодо удосконалення системи державного регулювання процесів природокористування на основі формування системи інституційного забезпечення реалізації заходів територіального розвитку з урахуванням комплексного підходу до управління природними ресурсами та інформаційного забезпечення суб’єктів державного регулювання та інших учасників природоресурсних відносин.

РОЗДІЛ 5
ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

5.1. Механізм узгодження інтересів стейкхолдерів в процесі державного регулювання сталого природокористування

В умовах ринкової економічної системи кожна галузь і територія розвиваються в межах сформованих закономірностей: раціонального розміщення об’єктів територіально-виробничого комплексу; ринкової спеціалізації, територіального поділу праці і комплексного розвитку (в межах територіальної одиниці та в межах України). Особливого значення при цьому набуває державне регулювання економічних процесів, з врахуванням територіальної специфіки у загальній структурі економіки, перенесення основних напрямів реформ на регіональний рівень, розв’язання всередині регіонів пріоритетних завдань соціально-економічного характеру, охорони навколишнього природного середовища і раціонального природокористування. Це потребує проведення глибокого аналізу економічної ситуації в регіонах. Необхідно враховувати, що наростання кризи в період трансформації економіки України відбулося внаслідок неналежного врахування територіальних особливостей. При формуванні ринкової економічної системи суб’єтки господарської діяльності, суспільство в цілому відчувають кризу, обумовлену процесами транформації структури економіки, виробничою, розривом міжрегіональних зв'язків. Регіоні відрізняються темпами реформ, рівнем розвитку інфраструктури, підприємництва, зовнішньоекономічної діяльності.

В Україні погіршується стан економіки, падають доходи і обсяги виробництва, різко загострилися диспропорції між- і внутрішньогалузевого обміну, відчувається дефіцит фінансових ресурсів, в тому числі оборотних коштів, за відсутності адекватної кредитної політики. Відбувається деградація виробництва, руйнування відтворювального потенціалу. Це частково обумовлено наслідками зовнішньої агресії з боку РФ та втратою контролю держави над значною частиною території України (АРК, частина Донецкої і Луганської областей), наслідками карантинних заходів в рамках протидії пандемії, а також проблемами системного характеру.

Основними чинниками, які впливають на загальну структуру економіки, на структуру виробництва продукції, на формування спеціалізації адміністративно-територіальних одиниць виступають [6; 25; 73]: приватизаційні процеси і становлення різних форм власності; відмова держави від активного втручання в господарську діяльність, повна самостійність суб’єктів господарської діяльності; розвиток конкурентного середовища та посилення конкуренції з боку зарубіжних компаній; інфляційні процеси та порушення міжгалузевого паритету цін; нестабільність нормативно-правової бази і загального соціально-економічного становища; порушення господарських міжрегіональних зв'язків.

На сьогодні малоймовірними є очікування збалансованого розвитку галузей і суб’єктів господарської діяльності, пов'язаних з експлуатацією приодоресурсних об’єктів. Це є складним завданням навіть у стабільних умовах. Тому будь-яка антикризова політика (на загальнодержавному або місцевому рівнях) має враховувати нерівномірність щодо економічного розвитку. У сучасних економічних умовах відзначаються насупні тенденції: ефективно функціонуючі суб'єкти господарювання починають самостійно формувати умови для

зростання прибутку, активно впливаючи на інших суб'єктів економіки, які функціонують в суміжних сферах господарювання. При цьому підвищуються темпи і масштаби економічного зростання, змінюється структура економіки.

На нашу думку, на сьогодні виправданим є регіональний підхід до проблем природокористування на основі адаптивного (гнучного) державного впливу. Сучасний механізм господарювання на територіальному рівні включає систему відносин, що складається з соціо-еколого-економічних інтересів, конкуренції, співпраці з іншими адміністративно-територіальними одиницями, поглиблення поділу праці та вільної торгівлі [254]. В усіх областях розробляються програми соціально-економічного розвитку, в процесі формування яких постає питання про ключові напрями регіонального розвитку. В науковій літературі найчастіше виділяються такі цілі регіонального розвитку: збереження єдиного простору і цілісності держави; забезпечення збалансованого розвитку території; усунення надмірної регіональної диференціації за якістю та рівнем життя. Основою такого розвитку виступають природні ресурси, як складова економічного потенціалу.

На сьогодні все більшого значення набуває питання впорядкування функціонального змісту природоресурсних об’єктів в системі господарювання, зокрема щодо порядку та характеру їх взаємодії. Відповідна система включає механізм господарювання, що являє собою сукупність взаємопов'язаних методів та економічних важелів впливу на процеси видобутку, обміну, а також розподілу й споживання природних ресурсів.

Проте такий механізм господарювання включає не лише комплекс методів управлінського впливу на систему виробництва. Він також охоплює всю систему цілей, методів активізації елементів такої системи, що у сукупності визначають зміст і порядок їх функціонування та

взаємодії. Управлінський вплив являє лише один аспект механізму господарювання. Основний його зміст обумовлюється цільовим призначенням самої системи, взаємодією її елементів, цільовими функціями, а також характером їх взаємодії в процесі функціонування такої системи. В цьому механізмі відображаються усі характерні риси виробничих відносин, а також специфічні характеристики кожного об'єкта управління, форми і спосіб його організації, місце в економічній системі, технологічні особливості виробничого процесу.

Враховуючи специфіку природно-ресурсного комплексу відповідної території, виробництв і галузей пов'язаних з ним, модель господарювання на засадах сталого використання природних ресурсів має відповідати таким вимогам: має відображати його зміст як багатогалузевої виробничої системи, спрямованої на поліпшення рівня та якості життя територіальної громади, підвищення рівня його конкурентоспроможності; в механізмі господарювання має відбиватись галузево-технологічна специфіка сільського господарства, добувної промисловості, як системоутворюючих елементів (високий ступінь впливу природно-кліматичних чинників, висока ймовірність господарського ризику; територіальний природно-ресурсний комплекс має складну господарську функціональну та соціальну структуру.

Стале природокористування є однією з ключових цілей сталого розвитку України. З причини тривалого збереження ресурсно-орієнтованої моделі економіки України із експортно-сировинною спрямованістю, актуальним завданням для науковців і практиків є оптимізація використання природних ресурсів з урахуванням стану внутрішнього і зовнішнього ринку. На жаль, домінуючим поки є технократичний підхід. Проте необхідною є зміна сформованої моделі природокористування за такими вимогами. Показано, що основними пріоритетами господарської моделі сталого природокористування

виступають: по-перше, узгодженн інтересів стейхолдерів із залученням групи експертів, обговорення потенційних проектів, а також розв’язання питань реалізації проектів; по-друге, формування інституційного середовища, удосконалення правових інститутів, удосконаленн управлінських інститутів, моніторинг соціо-еколого-економічного стану територіальних комплексів, прогнозування соціо-еколого-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці, індикативне планування і програмування, формування механізмів державного регулювання для різних видів природних ресурсів; по-третє, соціо-еколого-економічне обґрунтування проектів, аналіз зовнішніх відносно країни та адміністративно-територіальної одиниці чинників, аналіз внутрішніх тенденцій у сфері природокористування, економіко-математичне моделювання проектів, прогнозування сталого природокористування.

Тобто йдеться про створення спрямованого на підвищення рівня та якості життя населення комплексу державних та регіональних інституційних структур, правових норм, методів та організаційних форм управління експлуатацією природних ресурсів з урахуванням екологічних, соціально-економічних й технологічних чинників.

Обмеженість природних ресурсів обумовлює обмеженість того часу, протягом якого зберігається можливість суспільного розвитку, заснованого на екстенсивному природокористуванні; на завершальному етапі експлуатації природоресурсних об’єктів, розташованих в певній адміністративно-територіальній одиниці, з господарської позиції виникає об'єктивна потреба здійснення його диверсифікації.

Функціонування будь-якої господарської моделі безпосередньо визначається тими основами, на яких вона грунтується. Щодо предмету нашого дослідження, то необхідно виділити такі пріоритети. По-перше, узгодження і збалансування інтересів усіх стейкхолдерів процесу

природокористування(територіальної громади, інвесторів, інститутів громадянського суспільства, органів публічної влади). По-друге, системність, тобто, з одного боку – взаємозв'язок адміністративних, економічних та правових важелів впливу процеси природокористування, а з іншого – спрямування таких важелів на забезпечення комплексного, оптимального та раціонального використання природних ресурсів адміністративно-територіальної одиниці на всіх етапах. По-третє, головна роль органів публічної влади щодо регулювання сталого природокористування через політику, формування інституційних структур, стратегію. Органи публічної влади на зальнодержавному рівні також формують і забезпечують рамкові умови використання природоресурсних об’єктів. А повноваження з ухвалення конкретних рішень щодо регулювання природокористуванняних делегуються на місцевий рівень. Характерною особливістю господарської моделі у сфері природокористування має бути адаптивність до умов певної адміністративно-територіальної одиниці.

Основними напрямами розвитку господарської моделі у межах сталого природокористування виділено такі: державне регулювання природокористування і баланс інтересів; розвиток відносин власності та специфікація прав власності на природні ресурси; вдосконалення механізму формування та розподілу доходів; активне залучення природних ресурсів до господарського обігу; облік та оцінка природоресурсних об’єктів; моніторинг стану природоресурсних об’єктів.

Методи реалізації зазначених напрямів можуть бути різними. В даному досліджені їх класифікація обумовлена кількома підходами: ринковим (регулювання ринкових відносин, об’єктами яких виступають природні ресурси) і структурним (структурні зміни в системі економіки).

Їх реалізація здійснюється за допомогою комплексу організаційно-технічних заходів.

Так, ринковий підхід включає методи економічного впливу, серед яких: система цін на окремі природні ресурси та природоресурсні об'єкти; надання кредитів та кредитних гарантій за інвестиційними проектами, спрямованими на зменшення витрат на експлуатацію природоресурсних об’єктів та на видобуток природних ресурсів тощо; запровадження цінових обмежень, зокрема для контрою інфляції (обмеження рентабельності, прибутку); субсидії на ресурси, а також експортно-імпортні тарифи; диференційований підхід до оподаткуванні окремих природоресрсних об'єктів та природних ресурсів.

Щодо адміністративних методів у складі ринкового підходу, то необхідно виділити такі: моніторинг стану природоресурсних об’єктів в межах адміністративно-територіальних одиниць; здійснення державних закупівель (забезпечують відповідний попит і ціни); запровадження та забезпечення стандартів (на основі контрольної функції) щодо процесів природокористування в межах адміністративно-територіальної одиниці; запровадження експортно-імпортних квот на природні ресурси тощо.

У свою чергу, структурний підхід передбачає такі економічні методи, зокрема: стимулююче оподаткування для збільшення інвестицій в основний капітал, а також підвищення привабливості окремих територій щодо розміщення виробничих об’єктів; надання лізингового кредитування; інформаційне забезпечення суб’єктів господарювання; експортно-імпортні тарифи та надання субсидій на придбання основних засобів.

Щодо адміністративних методів у складі структурного підходу, то серед виділено: сприяння розвитку сфери послуг, диверсифікація економіки від ресурсно-орієнтованої моделі до глибокої переробки природних ресурсів; проведення реорганізації підприємств (об’єднання,

розділення); націоналізація та реприватизація об’єктів; управління підприємствами державного сектору економіки.

В процесі формування та реалізації комплексу організаційно-технічних заходів, необхідно активізувати такі фактори сталого природокористування: по-перше, технічного характеру (удосконалення технічної бази, видобутку, транспортування, зберігання; застосування технологій, що забезпечують мінімальні втрати ресурсів; удосконалення технологічних режимів переробки сировини; створення експериментальної бази для моделювання видобутку ресурсів); по-друге, організаційного характеру (удосконалення організації обліку природокористування; скорочення циклу від отримання до використання ресурсів; удосконалення організації виробництва праці; організація вторинного використання ресурсів; організація використання супутніх ресурсів; розробка і впровадження організаційно-технічних заходів оптимального і раціонального використання ресурсів); по-третє, соціально-економічного характеру (врахування та аналіз дії економічних законів (масштабу, часу тощо; застосування наукових підходів менеджменту до управління потенціалом; застосування методів прогнозування, інформаційних технологій, штучного інтелекту; розвиток системи прав власності на природні ресурси; удосконалення системи акумулювання доходів в процесі природокористування; вирішення проблем оподаткування в природоексплуатуючих секторах економіки; реалізація соціально-психологічних заходів).

Процес виснаження природоресурсних об’єктів відповідної адміністративно-територіальної одиниці проявляється не лише у зменшенні обсягу доступних для використання ресурсів, але також у погіршенні умов щодо експлуатації природоресрсних об’єктів. Головна особливість стратегії природокористування щодо невідновлюваних ресурсів полягає у поступовому зростанні цін. Тому з часом цінність

природного ресурсу стає рівнозначною оптимізації його споживання. В процесі реалізації відповідної стратегії формується зворотний зв'язок між результатами та витратами, які належать до різних часових періодів. Так, додатковий дохід через надмірну експлуатацію природоресурсного об'єкта, що може бути отриманий насьогодні, – у майбутньому стане причиною додаткових втрат. При цьому вихідними позиціями є стійкість відтворювальної структури і обмежені ресурси.

При додатковому врахуванні чинників політичного характеру, структурну трансформацію економіки, скорочення інвестицій, то виникають такі негативні ефекти: прискорене виснаження природоресурсних об’єктів, зниження природно-ресурсного потенціалу адміністративно-територіальної одиниці.

Стрижнем господарської моделі сталого природокористування має стати державне регулювання. Це відповідає зарубіжним практикам у цій сфері. Так, у США державне регулювання процесів природокористування зокрема щодо мінеральних ресурсів здійснюють такі суб’єкти федерального рівня, а саме: бюро з управління державними землями, геологічна служба, служба управління мінеральними ресурсами та ін. [154; 224; 228; 235].

Відповідно до діючого законодавства, здійснюється централізований облік і оцінка мінеральних ресурсів, контроль над цінами; встановлюються податкові знижки підприємствам, що враховують умови виснаження надр і освоєння нових родовищ; видаються цільові субсидії на НДДКР; щорічно передбачаються і забезпечуються бюджетом держзакупівлі сировини тощо.

Державне регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні має враховувати дворівневість його механізму: загальнодержавний і місцевий (до сфери дії останнього належать території областей та районів).

Формування господарської моделі моделі сталого природокористування передбачає законодавчо закріплену участь таких суб’єктів, а саме: територіальні громади; інвестори, бізнес-структкури (які мають дозоли на спеціальне використання природних ресурсів); органи державної влади та місцевого самоврядування; громадські організації та обєднання (профспілки, екологічні громадські обрганізації).

Принцип узгодження інтересів в процесі природокористування в останні роки набув поширення у зарубіжній практиці: у вугільній галузі в Німеччині, в гірничій промисловості у США, Швеції, Канади. Сучасні методи структурного, логічного, економіко-математичного аналізу дають змогу певною мірою забезпечити збалансованість інтересів на основі врахування «людського чинника». Виходячи з цього досвіду, можемо обгрунтувати наступний підхід щодо узгодження інтересів стейкхолдерів (рис 5.1).

Виходячи з цього, очевидно, що формування стратегічних цілей і пріоритетів не можна здійснювати ізольовано. Необхідним є деталізоване узгодження інтересів усіх зазначених суб'єктів.

В рамках першого етапу з усіма стейкхолдерами обговорюється концепція конкретного проекту, його відповідність інтересам адміністративно-територіальної одиниці (формується координаційний орган). До процесу обговорення також залучаються науковці та фахівці з економіки, екології, соціології, демографії тощо.

В рамках другого етапу ухвалюється принципове рішення щодо реалізації проекту, умовах та масштабах експлуатації природоресурсних об’єктів, інфраструктурного забезпечення тощо. Має бути проведений об'єктивний аналіз щодо екологічних і соціальних наслідків експлуатації природоресурсного об’єкту.

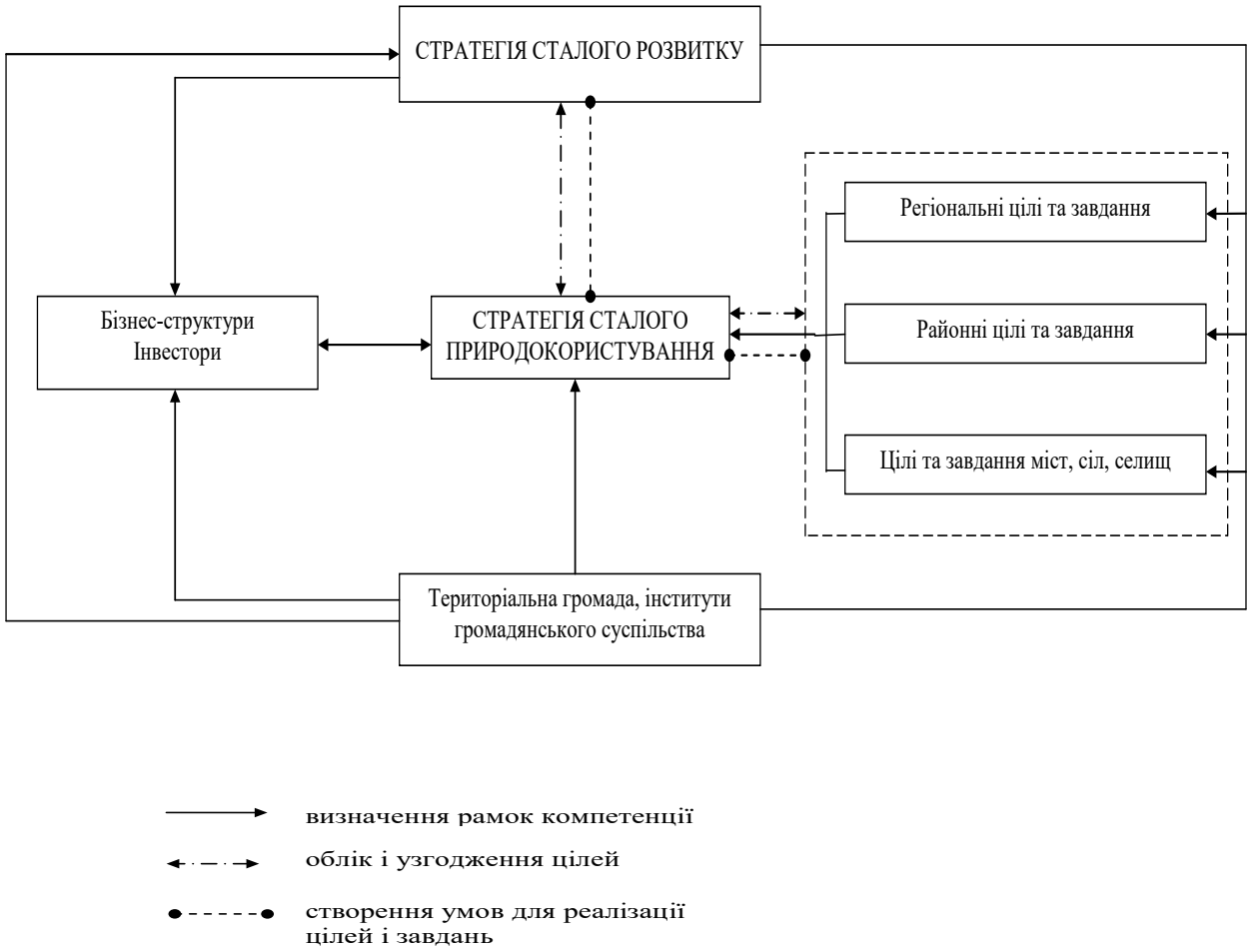

Рис. 5.1. Механізм узгодження інтересів стейкхолдерів в процесі сталого природокористування (розроблено автором)

В рамках третього етапу вирішуються соціально-економічні та організаційні питання щодо забезпечення балансу інтересів територіальної громади, бізнес-структур (інвестирів), органів публічної влади на засадах соціального партнерства.

Забезпечення сталого природокористування пов'язано з регулюванням процесів інституційних перетворень, зокрема щодо участі держави у розвитку відносин та специфікації прав власності на природоресурсні об’єкти.

Специфікація права власності (держави, територіальної громади, бізнес-структур) визначають наступні можливості відносно природних

ресурсів, а саме: формування правил експлуатації природоресурсних об'єктів; отримання рентного доходу в процесі природокористування; передача прав щодо користування, розпорядження природоресурсним об’єктом довіреній особі (організації); передача об'єкта права власності (під заставу, у якості внеску до статутного фонду тощо).

Необхідно зазначити, що права власника у даному випадку не є абсолютними. На законодавчому рівні держава може встановлювати обмеження щодо характер та процесу природокористування з урахуванням їх значення, екологічних, економічних й соціальних чинників. При формуванні обмежень необхідним є компроміс між національними інтересами (або інтересами територіальної громади) та правами окремих власників. Такі обмеження переважно пов'язані зі способами і технологіями використання природного ресурсу, умовами відтворення. При цьому вони, як правило, не поширюються аспекти отримання доходів в процесі природокористування.

В науковій літературі розв’язання проблеми розвитку відносин власності на природоресурсні об’єкти пропонується такими способами: по-перше, здійснення деталізованого державного регулювання процесів використання природних ресурсів; по-друге, проведення приватизації усіх природоресурсних об’єктів, в результаті чого усі зовнішні ефекти будуть сек’юритизовані та перетворені на актив (отримають свою ціну) [290; 316; 318].

Щодо останнього підходу, то при всій його зовнішній привабливості, він не враховує такий чинник, як нерозвиненість ринкової інфраструктури, недостатню екологізацію свідомості населення, брак технічних можливостей. Запровадження такого підходу передбачає приватизацію усіх природоресрсних об’єктів, мінімізацію бюджетних витрат на їх відтворення та охорону, делегування повноважень і відповідальності щодо усунення негативних наслідків

екологічного характеру на місцевий рівень. Невід'ємною вимогою виступає специфікація забруднювачів, розроблення спеціальних технологій щодо забезпечення захисту прав власності.

Необхідно зауважити, що процес приватизації природоресурсних об’єктів може спричинити кризові ситуації в енергетичній сфері, а також дефіциту на внутрішньому ринку природно-ресурсної сировини (через експортноорієнтовані прагнення). Прагнення власників максимізувати економічну ефективність використання природоресурсних об’єктів здатне спричинити катастрофу навколишнього природного середовища.

Ми поділяємо позицію, що приватна власність на природоресурсні об’єкти в ринкових умовах займає провідне місце. Інші форми власності виступають як похідні від неї. Їх необхідність обумовлена зокрема несприятливими умовами для забезпечення раціонального використання природних ресурсів в період реформування. Разом із тим, у більшості країн найпоширеною є саме державна власність на природні ресурси.

Розглянемо сучасні підходи щодо врегулювання відносин власності у досліджуваній нами сфері на прикладі мінеральних ресурсів. Першим прикладом виступає підхід «збільшення власності», за яким мінеральні ресурси є невід'ємною частиною земної поверхні. Право власності на земельну ділянку поширюється на все, що також знаходиться під нею і на ній. Такий підхід має певні недоліки: по-перше, попереднє розділення перспективного району на окремі ділянки стримує та ускладнює організацію розвідки та комплексної експлуатацію природоресурсних об’єктів; по-друге, привілеї власників стримують ініціативи держави щодо комплексного розвитку гірничо-видобувного комплексу території. Переваги такого підходу проявлються при незначних масштабах видобутку переважно поверхневих покладів.

Другим прикладом є підхід державного володіння, за яким право власності на мінеральні ресурси може бути відокремлено від права

власності на земельну ділянку. На мінеральні ресурси зберігається державна форма власність, яка включає дві категорії: невідчужуване і невід'ємне суспільне володіння, яке складають цінності, що є у спільному розпорядженні; приватне володіння поширюється на ті цінності, які знаходяться у володінні держави як приватної особи, але з врахуванням її специфічних інтересів.

Держава у якості власника розподіляє права на первинні ресурси і надра, збирає геологічні дані, визначає правила і контроює їх дотримання бізнес-структурами (інвесторами). Такі відносини врегулювуються через прийняття спеціальних законів, підзаконних нормативно-правових актів, в угодах на передачу складових прав власності на природоресурсні об’єкти від держави до суб’єкта господарської діяльності, який буде управляти (володіти та користуватись) таким об’єктом. При цьому право визначення способу використання та вирішення ключових питань може належати органам влади центрального або місцевого рівня.

В Україні структура власності на природоресурсні об’єкти формується під впливом історичних, економічних й політичних особливостей. В статті 13 Конституції України зазначено, що земля та надра, атмосферне повітря, водні ресурси та інші природні ресурси в межах території України, а також континентального шельфу, морської економічної зони є власністю народу України. Від імені народу України право власності реалізують органи державної влади та місцевого самоврядування [201]. В статті 39 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено природні ресурси, які мають загальнодержавне і місцеве значення [172]. Але проблема взаємовідносин центру і територій щодо природних ресурсів залишається дуже складною. Ця проблема прямо пов'язана з поняттями, що визначають функціонування державної системи, зокрема:

справедливий розподіл національного багатства; державна безпека з позиції довгострокового забезпечення природними ресурсами; акумулювання фінансових коштів для реалізації завдань сталого розвитку; забезпечення виконання програм регіонального розвитку.

В межах підходу державного володіння виділяють низку способів надання правомочностей на певний природоресурсний об’єкт [185]: надання прав розвіднику родовища; надання прав першому, хто пред'явив права на природоресурсний об’єкт; надання прав через тендер (аукціон); надання прав за рішенням уряду; надання прав за спеціальним контрактом.

На сьогодні у сфері природокористування недостатньою мірою використовуються можливості державного регулювання, що могло б надати імпульс регіональному розвитку та в цілому економіки України. Саме розвиток природоресурсної сфери має необхідний потенціал для формування нової відтворювальної структури. Природокористування безперервно пов'язане з вичерпанням та погіршенням стану природоресурсних об’єктів і, виходячи з цього, – визначення, вилучення, а також використання ренти. Вона дає змогу певною мірою узгодити інтереси сучасного і майбутніх поколінь, сформувати фінансові резерви для реалізації інновацій у сфері приодокористування у майбутньому.

Необхідним є відійти від домінування моделі владно-господарських відносин, яка спрямована на забезпечення інтересів міністерств і відомств, які фактично привласнили собі природні ресурси. Органи влади здійснюють передачу відповідних правомочностей отримуючи при цьому прибуток, переважно для окремих посадовців. Крім того, за умови збереження державної власності основним завданням власника виступає реалізація довгострокової стратегії сталого природокористування. Зарубіжний досвід показує, що органи публічної

влади (які по суті здійснюють функції власника) не мають займатися підприємництвом.

На нашу думку, потребує розроблення загальна концепція розвитку відносин власності у сфері природокористування. В роботі запропоновано основні підходи до розвитку відносин власності на природні ресурси. Метою розвитку відносин власності на природні ресурси є формування ринку природних ресурсів, як ринку товарів. Основні підходи включають: визначення сутності природного об'єкта; вивчення характеру природного об'єкта особливостей його використання; вибір форми власності до природного об'єкту; возробка системи державного моніторингу природного об'єкта. Основними принципами концепції є: врахування зовнішніх ефектів; забезпечення відтворення природно-ресурсного потенціалу; раціональне використання природних ресурсів з урахуванням довгострокової перспективи; реалізація стратегії сталого розвитку регіонів; державний моніторинг процесів природокористування; незалежність від політичних процесів; згладжування можливих негативних екологічних ефектів.

Виходячи зі стратегічної мети, необхідно диференційовано підходити до розв’язання проблеми власності на природоресурсні об'єкти, виходячи з їх сутності: неосвоєний природоресурсний об'єкт; освоєний природоресурсний об'єкт; освоєний природоресурсний об'єкт із основними виробничими засобами (як майновий комплекс); мобільні виробничі засоби природокористувача; природоресурсна сировина; інформація.

Проблему прав власності на зазначені об'єкти необхідно вирішувати диференційовано. Чим нижчим є ступінь екологічного впливу експлуатації певного природоресурсного об’єкту або на виснаження певного ресурсу, тим більшою доцільністю є передача такого об’єкту у приватну власність. Інформація про земельні,

мінеральні, лісові, водні ресурси дає змогу регулювати процеси природокористування, тому вона може завлишатись впродовж певного часу власністю держави (з обмеженням прав державних органів). Паралельно будуть формуватися альтернативні інформаційні джерела. Необхідним вбачається збереження державної власності на інфраструктурні обєкти (пов'язані з транспортуванням природних ресурсів).

Крім того розвиток відносини щодо прав власності обумовлюється характеристиками природних ресурсів: по-перше, ресурси місцевого значення, які не представляють великого інтерес на внутрішньому і зовнішньому ринках з отриманням максимальних доходів у короткостроковий період; по-друге, ресурси, які зазнають мінімальної шкоди внаслідок впливу господарських процесів та лібералізації зовнішньоекономічних відносин у довгостроковій перспективі; по-третє, ресурси, які зазнають значного негативного впливу через трансформацію ринкової кон'юнктури.

Для природних ресурсів першої та другої групи процеси приватизації не завдадуть руйнівних наслідків. Разом із тим, процес експлуатації природоресурсного об’єкту неодмінно потребує здійснення контролю екологічних параметрів. Суверенітет власників щодо природоресурсних об’єктів не є безмежним. Стосовно третьої групи ресурсів, то можна приватизувати лише основні виробничі засоби за умови реалізації комплексу спеціальних заходів. Для стратегічно важливих природних ресурсів необхідно застосовувати орендні форми, але без права викупу.

Поступове підвищення цін на природні ресурси обумовлює необхідність реформування діючої моделі розподілу і перерозподілу доходів від природокористування. Вихідним положенням такої моделі є завдання підвищення частки цього джерела у зведеному бюджеті.

Адміністративно-територіальна одиниця має отримати на рівні потреб соціально-економічного розвитку. Виходячи з досяжних пріоритетів розробляються регіональні програми сталого розвитку, одним з суттєвих джерел фінансового забезпечення яких мають бути доходи від використання природних ресурсів території.

Для формування інституційного середовища необхідною є реалізація комплексу заходів з вдосконалення управлінських та правових інститутів. Це стосується державного впливу на процеси природокористування з позиції суспільних інтересів: з одного боку – загальнонаціональних та потреб територіальної громади, а з іншого боку – інтересів суб'єктів експлуатації природоресурсних об'єктів. У зв'язку з цим, має бути оновлено інституційне середовище на ринковій основі: моніторингу соціо-еколого-економічного стану територіальних комплексів з оцінкою стану соціально-економічних й природних ресурсів; прогнозування соціо-еколого-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць; індикативного планування і програмування; формування політики щодо різних видів ресурсів.

Прийняттям основоположних законодавчих актів (Земельний кодекс України , Кодекс України «Про надра», Закон України «Про угоди про розподіл продукції», Лісовий кодекс України, Водний кодекс України та ін.) закладені правові засади механізмів природокористування на державному рівні [48; 180; 195; 209]. Проте регламентовані відповідними законодавчими актами механізми не забезпечують сталого природокористування. Зокрема, про це свідчить практика експлуатації вугільних родовищ. Соціо-еколого-економічні проблеми більшості територій вугільної спеціалізації обумовлені такими чинниками: підхід до обґрунтування ефективності експлуатації природоресурсних об'єктів на основі відомчої та технологічної позицій; низький рівень рентабельності видобутку через його векликі глибини,

застосування застарілої техніки; недостатній розвиток інфраструктури території; при ліквідації виробничих об’єктів скорочення працівників без забезпечення компенсуючих робочих місць.

Проблема реструктуризації таких територій є характерною не лише для України. Багато регіонів світу опинились в умовах структурної кризи, що перетворилися на потужні промислові центри в останні десятиліття. Цим обумовлена значна увага до кризових ситуацій та їх подолання. При цьому виділяють різні підходи. Так, висловлюється думка, що старопромислові (видобувні) райони втрачають своє значення і можливими є кілька варіантів розвитку таких територій країни [76]: по-перше, всебічний розвиток середнього і малого підприємництва та створення нових робочих місць, популяризація культури самозайнятості замість підтримки великого виробництва; по-друге, формування умов для залучення в регіон великого бізнесу та транснаціональних корпорацій на основі іміджу території; по-третє, розвиток сфери надання послуг (рекреаційна сфера, туризм тощо); по-четверте, відмова від концепції розвитку виробничої сфери та території житла і споживання, із державними субсидіями в якості основного джерела існування [76]. При цьому зазначається, що місцеві ініціативи при здійсненні певного варіанту розв’язання проблем реструктуризації території є недостатніми. Також висловлюється думка, що депресивний стан окремих територій спричиняє відторгнення великих груп населення від участі у процесі суспільного розвитку [335]. Такі висновки цілком можна поширити на ситуацію і тенденції в Україні.

Розвиток територій, що спеціалізуються на видобутку природних ресурсів має бути комплексним процесом. У свою чегру, це потребує концептуального програмного розроблення, що включатиме головні рішення щодо соціальної, фінансово-інвестиційної, екологічної, структурної та зовнішньоекономічної політики в рамках сталого

розвитку регіону. Основну увагу при цьому необхідно приділити проблемам соціального характеру, зокрема забезпечення необхідного розвитку соціальної інфраструктури, виходячи з позиції раціональності.

Для територій, що спеціалізуються на видобутку природних ресурсів, як правило, відповідні об’єкти територіально-виробничог комплексу зберігають статус містоутворюючих. Незважаючи на те, що механізми державного регулювання для різних територій можуть мати певну специфіку, проте для всіх них характерні також спільні імперативи. По-перше, ключовим завданням виступає забезпечення зайнятості працівників, вивільнених через економічний спад або реорганізацію нерентабельних виробництв. Враховуючи гостроту для депресивних регіонів цієї проблеми, необхідним виступає соціально-економічне обгрунтування підходів її розв’язання до 2030 року. По-друге, обгрунтування заходів щодо забезпечення раціональної соціальної інфраструктури для територій, що спеціалізуються на видобутку природних ресурсів, зокрема щодо забезпеченості закладами охорони здоров'я, середньої освіти, побутового обслуговування і тогівлі [327]. По-третє, орієнтація на збереження традиційної спеціалізації територій як одного з векторів розвитку. Доцільним є стимулювання експлуатації розвіданих природоресрсних об’єктів, які мають певний рівень рентабельності. Таке стимулювання може здійснюватись через розбудову транспортної тощо. По-четверте, пріоритетне значення також має подальший розвиток соціальної сфери територій. Як показує зарубіжна практика, що частка зайнятого населення у соціальній сфері таких територій в Канаді, США, Німеччині становить до 50% [78].

Здійснення державного регулювання процесів сталого природокористування потребує нового підходу щодо визначення критеріїв використання природних ресурсів. Доцільним є відмова від утилітарного підходу до техніко-економічного обґрунтування

ефективності на основі рентабельності експлуатації природоресурсних об’єктів, на користь соціально-економічного обґрунтування. Необхідним є перехід від традиційних територіально-виробничих до формування сучасних соціально-виробничих комплексів, з орієнтиром на забезпечення високого рівня та якості територіальної громади. Такий регуляторний підхід, при обгрунтованому застосуванні сприятиме реалізації сталого розвитку адміністративно-титориріальних одиниць та України в цілому.

5.2. Інституційний механізм державного регулювання сталого природокористування

Розв’язання проблем державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування має базуватися на комплексному використанні адміністративно-правових, економічних, організаційно-управлінських методів впливу на сферу природокористування та природоохоронної діяльності [268]. При цьому особливу увагу необхідно приділити питанням всебічного, ефективного регулювання природокористування [252]. Його ефективність полягає у забезпеченні поєднання оптимального розвитку суспільного виробництва з раціональним використанням та відтворенням природних ресурсів [65].

Розв’язання проблем державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, природоохоронної діяльності має вагомий теоретичний доробок, в якому висвітлені проблеми виявлення резервів ресурсозбереження на промислових підприємствах та організаційно-економічні, інституціональні й технічні аспекти комплексного використання природних ресурсів, підходи до

оцінки природних ресурсів, а також стимулювання процесів ресурсозбереження та екологізації. Разом із тим, сучасні реалії суспільного розвитку, передусім це стосується системної кризи світової економіки останнього десятиліття, обумовлюють необхідність розроблення та реалізації інноваційних механізмів взаємодії суб'єктів відносин у сфері природокористування у напрямі реалізації концету сталого розвитку.

Проблема досягнення збалансованого розвитку еколого-економічних процесів може бути розв'язана шляхом впровадження **інноваційних** механізмів, розробки гнучкіших і адаптованих до сучасних умов інструментів стимулювання. Важливого значення при цьому набуває ефективна реалізація прав власності на природні ресурси [95].

Визначено, що в сучасних умовах розвитку економіки та наявної структури власності держава, незважаючи на приватизацію, залишається одним з основних власників. Дослідження зарубіжного досвіду реформування системи державного регулювання економіки доводить, що держава не спроможна належним чином відтворити культуру акціонерного контролю і управління, яка сформувалася у сфері бізнесу. Держава завжди буде тяжіти до адміністративних методів або поступово ставати пасивним власником, що не сприятиме розвитку та примноженню власності. В цілому, незважаючи на приклади фінансової участі держави в спільних проектах, основне фінансове навантаження припадає на бізнес, який за це набуває права володіння та користування відповідною власністю. Тому виникає об'єктивна необхідність переосмислення державою не тільки своїх основних функцій в цілому, але й підходів до власної ролі як власника.

Виходячи з цього, визначено необхідність приділення особливої уваги пошуку нових механізмів управління розвитком економіки,

альтернативних прямому впливу. Однією з таких альтернатив є розвиток партнерських відносин бізнесу і публічного сектору, в рамках яких органи влади відіграють роль ініціатора та засновника, делегуючи відповідальність професійним менеджерам шляхом створення спеціальних інститутів, що організаційно відокремлені від держави. Такий підхід, внаслідок децентралізації державних функцій, визначає певне підвищення ефективності управління конкретною галуззю, у зв'язку з чим знижує рівень керованості бюджетної системи та потребує дієвого та ефективного фінансового контролю.

Принциповим положенням є збереження публічної власності на природні ресурси з передачею певних їх видів в довгострокове користування на засадах публічно-приватного партнерства для залучення інвестиційних ресурсів в зазначену сферу.

Останнім часом в світі у галузях, які традиційно знаходилися в державній власності та управлінні, відбуваються значні інституціональні зміни. Залишаючи за собою право регулювання та контролю за діяльністю інфраструктурних об'єктів, уряди передають їх бізнес-структурам у тимчасове довгострокове користування. Це виглядає цілком логічним, оскільки, враховуючи стратегічне, економічне та соціально-політичне значення природних ресурсів їх недоцільно приватизувати, але, в той же час, у держави бракує коштів на забезпечення їх простого та розширеного відтворення. Саме для розв'язання цього протиріччя, на початку 1990-х років в світовій господарській практиці знайшла розповсюдження концепція публічно-приватного партнерства, яка стала альтернативою приватизації життєво важливих, маючих стратегічне значення об'єктів державної власності [76].

Необхідно зазначити, що загалом чинне законодавство України дозволяє реалізовувати партнерські відносини між публічним та

приватним секторами [71]. Проте, на правовому рівні до кінця не вирішена проблема адекватного фінансування суспільно важливих проектів. Зокрема, до сьогодні не існує чіткого механізму взаємодії органів виконавчої влади щодо укладання концесійних угод. Крім того, досить складно розраховувати на одержання запланованого позитивного результату, оскільки під впливом суб'єктивного фактору, який в українському суспільстві відіграє суттєву роль, умови співробітництва можуть бути переглянуті у будь-який час, що створює негативний фон для ефективної взаємодії держави та бізнесу протягом всього терміну реалізації інвестиційного проекту.

Розглядаючи можливість впровадження публічно-приватного партнерства в сфері природокористування, в першу чергу, слід визначитися з об'єктами власності, використання яких пов'язано з вирішенням відповідних завдань. На сьогодні більш розробленими є питання у цій сфері щодо звалищ побутових відходів, техногенних родовищ у контексті покращення екологічного стану, та які можуть бути використані як ресурс у виробництві. Проте не розробленими залишаються підходи щодо публічно-приватного партнерства у сфері земельних, водних, лісових ресурсів. На нашу думку, це виступає суттєвим фактором, що стримує реалізацію концепту сталого розвитку в межах території України.

Разом із тим загальні світові тенденції щодо забезпечення екологоорієнтованої економічної діяльності територій свідчать, що суттєвим фактором у досягненні позитивних результатів в процесі соціально-економічного розвитку територіальних громад є правильна організація управління природними ресурсами. Пріоритетні аспекти його вдосконалення обумовлені трьома складовими, а саме: підвищенням рівня капіталізації природних ресурсів, корпоратизацією

природно-ресурсних відносин; формуванням відповідного інституційного середовища.

Капіталізація природних ресурсів спрямована на збільшення частки регіональної доданої вартості, що може бути направлена на активізацію відтворювальних процесів як базису покращення життя населення. Суттєвим елементом такої складової є підвишення природно-ресурсної ренти із забезпеченням адекватних умов її розподілу. Вирішення зазначеного аспекту передбачає: по-перше, подолання існуючих фінансових обмежень за рахунок ефективного розміщення і використання наявних природно-ресурсних активів у бізнес-структурах з метою максимізації їх вартості та доходу; по-друге, забезпечення раціонального використання фінансового ресурсу на основі проектного управління на користь забезпечення сталого розвитку територій.

Корпоратизація природно-ресурсних відносин передбачає необхідність залучення громад до процесу перерозподілу територіальної природної ренти в напрямі забезпечення суспільних соціальних та екологічних інтересів. Підставою для цього виступають норми ст. 13 Конституції України, яка закріплює право власності Українського народу на землю, її надра, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України [201]. У зв’язку з цим виникає необхідність формування корпорацій змішаного типу, до яких територіальна громада через місцеві владні структури може входити зі своїми природно-ресурсними активами. Найбільш сприятливою формою корпорацій, у рамках якої формуються можливості гармонізації інтересів бізнесу, регіональної влади та громади, на сьогодні є холдингові компанії [199]. Досягнення очікуваних результатів можливе за рахунок визначення у територіальному просторі відповідних додаткових структур природно-ресурсного менеджменту, орієнтованих як на окремі ресурси, так і їх комплекси.

Узгодження інтересів учасників природо-ресурсних відносин може бути досягнуто на основі формування інституційного механізму державного регулювання природокористування в ринкових умовах господарювання в рамках просторового соціально-економічного розвитку, що врегульовує відносин представників бізнесу, територіальної громади, огранів державної влади та місцевого самоврядування (рис. 5.2) [87]. Останні в рамках корпоративного утворення представляють інтереси власника природних ресурсів – територіальної громади, входячи, разом із представниками органів державної влади, що реалізують контрольну функцію – до складу наглядової ради та ревізійної комісії корпорації, чим сприяють підвишенню економічного ефекту від діяльності, збільшенню вартості капіталу та задоволенню суспільних потреб.

Управління корпорацією у цій сфері має бути спрямоване на формування сприятливих тенденцій відносно використання природних ресурсів, їх раціональне споживання, зменшення можливих ризиків і загроз, забезпечення поточних потреб користувачів, збереження і примноження наявного ресурсного потенціалу. Це може бути досягнуто на основі механізму узгодження інтересів учасників природоресурсних відносин. Базисом цього виступає формування системи управління корпорацією.

Таким чином, місцева влада й територіальна громада, що володіє природними ресурсами, отримують засіб додаткового забезпечення умов самовідтворення територіальної господарської системи, включаючи вирішення проблем інвестування в інноваційні технології щодо відтворення сприятливого навколишнього середовища.

У зазначеному контексті процес формування інституційного середовища набуває чітких ознак, оскільки стосується конкретних кроків щодо необхідності розвитку регіонального правового простору в

напрямі забезпечення основ регламентації специфічних умов сталого розвитку території.

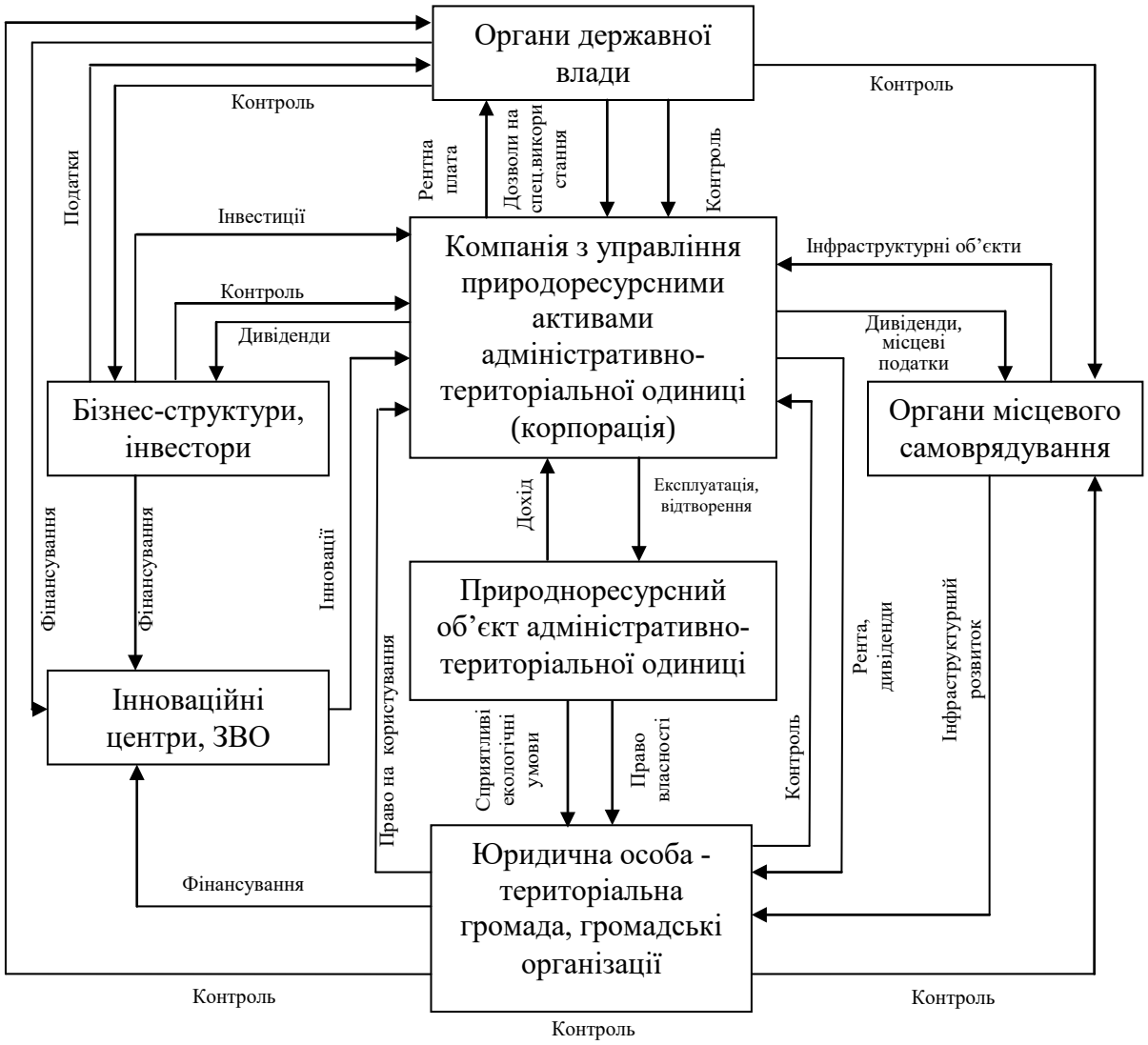

Рис. 5.2. Інституційний механізм державного регулювання сталого природокористування (розроблено автором)

Слід зазначити, що існуючий в Україні механізм управління природними ресурсами переважно оперує групою специфічних регуляторів, які в основному стосуються проблем регулювання екологічної поведінки галузевих виробництв, і не вирішує питань узгодження інтересів учасників природно-ресурсних відносин.

З метою удосконалення системи управління природними ресурсами на територіальному рівні необхідно реалізувати відповідний комплекс заходів. По-перше, опрацювати схеми взаємодії державного та приватного секторів у сфері використання природних ресурсів, з визначенням в якості основних суб'єктів господарювання холдингових компаній з управління природними ресурсами, за участю органів державної влади та місцевого самоврядування, бізнес-структур, територіальних громад.

По-друге, впровадити нові форми управління експлуатацією природо-ресурсних об'єктів, включаючи оновлення стандартів якості природних ресурсів та тарифів їх використання; удосконалення контролю з боку органів влади та громадськості за станом територіальних природно-ресурсних об'єктів; підвищення відповідальності органів влади за стан природо-ресурсних об'єктів; забезпечення умов раціонального розподілу соціальних, екологічних та бюджетних ефектів від використання природних ресурсів територій;

По-третє, упорядкувати відносини володіння, розпорядження та використання територіальних природних ресурсів на засадах сталого розвитку, з посиленням юридичної відповідальності за нераціональне та нецільове використання природних ресурсів;

По-четверте, розробити методичні положення щодо здійснення комплексної оцінки регіональних природних ресурсів, прогнозування процесів раціонального природокористування і екологічного стану довкілля, підвищення рівня капіталізації природних ресурсів; розподілу природо-ресурсної ренти, забезпечення багаторівневої стратегії управління природними ресурсами, а також програми її реалізації;

По-п'яте, запровадити систему паритетної участі держави, регіональних, місцевих владних та бізнесових структур-суб'єктів природокористування в управлінні природно-ресурсними комплексами;

По-шосте, створити мережі спеціалізованих інвестиційно-інноваційних центрів при владних структурах або під їх контролем, основними завданнями яких стане акумуляція коштів, отриманих у результаті перетворення природних ресурсів у фінансові активи із забезпеченням перерозподілу дивідендів та інших доходів між власниками і користувачами природних ресурсів, з урахуванням регіональних, місцевих та загальнодержавних інтересів [87].

Такий підхід відповідає тенденціям на світовому фінансовому ринку, який відреагував на визнаження природних ресурсів впровадженням інноваційних фінансових продуктів та інструментів, пов'язаних з управлінням природними ресурсами та спрямованих на збереження, здільшення кількості та покращення їх якості.

У запропонованому інституційному механізмі державного регулювання сталого природокористування в ринкових умовах господарювання в рамках просторового соціально-економічного розвитку, що базується на корпоративній системі управління за участю держави, органів місцевого самоврядування, бізнес-структур, територіальних громад одним з елементів виступають інноваційні центри та завклади вищої освіти.

Вважаємо за необхідне аргументувати застосування програмно-цільового підходу до управління інноваційним розвитком суб'єктів господарювання у сфері природокористування, а також при реалізації екологічних проектів.

Для створення дієвої системи управління інноваційною діяльністю в сучасних умовах ведення господарської діяльності недостатньо класичного механізму менеджменту. Необхідною умовою для ефективного ведення інноваційної діяльності на підприємстві є перегляд принципів та механізмів управління цим процесом, зокрема, перебудова організаційної та виробничої структур суб'єктів

господарювання, перегляд стилю управління та адаптування функцій менеджменту в умовах активізування інноваційної діяльності.

Науковий та практичний інтерес до формування ефективних програм інноваційного розвитку обумовлюється низкою обставин, зокрема, тим, що вдало розроблена програма та вміле її виконання забезпечать сталий економічний розвиток підприємства, модернізацію виробництва, що, безперечно, позначиться на зростанні його конкурентоспроможності. Забезпечити ці результати у змозі лише ефективна, орієнтована на відтворювальний процес інноваційна політика підприємства з урахуванням стратегічних цілей та використанням сучасних методів в управлінні інноваціями загалом та формуванні і реалізації програми інноваційного розвитку зокрема [199].

Управління інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання пропонуємо розглядати як процес формування, реалізації та оцінювання ефективності програм екологічних інновацій, які спрямовані на досягнення стратегічної мети – екологізації економіки.

Управління інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання на засадах системного підходу полягає у здійсненні управлінських процесів у сукупності взаємозалежних елементів підприємства (люди, структура, завдання, технологія), зорієнтованих на досягнення різноманітних завдань в умовах постійної зміни зовнішнього середовища.

До основних недоліків функціонального підходу до управління інноваційною діяльністю можна віднести наступні: відсутність зацікавленості працівників у кінцевому результаті, оскільки, як правило, за функціонального підходу до управління інноваціями працівники зосереджені на виконанні завдань своїми підрозділами та не орієнтовані на кінцеві цілі підприємства; ускладненість обміну інформацією між функціональними підрозділами у зв'язку з вертикальною ієрархічністю функціональних структур, що призводить

до зростання термінів прийняття управлінських рішень; низька адаптованість підприємства до зміни умов господарювання та ринкової кон'юнктури;

– низький рівень контролю за процесом реалізації підприємством програм інноваційного розвитку та, відповідно, досягненням оптимального кінцевого результату.

Традиційний підхід в управлінні інноваційною діяльністю ґрунтується на широкому використанні традицій, навичок, уподобань та вмінь в управлінні, набутого досвіду попередніх поколінь. Позитивні сторони такого підходу полягають у тому, що вивчається та вдосконалюється набутий досвід, розвиваються навички та вміння, отримані у повсякденній практиці. Втім, традиційний підхід до управління має суттєві недоліки, зокрема, через його консервативність, що, у свою чергу, не сприяє новаторству, ініціативності та розвитку підприємства. Такий підхід вкрай рідко застосовується в управлінні інноваційною діяльністю.

Управління інноваційною діяльністю на засадах динамічного підходу відбувається поетапно з прив'язкою усіх робіт до часу їхньої реалізації. Значним недоліком цього підходу є те, що ключову роль у ньому посідає часовий фактор, а результат відходить на задній план.

У процесі здійснення інноваційної діяльності, яка передбачає виконання унікальних, нетипових робіт, зокрема, розроблення, впровадження нових продуктів, технологій тощо, в умовах динамічного зовнішнього середовища найбільш прийнятним та прогресивним саме в управлінні інноваційними процесами вважаємо програмно-цільовий підхід, що найкраще забезпечує досягнення поставлених цілей через виконання сформованих завдань. Таким чином, основними перевагами програмно-цільового підходу до управління інноваційною діяльністю у порівнянні з іншими є чітке визначення цілей і результату, необхідних

ресурсів та термінів виконання, обсягу бюджету, прозорість грошових потоків, детальний контроль за процесом реалізації програм інноваційного розвитку та оцінювання результатів інноваційної діяльності [86].

Сутність програмно-цільового підходу полягає у спрямованості в майбутнє, цільовій орієнтації, динамічності і локальній централізації управління. Ці характеристики органічно пов'язані з комплексним, системним підходом до управління інноваційною діяльністю.

До переваг програмного-цільового методу слід віднести те, що він забезпечує єдність дій, спрямованих на узгодження цілей і задач різних рівнів управління, а також часових періодів різної тривалості. Цей метод дає змогу розглядати вирішення проблеми, як цілеспрямований процес, що передбачає розукрупнення проблеми на складові частини (задачі), виявлення несуперечливості цих частин і їх взаємозв’язок, встановлення пріоритетів, виділення провідної ланки в сукупності задач, визначення умов для їх комплексного вирішення [86].

Таким чином, можна зазначити, що програмно-цільовий підхід в управлінні інноваціями спрямований на виконання поставлених завдань і досягнення кінцевих результатів та, відповідно, забезпечує здійснення ефективного оцінювання результатів інноваційної діяльності. Він вимагає аналізування наслідків реалізації програм і посилює роль планування при прийнятті інноваційних рішень.

Отож, застосовуючи програмно-цільовий підхід у формуванні програми інноваційного розвитку підприємства, необхідно заздалегідь сформувати та визначити заходи, які варто реалізувати для досягнення поставленої цілі. При цьому завдання невід’ємно пов’язуються із ресурсно-матеріальними можливостями підприємства.

Значимість різних цілей на різних етапах реалізації інноваційної програми інноваційного розвитку, безумовно, різна. Тому це необхідно

врахувати, обираючи шляхи їх реалізації. Реалізація окремих цілей можлива в один і той же час, наприклад, забезпечення фінансової стабільності підприємства прямо пов'язано зі збільшенням його прибутків. Однак часто покращення результатів діяльності по відношенню до однієї цілі може призвести до погіршення результатів з позиції досягнення іншої. Так, наприклад, якщо ціллю підприємства є освоєння ним певного сегмента ринку, що є можливим при тимчасовому зниженні цін, то це призведе до зменшення прибутків, тобто, до тимчасового віддалення від іншої цілі. Тому важливо розробити не лише напрямки програми інноваційного розвитку, а й правильно пов'язати їх між собою за допомогою програмно-цільового методу.

Зазначені характеристики можна відобразити у вигляді принципів програмно-цільового управління інноваційною діяльністю, зокрема, таких:

– принцип цілісності характеризує програму інноваційного розвитку як цілісний об'єкт, незалежно від відомчої приналежності її елементів;

– принцип системності – взаємозв'язок елементів, що утворюють певну цілісність, єдність, тобто, цей принцип визначає програму інноваційного розвитку у вигляді комплексу упорядкованих, взаємопов'язаних та взаємозалежних інноваційних проектів, що утворюють її структуру;

– принцип результативності відображає орієнтацію програми на результат, що формулюється у вигляді цілей або сукупності цілей, досягнення яких є основним призначенням програми;

– принцип узгодження цілей передбачає, що цілі, які покликана досягти програма інноваційного розвитку, не повинні суперечити цілям стратегії інноваційного розвитку та загальній стратегії підприємства;

– принцип сталості цілей передбачає, що встановлені базові величини протягом періоду формування та реалізації програми інноваційного розвитку принципово не змінюються;

– принцип адекватності вимагає формування такої програми інноваційного розвитку, яка б відповідала реальному фінансово-економічному стану підприємства. Тобто, підприємство повинно усвідомлювати намір реалізовувати програму, довести доцільність її формування і реалізації та володіти спроможністю її реалізувати;

– принцип точності передбачає формування програми інноваційного розвитку з відповідним ступенем точності показників ресурсів та часу, необхідних для її реалізації, а також показників ефективності реалізації такої програми;

– принцип відповідальності передбачає розмежування функцій із формування, реалізації та контролю за цими процесами між різними функціональними підрозділами підприємства, за виконання яких вони безпосередньо несуть відповідальність;

– принцип наукової обґрунтованості системи управління інноваційною діяльністю визначає урахування економічних законів і наукових підходів до формування та реалізації програми інноваційного розвитку підприємства;

– принцип контрольованості означає здійснення контролю за всіма етапами інноваційної діяльності (формування та реалізації програми інноваційного розвитку) з метою якнайшвидшого управлінського реагування на критичні події;

– принцип співставності визначає єдині підходи щодо формування звітних даних за результатами реалізації різних програм інноваційного розвитку, що забезпечує адекватне узагальнення результатів інноваційної діяльності підприємства;

– принцип ефективності вимагає розроблення такого варіанту програми інноваційного розвитку, за якого при наявних обмеженнях використання ресурсів і часу буде отримано найбільший фінансово-економічний ефект. З огляду на вищенаведене, до побудови механізму управління інноваційною діяльністю підприємства, на нашу думку, слід застосовувати програмно-цільовий підхід.

Зазначене дає змогу запропонувати механізм управління інноваційною діяльністю, який представлено у вигляді комплексу з шести системних елементів, що орієнтовані на досягнення основної мети – екологізації моделі господарювання. Першим елементом виступає державного регулювання екологічної безпеки економіки (перехід до «зеленої» економіки та сталого розвитку). Другий елемент містить завдання управління інноваційною діяльністю при формуванні та реалізації екологічних проектів (модернізація економіки; запровадження інновацій у виробничі технології, також і екологічні інновації; розробка стратегії розвитку ресурсозбереження; державне регулювання інвестиційної діяльності). Третій блок включає перелік функцій (природоохоронна; регулятивна; стимулювання; контроль; інформаційна; інноваційна; інституційна). Четвертий елемент вкючає чинники макроекономічного впливу (нормативно-правовий; податки; інформаційне забезпечення). П’ятий елемент містить цільові програми (пріоритетні національні проекти, стратегічно-орієнтовані сценарії інноваційного розвитку, концепції розвитку інноваційної економіки, інститути стимулювання і впровадження інновацій; фокусування екологічних інновацій на пріоритетних проблемах виробництва і природокористування). Шостий елемент включє напрями та заходи режавного регулювання інвестиційної діяльності.

Таким чином, розроблений нами механізм до управління інноваційною діяльністю при формуванні та реалізації екологічних

проектів за програмно-цільовим підходом складається із шести етапів: цільового, передпрограмного, програмного, організаційно-практичного, контрольно-діагностичного та результуючого.

Під час цільового етапу процесу управління інноваційною діяльністю підприємства визначають цілі інноваційної діяльності (ними можуть бути як матеріальні – отримання більших прибутків, зниження собівартості, трудомісткості виробництва продукту чи надання послуги, так і альтруїстичні – створення суспільного блага, ліків від смертельних хвороб, екологічно чистих продуктів чи технологій тощо). Після визначення цілей інноваційної діяльності проводиться аналізування їх відповідності загальній стратегії підприємства. За ієрархічним рівнем. Відповідно, вище місце займає загальна стратегія підприємства, тому при виявленні невідповідностей визначені цілі інноваційної діяльності переглядаються.

Передпрограмний етап процесу управління інноваційною діяльністю покликаний визначити готовність підприємства до формування та реалізації програми інноваційного розвитку. На першій стадії цього етапу пропонуємо оцінювати рівень готовності підприємства до підготовки та реалізації програми інноваційного розвитку за трьома рушійними мотивами: намір, доцільність та можливість.

Програмний етап управління інноваційною діяльністю підприємства, у свою чергу, відображає процес формування програми інноваційного розвитку. На першій стадії цього етапу слід проводити формування типової програми паралельно із формуванням програми інноваційного розвитку, яку підприємство має намір реалізовувати. Якщо ж підприємство здійснює інноваційну діяльність протягом тривалого періоду, попередньо реалізовувало програми інноваційного розвитку та має сформовану типову програму, то до неї лише вносяться

корективи відповідно до поточного стану зовнішнього середовища, стратегічних пріоритетів підприємства тощо. Після цього здійснюється підготовка інноваційних проектів у межах розробленої програми інноваційного розвитку. На завершальній стадії програмного етапу механізму управління інноваційною діяльністю за програмно-цільовим підходом здійснюється попереднє оцінювання ефективності програми інноваційного розвитку за наступними параметрами: оптимізація показників, які характеризують ефективність програми і виходять з цілей, на досягнення яких вона спрямована; мінімізація часу, витраченого понад запланований для реалізації програми; мінімізація додаткових ресурсів, витрачених на приведення результативних показників оцінки програми до оптимального стану.

Під час організаційно-практичного етапу процесу управління інноваційною діяльністю підприємства відбувається, власне, реалізація програми інноваційного розвитку. В рамках цього етапу визначаються та розмежовуються функції структурних підрозділів підприємства, задіяних у процесі реалізації програми та визначаються методи управління процесом реалізації програми. Варто наголосити, що для досягнення максимальної ефективності програми інноваційного розвитку необхідно використовувати сучасні інструменти її реалізації. На останній стадії цього етапу відбувається сам процес реалізації програми інноваційного розвитку відповідно до вибраних методів та розподілених функціональних обов’язків.

Контрольно-діагностичний етап інноваційного процесу на підприємстві покликаний виявити можливі недоліки та порушення у процесі реалізації програми інноваційного розвитку. Першою стадією цього етапу є визначення та розмежування контрольних функцій підрозділів підприємства, задіяних у процесі реалізації програми. Після цього запропонованим нами механізмом управління інноваційною

діяльністю підприємства передбачено здійснення поточного індикативного контролю за процесом реалізації програми. Контроль за реалізацією програми інноваційного розвитку пропонуємо здійснювати за трьома основними детермінантами, зазначеними під час опису програмного етапу процесу управління інноваційною діяльністю, а саме: індикаторами часу, обсягу ресурсів та результату. На завершальних стадіях контрольно-діагностичного етапу необхідно здійснити аналізування отриманих у результаті контролю відхилень фактичних показників від планових та прийняти необхідні управлінські рішення.

Результуючий етап механізму управління інноваційною діяльністю підприємства забезпечує підведення підсумків за результатами реалізації програми інноваційного розвитку. Таким чином, на першій стадії цього етапу здійснюється вибір переліку показників для аналізування впливу інноваційної діяльності на фінансовий стан підприємства.

Варто зазначити, що ефективність здійснення інноваційної діяльності відповідно до поставлених цілей може бути не лише комерційною, а й соціальною (створення суспільного блага, підвищення рівня добробуту, умов праці тощо), екологічною (зменшення шкідливих викидів у атмосферу, підвищення екологічності виробництва, покращення системи утилізації відходів виробництва тощо), науково-технічною (розвиток наукових, технологічних і технічних знань, поширення науково-технологічних розробок у суспільстві, підвищення інноваційного потенціалу підприємства та держави тощо) та ресурсною (зниження матеріаломісткості, трудомісткості виробництва, зниження споживання природних ресурсів, зростання фондовіддачі виробництва тощо). Таким чином, після завершення реалізації програми інноваційного розвитку проводиться оцінювання ефективності здійснення інноваційної діяльності відповідно до рівня досягнення поставлених цілей [105].

Реалізація запропонованого механізму управління інноваційною діяльністю суб'єкта господарювання за програмно-цільовим підходом забезпечує ряд переваг у порівнянні із застосуванням інших підходів до такого управління, зокрема:

- орієнтованість на конкретний результат у межах визначеного часу та обсягу ресурсів, необхідних для досягнення цілей, а не лише прогнозування майбутнього стану системи;

- зосередженість на програмі забезпечення інноваційного розвитку, а не реалізації окремих функцій менеджменту;

- можливість здійснення контролю та впливу на процес реалізації інноваційної діяльності в процесі виконання програми інноваційного розвитку;

- особливий механізм впливу на систему управління інноваційною діяльністю. Центром уваги має бути не інноваційна діяльність сама по собі, а саме управління прийнятою програмою інноваційного розвитку, її складовими та програмними заходами;

- можливість оперативного та ефективного оцінювання провадження інноваційної діяльності за результатами реалізації програми інноваційного розвитку на виробничих об'єктах;

- концентрація наявних матеріальних, фінансових, трудових ресурсів розв'язання принципових питань інноваційної діяльності суб'єктами господарювання-природокористуваами, від яких залежить подальший розвиток, що є особливо актуальним для сучасних умов здійснення господарської діяльності;

- забезпечення єдності методологічних та методичних підходів до виконання завдань інноваційної діяльності суб'єктами господарювання, залученими до реалізації проекту;

- програмно-цільове управління інноваційною діяльністю забезпечує активізацію аналітичної роботи, що сприяє, перш за все,

скорочення часового лагу управлінського реагування на критичні події, які впливають на процес виконання програми інноваційного розвитку.

У зв'язку з цим можемо зазначити, що програмно-цільовий підхід є одним із найдієвіших у процесі формування та реалізації програми екологічних інновацій суб'єктів господарювання, орієнтований на кінцевий результат і досягнення поставлених цілей. Основними аргументами на користь управління інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання за програмно-цільовим підходом є чітке визначення цілей і результату, необхідних ресурсів та термінів виконання, визначений обсяг бюджету, прозорість грошових потоків, детальний контроль за процесом реалізації програми інноваційного розвитку та оцінювання результатів інноваційної діяльності.

Використання програмно-цільового підходу в управлінні інноваційною діяльністю сприятиме переходу від практики забезпечення коштів на інновації до оцінювання кінцевих результатів, а також підвищення відповідальності під час реалізації екологічних проектів. Використання програмноцільового підходу у формуванні та реалізації програми екологічних інновацій водночас дасть змогу покращити економічні показники діяльності суб'єктів господарювання, підвищити їх конкурентоспроможність. Запропонований механізм управління інноваційною діяльністю при формуванні та реалізації екологічних проектів за програмно-цільовим підходом дає змогу забезпечувати стабільну динаміку інноваційного розвитку через досягнення цілей суб'єкта господарювання та створення умов для ефективної його діяльності у довгостроковій перспективі.

5.3. Механізм державного регулювання екологічного господарювання в межах сталого природокористування

Державне регулювання процесу сталого природокористування з одного боку спирається на подальший розвиток природоресурсної бази виробництва на основі її відтворення, з іншого – на залучення до господарського обігу додаткових ресурсів, що дало б змогу зменшити сировинну орієнтованість економіки України.

Подібний сценарій соціо-еколого-економічного розвитку дав би змогу раціонально використовувати вторинні природні ресурси, що, в основному, виступають відходами виробництва і споживання, а також здійснити перехід від переважного розвитку видобувних і переробних галузей до розвитку обробних виробництв, що корелюється зі стратегією розвитку національної економіки на найближчу і довгострокову перспективу.

Залучення до господарського обігу відходів виробництва і споживання як один з компонентів природно-ресурсного потенціалу дасть змогу знизити і негативні наслідки, пов'язані з їх утилізацією.

Як відомо, природне середовище, утворюючи природо-ресурсну базу життєдіяльності людини, є джерелом первинних матеріальних ресурсів. У свою чергу, первинні матеріальні ресурси породжують вторинні ресурси. Первинні матеріальні ресурси як товар мають корисність, яка реалізується на ринковій системі через попит та пропозицію. Попит на відповідні матеріальні ресурси обумовлюється рівнем розвитку продуктивних ресурсів, рівнем інноваційного розвитку.

Під впливом інноваційного розвитку знаходиться життєвий цикл первинних матеріальних ресурсів, тобто одні матеріали відмирають, в зростаючій кількості з'являються нові – відбувається процес

диверсифікації, тобто послідовного розширення номенклатури первинних матеріальних ресурсів.

Таким чином, збільшуючи номенклатуру первинних матеріальних ресурсів, людство сприяє збільшенню відходів, які не завжди ефективно використовуються в системі господарювання в якості вторинних матеріальних ресурсів.

В умовах розвитку ринкової економіки виникають випадки некерованого забруднення навколишнього природного середовища відходами виробництва і споживання. Крім того брак фінансування державних природоохоронних структур знижує їх вплив на еколого-економічну ситуацію, а також на характер природокористування.

Зазначене обумовлює необхідність формування системи державного регулювання екогосподарської діяльності з метою забезпечення екологічної безпеки країни в цілому. Важливою ланкою нового підходу до вирішення проблем поводження з відходами в системі ринкової економіки є формування екологічного господарювання в сфері поводження з відходами. Під екологічним господарюванням в сфері поводження з відходами слід розуміти види господарської діяльності підприємств, установ, організацій, а також різних підприємців з виробництва і реалізації товарів з відходів. Екологічне господарювання в сфері поводження з відходами загалом спрямовано на запобігання нанесенню шкоди навколишньому природному середовищу і здоров'ю населення, а також сприяють забезпеченню безпеки виробництва.

Головною метою екологічного господарювання у сфері поводження з відходами є максимізація можливого прибутку від поводження з вторинними матеріальними ресурсами. Необхідно зазначити, що у науковій літературі мають місце різни підходи щодо розуміння вторинних матеріальних ресурсів. В маках нашого дослідження вторинні матеріальні ресурси розглянуто як відходи

виробництва і споживання, що утворюються в національній системі господарювання. При цьому вторинна сировина передбачає вторинні матеріальні ресурси, які використовуються в національній господарській системі.

Сьогодні розвиток екологічного господарювання в сфері поводження з відходами потребує розв’язання низки проблемних питань. Можна виділити такі основні аспекти невигідності використання вторинних матеріальних ресурсів: по-перше, збирання і заготівля здійснюється вручну; по-друге, збирання і заготівля є непривабливими процесами через брудність і шкідливість для здоров'я людини; по-третє, видобуток первинних матеріальних ресурсів, а також їх подальша обробка (до отримання готової продукції) є процесами високомеханізованими у відповідності до рівня суспільного розвитку; по-четверте, технологічні процеси виготовлення продукції орієнтовані на використання в якості предметів праці первинних матеріальних ресурсів, на які орієнтоване постійне вдосконалення виробництва. З цього стає зрозумілим, що майже всі ключові чинники мають негативну характеристику щодо використання вторинних матеріальних ресурсів. Але, незважаючи на це, такі вторинні ресурси мають бути повністю використані. Зазначеним протиріччям обумовлюється проблема вторинних матеріальних ресурсів у сфері екологічного господарювання.

Утилізація вторинних ресурсів виступає об'єктивною вимогою господарської діяльності. Це обумовлено такими чинниками, а саме: по-перше, необхідно очищати виробництво і споживання від відходів; по-друге, обмеженість природних (первинних матеріальних) ресурсів та їх виснаження внаслідок економічного розвитку (зростання обсягів виробництва і споживання); по-третє, забруднення навколишнього природного середовища, що набуває глобальних масштабів.

Реальною основою використання вторинних матеріальних ресурсів в екологічному господарюванні є їх потенційна здатність виступати альтернативою щодо первинних ресурсів.

Оптимальним і перспективним напрямком розвитку екологічного господарювання у сфері поводження з відходами виступає створення і поступовий перехід до маловідходних або екологічно сталих (безвідходних) технологій на основі комплексного використання природних ресурсів, утилізації відходів в якості основних джерел матеріалів та сировини.

Щодо сутності поняття «екологічно стала технологія», то найчастіше її розглядають як спосіб здійснення виробництва з мінімальними витратами природних ресурсів, що забезпечують комплексну переробку вихідної сировини і максимальну утилізацію відходів, що утворюються. При цьому під утилізацією розуміється процес їх залучення у господарський обіг з метою виробництва готових товарів. Проте у наведеному підході не враховано екологічний принцип, який є невід'ємна вимогою до безвідходного виробництва в екологічному господарюванні, оскільки однією з його ознак виступає мінімізація або повна утилізація утворених відходів, що мінімізує або нівелює їх негативний вплив на навколишнє природне середовище.

У зв'язку з цим базовий принцип безвідходних технологій екологічного господарювання передбачає запобігання поточного виходу відходів, а також максимальному їх використанні в якості енергетичних й сировинних джерел. Такий принцип визначальним при виборі стратегії і тактики формування безвідходних виробництв. Суб’єкти господарської діяльності мають орієнтуватися не лише на створення технічних рішень, орієнтованих на мінімізацію утворення відходів в конкретному технологічному циклі, але й на розвиток і розміщення відповідних

господарських ланок, що використовують відходи в якості першочергового джерела сировини.

Таким чином, екологічне господарювання необхідно розглядати не як забруднювач навколишнього природного середовища, а як постачальник вторинних матеріальних ресурсів для інших галузей. З цього випливає, що безвідходне виробництво в екологічному господарюванні можливе лише на міжгалузевій основі в рамках певної адміністративно-територіальної одиниці, територіально-економічних комплексів, на великих комбінованих підприємствах.

На нашу думку, безвідходне виробництво необхідно розглядати у просторово-часовому інтервалі з урахуванням усіх стадій суспільного відтворення – від розроблення природоресурсного об’єкту і видобутку сировини, та завершуючи залученням до господарського обігу відходів і супутніх продуктів, утворених на різних стадіях відтворювального циклу, включаючи використання засобів виробництва і предметів споживання, в яких сплив термін служби.

Перехід промисловості на безвідходне виробництво вимагає досить значних матеріальних, часових і трудових витрат, у зв'язку з чим постає цілий ряд проблем. По-перше, не всі діючі підприємства володіють достатніми ресурси для впровадження інновацій, зокрема екологічних, не зважаючи на те, що економія на скороченні або ліквідації, вивезенні і складуванні відходів дає змогу частково компенсувати витрати. По-друге, як правило, ефект від впровадження безвідходних технологій проявляється через тривалий період часу, що ставить питання про доцільність інвестицій у такі інновації. По-третє, складно об'єктивно визначити та оцінити усі види шкоди від забруднення навколишнього природного середовища відходами, а тому й вірогідно оцінити межі економічної доцільності впровадження технологій з повною переробкою сировини.

Одією з ключових умов впровадження відповідних технологій на сучасному етапі суспільного розвитку є не стільки усвідомлення самої необхідності здійснення екологічних заходів, скільки ступінь їх адаптованості до ринкових умов, а також еколого-економічна та соціальна ефективність.

Досвід розвинених країн показує, що держава, яка зацікавлена у позитивних перетвореннях екологічного характеру має розробити ефективний механізм регулювання сталого природокористування, визначити стратегічні пріоритети переходу до безвідходного виробництва, а головний напрям державного регулювання у цій сфері – використання комплексу механізмів і адміністративно-законодавчих важелів, серед яких основне місце займають важелі спонукального характеру: податкові пільги, державні інвестиційні позики, іноземні інвестиції під гарантії органів державної влади та місцевого самоврядування.

У цьому контексті особливої уваги потребують проблеми поводження з вторинними матеріальними ресурсами в межах екологічного господарювання. Вирішення проблеми вторинних ресурсів знаходиться в системі ринкових економічних відносин у поєднанні з цілеспрямованим впливом з боку органів влади. Необхідно враховувати, що вторинні ресурси одночасно виступають й товаром (об'єктом економічного обігу або купівлі-продажу), а з іншого – об'єктом управління. Йдеться не лише про управління фізичним обігом, але й, що є основним, – про інтенсивне управління вторинними матеріальними ресурсами з метою максимізації їх корисності.

Наявність матеріальних форм визначає користь вторинних ресурсів. Така корисність досить різноманітна, як для будь-якого товару, тому всі аспекти екологічного господарювання обумовлені їх корисністю. Саме на основі корисності формується попит і пропозиція,

ціна, і в кінцевому рахунку, функціонує ринок вторинних матеріальних ресурсів.

Оскільки вторинні матеріали є результатами виробництва і споживання, тому їх структура обмовлена джерелами утворення. Через це структура вторинних матеріальних ресурсів є наступною: відходи виробництва; зіпсовані, недоброякісні, з вадою предмети виробництва; нереалізована в установлені строки продукція; втрати; відходи споживання; супутні або побічні матеріальні утворення; використана тара і упаковка.

Розглянемо понятійну сутність ключових елементів структури. Так, відходи виробництва є матеріальними складовими готового продукту, що зберігають первісну матеріальну форму і наявні у кожному технологічному циклі. Відходи виробництва знаходяться у відповідності з первинними матеріальними ресурсами.

Своєрідною складовою вторинних ресурсів є втрати, які утворюються в процесі виробництва і характеризуються втратою своєї первісної матеріальної форми в результаті хімічних або фізичних процесів (дифузія, окислення, розчинення, випаровування, спалювання). Типовими втратами є перетворення у газоподібний стан – речовина випаровується і втрачається. Але у природі (за законом збереження енергії) нічого не втрачається. У зв’язку з цим, навіть втрати можуть бути локалізовані (певною мірою) і використані. У цьому випадку втрати переходять в форму відходів виробництва (зокрема, уловлювання сірчистого газу в металургії для вироблення сірчаної кислоти).

Складовою вторинних матеріальних ресурсів є браковані товари, що утворюється на виробництві. До недавнього часу основною причиною вад була недостатня кваліфікація робітників. Проте сучасне висококваліфіковане виробництво звело до мінімуму людський фактор.

Тому брак як джерело вторинних матеріальних ресурсів має не суттєве значення на сьогодні.

Щодо супутніх (побічних) матеріальних утворень, то вони є відходами виробництва видобувних галузей. Це зокрема видобуток і збагачення корисних копалин (у гірничодобувній та вугільній промисловості).

Практика показує, що не всі побічні продукти можуть бути повністю утилізовані.На цій основі стали розроблятися технології для комплексної переробки сировини і матеріалів, що призвело до створення безвідходних технологій.

Щодо відходів споживання, то це це вироби або товари тривалого використання після закінчення встановлених термінів експлуатації або ті, які досягли фізичного або морального зносу. До них належать, зокрема: відходи виробничого споживання (обладнання, енергетичні машини тощо); відходи особистого вжитку (одяг, побутова техніка тощо). Фізичний знос проявляється в тому, що цей продукт – у виробничому або особистому споживанні – не в змозі належним чином виконувати свої функції. Моральний знос обумовлений інноваційним розвитком, а для виробів особистого вжитку – також тендеціями моди. Показником зносу у виробничому споживанні виступає амортизація. Важливою умовою раціонального використання матеріальних ресурсів є досягнення рівності термінів служби виробу щодо фізичного і морального зносу.

До виходу на ринок нового виробу застарілий виріб у споживача має пройти повну амортизацію. Саме темпи інноваційного розвитку в умовах ринку вимагають прискореної амортизації технологічного обладнання.

Вироби, що знаходяться у виробничому або особистому споживанні, як правило, є багатоелементними конструкціями, тобто ці

елементи виготовляються з різних конструкційних матеріалів або є комплектуючими виробами. Таким чином, відходи споживання за своєю матеріальною формою є поліматеріальними. Дана властивість споживання відходів вимагає розбирання і сортування елементів виробів в процесі екологічного господарювання.

Ринкова діяльність (зокрема торгівля) значно підвищила роль нереалізованої продукції в системі вторинних матеріальних ресурсів. Насичення ринку товарною масою різко сповільнило обіг товарів як промислових, так і продовольчих. У зв'язку з цим утворюється прострочена продукція, для якої терміни реалізації (або придатності) сплили. Це все показує проблему подальшого використання цієї продукції – утилізація або знищення.

Для продовольчих товарів передбачається промислова переробка в продукцію, яка буде використовуватись в сільському господарстві (добрива, корм для худоби тощо). Утилізація прострочених промислових товарів здійснюється за тією самою схемою, що і поліматеріальні відходи споживання. У свою чергу, торгівельний обіг виділив великий клас вторинних матеріальних ресурсів, а саме: використані упаковка і тара. Утворення зазначеного виду вторинних матеріальних ресурсів має місце в усіх сферах господарювання. Розпорошеність і великі вантажні обсяги обумовлюють завдання: знищувати або використовувати упаковку і тару.

У зв'язку з цим можна зазначити, що необхідною умовою використання упаковки і тари є забезпечення величини навантажувального обсягу у відповідності до вимог технічних норм завантаження транспортних засобів. За такої умови, склотару використовувати як шихту або дробити для виготовлення нових виробів, металеві банки з-під напоїв необхідно пресувати на переплавку.

Щодо відходів, які пов'язані зі споживанням, то для Україні вони порівняно нові і обумовлені розвитком ринкових відносин. Проте вони мають суттєвий негативний вплив на навколишнє природне середовище. Основним напрямом розв’язання проблем всіх видів відходів і втрат виступає повернення їх до господарського обігу через ринок вторинних матеріальних ресурсів (біржу відходів).

В період адміністративно-планової економічної системи сформувався розподіл на поворотні і неповоротні відходи. Проте сучасні економічні умови, а також особливості екологічного господарювання у сфері поводження з вторинними матеріальними ресурсами потребують більш докладного розгляду цього питання. Перш за все необхідно розуміти, що поділ відходів на поворотні і неповоротні є умовним, оскільки усі відходи можуть бути повторно використані. Виходячи з цього, можливі наступні варіанти. Щодо поворотних ресурсів, то вони є матеріальними ресурсами, які не увійшли до складу готової продукції, проте можуть бути використані в процесі виробництва на наявному обладнанні і за тією самою технологією. Відповідно, до зворотних відходів можуть бути віднесені: відходи паперу (виготовлення упаковки, блокнотів); кінцеві відходи металопрокату (виготовлення металевих виробів); відходи тканин (ганчір'я для обслуговування промислового обладнання, виготовлення дитячих іграшок).

Щодо незворотніх відходів, то це нематеріальні ресурси, що увійшли в готовий продукт, є недоступними в даному виробництві, проте вони можуть бути використані в іншому виробництві, за іншою технологією і на спеціальному обладнанні, зокрема: деревна тирса або стружка (виготовлення деревно-стружкових плит); металева стружка (переплавлення на металургійних виробництвах); макулатура (виготовлення картону і паперу). Таким чином, повністю зникає різниця між безповоротними та поворотними відходами в сфері виробництві.

У зв'язку із зазначеним, виробничі поворотні відходи доцільно називати локальними, оскільки їх утворення і використання пов’язано з місцем розташування певного підприємства. У свою чергу, незворотні відходи по суті є інтерлокальнимі (міжвиробничими). Такі саме аналогії можна провести й для відходів споживання. Зокрема, це вироби з відносно високою залишковою корисністю, які залишаються в сфері споживання – виробничого або особистого, тобто переходять від одного споживача – власника до іншого. Наприклад, деякі види технологічного та торгового обладнання, автомобілі, одяг, що іменується як вживанні.

Щодо «безповоротних» відходів споживання, то дійсно для споживання не повертаються, вони є об'єктом переробки з метою отримання, в основному, матеріалів і сировини, аналогічних первинним матеріальним ресурсам (картон і папір, метали тощо). У якості прикладів таких відходів можна навести металобрухт, макулатуру, склотару тощо. Таким чином, принципове значення для екологічного господарювання має те, що всі види відходів можуть бути використані в процесі виробництва або споживання.

Поряд з наведеним розподілом, відходи розрізнялися як організаційні і технологічні. Перші визначаються умовами поставки, які регламентуються і лише незначною мірою враховували вимоги споживачів. В умовах тотального дефіциту постачальник диктував споживачеві свої умови. Такий стан призводив до існування розмірів та сортів. Характеристики не кращим чином відповідали вимогам конкретного підприємства, а то і зовсім не відповідали.

Проведений аналіз дає змогу визначити, що в арсеналі засобів державного регулювання сталого природокористування виділяється тенденція залучення до господарського обігу відходів виробництва і споживання в рамках напряму екологічного господарювання, що ґрунтується на поєднанні парадигм «зеленої» (базується на екологізації

виробничого процесу) та «синьої» економіки (базується на раціональному використанні наявних природних можливостей). Такий підхід узгоджується з концепцією поєднання приватних і громадських інтересів в сфері природокористування. У зв'язку з цим запропоновано наступний механізм державного регулювання екологічного господарювання в межах сталого природокористування, що ґрунтується на узгодженні суспільних й приватних інтересів бізнес-структур та поєднанні парадигм «зеленої» та «синьої» економіки (рис. 5.3).

Рис. 5.3. Організацйно-економічний механізм державного регулювання екологічного господарювання в межах сталого природокористування (розроблено автором)

Таким чином, залучення до господарського обігу відходів виробництва і споживання дасть змогу скоротити використання

природних ресурсів. Економічна доцільність цього обумовлена скороченням витрат суб'єктів господарювання на придбання сировини, вартість якої враховує такі складові, як: транспортні витрати, які в разі безвідходного виробництва практично відсутні; витрати видобутку природних ресурсів, що заміщаються витратами переробки відходів виробництва і споживання у вторинні природні ресурси; рентні платежі за спеціальне використання природних ресурсів, які в цьому випадку відсутні.

На нашу думку, механізми державного регулювання мають бути орієнтовані на підтримку галузей обробної промисловості щодо реалізації можливості їх технічної та технологічної модернізації та забезпечення переробки відходів виробництва і споживання у вторинні природні ресурси для створення основи безвідходних промислових виробництв, що має знайти відображення в цільових програмах регіонального розвитку. При цьому безвідходне виробництво дасть змогу суттєво знизити екологічний збиток, що наноситься відходами виробництва і споживання навколишньому природному середовищу в процесі їх спалювання або складування на звалищах або інших спеціально відведених для цього місцях.

Практична реалізація запропонованих заходів щодо залучення до господарського обігу вторинних природних ресурсів передбачає активізацію процесу підготовки і включення до стратегії сталого розвитку регіону інвестиційних проектів в рамках цільових програм регіонального розвитку, які враховують спрямованість модернізації виробництв та впровадження безвідходні технології, що в свою чергу дасть змогу забезпечити додаткові робочі місця і має крім екологічного, також й соціальне значення для адміністративно-територіальних одиниць.

Саме цим обумовлена необхідність формування державного регулювання екологічного господарювання в межах сталого природокористування, спрямованого на скорочення обсягу утворення відходів та організацію їх переробки на вторинні ресурси для поповнення природно-ресурсної бази для територіально-виробничого комплексу. Так, зокрема, метал, папір і картон, скло, пластик можуть вдруге перероблятися; відходи будівельної галузі можуть бути повторно використані для виробництва будівельних матеріалів; органічні речовини можна перетворювати на компост або спалювати; займисті відходи можна спалювати для отримання теплової енергії.

Загальна схема реалізації екологічного господарювання в межах сталого природокористування, як об’єкту державного регулювання, що ґрунтується на поєднанні парадигм «зеленої» та «синьої» економіки, а також приватних і громадських інтересів може бути представлена таким чином (рис. 5.4).

Для забезпечення реалізації програми вторинної переробки відходів виробництва і споживання необхідно виконати наступні завдання: по-перше, провести дослідження щодо визначення корисного обсягу відходів виробництва і споживання; по-друге, виявлення потенційних ринків збуту вторинних матеріалів; по-третє, розробити стратегію реалізації вторинної переробки, з урахуванням економічних та організаційно-правових аспектів.

Для організації комплексної вторинної переробки необхідним є стимулювання ринків збуту вторинних матеріалів через формування інститутів управління процесом залучення відходів виробництва та споживання до господарського обігу. Підприємства переробної промисловості потребують державної підтримки модернізованих або створених виробництв для вторинної переробки відходів, оскільки можуть бути недостатньо привабливими з позиції інвестування для

суб'єктів господарювання. Для цього необхідно вдосконалити нормативно-правову базу та сформувати економічні умови для мотивації підприємств переробної промисловості щодо розвитку виробництв з переробки відходів виробництва і споживання вторинних природних ресурсів.

Рис. 5.4. Загальна схема реалізації організаційно-економічного механізму державного регулювання екологічного господарювання в межах сталого природокористування (розроблено автором)

Вторинна переробка має здійснюватися на максимальному рівні у відповідності до технологій та розвитку ринків вторинних ресурсів. Світовий досвід у цій сфері доводить, що обсяг відходів може бути

скорочений від 20% до 50% за умов удосконалення інфраструктури вторинної переробки. При цьому фінансове забезпечення безвідходних виробництв може бути здійснено за рахунок коштів, що виділяються з екологічних фондів в разі їх невикористання для ліквідації екологічних збитків від переробки відходів виробництва і споживання.

На державному рівні про важливіть напрямку залучення до господарського обігу відходів виробництва і споживання зазначено в Законі України «Про відходи» (1998 р.) [156], проте конкретні заходи і механізми у цьому напрямі мають реалізовуватись в адміністративно-територіальних одиницях, що має відображатись у стратегіях сталого розвитку регіонів та цілових програмах.

Здійснивши у попередніх розділах аналіз інформаційного забезпечення державного регулювання у сфері природокористування запропоновано механізм державного регулювання екологічного господарювання в межах сталого природокористування, що спирається на врахування інтересів різних груп суб'єктів господарювання. Вважаємо, що його реалізація вимагає залучення великої кількості інформаційних ресурсів, які характеризують економіку регіону, і використання повної природо-ресурсної інформації.

Автоматизація процесів врахування різних компонентів природних ресурсів, оцінки та оптимального вибору заходів, що спрямовані на раціональне природокористування в регіоні та економічне обґрунтування процесу прийняття рішень з метою управління природо-ресурсним потенціалом має здійснюватися за допомогою сучасного інформаційного забезпечення. Для цього, на наш погляд, має бути сформований системний підхід до інформаційної підтримки управлінських рішень на регіональному рівні в контексті природних ресурсів який є провідним елементом забезпечення сталого розвитку територіальних утворень.

У відповідності із завданням дослідження, необхідно виділити основні чинники, що визначають напрями інформаційного забезпечення рішень щодо реалізації управління природними ресурсами в регіоні.

Проведені дослідження визначили необхідність побудови регіональної інформаційної системи управління природними ресурсами, про що свідчать наступні положення:

1. Аналіз процесів раціонального природокористування показує, що для задоволення приватних і громадських інтересів всіх учасників економічних відносин регіону у використанні природних ресурсів необхідно оновлення технологічної бази інформаційних ресурсів з метою вивчення стану та перспектив ресурсного забезпечення регіонального розвитку.

2. Інститути державного регулювання у сфері природокористування мають складну структуру і потребують оперативної обробки великих обсягів інформації, використовують в своїх рішеннях економічні, екологічні та соціальні чинники розвитку системи господарювання, що в свою чергу вимагає вивчення різних сценаріїв розвитку регіональної економіки.

3. Управління альтернативними напрямками використання природних ресурсів регіону спирається на оцінку їх результатів на стадії планування.

4. Для забезпечення економічного обґрунтування прийнятих рішень необхідно враховувати існуюче нормативно-правове забезпечення природокористування.

5. Економічні імперативи раціонального природокористування: податки, субсидії, пільги, кредитування, необхідні для їх аналізу. Врахування зазначених аспектів для визначення ефективності додаткових дій, які спрямовані на забезпечення стратегії регіонального розвитку та сприяють вдосконаленню управління природними

ресурсами, вимагає одночасного залучення різних інформаційних масивів, які містять різні показники і параметри економіки природних ресурсів.

6. Технологія ефективного управління природними ресурсами на регіональному рівні спирається на вибір проектів, які враховують різні сторони регіонального розвитку, тобто узагальнюють в собі механізм прийняття та реалізації рішень на базі інформаційної підсистеми управління розвитком регіональної природоохоронної системи.

Вищенаведене підтверджує необхідність вдосконалення інформаційного забезпечення процесу прийняття рішень, спрямованих на формування ефективної системи управління природними ресурсами.

Згідно світових стандартів інформаційних систем і відповідно до класифікатора стандартів останньої розробки екологічного менеджменту, не відміняються вимоги систем ISO-9000 (система контролю якості продукції) і BS-7750 (британські стандарти екологічного менеджменту) і рекомендуються для ефективної обробки інформації в організаціях, сфера діяльності яких пов'язана з природокористуванням і які використовують основи моделі "управління за результатами".

Слід зазначити, що об'єктом інформаційної системи виступають природні ресурси території. При цьому, в процесі управління природними ресурсами необхідно проаналізувати використання його компонентів щодо залучення в господарський обіг вторинної сировини. Відомо, що інформація як компонент системного підходу розглядається для розкриття різних невизначеностей стратегічних рішень, обумовлених неоднозначністю вихідної інформації. Тому запропоновано оновлену структуру інформаційного забезпечення процесу управління природними ресурсами регіону (табл. 5.1). Блочне подання інформаційних масивів (Блок 1 - Блок 7) дає змогу позначити

послідовність отримання та використання інформації в процесі здійснення господарюючими суб'єктами регіону виробничої діяльності і при плануванні регіональними органами управління заходів, спрямованих на раціональне природокористування.

Таблиця 5.1

Блочна послідовність інформаційного забезпечення процесу управління природними ресурсами

Блок №	Зміст блоку
Блок 1	Вхідна інформація Джерело поповнення та використання природних ресурсів в регіоні Складові природно-ресурсного потенціала
Блок 2	Формавання Бази даних природних ресурсів (замля, вода, ліс, мінеральні ресурси, обіг вторинної сировини)
Блок 3	Механізм оптимізації за критеріями Організаційно-правовий рівень управління природними ресурсами Економічні методи управління природними ресурсами Адміністративні методи управління природними ресурсами Ринкові методи управління природними ресурсами
Блок 4	Нормативно-технічні акти щодо раціонального природокористування Розробка і впровадження природоохоронних заходів і програм Інноваційні та інвестиційні рішення
Блок 5	Рішення щодо вдосконалення управління природно-ресурснім потенціалом
Блок 6	Вихідна інформація Узагальнена оцінка ефективності заходів щодо вдосконалення управління природно-ресурсним потенціалом і аналіз економічного стимулювання раціонального природокористування.
Блок 7	Додаткова інформація Ефективне використання вторинної сировини

- розроблено автором

Основна концентрація зусиль має бути спрямована на стратегічні напрямки розвитку саме раціонального використання вторинних ресурсів.

Блок 1 забезпечує роботу інформаційної системи первинними даними, необхідними для прийняття рішень і моніторингу природних ресурсів на території.

Блок 1 - це середовище інформаційної системи, оскільки він пов'язаний з обробкою поточної та первинної інформації.

Блок 2, залишаючись елементом системи, готує стандартно сформовані бази даних для можливої багатокритеріальної вибірки, для статистичного аналізу.

Блок 3 забезпечує зв'язок між системами, одночасно виконуючи важливу функцію – завдання сформованого запиту, за необхідними критеріями. В інформаційній системі умови вибірки відчутно реагують на зв'язки, які обслуговують бази даних, оскільки сам апарат підтримки обміну даних і механізми формування баз даних мають міститися в системі.

Блок 4 як і Блок 3 - описує процес формування запитів на різні інформаційні ресурси управління природними ресурсами регіону.

Блоки 5 і 6 носять допоміжний сервісний характер, тобто обслуговують весь комплекс інформаційного середовища, що містить бази даних основних блоків комплексу та довідкові дані, які необхідні для вирішення екологічних завдань різного рівня управління на даній території.

Отже, запропонована сучасна структура інтелектуальної інформаційної системи забезпечення процесу управління природними ресурсами регіону дає змогу державним органам управління природокористування і конкретним господарюючим суб'єктам: планувати свою економічну поведінку на найближчу і довгострокову

перспективу, оптимізувати процеси прогнозу та реалізації стратегічних цілей розвитку природо-ресурсної бази та раціонального використання вторинних природних ресурсів (блок 7).

На наш погляд, поширення досвіду використання розробленої структури інформаційної системи буде сприяти підвищенню достовірності отримання інформації щодо складових природно-ресурсного потенціалу та надасть можливість управлінським структурам, які займаються питаннями раціонального природокористування в регіоні оперативно приймати обґрунтовані рішення щодо вдосконалення управління природними ресурсами. Отже, для підвищення ефективності процесу управління природними ресурсами на регіональному рівні необхідно здійснити інформаційну підтримку прийнятих рішень.

Висновки до розділу 5

1. Розроблено комплекс рекомендацій організаційно-економічного характеру щодо забезпечення збалансованого застосування ринкового й структурного підходів до державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування. Показано, що збалансованість застосування ринкового (орієнтованого на регулювання ринкових відносин) й структурного (орієнтованого на реалізацію структурних зміні в системі економіки) підходів до державного регулювання враховує комбінування адміністративних й економічних методів впливу в межах кожного з підходів, що розкривають комплекс завдань та заходів державного регулювання. Ринковий підхід включає такі складові економічного впливу: система цін на окремі природні ресурси та природоресурсні об'єкти; надання кредитів та кредитних гарантій за інвестиційними проектами,

спрямованими на зменшення витрат на експлуатацію природоресурсних об’єктів та на видобуток природних ресурсів; запровадження цінових обмежень, зокрема для контрою інфляції (обмеження рентабельності, прибутку); субсидії на ресурси, а також експортно-імпортні тарифи; диференційований підхід до оподаткуванні окремих природоресрсних об'єктів та природних ресурсів. Складовими адміністративного впливу виділено: моніторинг стану природоресурсних об’єктів в межах адміністративно-територіальних одиниць; здійснення державних закупівель (забезпечують відповідний попит і ціни); запровадження та забезпечення стандартів (на основі контрольної функції) щодо процесів природокористування в межах адміністративно-територіальної одиниці; запровадження експортно-імпортних квот на природні ресурси.

У свою чергу структурний підхід передбачає такі елементи економічного впливу: стимулююче оподаткування для збільшення інвестицій в основний капітал, а також підвищення привабливості окремих територій щодо розміщення виробничих об’єктів; надання лізингового кредитування; інформаційне забезпечення суб’єктів господарювання; експортно-імпортні тарифи та надання субсидій на придбання основних засобів. Його складовими адміністративного впливу виділено: сприяння розвитку сфери послуг, диверсифікація економіки від ресурсно-орієнтованої моделі до глибокої переробки природних ресурсів; проведення реорганізації підприємств (об’єднання, розділення); націоналізація та реприватизація об’єктів; управління підприємствами державного сектору економіки.

Базуючись на результатах аналізу та узагальненні досвіду Німеччині, США, Швеції, Канади, обгрунтовано пропозиції з удосконалення механізму державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, що спрямований на забезпечення узгодження інтересів основних стейкхолдерів цього процесу.

Запропонований механізм включає такі етапи: по-перше, обговорення зі стейкхолдерами концепції проекту, його відповідність інтересам адміністративно-територіальної одиниці (формується координаційний орган); по-друге, ухвалюється принципове рішення щодо реалізації проекту, умов та масштабів експлуатації природоресурсних об’єктів, інфраструктурного забезпечення, проводиться аналіз щодо екологічних і соціальних наслідків експлуатації природоресурсного об’єкту; по-третє, узгоджуються соціально-економічні та організаційні питання щодо забезпечення балансу інтересів територіальної громади, бізнес-структур (інвесторів), органів публічної влади на засадах соціального партнерства.

2. Обґрунтовано наукову концепцію державного регулювання специфікації права власності на природні ресурси як умови забезпечення сталого природокористування. Показано, що специфікація права власності (держави, територіальної громади, бізнес-структур) визначає наступні можливості відносно природних ресурсів, а саме: формування правил експлуатації природоресурсних об'єктів; отримання рентного доходу в процесі природокористування; передача прав щодо користування, розпорядження природоресурсним об’єктом довіреній особі (організації); передача об'єкта права власності (під заставу, у якості внеску до статутного фонду тощо). В основу представленої наукової концепції покладено диференційований підхід щодо: неосвоєного/освоєного природоресурсного об'єкту; освоєного природоресурсного об'єкту із основними виробничими засобами (як майновий комплекс); мобільні виробничі засоби природокористувача; природоресурсна сировина; інформація. Обґрунтовано, що чим нижчим є ступінь екологічного впливу експлуатації певного природоресурсного об’єкту або на виснаження певного ресурсу, тим більшою доцільністю є передача такого об’єкту у приватну власність. Інформація про природні ресурси дає змогу

регулювати процеси природокористування, тому вона може завлишатись впродовж певного часу власністю держави. Паралельно будуть формуватися альтернативні інформаційні джерела. Необхідним вбачається збереження державної власності на інфраструктурні обєкти (пов'язані з транспортуванням природних ресурсів).

В рамках запропонованої концепції здійснено класифікацію природних ресурсів, з урахуванням їх характеристик і доцільності приватизації за такими групами: (I) ресурси місцевого значення, які не представляють великого інтересу з отримання максимальних доходів у короткостроковий період; (II) ресурси, які зазнають мінімальної шкоди внаслідок впливу господарських процесів та лібералізації зовнішньоекономічних відносин у довгостроковій перспективі; (III) ресурси, які зазнають значного негативного впливу через трансформацію ринкової кон'юнктури. Для природних ресурсів групи I, II процеси приватизації не завдадуть руйнівних наслідків (за умови публічного контролю екологічних параметрів). Щодо групи III, то можна приватизувати лише основні виробничі засоби за умови реалізації комплексу спеціальних заходів. Для стратегічно важливих природних ресурсів необхідно застосовувати орендні форми (без права викупу).

3. Визначено, що на сьогодні держава залишається одним з основних власників. При цьому, як показує зарубіжний і вітчизняний досвід, вона не спроможна належним чином відтворити культуру контролю і управління, яка сформувалася у сфері бізнесу. Держава тяжіє до адміністративних методів або поступово стає пасивним власником, що не сприяє розвитку та примноженню власності. В цілому, незважаючи на приклади фінансової участі держави в спільних проектах, основне фінансове навантаження припадає на бізнес, який за це набуває права володіння та користування відповідною власністю. Тому виникає об'єктивна необхідність

переосмислення державою не тільки своїх основних функцій в цілому, але й підходів до власної ролі як власника.

Показано, що забезпечення сталого природокористування потребує впровадження інноваційних механізмів державного регулювання, розробки гнучкіших і адаптованих до сучасних умов інструментів стимулювання. Одним з таких інноваційних механізмів є впровадження публічно-приватного партнерства в сфері природокористування, в рамках якого органи влади відіграють роль ініціатора та засновника, делегуючи відповідальність професійним менеджерам шляхом створення спеціальних інститутів, що організаційно відокремлені від держави. На сьогодні більш розробленими є питання у цій сфері щодо звалищ побутових відходів, техногенних родовищ. Проте не розробленими залишаються підходи щодо публічно-приватного партнерства у сфері земельних, водних, лісових ресурсів, що виступає суттєвим фактором, який стримує реалізацію концепту сталого розвитку в Україні.

Загальні світові тенденції свідчать, що правильна організація процесів природокористування є суттєвим фактором у досягненні позитивних результатів в процесі соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, а пріоритетними напрямами державного регулювання у цьому контексті виступають: підвищення рівня капіталізації природних ресурсів, корпоратизація природно-ресурсних відносин; формуванням відповідного інституційного середовища. Показано, що капіталізація природних ресурсів спрямована на збільшення їх частки в ВРП, що може бути направлена на активізацію відтворювальних процесів як базису покращення життя населення. Складовою цього процесу є підвишення природно-ресурсної ренти із забезпеченням адекватних умов її розподілу. Реалізація такого завдання передбачає: по-перше, подолання існуючих фінансових обмежень за рахунок ефективного розміщення і використання наявних природно-

ресурсних активів у бізнес-структурах з метою максимізації їх вартості та доходу; по-друге, забезпечення раціонального використання фінансового ресурсу на основі проектного управління на користь забезпечення сталого розвитку територій. У свою чергу корпоратизація природно-ресурсних відносин передбачає необхідність залучення громад до процесу перерозподілу природної ренти адміністративно-територіальної одиниці у напрямі забезпечення суспільних соціальних та екологічних інтересів. Цим обумовлено необхідність формування корпоративних структур (холдингів), до яких територіальна громада може входити зі своїми природно-ресурсними активами. Учасниками таких структур можуть бути інституції природно-ресурсного менеджменту, орієнтованих як на окремі ресурси, та їх комплекси.

Запропоновано інституційний механізм державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, що врегульовує відносин представників бізнесу, територіальної громади, органів державної влади та місцевого самоврядування. Останні в рамках корпоративного утворення представляють інтереси власника природних ресурсів – територіальної громади, входячи, разом із представниками органів державної влади, що реалізують контрольну функцію – до складу наглядової ради та ревізійної комісії корпорації, чим сприяють підвишенню еколого-економічного ефекту від діяльності, збільшенню вартості капіталу та задоволенню суспільних потреб.

Діяльність таких корпоративних структур також спрямована на формування сприятливих тенденцій відносно використання природних ресурсів, їх раціональне споживання, зменшення можливих ризиків і загроз, забезпечення поточних потреб користувачів, збереження і примноження наявного ресурсного потенціалу. Це може бути досягнуто на основі механізму узгодження інтересів учасників природоресурсних

відносин. Базисом цього виступає формування системи управління корпорацією.

Доведено, що в результаті реалізації такого механізму, місцева влада й територіальні громади, що володіють природними ресурсами, отримують засіб додаткового забезпечення умов самовідтворення територіальної господарської системи, включаючи вирішення проблем інвестування в інноваційні технології щодо відтворення сприятливого навколишнього середовища. Також такий механізм відповідає світовим тенденціям , які обумовлені виснаженням природних ресурсів та передбачають впровадження інноваційних інструментів у сфері природокористування, та спрямованих на збереження, збільшення кількості та покращення якості природоресурсних об’єктів.

4. Обґрунтовано організаційно-економічний механізм державного регулювання екологічного господарювання в межах сталого природокористування. Показано, що одним з завдань державного регулювання процесу сталого природокористування виступає залучення до господарського обігу додаткових ресурсів, що сприятиме зменшенню сировинної орієнтованості економіки України. Це є можливим на основі раціонального використання відходів виробництва і споживання, як вторинних ресурсів. Реалізація такого завдання сприятиме переходу від переважного розвитку видобувних і переробних галузей до розвитку обробних виробництв, а також дасть змогу знизити негативні наслідки, пов'язані з утилізацією відходів.

Встановлено, що основу екологічного господарювання становлять технології виробництва з мінімальними витратами природних ресурсів, що забезпечують комплексну переробку сировини і максимальну утилізацію відходів із подальшим їх залученням до господарського обігу, мінімізацію або нівелювання шкоди навколишньому природному середовищу і здоров'ю населення, безпеку виробництва, а також максимізацію

можливого прибутку від поводження з вторинними ресурсами. Умовами реалізації екологічного господарювання виступають: ступінь адаптованості екологічних заходів до ринкових умов, їх еколого-економічна та соціальна ефективність; міжгалузева взаємодія в рамках певної адміністративно-територіальної одиниці або територіально-економічних комплексів.

Виділено чинники, що знижують привабливість здійснення екогосподарської діяльності, серед яких: низький рівень технологічності збирання і оброблення відходів; непривабливість процесу через шкідливість для здоров'я людини; переважна орієнтованість технологічних процесів виготовлення продукції та інноваційної діяльності на використання первинних ресурсів; недостатність ресурсів для впровадження екологічних інновацій; складність об’єктивного визначення можливих відів шкоди навколишньому природному середовищу та оцінки економічної доцільності впровадження еколого-інноваційних технологій; тривалість періоду окупності екологічних інновацій.

У зв’язку з цим обґрунтовано організаційно-економічний механізм державного регулювання екогосподарської діяльності, що ґрунтується на поєднанні парадигм «зеленої» (базується на екологізації виробничого процесу) та «синьої» економіки (базується на раціональному використанні наявних природних можливостей) та концепції узгодженні суспільних й приватних інтересів бізнес-структур в сфері природокористування.

Реалізація організаційно-економічного механізму державного регулювання екологічного господарювання в межах сталого природокористування передбачає активізацію процесу підготовки і включення до стратегії сталого розвитку регіону інвестиційних проектів в рамках цільових програм регіонального розвитку, які враховують спрямованість модернізації виробництв та впровадження еколого-інноваційних технологій, що в свою чергу дасть змогу забезпечити

додаткові робочі місця і має крім екологічного, також й соціальне значення для адміністративно-територіальних одиниць.

Реалізація запропонованого механізму здійснюється на основі виконання наступних завдань: визначення корисного обсягу відходів виробництва і споживання; виявлення потенційних ринків збуту вторинних матеріалів; розроблення стратегії вторинної переробки; державної підтримки модернізованих (створених) виробництв для переробки відходів та стимулювання ринків збуту вторинних ресурсів; формування інститутів управління процесом залучення відходів до господарського обігу.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійсненоо теоретичне узагальнення та наведено нове вирішення наукової проблеми формування та розвитку державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування. Отримані в процесі дослідження результати дали змогу сформулювати наступні висновки і внести пропозиції, що мають теоретичне і практичне значення.

1. Проведений аналіз наукового доробку за темою дослідження дав змогу показати суперечливість соціально-етичної, природоресурсної й технологічної основ сучасного етапу суспільного розвитку. Людство продовжує розвиватись за рахунок виснажливого використання природних ресурсів. Антропогенний вплив на навколишнє природне середовище, що характеризується марнотратним ставленням до природоресурсних систем, переважним ігноруванням господарською системою стану навколишнього природного середовища – перевищує межу стійкості у 20 разів. Це не могло не призвести до екологічної кризи, яка несе в собі загрози існуванню людства. Уточнено та систематизовано чинники екологічної кризи глобального характеру, які обумовили необхідність формування та реалізації державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні, серед яких: природоспроживацький підхід до суспільного розвитку; зростання чисельності населення планети, що обумовлює пропорційні тенденції щодо використання природних ресурсів; техногенез, що характеризується на 95% неефективністю й нераціональністю природокористування, й наслідком чого стає гідро- та атмосферне забруднення, а також накопичення твердих побутових відходів; екологічні наслідки перетворюються на втрати соціально-економічного характеру через зменшення рентабельності глобальної економіки, зниження рівня інвестиційної активності, рівня і якості життя.

2. Зважаючи на поширеність досліджень щодо сталого розвитку, ця предметна сфера зберігає багато проблем теоретичного й методологічного характеру, що обумовлена дихотомічністю такого процесу щодо забезпечення виживання певної системи (сталість) та її розвитку (наближення до мети). Виходячи з таких позицій визначено, що стале природокористування як об'єкт державного регулювання передбачає оптимальне та раціональне поєднання екологічних й економічних критеріїв залучення природоресурсних об'єктів у систему господарювання для забезпечення збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку суспільства. При цьому саме розуміння сталості базується на двох ключових критеріях: по-перше, стан/рівновага, параметри якого визначаються поведінкою/змінами, близькими до точки рівноваги; по-друге, система/об'єкт, параметри якої визначаються властивістю підтримувати своє функціонування, а також характером перетворення вхідного на вихідний сигнал. Функціонування такої системи має бути спрямоване на створення капіталу (багатства).

3. Розкрито сутність державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування як здійснюваного на основі взаємопов'язаних цілей, принципів, завдань, методів та механізмів впливу інститутів державного регулювання на процеси залучення природоресурсних об'єктів в систему господарювання на засадах оптимального і раціонального поєднання екологічних й економічних критеріїв для забезпечення збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку суспільства. Обґрунтовано концептуальні засади державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні, які у відповідності до концепції сталого розвитку орієнтовані на підвищення суспільної цінності природних ресурсів, з належним фінансовим забезпеченням відтворювальних заходів, що передбачає виділення ключових складових чинників (велика територія із природними екосистемами (імператив – збереження), економічні ресурси (імператив –

спрямування на розвиток людського капіталу), людський капітал (імператив – максимальне використання), а також етапів реалізації: подолання у короткостроковій перспективі наслідків соціо-еколого-економічної кризи, формування підґрунтя для нової моделі господарювання на засадах ефективного відтворення; забезпечення у середньостроковій перспективі динамічного розвитку соціальної сфери та економіки на інноваційній основі зі збереженням здатності природного відтворення біосистем; гармонізація у довгостроковій перспективі системи «суспільство-природа» з урахуванням господарської ємності екосистем, превалювання морально-духовних над матеріальними цінностями.

4. Обґрунтовано принципи державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, серед яких: доцільність і розумність (повне використання видобутих природних ресурсів і недопущення погіршення їх якості при експлуатації); наукова й економічна обґрунтованість використання природних ресурсів (наявність планів розробки родовищ, отримання максимально можливого прибутку, рентабельний видобуток, збільшення ВВП); соціальна спрямованість (пріоритет інтересів населення, орієнтацію на задоволення різних його потреб і підвищення добробуту, позитивний ефект в соціальній сфері від реалізації такого процесу); постійне підвищення рівня раціональності (застосування інновацій для коригування вимог щодо раціонального використання природних ресурсів). Показано, що умовою формування нової моделі господарювання як складової сталого природокористування є забезпечення її конкурентних переваг, що визначаються комбінуванням природних й створених чинників, як завдання державного регулювання.

5. Показано, що забезпечення ефективного державного регулювання процесів сталого природокористування потребує чітких індикаторів, визначення яких сприятиме розумінню відповідної динаміки і тенденцій. У зв’язку з цим обґрунтовано методичний підхід до комплексної оцінки природоресурсних об’єктів території, що передбачає визначення їх

цінності у грошовому виразі у фіксованих соціально-економічних умовах виробництва при заданих параметрах використання і обмеження для господарської та іншої діяльності. Запропонований підхід базується на системі принципів: корисності та очікування, принцип ефективності/прибутковості, принцип внеску, залишкова продуктивність, принцип конкуренції, альтернативність використання/економічний розподіл. Етапами оцінки виступають: виявлення природних ресурсів, які найбільше впливають на ВВП; визначення величини окремих елементів природно-ресурсного потенціалу; побудова економіко-математичної моделі; виявлення ступеня використання природних ресурсів території та визначення тієї частки, що недовикористовується; визначення ефективності використання природних ресурсів; виявлення ступеня відповідності сформованої територіальної організації господарювання щодо ефективного використання природних ресурсів на основі виявлення оптимальності локалізації виробничих галузей.

6 Здійснено оцінку природних ресурсів України як умови формування оптимальних механізмів державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування. Визначено вартість природних ресурсів України, що становить 131,6 млрд дол. США і дорівнює 0,2% вартості світових природних ресурсів при площі території 0,4% суходолу планети. Показано, що їх територіальна концентрація становить 218,0 тис дол. США на 1 кв.км, що в 1,9 разів нижче середньосвітового показника. При цьому забезпеченість населення природними ресурсами становить 3140,9 дол. США на душу населення, що у 2,6 разів нижче середньосвітового показника. Такі результати є наслідком недооцінення природних ресурсів України через низьку капіталізацію та ступень залучення до економічного обігу. Така ситуація негативно позначається на фінансуванні інноваційного розвитку та забезпеченні сталого природокористування в Україні. Показано, що капіталізація природних ресурсів та підвищення ступеня залучення їх до

економічного обігу обумовлює наступні переваги: додаткові фінансові вливання в економіку країни без зростання рівня інфляції; зростання рівня ВВП; збільшення податкових надходжень; зростання рівня самої капіталізації та підвищення рівня оцінки природних ресурсів до середніх світових показників; повторне збільшення показників перших трьох пунктів. Реалізація такого напряму державного регулювання сприяє формуванню суттєвого джерела фінансування інноваційного розвитку та забезпечення процесів сталого природокористування в Україні.

Проведені оцінка та аналіз показали суттєві (у 10,6 разів) регіональні розбіжності щодо забезпеченості природними ресурсами та їх вартістю. Максимальні розбіжності спостерігаються за мінеральними ресурсами, а мінімальні – за водними ресурсами. Враховуючи результати оцінки та аналізу, регіони України класифіковано за критеріями забезпеченості природними ресурсами, їх вартістю, загальноекономічною результативністю природокористування, та поділено на чотири групи: з високою загальною вартістю природних ресурсів; з оцінкою вище середнього; з оцінкою нижче середнього; з низьким рівнем. Така градація обумовлена чинниками економічної географії, замкненістю та повнотою виробничих циклів, політичним і суспільним значенням, соціально-економічним і промисловим розвитком, ступенем господарського освоєння території, кліматичними умовами та структурою ґрунтів.

7. Проведено аналіз інформаційного забезпечення системи державного регулювання процесів природокористування. Досліджено роль суб’єктів у відповідній системі державного регулювання, здійснено аналіз та систематизацію нормативних документів, що регламентують цей процес, на підставі чого визначено основні проблемні питання щодо інформаційного забезпечення державного регулювання у сфері природокористування в Україні, серед яких: недоступність більшої частини інформації для користувачів, оприлюднення інформації здійснюється із значною затримкою або взагалі відсутнє, чим

порушуються права громадян на участь у прийнятті рішень з питань охорони навколишнього природного середовища; фрагментарний публічний доступ до інформації про програми, а особливо щодо їх виконання; викривлений характер надання інформації; відсутність прогнозної інформації; недостатнє фінансування процесів інформаційного забезпечення.

8. Обґрунтовано методологічний підхід до формування стратегії державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, метою якої є забезпечення зниження витрат сукупних природних ресурсів на одиницю валового продукту за умови забезпечення безпеки людини, екосистем, території. Ключовими завданнями представленої стратегії визначено: узгодження інтересів стейкхолдерів; узгодження функціонування галузей промисловості; формування ринкової інфраструктури; специфікація прав власності на природоресурсні об’єкти. Система принципів зазначеної стратегії включає: стабільність та ефективність законодавства; орієнтація реформування на світовий досвід та глобальні тенденції; програмно-цільовий підхід; комплексне використання природних ресурсів; розвиток системи інформаційного забезпечення; зниження виснажливого впливу на еколого-економічну систему; зменшення частки експорту сировини; підвищення частки ресурсозберігаючих технологій; розвиток методів прогнозування, оптимізації та стимулювання сталого природокористування. Механізм формування стратегії для кожної адміністративно-територіальної одиниці передбачає п’ять послідовних етапів – від визначення потреб стейкхолдерів до ухвалення управлінського рішення.

9. Запропоновано програмно-цільовий механізм державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, в основу якого покладено підхід «від споживача до природних ресурсів», та який передбачає формування для ресурсів певного ланцюга «природний ресурс – сировина – готовий продукт», що розкриває можливості сталого

природокористування, його взаємозв'язок із програмуванням територіального розвитку. Визначено комплекс чинників, які необхідно враховувати при формуванні програм адміністративно-територіальних одиниць, а саме: вплив природно-кліматичних умов на розмір виробничих витрат; вплив транспортно-географічної локації на розмір витрат на виробництво та обіг товарів, логістику; рівень економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, їх спеціалізація, ступінь диверсифікації економіки; оцінку сучасного соціо-еколого-економічного становища адміністративно-територіальної одиниці; потенційні можливості і передумови розвитку території; можливість інтегрування господарського механізму з орієнтацією на випуск екологічно чистої продукції та модифікацію властивостей товару, заміну довговідновлюваних ресурсів на екологічно безпечні, підвищення питомого навантаження інтенсивних факторів, зниження ресурсоємності, модифікацію технологічного процесу без зупинки виробництва.

10. Розроблено комплекс рекомендацій організаційно-економічного характеру щодо реалізації державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування на основі ринкового й структурного підходів, що враховує комбінування адміністративних й економічних методів впливу, які розкривають комплекс завдань та заходів державного регулювання. Обґрунтовано пропозиції з удосконалення координаційного механізму державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування, які спрямовані на забезпечення узгодження інтересів основних стейкхолдерів цього процесу із формуванням координаційного органу. Запропоновано підхід до формування механізму специфікації прав власності в системі державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування. В рамках підходу здійснено класифікацію природних ресурсів, з урахуванням їх характеристик і доцільності приватизації: ресурси місцевого значення, які не представляють великого інтересу з отримання максимальних доходів у

короткостроковий період, а також ресурси, які зазнають мінімальної шкоди внаслідок впливу господарських процесів та лібералізації зовнішньоекономічних відносин у довгостроковій перспективі – можуть бути передані у приватну власність; ресурси, які зазнають значного негативного впливу через трансформацію ринкової кон'юнктури – можна приватизувати лише основні виробничі засоби за умови реалізації комплексу спеціальних заходів; для стратегічно важливих природних ресурсів необхідно застосовувати орендні форми.

11. Показано, що правильна організація процесів природокористування є суттєвим фактором у досягненні позитивних результатів соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, а пріоритетними напрямами державного регулювання у цьому контексті виступають: підвищення рівня капіталізації природних ресурсів, корпоратизація природно-ресурсних відносин; формування відповідного інституційного середовища. Доведено необхідність формування системи корпоративного управління у сфері природокористування, до яких територіальна громада може входити зі своїми природно-ресурсними активами. У зв’язку з цим запропоновано інституційний механізм реалізації зазначених пріоритетних напрямів, що врегульовує відносин представників бізнесу, територіальної громади, органів державної влади та місцевого самоврядування. Останні в рамках корпоративного утворення представляють інтереси власника природних ресурсів – територіальної громади, входячи, разом із представниками органів державної влади, що реалізують контрольну функцію – до складу наглядової ради та ревізійної комісії корпорації, чим сприяють підвищенню еколого-економічного ефекту від діяльності, збільшенню вартості капіталу та задоволенню суспільних потреб.

12. Підкреслено важливість залучення до господарського обігу додаткових ресурсів, що сприятиме при цьому зменшенню сировинної

орієнтованості економіки України та є можливим на основі раціонального використання відходів виробництва і споживання, як вторинних ресурсів. Реалізація такого завдання сприяє переходу від переважного розвитку видобувних і переробних галузей до розвитку обробних виробництв, а також дає змогу знизити негативні наслідки, пов'язані з утилізацією відходів. У зв’язку з цим обґрунтовано організаційно-економічний механізм державного регулювання екогосподарської діяльності, що ґрунтується на поєднанні парадигм «зеленої» та «синьої» економіки, концепції узгодження суспільних й приватних інтересів в сфері природокористування. Реалізація такого механізму передбачає активізацію процесу підготовки і включення до стратегії сталого розвитку адміністративно-територіальної одиниці інвестиційних проектів в рамках цільових програм регіонального розвитку, які враховують спрямованість модернізації виробництв та впровадження еколого-інноваційних технологій, що в свою чергу дасть змогу забезпечити додаткові робочі місця і має крім екологічного, також й соціальне значення для адміністративно-територіальних одиниць. Етапами його реалізації є: визначення корисного обсягу відходів виробництва і споживання; виявлення потенційних ринків збуту вторинних матеріалів; розроблення стратегії вторинної переробки; здійснення державної підтримки модернізованих (створених) виробництв для переробки відходів та стимулювання ринків збуту вторинних ресурсів; формування інститутів управління процесом залучення відходів до господарського обігу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин, Л. Логика экономического роста. М. : Экономика, 2002. 211 с.

2. Абыкаев И. Инвестиционный потенциал и экономический рост. Экономист 2000. № 7. С. 21-25

3. Алексеева С. И. Социально-экономическое развитие Украины и ее регионов: проблемы науки и практики. Планирование научно-технической подготовки производства по критерию востебованости: мнография. Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2010. 344 с.

4. Алешина О. Г., Демченко С. К. Современные тенденции формирования модели экономического роста. *Фундаментальные исследования,* 2017. № 12.Ч.2. С. 341–346.

5. Алєксєєва С. І., Алєксєєв В. І. Моделювання процесу резервування при технічній підготовці виробництва до модернізації. *Науково інформаційний журнал «Бізнес інформ»*, 2012. № 11. С. 151-153.

6. Алимов О. М., Микитенко В. В. Стратегічний потенціал – сукупні можливості національної економіки по досягненню цілей збалансованого розвитку. *Продуктивні сили України: науково-теоретичний економічний журнал.* – Київ: РВПС України НАН України, 2006. № 1. С. 135–151.

7. Алимов О. М., Даниленко А. І., Микитенко В. В. , Трегобчук В. М. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія. К: Об’єднаний ін-т економіки НАН України, 2006. – 540 с.

8. Андрейцев В. Консолідуюча роль земельного законодавства у розвитку системи природоресурсового права: проблеми викладання і дослідження. *Право України*. 2012. № 7. С. 33–39.

9. Андрейцев В. Механізм гарантування права власності на землю. *Наукові записки АН ВШ України*. 2004. Вип. 6. С. 72–96.

10. Андрейцев В. І. Використання природних ресурсів у сфері господарювання. *Науково-практичний коментар Господарського кодексу України*. – К. : Юрінком Інтер, 2004. С. 246–259.

11. Андросик Ю. Н. Бизнес-экосистемы как форма развития кластеров. *Труды БГТУ.* 2016. № 7. С. 38 – 43.

12. Анисимов А. П. Конституционные основы природопользования и охраны окружающей среды в России: вопросы теории. *Новая правовая мысль.* 2007. № 5. С. 16–19.

13. Ансофф И. Стратегическое управление: Монография. – М.: Изд-во «Прогресс», 1989. 519 с.

14. Артамонов, О. В. Социально-экономическая оценка потенциала регионов. Вестн. МГУ. Сер. 6, Экономика. 1998. №6. С. 18-22.

15. Артеменко Л. Економічний механізм платного природокористування в Україні. *Вісник ТДТУ*. 1996. № 1. с. 167-169..

16. Афанасієв Р. Щодо публічного аспекту права власності на природні ресурси. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 9. С. 128–138.

17. Бакуменко В. Д. Прийняттярішень в державному управлінні : [навч.посіб.] : У 2 ч. К. : ВПЦ АМУ, 2010. Ч. 1. Теоретико-методологічні засади. 229 с.

18. База даних макроекономічного розвитку країн світу Світового банку. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD.

19. Балацький О. Лук'яніхін В., Лук'яніхіна О. Екологічний менеджмент і перспективи становлення та розвитку. *Економіка України*. 2000. № 5. С. 67–73.

20. Бейко О. В. Механізми вдосконалення управління на місцевому рівні та наближення його до європейських стандартів. *Державне*

управління: теорія і практика. 2005. № 1. URL: http://www.academy.gov.ua/ej1/txts/Beyko.htm.

21. Белякова Г. Я., Сумина Е. В. Формирование устойчивых конкурентных преимуществ компаний на основе концепции ключевых компетенций. *Региональная экономика: теория и практика*, 2010. № 41 (176). С. 32 – 39.

22. Бжезинський З. Велика шахівниця. Америка: її провідна роль та геостратегічні орієнтири. *Всесвіт,* 1999. № 2. С. 132.

23. Бистряков І. К., Микитенко В. В. Етапи розбудови в Україні територіальних природно-господарських округах. *Економіка, управління, інновації: Електронне наукове фахове видання. Серія: Економічні науки. – Житомир, вид-во Житомирського державного університету ім. І. Франка,* 2018. Вип. 2 (23). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2018_2_4.

24. Бистряков І. К., Микитенко В. В. Переформатування просторової системи управління природно-ресурсними активами. *Економіка природокористування і сталий розвиток: науковий журнал*. 2018. № 1 2 (20 – 21). 234 с.

25. Бистряков І. К., Микитенко В. В. Управління природно-ресурсними активами в системі стратегічного потенціалу економіки. *Економіка, управління, інновації: Електронне наукове фахове видання. Серія: Економічні науки*. 2018. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2018_1_3.

26. Биркович Т.І., Биркович В.І., Кабанець О.С. Актуальні питання щодо запровадження електронного урядування у сфері екології та природних ресурсів. *Інвестиції: практика та досвід*, 2019. № 16. С. 74-78

27. Бияков О. А. Экономический процесс: сущность, анализ и синтез понятия. *Вестник КузГТУ*. 2004. № 1. С. 82 – 88.

28. Бияков О. А. Экономическое пространство: сущность, функции, свойства. *Вестник КузГТУ*. 2004. № 2. С. 101 – 108.

URL:https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskoe-prostranstvo-suschnost-funktsii-svoystva

29. Біла С. О., Шевченко О. В., Жук І. В. Консолідація економічного простору регіонів - основа зміцнення економічного суверенітету України. *Стратегічні пріоритети*, 2011. № 2. С. 98 – 109.

30. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М.: Дело Лтд, 1994. 687 с., с. 379

31. Богданов А.А. Тектология (Всеобщая организационная наука): В 2 кн./ Отв. ред. Л.И.Абалкин. – Кн. 1-2.: М.: Экономика, 1989. Кн.1. 1989. 304 с. Кн.2 1989. 350 с.

32. Большая советская энциклопедия. М.: Изд–во «Советской энциклопедии», 1978. 602 с.

33. Борденюк В. І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії : монографія. К. : Парламентське вид-во, 2007. 576 с.

34. Борисов, Е. Ф. Экономическая теория : ученик. М. : Юрайт-М, 2002. 384с.

35. Брайсон Джон М. Стратегічне планування для державних та неприбуткових організацій: монографія. Львів: Вид-во «Літопис», 2004. 352 с.

36. Бродская, Т. Г. Сбалансированность регионального воспроизводства. Л.: ЛФЭИ, 1989. 148 с.

37. Бринчук М. М., Будникова Ю. Е. Земля – публичное благо. *Право.* 2009. № 2. С. 20–30.

38. Букша І. Ф., Бутрим О. В. , Пастернак В. П. Інвентаризація парникових газів у секторі землекористування та лісового господарства: монографія. Харків: ХНАУ, 2008. 232 с.

39. Бутко М. П., Попело О. В. Інституціональні засади модернізації сфери зайнятості в умовах децентралізації владних повноважень. *Регіональна економіка,* 2016. №4 (82). С. 6-14.

40. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. (Редакція від 20.04.2016) URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17.

41. Вайнштейн А. Л. Учет природных ресурсов в составе национального богатства и баланса народного хазяйства. *Вопросы экономики*. 1965. № 7. С. 67–74.

42. Ван Маурик Дж. Эффективный стратег: монография. Москва: Изд-во «ИНФРАМ», 2002. 208 с.

43. Васильева М. И. Государство как субъект экологического права. *Экологическое право*. 2008. № 6. С. 2–5.

44. Великий тлумачний словник української мови. Київ: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

45. Віленчук О. М. Гармонізація єдиного еколого – економічного простору України. *Економіка України*, 2009. №3. С. 80 – 87.

46. Вітлінський В. В. Моделювання економіки: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2003. 408 с.

47. Винер Н. Кибернетика и общество. М.: Изд-во иностранной литературы, 1958. 200 с.

48. Водний кодекс України від 06 червня 1995 р. (Редакція від 16.10.2020) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text

49. Волошин Д. В. Изменения климата: Экономико-экологические проблемы: монографія. Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2007. 309 с.

50. Галушкіна Т.П. Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм. Одеса, 2009. 372 с.

51. Гасанов С., Голян В. Фіскальне регулювання природокористування: перспективи модернізації. *Економіст*. 2015. № 12. С. 9-12.

52. Гегель Г. Наука логики: В 3-х т. Том 1. Учение о бытие. М.:Наука, 1970. 501 с.

53. Герасимчук З. В., Ковальська Л. Л. Виробничий потенціал регіону: методика оцінки та механізми нарощення: монографія. Луцьк: ЛДТУ МОН України, 2003. 242 с.

54. Гідденс Еміль. Нестримний світ. Як глобалізація перетворює наше життя: монографія. Київ: «Альтерпрес», 2004. 100 с.

55. Голуб Г., Пшик Б., Юрчишин Л. Суверенні фонди добробуту: світовий досвід і проблеми функціонування в Україні. *Вісник університету банківської справи Національного банку України*. 2014. № 1 (19). С. 114-120.

56. Голян В. Плата за природні ресурси в умовах децентралізації: інвестиційний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 7. С. 7-16.

57. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. (Редакція від 16.10.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text

58. Гошовська В. А. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми: монографія. Київ: Видавничий Дім «Корпорація», 2004. 196 с.

59. Гранатуров В. М., Лаврів В. В. Зовнішньоекономічні ризики: проблеми аналізу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2017. Вип. 14(1). С. 69-73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_14%281%29__16

60. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики: учебник для ВУЗов. Москва: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. 495 с.

61. Группа Всемирного Банка, Цифровые дивиденды. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/224721467988878739/pdf/102724-WDR-WDR2016Overview-RUSSIAN-WebRes-Box-394840B-OUO-9.pdf

62. Данилишин Б. М., Микитенко В. В. Макросистемна еволюція держави: українські виміри. *Стратегія розвитку України. (економіка,*

соціологія, право): Науковий журнал. Вип. 1 – 2. Київ: НАУ МОН України, 2008. 812 с. С. 22 – 54.

63. Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. Київ.: РВПС України НАН України, 1999. 716 с.

64. Данилишин Б. М., Клиновий Д. В., Пепа Т. В. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка: навчальний посібник. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. 688 с.

65. Данилишин Б. М., Микитенко В. В. Феноменологічні альтернативи економічного зростання України: монографія. У 2 томах Т. 1. Київ: РВПС України НАН України, Вид-во ЗАТ «Нічлава», 2008. 336 с.

66. Дегтяр А. О. Державно-управлінські рішення: інформаційноаналітичне та організаційне забезпечення. Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2004. 224 с.

67. Демин В.Т. Судьба Солнечной системы. Популярные очерки по небесной механике. М.: Наука, 1969. 256 с.

68. Дерець В. А. Органи виконавчої влади України та управлінські відносини. К. : Юрид. думка, 2007. 180 с.

69. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація : монографія. К. : Вид –во УАДУ, 1997. 448 с.

70. Державне управління та місцеве самоврядування: проблеми адміністративно-правоові теорії та практики / [за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. К. : Факт, 2003. 384 с.

71. Джерела екологічного законодавства України : монографія / [Василь Костицький, Ольга Шкімба, Олексій Черновський, Василь Шкімба]. К. : Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2013. 116 с.

72. Доклад о мировом развитии 2016. Цифровые дивиденды: Обзор / Всемирный банк. Вашингтон, 2016. 58 с. URL: https://

https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23347/210671RuSum.pdf?sequence=16&isAllowed=y

73. Драган І.В. Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні / за наук. ред. М.А. Хвесика, С.О. Лизуна. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. 64 с. *Особистий внесок: обґрунтовано економічні механізми реалізації державної екологічної політики у сфері природокористування*

74. Драган І.В. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми / за заг. ред. В. І. Ляшенко. Запоріжжя. ІЕП НАН України, 2014. 798 с. *Особистий внесок: здійснено аналіз масштабів потенціалу сталого розвитку, ідентифіковано параметри збалансованості функціонування регіональних соціально-економічних систем.*

75. Драган І.В. Потенціал сталого розвитку України на шляху реалізації інтеграційного вибору держави / О. М. Алимов, І. М. Лицур, В. В. Микитенко та ін. Київ.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 520 с. *Особистий внесок: обчислено обсяги природно-ресурсного забезпечення процесів формування системи оцінювання потенціалу сталого розвитку*

76. Драган І.В. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів / за ред. Е. М. Лібанової, М. А. Хвесика. К.: ДУ ІЕПСР НАН України», 2014. 776 с. *Особистий внесок: обґрунтовано прикладний інструментарій системно-комплексного оцінювання потенціалу сталого розвитку держави.*

77. Драган І.В. Каскади регіональних соціально-економічних систем: формування та розвиток / О. М. Алимов, С. О. Алимов, А. І. Бєлова, О. А. Бондар, О. О. Демешок, Р. В. Кузьменко, В. В. Микитенко. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 279 с. *Особистий внесок: визначено особливості виробничо-господарської взаємодії регіональних соціально-економічних систем в контексті розбудови каскадних форм територіальної організації*

78. Драган І.В. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: вектори реального поступу: національна доповідь / за ред. Е.М. Лібанової , М.А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2017. 864 с. *Особистий внесок: досліджено цільові орієнтири державної підтримки проектів розвитку територіальних природно-господарських комплексів*

79. Драган І.В. Системно-комплексне оцінювання потенціалу сталого розвитку України / О.М. Алимов, В.В. Микитенко, І.М. Лицур, В.Ю. Худолей, О.О. Демешок, О.С. Гребенюк. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. 88 с. *Особистий внесок: обґрунтовано пріоритетні напрями державної політики щодо технології нарощення інформаційного потенціалу в контексті усунення загроз економічній безпеці.*

80. Драган І.В. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України / за наук. ред. М.А. Хвесика. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. 40 с. *Особистий внесок: здійснено аналіз еколого-економічного обстеження виробничо-господарської діяльності в системі сталого розвитку.*

81. Драган І.В. Потенціал сталого розвитку: цілі, проблеми та перспективи / О.М. Алимов, В.В. Микитенко, І.М. Лицур, О.О. Демешок, О.В. Гребенюк, Р.В. Кузьменко, Л.С. Ладонько. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 52 с. *Особистий внесок: досліджено економічні проблеми та перешкоди на шляху переходу держави до сталого розвитку.*

82. Драган І.В. Механізм стратегічного управління забезпеченням функціонування каскадів регіональних соціально-економічних систем / О. М. Алимов, О. В. Гребенюк, О. О. Демешок, І. М. Лицур, В. В. Микитенко. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. 64 с. *Особистий внесок: розроблено процесно-алокаційну Концепцію управління забезпеченням результативності функціонування каскадних форм організації виробничо-господарської взаємодії регіональних соціально-економічних систем.*

83. Драган І.В. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. Б. Є. Патона. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 72 с. *Особистий внесок: досліджено процеси нарощення потенціалу сталого розвитку за базовими видами економічної діяльності*

84. Драган І.В. Елементи державного механізму раціонального природокористування. *Наукові праці : ЧДУ ім. Петра Могили.* 2010. Вип. 135. С. 117-122. (Серія "Державне управління")

85. Драган І.В. Розвиток державного регулювання у сфері природокористування та забезпечення екологічної безпеки України. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління.* 2011. Вип. 1. С.174-182.

86. Драган І.В. Формування інноваційних механізмів державного управління у сфері природокористування *Наукові розвідки з державного та муніципального управління.* 2011. Вип. 2. С.169-176.

87. Драган І. В. Формування стратегічної моделі державного регулювання природокористування в ринкових умовах господарювання в просторового соціально-економічного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. №14. С. 57-60

88. Драган І.В. Формування еколого-економічного механізму регулювання сфери природокористування в Україні *Вісник Академії митної служби України.* 2011. Вип. 1(4). С. 31-37. (Серія "Державне управління").

89. Драган І.В. Удосконалення податкового інструментарію державного регулювання у сфері використання природно-ресурсного потенціалу. *Вісник Академії митної служби України.* 2011. Вип. 2(5). С. 72-79. (Серія "Державне управління").

90. Драган І.В. Структура інструментарію державного управління сталим розвитком регіону в системі раціонального природокористування *Вісник Академії митної служби України.* 2013. Вип. 2(9). С. 132-137. (Серія "Державне управління").

91. Драган І.В. Аллокаційна організація природокористування як напрям розвитку державного регулювання. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління.* 2014. Вип. 2. С.87-96.

92. Драган І.В. Методологічні засади державного управління природокористуванням в контексті досягнення системних ознак резистентності. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. Вип. 4. С.153-162. (Серія "Управління").

93. Драган І.В. Інформаційне забезпечення державного управління раціональним використанням природно-ресурсного потенціалу. *Наукові праці : ЧДУ ім. Петра Могили.* 2014. Вип. 230. Том 242. С. 44-50. (Серія "Державне управління")

94. Драган І.В. Формування екологозбалансованого підходу до реалізації державної політики у сфері природокористування. *Науковий вісник Академії муніципального управління.* 2015. Вип. 1. С.57-63. (Серія "Управління")

95. Драган І.В. Фіскальний інструментарій державного регулювання природокористування. *Вісник Академії митної служби України.* 2014. Вип. 2(11). С. 40-47. (Серія "Державне управління").

96. Драган І.В. Підходи до оцінки потенціалу сталого розвитку територій в процесі регуляторного впливу держави. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України.* 2014. № 3-4 (14). С. 14-19. (Серія Право та державне управління).

97. Драган І.В. Роль держави в гармонізації еколого-економічних інтересів у системі природокористування. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 2(25). С. 113-121.

98. Драган І.В. Державне регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності у сфері природокористування. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. № 1. URL:http://el-zbirn-du.at.ua/2015_1/6.pdf. (Серія "Державне управління")

99. Драган І. В. Механізм державного регулювання збалансованого природокористування на територіальному рівні. *Публічне управління та митне адміністрування.* 2015. Вип. 2(13). С. 64-71.

100. Драган І.В. Підвищення ефективності механізму державного управління природокористуванням. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління.* 2015. Вип. 2. С.50-59.

101. Драган І.В. Вплив глобалізації на процеси державного регулювання природокористування в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління.* 2015. Вип. 3-4. С. 47-55. (Серія "Управління")

102. Драган І. В. Державне регулювання процесу становлення природозберігаючої системи господарювання. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління.* 2016. Вип. 1. С.64-72.

103. Драган І.В. Сировинно-ресурсна компонента державного регулювання сталого розвитку України. *Публічне управління та митне адміністрування.* 2016. № 1 (14). С. 38-45.

104. Драган І.В. Реалізація державного управління регіональними еколого-економічними системами в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління.* 2016. Вип. 3. С. 205-215. (Серія "Управління")

105. Драган І. В. Управління інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання при реалізації екологічних проектів. *Інвестиції: практика та досвід.* 2019. №8. С. 23-28.

106. Dragan, I. Ensuring sustainable management based on the development of state policy in the field of nature management. *East journal of security studies*, 2020. vol. 6(1), pp. 33-42. URL:ttps://ejss.nuczu.edu.ua/index.php/ejss/article/view/45

107. Dragan I. Basic concepts of adaptation the technical regulation of environmental protection to the requirements of Europe Union. *Современный научный вестник.* 2012. №18 (130). С. 12-17. (*Серия: Экономические науки).*

108. Dragan I. Essence and results of interaction between market and state regulation under conditions of growing shortage resources and environmental degradation. *Ekonomisti.* 2012. vol. 4. – P.32-35.

109. Dragan I. Increasing the effective functioning of ecological and economic systems. *Nauka i studia. (Ekonomika).* 2012. vol. 16 (61). pp.5-12.

110. Драган І. Інформаційно-аналітичне та ресурсне забезпечення діагностики основних індикаторів результативності управління природокористуванням. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2014. Вип. 1 (10). С. 158-163. URL:http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14divrup.pdf.

111. Драган І. В., Микитенко В.В., Демешок О.О. Ресурсно-функціональне забезпечення розбудови і запровадження еколого-економічного моніторингу України в контексті сталого розвитку та наближення до стандартів ЄС. *Агросвіт*. 2013. № 20. С. 3-8 *Особистий внесок: розраховано розмір витрат на запуск державного еколого-економічного моніторингу*

112. Драган І.В., Алимов О.М. Системна модернізація механізмів реалізації регіональної екологічної політики. *Економіка природокористування і охорони довкілля.* 2015. С. 54-62 *Особистий внесок: обґрунтовано механізм реалізації регіональної екологічної політики на засадах локальної екологічної демократії*

113. Драган І.В., Алимов О.М. Формування стратегічного потенціалу сталого розвитку України у контексті розбудови нової регіональної карти. *Економіка природокористування і охорони довкілля.* 2016. С. 269-277. *Особистий внесок: розроблено технологію управління адаптивного типу, в якій поєднано оптимізаційні методи, засоби і регулятори мобілізації резервів забезпечення надійності функціонування економічної системи держави*

114. Драган І. В. Інвестиційне забезпечення екологічних проектів суб'єктів господарювання. *Агросвіт*. 2019. № 5. С. 41-46.

115. Драган І. В., Микитенко В. В. Інформаційно-методичні аспекти розбудови платформ просторового управління природно-ресурсними активами в ресурсних обмеженнях. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 2 (92). С. 15-21. *Особистий внесок: розглянуто теорію формування просторової системи управління природно-ресурсними активами*

116. Драган І. В. ,Микитенко В. В. Управління природо-ресурсними активами в умовах нарощення глобальних загроз і ризиків. *Економічний дискурс.* 2020. Випуск 1. С. 78-88. URL: https://doi.org/10.36742/2410-0919-2020-1-9 *Особистий внесок: обгрунтовано принципи формування інноваційної моделі державної політики управління природними ресурсами.*

117. Драган И.В. Современный взгляд на роль государства в системе природопользования. *Актуальные проблемы государственного управления / материалы междунар-научн-пр конференции* (г. Тбилиси 27 мая 2016 г.) 2016. С. 89-90.

118. Драган І.В. Формування регіональної системи управління у сфері природокористування на інноваційній основі. *Природно-ресурсний потенціал збалансованого (сталого) розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 19-20 квітня 2011 р.). Центр екологічної освіти та інформації, 2011. у 2 т. Т.1. С.277-281

119. Драган И.В. Экологические платежи в системе государственного регулирования хозяйственной деятельности. *Государственное регулирование экономики и повышение эффективности деятельности субъектов хозяйствования: VII Международная научно-практическая конференция* (г. Минск, 21-22 апреля 2011 г.). Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2011. В 2 ч., Ч.II. С. 217-218.

120. Драган І.В. Лісові екосистеми як головні компоненти біосфери. *Розвиток державного управління та державної служби в Україні:*

Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю. (м. Харків 22 лютого 2011). 2011. №10 (107). С.107-108.

121. Драган И.В. Экологический потенциал современного регуляторного воздействия. *Молодёжь и наука: реальность и будущее: материалы III Междунар. конф. студентов, аспирантов и молодых учёных* (г. Кемерово) ГОУ ВПО «Кемеровский университет». 2011. С. 304-307.

122. Драган І.В. Вдосконалення організаційно-економічного механізму державної політики у сфері природокористування. *Наука в інформаційному просторі: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.,* (м. Дніпропетровськ 29-30 вересня 2011 р.). 2011. В 7 т., Т 3. С.35-36.

123. Драган І.В. Недосконаліть екологічного законодавства в контексті ефективного управління екологічною безпекою. *Альянс наук: вчений вченому: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф*., (м. Дніпропетровськ 25-26 лютого 2011 р.). 2011. У 8 т., Т.1. С. 27-29.

124. Драган І.В. Сталий розвиток природно-ресурсного потенціалу як відповідь на загрозу глобальної екологічної катастрофи. *Актуальні питання економічної науки на сучасному етапі: матеріали економічної наукової інтернет-конференції.(* м. Тернопіль 17 лютого 2012 р.). 2012. С. 61-63.

125. Драган І.В. Політика раціонального використання регіональної природно-ресурсної бази. *Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку виробничої сфери: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції молодих учених і студентів* (м. Донецьк 29-30 березня 2012р.). ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», 2012. У 2 т., Т.2. С. 128-129.

126. Драган І.В. Інструментарій регулювання раціонального природокористування в контексті екологічної модернізації України. *Зовнішньоекономічна політика держави та актуальні проблеми митної справи: економіко-управлінські, правові, інформаційно-технічні, гуманітарні аспекти:* матеріали міжнародної науково-практичної

конференції (м. Дніпропетровськ, 30 листопада 2012 р.). Академія митної служби України, 2012. С. 133-134

127. Драган І. В. Підходи до забезпечення ефективного використання природно-ресурсного потенціалу в Україні. *Актуальні правові та організаційні проблеми публічного управління та судочинства: Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кіровоград, 12–13 квітня 2013 р.). 2013. У 2-х ч., Ч. 1., С.64-66.

128. Драган І.В. Пріоритетні напрями стратегії державного регулювання у сфері еколого-економічного розвитку України. *Актуальні питання юридичної науки: теорія та практика: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кіровоград, 11 грудня 2013 р.). КІДМУ КПУ, 2013. С. 19-22.

129. Драган І.В. Процеси формування та використання природно-ресурсного потенціалу України. *Інноваційні підходи та механізми державного та муніципального управління: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 12 квітня 2013р.) / За заг. ред. В.К. Присяжнюка, В.Д. Бакуменка, Т.В. Іванової. Вид-поліграф центр АМУ, у 2-х частинах, Ч.1, 2013. С. 224-226.

130. Драган І.В. Формування ефективних механізмів забезпечення екологічно сталого розвитку. *Модернізаційні процеси державного та муніципального управління: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ 4 квітня 2014 р.) / За заг. ред. В.К. Присяжнюка, В.Д. Бакуменка, Т.В. Іванової. Вид-поліграф центр АМУ, у 2-х частинах, Ч.1, 2014. С. 124-125.

131. Драган І.В. Поняття екологічної безпеки в системі раціонального природокористування. *Реформування податкової систем України в контексті глобалізаційних викликів: зб.матер. наук-практ інтернет-конференція* (м. Ірпінь, 21 листопада 2014 р.). Держ.фіск. служб. України, Нац.унів. ДПС України, Наук-досл. Центр з проблем оподаткув. 2014. С. 73-75.

132. Драган І.В. Інституціональний механізм зменшення техногенного впливу промислового виробництва на довкілля. *Актуальні питання та проблеми юридичної науки: теорія та практика: Збірник наукових праць II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кіровоград, 18-19 квітня 2014 р). КІДМУ КПУ, 2014. С. 210-213

133. Драган І.В. Формування системи державного управління природокористуванням. *«Украйна-България- Европейски съюз съвременно състояние и перспективи» Сборник с доклади от международна научна конференция.* Варна–Херсон: Издателство «Наука и икономика», 2014. Том 2. С. 304-306.

134. Драган І.В. Напрями трансформації системи державного управління природокористуванням. *Державне управління науково-освітнього забезпечення підготовки конкурентоспроможних фахівців у сфері цивільного захисту: збірник тез Всеукраїнської наук-практ конф. (* м. Харків 16-17 квітня 2015 р. / за заг. ред. В.П. Садкового. 2015. – С. 160-162.

135. Драган І.В. Трансформація системи державного управління природокористуванням в аспекті узгодження екологічних ризиків. *Становлення сучасного українського суспільства: політичні, управлінські, економічні та правові аспекти: тези допов Всеукр наук-практ конферен. (*м. Київ 27 березня 2015 р.). Видав. Центр КНУКіМ, 2015. У 2 ч. Ч 1. С. 285-288.

136. Драган І.В. Системний підхід до формування механізмів державного управління природокористуванням в Україні. *Сучасний стан розвитку економіки, управління та рекламної діяльності України: Матеріали науково-практичної конференції молодих вчених та студентів* (м. Івано-Франківськ 2 квітня 2015 р.). Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2015. С. 254-256.

137. Драган І.В. Еколого-правовий інструментарій державного управління природокористуванням. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства:*

збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кіровоград 17 квітня 2015 р.) ПВНЗ «КІДМУ КПУ», 2015. С. 33-36.

138. Драган І.В. Механізм державного управління розвитком каскадів регіональних соціально-економічних систем. *Перезавантаження будівництва: економіка, організація, менеджмент: збірник матеріалів I міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ 3-6 листопада 2015 р.). КНУБА, 2015. С. 44-46.

139. Драган І.В. Проблеми захисту навколишнього середовища в рамках природоохоронного законодавства. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Кіровоград 4 грудня 2015 р.), 2015. С. 161-163.

140. Драган І.В. Узгодження інтересів в рамках формування механізму державного регулювання збалансованості природно-ресурсного потенціалу. *Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кіровоград 22-23 квітня 2016 р.), 2016. С. 88-90.

141. Драган І.В. Забезпечення результативності при формуванні механізмів державного управління природокористуванням в Україні. *Публічне управління та адміністрування на сучасному етапі державотворення: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 24 жовтня 2019 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. Київ. нац. то рг.-екон. ун-т, 2019. С. 23-25.

142. Драган І. В., Микитенко В. В. Просторовий формат управління природно-ресурсними активами на платформних засадах за європейськими стандартами. *Європейська інтеграція в контексті світових глобалізаційних процесів: Матеріали VIII Щорічної науково-практичної конференції*, (м. Одеса 19 грудня 2019 р.). 2019. 316 с. С. 87- 98. *Особистий внесок:*

узагальнено принципи формування інноваційної моделі державної політики управління природно-ресурсними активами.

143. Dragan I.V. The system of public management of ecological rehabilitation of the natural economic system of the territory in the conditions of decentralization. *Інструменти і практики публічного управління в контексті децентралізації: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю*. (м. Житомир 23 червня 2020 р.). 2020. 551 с. С. 53-56.

144. Дудун Т. В., Тітова С. В. Географічні карти та картографічний метод дослідження (1 том - Географічні карти) (2 том — Картографічний метод дослідження). упоряд. С. В. Тітова. К., 2017. 150с.

145. Екологічна безпека держави: державно-управлінський вимір : монографія / В.А. Андронов, С.М. Домбровська, В.Г. Ковальчук, О.І. Крюков та ін. Х. : НУЦЗУ, 2016. 220 с

146. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку: монографія. За ред. акад. НАН України В. М. Геєця. Національна академія наук України. Київ: Інститут економічного прогнозування НАН України. Київ: Фенікс, 2003. 565 с.

147. Економіко-статистичні дані Євро фонду URL: https://www.eurofound.europa.eu/network-of-european-correspondents.

148. Економічна оцінка природного багатства України: монографія. за заг. ред. академіка НАН України, д.е.н., проф. С. І. Пирожкова; академіка НААН України, д.е.н., проф. М. А. Хвесика. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. 396 с.

149. Енергоефективність та енергозбереження: економічний, техніко-технологічний та екологічний аспекти : колективна монографія [Кол. авторів; за заг. ред. П. М. Макаренка, О. В. Калініченка, В. І. Аранчій]. Полтава : ПП “Астрая”, 2019. 603 с.

150. Європейський Союз: основи економічної політики, інституційного устрою та права: монографія. Міністерство економіки

України; Ін-т європейської політики, м. Берлін. Київ: Кельн: Вид-во «Заповіт», Б. р., 2003. 369 с.

151. Європейські принципи державного управління і розвитку: монографія [Пер. з англ. О. Ю. Куленкової.] Київ: Вид-во УАДУ при Президентові України, 2001. 152 с.

152. Єпіфанова І. Ю., Безрученко І. В., Паламарчук Н. О. Фінансове планування діяльності вітчизняних підприємств за показниками рентабельності. *Економічний аналіз: зб. наук. праць; Тернопільський національний економічний університет*. 2016. Т. 23. № 2. С. 45–50.

153. Жарова Л. В. Сталий розвиток: просторовий вимір соціально-економічних відносин. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*, 2005. № 15. С. 253–260.

154. Зайнятість, праця та соціальний захист населення: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія [За ред. к.е.н., проф. Т. М. Кір'ян]. Міністерство соціальної політики України; Національна академія наук України, Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення. Київ, 2017. 245 с.

155. Закон України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16.04.2009 р.№ 1275-VI (Редакція від 11.01.2019) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text.

156. Закон України «Про відходи» від 5 березня 1998 року № 187/98-ВР (Редакція від 16.10.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80#Text

157. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні» від 16 жовтня 2012 року № 5456-VI (Редакція від 18.12.2017). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5456-17#Text

158. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. №

1602-III. (Редакція від 02.12.2012,) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text

159. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 р. № 2017-III. (Редакція від 10.06.2018) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text

160. Закон України «Про державні цільові програми» від 18 березня 2004 року № 1621-IV (Редакція від 24.10.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text

161. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010 року № 2404-VI (Редакція від 25.10.2020) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text.

162. Закон України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 року, № 1864–IУ (Редакція від 19.04.2018) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15#Text

163. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. № 1629-IV (Редакція від 04.11.2018). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text.

164. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки» від 21.09.2000 р. № 1989-III. (Редакція від 10.06.2012) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1989-14#Text

165. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV. (Редакція від 05.12.2012) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text

166. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII. (Редакція від 16.07.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

167. Закон України «Про концесію» від 3 жовтня 2019 року № 155-IX (Редакція від 20.12.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text

168. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. (Редакція від 13.02.2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text.

169. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV (Редакція від 06.12.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text

170. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» № 2697-VIII від 28 лютого 2019 р (Редакція від 28.02.2019). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text

171. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р. (Редакція від 16.10.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text.

172. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII (Редакція від 01.01.2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text.

173. Закон України «Про приватизацію державного майна» від 04 березня 1992 р. № 2269-VIII (Редакція від 25.09.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text.

174. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1991 р. № 2456-XII (Редакція від 03.07.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text.

175. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 р. № 2850-IV. (Редакція від 02.12.2012) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15#Text

176. Закон України «Про управління об’єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р. № 185-V (Редакція від 22.07.2020) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text

177. Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 № 156-VIII. (Редакція від 05.02.2015). URL: http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/156-19.

178. Заєць О. І. Розвиток сучасної правничої думки про право власності на природні ресурси та комплекси в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: «Юридичні науки».* 2005. Вип. 63–64. С. 9–13.

179. Залуцька Н.С. Державний контроль в системі оподаткування використання природних ресурсів: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. спеціальність: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Львів, 2010. 208с.

180. Земельный кодекс Украины від 25 жовтня 2001 року № 2768-III (Редакція від 13.02.2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text

181. Ібатуллін Ш. Використання фракталів у дослідженні структури економічного простору. *Економіст*, 2011. № 4. С. 46–48.

182. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин / за заг. ред. М.А. Хвесика. К. : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 400 с.

183. Інтегроване управління водними ресурсами України : [монографія] [за ред. М.А. Хвесика]. К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2019. 419 с.

184. Капіталізація природних ресурсів: монографія. [за заг. ред. д.е.н., проф., академіка НААН України М. А. Хвесика]. Київ: ДУ ІЕПСР НАНУ, 2014. 288 с.

185. Каракаш І. І. Право поділеної власності на природні ресурси у законодавстві України. *Право України*. 2001. № 3. С. 80–85.

186. Кармазіна М. Між історією та політикою: монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 560 с.

187. Кассон Марк Інформація та організація. Новий погляд на теорію фірми: монографія. [переклад з англійської Ігоря Ободовського]. Київ: Видав. Дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 366 с.

188. Кемпбелл Э., Саммерс Л. Стратегический синергизм: монография. СПб.: Изд-во «Питер», 2004. 416 с.

189. Кирдина С. Г. Роль институтов и географии в экономическом развитии: актуальная полемика в гетеродоксальной экономике. *Пространственная экономика*, 2016. № 3. С. 133-150.

190. Клейнер Г. Б. Системная экономика как платформа развития современной экономической теории. *Вопросы экономики*, 2013 № 6. С. 4.-28.

191. Клиновий Д. В., Мороз В. В., Петровська І. О. Екосистемний концепт модернізації територіальних природно-господарських комплексів. *Економіка природокористування і охорони довкілля: [зб. наук. пр.]*. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. С. 75-86.

192. Клиновий Д.В., Петровська І. О., Мороз В. В. Кластерно-корпоративний механізм державного управління розвитком природно-ресурсних територіально-господарських комплексів України. *Вісник АМСУ. Серія: «Державне управління»*, 2014. № 1 (10). с. 33-42. URL: http://www.clusterobservatory.eu/index.html]

193. Клиновий Д. В., Петровська І. О. Напрями трансформації системи управління природними ресурсами в умовах децентралізації влади в парадигмі фінансоміки. *«Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського» Серія: Економіка і управління*, 2017. Том 28 (67). № 1, с. 105 –113.

194. Клиновий Д. В., Рогов П. Д. Перспективний механізм сталого фінансування національної економіки, безпеки та оборони країни. *Journal*

of Scientific Papers «Social development & Security». 2017. Вип. 1(1). С. 24-45.

195. Кодекс України про надра від 27.07.1994 № 132 (Редакція від 16.10.2020) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text

196. Козаченко В. М., Рубель К. В. Глобальні проблеми сучасності: Україна та світ. *Военная мысль: науковий журнал.* Київ: Вид-во «КВІУЗ», 1998. С. 7- 8.

197. Кокинз Г. Управление результативностью: как преодолеть разрыв между объявленной стратегией и реальными процессами. М.: Изд-во Альпина БизнесБукс, 2012. 137 с.

198. Комарницький В. Питання співвідношення права власності та права спеціального природокористування. *Право України*. 2009. № 10. С. 111–117.

199. Комплексна економічна оцінка природних ресурсів / [за заг. ред. д.е.н., проф., акад. НААН України М.А.Хвесика]. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 264 с.

200. Конкурентные позиции региона и их экономическая оценка/ Под. ред. Г.А.Унтуры. Новосибирск.: ИЭиОПП СО РАН, 1997. 212 с.

201. Конституція України Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28.06.96. (Редакція від 01.01.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

202. Косевцов В. О., Бінько І. Ф. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів. Київ: НІСД, 1996. 61 с.

203. Костяшкін І. Соціальна функція права власності на землю в Україні: поняття та істотні ознаки. *Право України.* 2012. № 6. С. 181–188.

204. Кредісов А. І., Білоус А. О. Державно-приватне партнерство: світовий досвід та його використання в Україні. *Економіка України,* 2016. № 2. С. 4-15.

205. Кузьменко Г. Г., Микитенко В. В. Реалізація ціннісно-орієнтованої концепції нарахування та відшкодування екологічних збитків регіональним соціально-економічним системам держави. *Проблеми соціально-економічного розвитку регіонів в контексті сучасних процесів міжнародної інтеграції.* 2011. С. 174 – 187.

206. Куц Ю. О. Регіональні особливості сталого розвитку України. *Демократичні стандарти професійного навчання та діяльності публічних службовців: теорія та практика : мат. міжнар. наук.-практ. конф. (22 березня 2007 р.)* : у 2-х ч. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. Ч. 2. С. 332–335.

207. Кучин Б.Л., Якушева Е.В. Управление развитием экономических систем: технический прогресс, устойчивость. М.: Экономика, 1990. 156 с., с. 109

208. Латинін М.А. Значення державного стратегічного планування в умовах глобалізації. Державне регулювання інноваційного розвитку економіки: стратегічні пріоритети : монографія / М. А. Латинін, С. В. Майстро, В. Ю. Бабаєв ; за заг. ред. д.держ.упр, проф. М. А. Латиніна. Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2014. С. 6 – 13

209. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року № 3852-XII (Редакція від 03.07.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text

210. Лизун С. О. Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні: Колективна монографія [за наук. ред. М. А. Хвесика, С. О. Лизуна]. Київ: ДУ «ІЕПСР НАН України», 2013. 64 с.

211. Лицур І. М., Микитенко В. В. Прогнозні можливості формування просторової системи управління природно-ресурсними активами. *Історія народного господарства та економічної думки України:всеукраїнський історико-економічний збірник наукових праць*. ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2018 № 51. С. 252 - 274.

212. Лобанов Н.Я., Куклина Е.А. Развитие экономического механизма рационального использования минеральных и других природных ресурсов при добыче и переработке полезных ископаемых. *Горный информационно-аналитический бюллетень.* МГТУ, 2002, № 4, с. 104-106.

213. Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А., Ратновский А.А. Универсальный бизнес-словарь. М.: ИНФРА-М, 1997. 640 с.

214. Ляпунов А.М. Общая задача об устойчивости движения. М.: Гостехиздат, 1950. 472 с.

215. Майстро С. В. Державно-приватне партнерство як інструмент забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління.* 2016. Вип. 2. С. 243-249. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2016_2_37

216. Максименко С., Кіш Є. , Лендбел М. Економічна політика в країнах ЄС: уроки для України: Проект Київського центру Інституту Схід-Захід. Київ: Вид-во «Логос», 2003. 72 с.

217. Мамонова В. В. Методологія управління територіальним розвитком : моногр. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. 196 с.

218. Мандзик В.М. Капіталізація водних ресурсів: теорія і практика. К. : ПрофКнига, 2018. 287 с.

219. Маршалл А. Принципы экономической науки: монография. Москва: Прогресс, 1993. 594 с.

220. Малая Т. Н. К вопросу о формах реализации права собственности на природные ресурсы. *Экологическое право*. 2003. № 6. С. 21–22.

221. Математическая энциклопедия. В 5 т. Т.5. М.: Советская энциклопедия, 1985. 231 с.

222. Мельник Л. Г. Механизмы формирования устойчивого развития. *Механізм регулювання економіки, економіка*

природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. Вид-во Сумського державного університету, 2000. Вип. 1’2000. С. 5 – 16.

223. Мельник Л. Г. Рождение сестейновой экономики: Опыт ЕС и практика Украины в свете III и IV промышленных революций: монография. Сумы: Университетская книга, 2018. 430 с.

224. Мельніков Р. М. Теоретичні основи регулювання регіонального розвитку: зарубіжні підходи та можливість їх використання: монографія. Москва: Вид-во РАГС, 2007. 250 с.

225. Месарович У., Такахара И. Теория многоуровневых иерархических систем: монография. Москва: Изд-во «Мир», 1982. 456 с.

226. Мещеров В. А. Рыночный механизм рентных отношений в мировой экономике. *Мировая экономика и международные отношения*. 2010. №11 (72). С. 295-306.

227. Микитенко В. В. Форми та засоби організації просторового управління природно-ресурсними активами в Україні. *«Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»,* 2018. № 3-4 (22 – 23). 234 с. С. 87 – 95.

228. Микитенко В. В., Шкарлет С. М. Кризи українського соціуму та геополітичний вибір держави: управлінський вимір. *Економіка. Управління. Інновації: електронний фаховий журнал.* 2014. № 1 (11). URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2014_1_70.pdf.

229. Микитенко В. В., Микитенко Д. О. Формування територіальних природно-господарських округів та переформатування соціально-економічного простору України. *Економічний Вісник Донбасу: науковий журнал.– Київ: Старобільськ, Відділ інформатизації наукової діяльності ІЕП НАН України*, 2018, № 1 (51) С. 31 – 39

230. Микитенко В. В. Корегування енергетичної політики держави в умовах транснаціоналізації світової економіки. *Вісник економічної науки України: науковий журнал,* № 2 (14). 2008. С. 110 – 117.

231. Милованов В. П. Неравновесные социально-экономические системы: синергетика и самоорганизация: монография. Москва: Изд-во «Эдиториал УРСС», 2005. 264 с.

232. Минц А.А. Экономическая оценка естественных ресурсов : АН СССР. Ин-т географии. Москва : Мысль, 1972. 303 с.

233. Незалежна Україна в координатах сталого розвитку: монографія. [В. В. Микитенко, Ю. Б. Порохнявий, Д. О. Микитенко, С. М. Шкарлет, П. Д. Рогов, В. Ю. Худолей, І. М. Крейдич, І. М. Лицур, А. О. Гаркуша, Л. І. Ільчук, В. В. Корнєєв, Н. М. Шелудько]. 2-ге вид., переробл. і доповн. Чернігів: ЧНТУ, 2019. 770 с.

234. Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навчальний посібник. К.: Преса України, 2000. 304с.

235. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки: монография. Київ: Основи, 2000. 198 с.

236. Оліферук С. І. Економічний простір: сутність, ознаки та структура. *Формування ринкових відносин в Україні*, № 6 (133), 2012. С. 74 – 79.

237. Организация Объединенных Наций (2012). Будущее, которого мы хотим. Итоговый документ Конференции Рио+20. (A/CON F.216/L.1). URL: http:rio20.un.org/sites/rio20.un.org/fi les/a-conf.216-l-1_russian.pdf.pdf.

238. Организация Объединенных Наций (2015). Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года/ Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 25 сентября 2015 года A/70/L.1)] 70/1. URL: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenElement

239. Орлова Н.С., Максимова Т.В. Механізм організації системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку в Україні. *Інвестиції: практика та досвід.* 2016. № 1. С. 64-69.

240. Осадча Т. С. Класифікація ренти в бухгалтерському обліку. *Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове фахове видання*. – 2016. − Вип. 12. – С. 521-526. URL: http://global-national.in.ua/archive/12-2016/108.pdf.

241. Осипов Ю. М. Юдина Т. Н., Гелисханов И. З. Цифровая платформа как институт эпохи технологического прорва. *Экономические стратегии,* 2018. Т. 20. № 5. С. 22–29.

242. Основні тенденції використання природно-ресурсного потенціалу в національному господарстві та оцінка джерел фінансового забезпечення його відтворення: монографія / [Хвесик М. А., Голян В. А., Іртищева І. О., Левковська Л. В., Мандзик В. М. та ін.]; за наук. ред. М. А. Хвесика. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 124 с.

243. Остром Е. Керування спільним. Еволюція інституцій колективної дії: монографія. Київ: Наш час, 2012. 398 с.

244. Офіційний сайт Державного комітету лісового господарства URL: http://www.dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/index.

245. Офіційний сайт бібліотеки ООН: URL: https://www.un-ilibrary.orgю;

246. Офіційний сайт проекту ООН «Цілі сталого розвитку»: URL: http://sdg.org.ua/ua/sdgs-and-governments.

247. Офіційний сайт Державного фонду регіонального розвитку: URL: http://dfrr.minregion.gov.ua/pro-konkurs.

248. Павлов А. И., Столбов А. Б. Прототип системы поддержки проектирования агентов для имитационных моделей сложных систем. *Программные продукты и системы: международный научно-практический журнал*, 2016. Т. 29, №3. С. 79 – 85.

249. Пак Н. И. Проективный подход в обучении как информационный процесс: монография. Красноярск: РИО КГПУ, 2008. 112 с.

250. Парсон Талкотт. Система сучасних суспільств: монография. Москва: Изд-во «Прогресс», 1997. 270 с.

251. Пепа Т. В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України. Черкаси: Брама-Україна, 2006. 440 с.

252. Пінчук Н.М. Підвищення ефективності державного управління й фінансування у сфері надрокористування. *Фінанси України*. 2004. №6. С.59-66.

253. Пивоваров М. Г., Шаповалов А. М. SWOT-анализ производственно-хозяйственной деятельности малых предприятий. *Вісник економічної науки України*, 2010. № 2. С. 109–113.

254. Пилипів В.В. Управління відтворенням територіальних економічних систем у фінансовому просторі. К.: РВПС України НАН України, 2011. 400 с.

255. Плякин А. В. Региональная природно-хозяйственная система: механизм пространственной экономической трансформации: монография. LAP LAMBERT AcademicPublishing GmbH & Co. KG, 2011, 400 с.

256. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. (Редакція від 01.01.2021) URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.

257. Попело О. В. Локалізація економічного простору регіонів України в контексті євроінтеграції: монографія. Чернігів: ЧНТУ, 2018. 372 с.

258. Попело О. В. Теоретичні основи регіоналізації. *Правове та інституційне забезпечення регіональної кластеризації: збірник матеріалів X Міжнародної науково-практичної конференції (25 квітня 2018 р.).* Чернігів: Чернігівський інститут ім. Героїв Крут; ПрАТ «ВНЗ»МАУП», 2018. С. 100-108.

259. Попкова М. Ю., Савущик М.П. Чи може бути ліс збитковим? URL: http://www.lesovod.org.ua/webfm_send/57.

260. Порохня Т. А. К вопросу о методологии проектирования логистиче- ских систе. *Сборник научных трудов СевКавГТУ. Сер.: Экономика.* 2006. № 4.URL: http://www.nestu.ru.

261. Портер М. Конкуренция: Монография [Пер. с анг.: Уч. пос.] Москва: Издательский дом «Вильямс», 2000. 495 с.

262. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища» від 7 травня 1998 р. № 634 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-98-%D0%BF#Text

263. Постанова Кабінету міністрів України «Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2020—2022 роки» від 15 травня 2019 р. № 555. URL https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-prognozu-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-ukrayini-na-20202022-roki-i150519

264. Постанова Кабінет Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених Стратегії і плану заходів» від 11.11.2015 р. № 931: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-2015-%D0%BF/print1446543008542820#Text

265. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм» від 31.01.2007 р. №106: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2007-%D0%BF#Text

266. Потенціал рентних платежів за видобуток корисних копалин в Україні. [А. М. Соколовська, Л. М. Уніговський, В. Й. Башко та ін.] К. : ДННУ «Акад. фін. управління» 2013. 228 с.

267. Приліпко С., Васильєва Н., Васильєва О. Публічне управління сталим розвитком територій. *Збірник наукових праць ΛΟГОΣ,* 2020. Vol. 2. PP. 12-14. URL: https://doi.org/10.36074/24.04.2020.v2.03

268. Проданова Л., Шерстюкова К. Рентні відносини в системі забезпечення сталого розвитку національної економіки. *Економіка сталого розвитку: теоретичні підходи та практичні рекомендації: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Словаччина, м. Кошице, 13-16 вересня 2015 р*. К.: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2015. С. 104-105.

269. Програма ООН з розвитку URL: http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1962.

270. Проміжний рівень промислового управління в європейських державах: складність реалізації сучасної економічної політики: Монографія [За наук. ред. Т. Ларсона, К. Номдена, Ф. Петітвілля]. Київ: Вид-во «К. І. С.», 2007. 346 с.

271. Проскурнин С. Д. Создание самоорганизуемой инновационной экосистемы в зонах особого территориального развития. *Региональная экономика и управление: электронный научный журнал.* № 4 (52). URL: https://eee-region.ru/article/5206/

272. Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи: монографія. [За ред. д.е.н., проф. Шевчук Л. Т.] Львів, 2011. 256 с.

273. Процес проектування логістичних систем. *Економіка транспортного комплексу*, 2015. Вип. 26. С. 66 – 75.

274. Пуанкаре А. Избранные труды в 3-х томах. Под ред. Н.Н.Боголюбова, т.1. Новые методы небесной механики. Пер.с франц. М.: Наука, 1971. 771 с

275. Рада національної безпеки і оборони України. Національний інститут стратегічних досліджень. Національний інститут українсько-російських відносин. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку. Київ: НІУРВ, 1999. 384 с.

276. Региональное управление и развитие: опыт России и ЕС: Монография. [Рук. авт. колл. и отв. ред. А. Г. Гранберг]. Москва: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2004. 435 с.

277. Результати моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів України URL: http://old.kharkivoda.gov.ua/ru/36/92952.

278. Реймерс Н.Ф. Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы): Монография. Москва: Журнал «Россия Молодая», 1994. 367 с.

279. Репенко И. С. Стейкхолдерская теория фирмы: содержание, области исследования и пути применения. *Бизнес-образование как инструмент устойчивого развития экономики,* 2012. № 3. С. 179–180.

280. Репин В. В., Елиферов В.Г. Процессный подход к стратегическому управлению. Моделирование бизнес-процессов: Монография. М.: Изд-во Стандарты и качество, 2010. 354 с.

281. Реформації соціально-економічного розвитку України: монографія. [І. К. Бистряков, Д. В. Клиновий, Н. В. Коржунова, В. В. Корнєєв, І. М. Лицур, В. В. Микитенко, І. О. Петровська, О. В. Царенко та ін.; За ред. д. н. з держ. упр., доц. Горника В. Г., д. е. н., проф. Корнєєва В. В., д.е. н., проф. Царенко О. В. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 452 с.

282. Рифкин Дж. Третья промышленная революция: Как горизонтальне взаимодействия меняют нергетику, экономику и мир в целом: Монография [Джереми Рифкин; пер. с англ.] Москва: Изд-во «Альпина нон-фикшн», 2014. 410 с.

283. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р «Енергетічна стратегія України на період до 2035 року» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text

284. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 р. № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text

285. Рудакевич О. Матриця національної політичної культури: соцієтальний підхід. *Політичний менеджмент*, 2011. № 5. С. 25 – 34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2011_5_6.

286. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України [підручник]. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2010. 552 с.

287. Саати Т., Кернс К. Аналитическое планирование. Организация систем: Монография. Москва: Изд-во «Радио и свіязь», 2001. 224 с.

288. Сахал Д. М. Технический прогресс: концепции, модели, оценки: Монография. Москва: Изд-во «Финансы и статистика», 1985. 368 с.

289. Саяпин О. В., Тиханычев О. В., Саяпин М. О. Проблемные вопросы проведения информационного обследования как базового этапа разработки АСУ. *Программные продукты и системы: международный научно-практический журнал*, 2019. Т. 1. №1. Тверь, РФ: Издатель НИИ «Центрпрограммсистем». С. 73 – 81.

290. Семчик В. І. Український народ як суб’єкт права власності на землю. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2–3. С. 558–566.

291. Сидор В. Д. Земельне законодавство України: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. К. : Юрид. думка. 2011. 312 с.

292. Сингх М. Системы: декомпозиция, оптимизация и управление: Монография. Москва: Изд-во «Машиностроение», 1986. 496 с.

293. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: науково-аналітична доповідь. [Я. А. Жаліло, К. А. Кононенко, В. М. Яблонський та ін. Київ: НІСД при Президентові України, 2014. 132 с.

294. Ситник Г.П. Актуальні питання підвищення ефективності державного управління у сфері національної безпеки України. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки: науковий журнал; за ред. Г. П. Ситника*, 2016. № 3-4 (11–12). С. 3 – 25.

295. Ситник Г.П. Методи державного реагування на загрози національній безпеці: Монографія. Київ: НАДУ При Президентові України, 2009. 248 с.

296. Січкаренко К. О. Цифрові платформи: підходи до класифікації та визначення ролі в економічному розвитку. *Причорноморські економічні студії,* 2018. Вип. 35(2). С. 28-32

297. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 600 с.

298. Смородинская Н. В. Сетевые инновационные экосистемы и их роль в динамизации экономического роста. *Инновации.* 2014. №7(189), С. 27 – 33.

299. Соболев А.А., Малеева К.Н., Соловьев В.И. Инновационная экосистема как системообразующий фактор инициации и продвижения инноваций. *Инновации в жизнь*, 2016. № 2 (17). С. 31– 44.

300. Солодилова Н.З., Маликов Р.И., Гришин К.Е.Конфигурационный подход к исследованию региональной экосистемы предпринимательства. *Экономическая политика*, 2018. Т. 13. № 5. С. 134–155.

301. Сотник І..М, Волк О.М., Чорток Ю.В. Підвищення еколого-економічної ефективності впровадження інформаційно-комунікаційних технологій як інноваційного напряму ресурсозбереження. *Актуальні проблеми економік*и, 2013. № 9. С. 229-235

302. Соціальна політика в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні: Монографія. [О. О. Давидюк, Л. І. Ільчук, Д. О. Микитенко, В. В. Микитенко та ін./ за заг. ред. Ільчука Л. І.]. Херсон: Центр перспективних досліджень НАН України та Міністерства соціальної політики України, Вид-во «ПП Вишемирський В. С.», 2011. 376 с.

303. Соціально-економічний розвиток регіонів України: Рубрика: діяльність Міністерства економічного розвитку і торгівлі. URL:

http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Sotsialno-ekonomichniiRozvitokRegioniv.

304. Соціально-економічний розвиток України за січень-квітень 2018 року URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/infografika/2018/soes/ukr/sed/ser_04_2018.pdf

305. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь: Монографія. [Алимов О. М., Геєць В. М., Лібанова Е. М., Жулинський М. Г., Микитенко В. В. та ін.] Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. 412 с.

306. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика: Монографія. [О. М. Алимов, В. В. Микитенко, Є. В. Хлобистов, С. М. Шкарлет та ін.] Сімферополь: Видавничий Дім «АРІАЛ», 2011. 464 с.

307. Сталий розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього: монографія [Хвесик М.А., Бистряков І.К., Левковська Л.В., Пилипів В.В.]; за ред. акад. НААН України М.А. Хвесика. Київ: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 465 с.

308. Статистична База даних ВООЗ «Здоров'я для усіх» URL: https://gateway.euro.who.int/ru/hfa-explorer/

309. Статистична база даних: Державна служба статистики України: Національні рахунки України за 2018 – 2019 рік. URL: www.ukrstat.gov.ua.

310. Степанова О. П. Конкуренция как драйвер экономического роста. *Проблемы современной экономики: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Самара, август 2016 г.).* Самара: ООО «Издательство АСГАРД», 2016. С. 18-22.

311. Степнов И. М., Ковальчук Ю. А. Платформенный капитализм как источник формирования сверхприбыли цифровыми рантье. *Вестник МГИМО-Университета*. 2018. 4 (61), С. 112.

312. Стратегічний потенціал продуктивних сил регіонів України: Монографія. [Бандур С. І., Данилишин Б. М., Дейнеко Л. В., Микитенко В. В., Чернюк Л. Г. та ін.; За наук. ред. д.е.н., проф. Б. М. Данилишина]. Київ: Вид-во РВПС України НАН України, 2010. 424 с.

313. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року / [І.В. Дунаєв, М.А. Латинін, О.О. Лукашов та ін.] Х.: Харківська обл. рада, Харківська ОДА, 2015. 177 с. URL: http://kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf

314. Сумина Е. В., Гусейнов А. И. Концепция ключевых компетенций как основа управления конкурентоспособностью социально-экономических систем. *Международный научно-исследовательский журнал*, № 2 (44). Ч. 1. Екатеринбург, РФ, 2016. С. 52–54.

315. Теоретико-методологічні засади формування рентних відносин у водному господарстві України / [М.А. Хвесик, Л.В. Левковська, В.М. Мандзик та ін.]. К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 96 с.

316. Ткаченко О., Сіренко В., Махненко М. Земля – власність Українського народу. *Голос України*. 2001. 27 березня. С. 34-37.

317. Тлумачний словник. Українська мова: Енциклопедія. [Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.] К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

318. Троцька М. В. Класифікація природних ресурсів права комунальної власності. *Проблеми законності*. 2010. Вип. 109. С. 114–119.

319. Тульчинська С. О. Органічність функціонування інтелектуально-інноваційної системи регіонів: Монографія. Київ–Херсон: Вид-во «ПП Вишемирський В. С.», 2012. 400 с.

320. Туныця Ю. Ю. Эколого-экономическая эффективность природопользования: Монография. Москва: Изд-во «Наука» 1980. 168 с.

321. Україна та глобальний парниковий ефект: Монографія. *Вразливість і адаптація екологічних та економічних систем до зміни клімату.* Київ: видавництво Світ, 1998. 208 с.

322. Уланова Н.Г. Эколого-экономические параметры инвестиционного проектирования. *Природные ресурсы России: управление, экономика, финансы*. 2004, № 1, с. 42-56.

323. Федулова Л. І. Інноваційна економіка: Монографія. Київ: Вид-во «Либідь», 2006. 480 с.

324. Фінансово-економічний механізм управління територіальними природно-господарськими комплексами: Монографія [за заг. ред. М.А. Хвесика]. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 528 с.

325. Фляйшер К. Стратегический и конкурентный анализ. Методы и средства конкурентного анализа в би знесе. [пер. с англ. Д. П. Коньковой; под общ. ред. И. М. Степанова, Ю. А. Ковальчук]. Москва: БИНОМ «Лаборатория знаний», 2005. 541 с.

326. Формування ефективних механізмів управління в умовах пріоритетності знаннєвої компоненти економічного розвитку: Монографія. [Вдовенко С. М., Каленюк І. С., Ладонько Л. С., Микитенко В. В., Савченко В. Ф., Худолей В. Ю. / за заг. ред. к.е.н., доц. Л. С. Ладонько]. Чернігівський державний інститут економіки та управління МОН України. Ніжин, ТПК «Орхідея», 2013 546 с.

327. Формування системи механізмів управління природними ресурсами в умовах євроінтеграційних процесів: монографія [за заг. ред. М. А. Хвесика]. Київ: ДУ «ІЕПСР НАН України», 2017. 595 с.

328. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти [наук. керівник проекту М. З. Згуровський]. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 136 с. URL: http://wdc.org.ua/sites/default/files/WDC-IASAFORSIGHT-UA.pdf

329. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому

(до 2030 року) часових горизонтах [наук. керівник проекту М. З. Згуровський] Київ: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», Вид-во «Політехніка», 2016. 184 с. URL: http://wdc.org.ua/sites/default/files/WDC-IASA-FORESIGHT- 2016.pdf.

330. Фролов Д. Методологический институционализм 2.0: от институтов к институциональным конфигурациям. *Вопросы экономики*, 2016 № 7. С. 147–160.

331. Хаген Г. Синергетика: Монография. Москва: Изд-во «Наука и мир», 1985 213 с.

332. Хамел Г., Прахалад К. К. Конкурируя за будущее. Создание рынков завтрашнего дня: Монография. Москва: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2002. 288 с.

333. Хвесик М.А., Бистряков І. К., Клиновий Д. В. Природне багатство України: загальнопорівняльна характеристика. *Економіст,* від 14.06.2016 URL: http://ua-ekonomist.com/12920-prirodne-bagatstvo-ukrayini-zagalno-porvnyalna-harakteristika.html

334. Хвесик М. А., Бистряков І. К., Клиновий Д. В Просторова організація та напрями використання природного багатства України. *Економіка України*, 2016. №7. С. 46 – 65.

335. Хвесик М., Голян В., Бардась В. Формування нової моделі фіскального регулювання природокористування: інституціональні передумови, методологічне забезпечення та практичні рекомендації. *Економіст*, 2013. № 9. С. 4 –13.

336. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV (Редакція від 01.01.2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

337. Цыплакова Е.Г., Цыплаков Г.Г., Зинченко А.И. Взаимосвязь экологических и экономических проблем в условиях становления рыночных отношений. Колыма. 2000, № 3, с. 43-46.

338. Микитенко В. В., Кузьменко Г. Г. Ціннісно-орієнтоване моделювання управління забезпеченням і реалізацією природоохоронної політики в державі. *Агросвіт*, 2009. № 18. С. 2 – 10.

339. Червоний В. С. Методологічні проблеми регулювання відносин власності в законодавстві України. *Економіко-правові проблеми трансформації відносин власності в Україні.* К. : Юрінком Інтер, 1997. С. 42–44.

340. Черчик Л. М., Коленда. Н. В. Стратегічний потенціал рекреаційної системи регіону: теорія, методологія, оцінка: Монографія. Луцьк: ЛНТУ МОН України, 2008. 235 с.

341. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія управління: Монографія. Київ: КНЕУ МОН України, 2009. 272 с.

342. Чупров СВ. Спектр определений понятия устойчивости: классификация и экономические приложения. *Управление устойчивым развитием экономических систем.* СПб.: Изд-во Политехи,ун-та, 2006, с. 78-84.

343. Чупров СВ. Мониторинг устойчивости производственных систем. Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2005. 186 с.

344. Шапар А. Г. Про концепцію переходу України до сталого розвитку. *Екологія і природокористування*. 2006. Вип. 9. с. 37-61. URL: http://ippenan.com/content/publik3/sborvse/9_2006/8_.pdf

345. Шаповалова О. М. Тенденції еколого-економічної безпеки в регіонах України. *Ефективна економіка – електроне наукове фахове видання*, 2014. № 2. URL: file:///C:/Users/VV/Downloads/efek_2014_2_67.pdf.

346. Шевченко Я. Право приватної власності в Україні: проблеми і перспективи. *Українське комерційне право*. 2004. № 5. С. 19–24.

347. Шерстюкова К. Перерозподіл природно-ресурсної ренти з метою добробуту суспільства: досвід штату Аляска. *Схід*. 2016. № 3. 126 с., С. 43-51. URL: http://dx.doi.org/10.21847/1728- 9343.2016.3(143).74835.

348. Шкарлет С. М. Формування стратегії сталого розвитку економіки України бінарного типу. *Економіст: науковий та громадсько-політичний журнал*, 2012. - № 1. С. 7 – 16.

349. Шкарлет С. М., Микитенко В. В. Чинники генерування результативності технологій управління забезпеченням економічної безпеки у промисловості. *Тріада національного відродження: наука – освіта – виробництво: Збірник наукових праць.* Київ, МНТУ імені акад. академіка Ю. Бугая, Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2012. 144 с.

350. Шкодкіна Ю. М. Трансформація фінансового механізму забезпечення екологічно сталого розвитку України в умовах глобалізації: автореферат. канд. економічних наук, спец.: 08.00.06 - економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. Суми: СумДУ, 2014. 21 с.

351. Экономика и экология: равновесное развитие. [Газизуллин Н.Ф., Скобелицына Е.Г., Губайдуллина Т.Н. и др.] Казань: Изд-во Казан, финансово-экон. ин-та, 1999. 153 с.;

352. Юрчишин Н. Г. Форми реалізації права приватної власності на ліси в Україні URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pjuv/2012_2/Visnyk_2012_2/ Yurchyshyn%20N.pdf.

353. Epstein G.A., Elgar E.Financialization and the World Economy. *Business & Economics*. 2005. 440 p.

354. French S. The new? New financial system? Towards a conceptualization of financial reintermedation / S.French, A.Leyshon // Review of International Political Economy. – 2004. – №11. – P.263-288.].

355. Global Wealth Report 2018: US and China in the lead: URL: https://www.credit-suisse.com/about-us-news/en/articles/news-and-expertise/global-wealth-report-2018-us-and-china-in-the-lead-201810.html.

356. Yearbook of the United Nations, 2014, Vol. 68 URL: https://www.unmultimedia.org/searchers/yearbook/page.jsp?volume=2014&page=1.

357. State service of geology and subsoil of Ukraine. URL:https://www.geo.gov.ua/en/

ДОДАТОК А

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5 тел.255-26-09

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукових досліджень Драган Ірини Василівни за темою «Державне регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні»

В рамках виконання наукової роботи ІІІ-34-20 **«Методологічні засади сталого господарювання»** (строк виконання: ІІІ кв. 2020 р. – ІІ кв. 2023 р.) основними результатами отриманими Драган І.В. є докладно описаний методичний підхід до здійснення платежів за користування природними ресурсами; уточнено причини недосконалості існуючого механізму розподілу таких платежів між різними рівнями бюджетної системи; обгрунтовано необхідність підвищення відповідальності за понадлімітне споживання природних ресурсів або забруднення навколишнього природного середовища.

Авторські пропозиції щодо державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні, які стосуються функціонування фінансово-економічних механізмів були розглянуті на засіданні підкомітету з питань оцінки законопроектів щодо впливу на показники бюджету та відповідності бюджетному законодавству. Зазначені пропозиції були враховані при попередньому розгляді та підготовці висновків щодо проектів законів України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення цільового використання екологічного податку та впровадження європейських принципів модернізації української промисловості» (№2465), «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення цільового використання екологічного податку» (№2465-1).

Голова підкомітету з питань оцінки
законопроектів щодо впливу на показники
бюджету та відповідності бюджетному законодавству Л.О. Шпак

СЕДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Підписувач:Шпак Любов Олександрівна
Сертифікат: 58E2D9E7F900307B0400000036362F0043C18E00
Дійсний до: 20.01.2023 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
№ 395д9/11-2021/21371 від 27.01.2021
352341

ДОДАТОК Б

ДЕРЖАВНА ЕКОЛОГІЧНА ІНСПЕКЦІЯ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНА ЕКОЛОГІЧНА ІНСПЕКЦІЯ ПОЛІСЬКОГО ОКРУГУ

вул. Л. Качинського, 12а, м. Житомир, 10014, тел./факс: (0412) 42-24-38
e-mail: polissya@dei.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 42163803

№ 1162 від 18.11.2020р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень Драган І.В. з проблем державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні

Результати наукових досліджень за темою «Державне регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні» в рамках виконання наукової роботи ІІІ-34-20 **«Методологічні засади сталого господарювання»** (державний реєстраційний номер роботи 0120U100187), були розглянуті та схвалені фахівцями Управління державного екологічного нагляду (контролю) у Житомирській області Державної екологічної інспекції Поліського округу.

Надані авторські пропозиції щодо реалізації організаційно-правового, фінансово-економічного механізмів державного регулювання процесів забезпечення сталого природокористування в Україні

- враховані під час підготовки проектів рішень колегії Державної екологічної інспекції Поліського округу щодо формування та реалізації державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю), забезпечення співпраці з місцевими держадміністраціями, органами місцевого самоврядування;

- будуть використані в процесі узагальнення практики застосування законодавства з питань охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, а також підготовки висновків і пропозиції до Державної екологічної інспекції України щодо його вдосконалення.

Начальник Управління
державного екологічного (нагляду)
контролю у Житомирській області Яцінський В.В.

ДЕРЖАВНА ЕКОЛОГІЧНА ІНСПЕКЦІЯ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА ЕКОЛОГІЧНА ІНСПЕКЦІЯ ПОЛІСЬКОГО ОКРУГУ
документів
І.К.42163803

ДОДАТОК В

Асоціація ТЕКУ

АСОЦІАЦІЯ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИЧНИХ КОМПАНІЙ УКРАЇНИ

01015, м. Київ,
вул. Цитадельна, 4/7

тел. 280-34-64, 280-16-53; 280-60-38; 280-70-16
тел./факс:(044)254-26-95,280-60-20
E-mail: atku_dir@ukr.net;ateku@voliacable.com
www.ATEKU.org.ua

вих. № 1071/10-к
від «25» 03.2015 р.

Директору ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»,
академіку НААН, д.е.н., проф. Хвесику М. А.

ДОВІДКА

про використання результатів науково-аналітичної доповіді відділу стратегічного потенціалу сталого розвитку ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України »

Асоціацією теплоенергетичних компаній України (АТЕКУ), до складу якої входять 48 суб'єктів господарювання різних форм власності, а саме: промислові регіональні об'єднання; заводи-виробники промислового теплоенергетичного обладнання; регіональні будівельно-монтажні управління; спільні промислові корпорації, вивчили результати науково-методичних розробок та прикладний інструментарій, що представлено у науково-аналітичній доповіді «Розбудова каскадних форм організації виробничо-господарської взаємодії регіональних соціально-економічних систем» (д.е.н., проф. Алимов О. М.; д.е.н., проф. Шкарлет С. М.; д.е.н., проф. Лицур І. М.; д.е.н., проф. Микитенко В. В; к.е.н., с.н.с. Драган І. В.; к.е.н. Гребенюк О. В.; к.е.н., доц. Демешок О. О.). Більшість субструктурних об'єднань та регіональних корелянтів Асоціації АТЕКУ, у цілому, вважають авторські пропозиції доведеними до рівня практичного використання.

Зокрема, доцільними для запровадження у практику активізації процесів у площині провадження регіональної політики децентралізації можна признати: а) пропозиції дослідників щодо формування в державі десяти каскадних форм організації виробничо-господарської та міжрегіональної взаємодії; б) удосконалену систему моніторингу макроекономічних показників і техніко-технологічних процесів у національному господарстві за відносними вимірами ефективності макроекономічного регулювання розвитку реального сектору регіональної економіки; в) замкнений (зустрічний) неперервний підхід із опрацювання ключових компонент цілеорієнтованого науково-технологічного та інноваційного розвитку за наслідками об'єктивізації пріоритетних для кожного регіону (і, відповідно, певного типу каскадного округу) об'єктів локалізації зусиль задля усунення загроз і ризиків українському державотворенню.

Президент Асоціації
теплоенергетичних компаній України
к.е.н., доцент В. І. Барканов